
Науково-
документальна
серія книг
«Реабілітовані історією»

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

У ДВАДЦЯТИ СЕМИ ТОМАХ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ТРОНЬКО П. Т. (голова)	МАКОВСЬКА Н. В.
РЕСНТ О. П.	МАРЧУК Є. К.
(заступник голови)	МОТРЕНКО Т. В.
ДАНИЛЮК Ю. З.	НОВОХАТЬКО Л. М.
(заступник голови)	ПАПАКІН Г. В.
БОГУНОВ С. М.	ПИРИГ Р. Я.
БОГУЦЬКИЙ Ю. П.	ПРИСТАЙКО В. І.
БОРЯК Г. В.	ПШЕННИКОВ О. М.
ВОЙНАЛОВИЧ В. А.	РЕПРИНЦЕВ В. Ф.
ГОРБИК В. О.	РУБЛЬОВ О. С.
ЖУЛИНСЬКИЙ М. Г.	СКЛЯРЕНКО Є. М.
ЗЯБЛЮК М. П.	СМИРНОВ Ю. О.
КОКІН С. А.	СМОЛІЙ В. А.
КРЕМЕНЬ В. Г.	СОХАНЬ П. С.
КУРАС І. Ф.	ТАБАЧНИК Д. В.
ЛИТВИН В. М.	ЧИЖ І. С.
ЛОЗИЦЬКИЙ В. С.	ШЕМШУЧЕНКО Ю. С.

УЖГОРОД
2004

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ

Книга друга

ОБЛАСНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

РІЗАК І. М.

(голова)

ДОВГАНИЧ О. Д.

(заступник голови)

ХЛАНТА О. В.

(секретар)

ГУСТІ В. П.

ДЕЛЕГАН М. В.

ДМИТРУК В. І.

ІЛЬНИЦЬКИЙ В. І.

КЕРЕЧАНИН В. М.

КОРШИНСЬКИЙ І. Ю.

КОМАРНИЦЬКИЙ В. М.

МІЛЬЧЕВИЧ І. І.

ПОПОВИЧ П. П.

РОГАЧ В. А.

ФЕДАКА П. М.

ХУДАНИЧ В. І.

ЧОРІ Ю. С.

ВАТ “Видавництво “Закарпаття”

ББК 63.3[4УКР]6
Р 31
УДК 94[477]

Науково-документальна серія книг “Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах” готується і виходить у світ згідно з постановою Президії Верховної Ради України № 2256—ХІІ від 6 квітня 1992 р. та постановою Кабінету Міністрів України № 530 від 11 вересня 1992 р. Обласний том “Реабілітовані історією. Закарпатська область” включає дві книги. У першій детально показано обмеження політичних прав і свобод громадян за часів Чехословацької республіки (1919—1939) та репресії угорського окупаційного режиму проти громадян краю (1939—1944), охарактеризовано переслідування громадян радянським тоталітарним режимом у передвоєнні та повоєнні роки, окремим розділом подано довідки про громадян, які були репресовані на території Закарпатської області. У другій і останній книзі публікуються розділи: документи, біографічні нариси про репресованих державних діячів, майстрів літератури і мистецтва, вчених, робітників і селян, борців за незалежну Україну; анотований перелік місць поховань громадян — жертв репресій — та увічнення пам’яті жертв війни і політичних репресій. Подано бібліографічний покажчик публікацій про репресованих, а також іменний та географічний покажчики обох книг.

Рецензенти:

Данилюк Д. Д. — доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри історії України
Ужгородського національного університету
Федака С. Д. — доктор історичних наук,
професор Ужгородського національного університету

Редактор Д. М. Федака

ISBN 966-7703-73-8
ISBN 966-7703-88-6

- © М. Бабидорич, М. М. Вегеш,
О. Д. Довганич, В. М. Керечанин,
В. О. Піпаш-Косівський,
С. Ю. Пруниця, О. В. Хланта,
В. І. Худанич, П. П. Попович, 2004
- © Науково-редакційний відділ тому
“Реабілітовані історією. Закарпатська
область”, 2004
- © Ю. І. Бірюков, художнє оформлення
серії, 2004
- © О. О. Наурсков, художнє оформлен-
ня тому, 2004

Перша книга обласного тому „Реабілітовані історією. Закарпатська область” вийшла у світ 2003 р. Вона тепло сприйнята репресованими, їхніми близькими та рідними, фахівцями-істориками, широким читачем Закарпаття, України і зарубіжжя.

Тепер прийшла до читача друга і остання книга тому. Згідно з рекомендованою загальноукраїнською структурою двадцятисемитомного видання у ній подаються наступні (III—V) розділи тому: „Мовою документів”, „Біографічні нариси про державних і громадських діячів, майстрів літератури і мистецтва, вчених, окремих громадян”, „Анотований перелік місць поховань та увічнення пам’яті жертв війни і політичних репресій”, — покажчики до першої і другої книг (бібліографічний, іменний, географічний).

У розділі „Мовою документів” подано архівні матеріали про репресованих на території Закарпаття, а також свідчення-спогади політв’язнів різних категорій, відтворено оригінали найбільш характерних документів та публікацій.

Персоналії біографічних нарисів були визначені в процесі тривалих дискусій редколегії тому. Нариси готувались на основі архівних джерел та наявної літератури з відповідними посиланнями наприкінці кожного з нарисів, поданих в алфавітному порядку за прізвищами репресованих. Вміщено фотопортрети та інші ілюстрації.

В анотованому переліку місць поховання та увічнення пам’яті жертв зазначено місця поховань, кількість загиблих, час та обставини поховань, подано опис пам’ятників або пам’ятних знаків та фотоілюстрації.

Покажчики максимально охоплюють бібліографію про репресії та репресованих в українській і зарубіжній пресі — газетах, журналах, збірниках й альманахах, окремих виданнях, — імена, а також географію осіб, явищ, подій, фактів.

Хронологічні рамки закарпатського обласного тому співпадають із часом входження Закарпаття до складу Української РСР. Але окремих закарпатців було репресовано ще в 30-х роках ХХ ст., коли Закарпаття перебувало у складі Чехо-Словаччини, а потім Угорщини. Масовим явищем стало засудження закарпатських юнаків, дівчат і дорослих громадян, які у 1939—1941 рр. задля порятунку від репресій з боку угорських поневолювачів прагнули врятуватись втечами у Радянський Союз. Із таборів ГУЛАГу після укладання договорів між еміграційним урядом першої Чехословацької республіки в Лондоні вони у 1942—1943 рр. були звільнені і склали кістяк чехословацьких військових частин, сформованих на території СРСР. Їх реабілітація пройшла значно пізніше, у 80-х — 90-х роках.

Упродовж дванадцяти років (1993—2004) над збиранням матеріалів про репресованих закарпатців та їх вивченням працював науково-редакційний відділ (робоча група) у складі трьох чоловік: доктора історичних наук Омеляна Довганича (керівник), кандидата історичних наук Олекси Хланти (старший редактор), Ольги Кучерявої (молодший редактор). Було опрацьовано всі архівно-слідчі справи реабілітованих громадян, які були передані державному архіву Закарпатської області архівним підрозділом служби безпеки України в Закарпатській області. Це дало можливість зібрати необхідні дані для укладення картотеки репресованих. На цьому етапі перед дослідниками поставало чимало труднощів, часто зустрічалися істотні помилки у написанні прізвищ та населених пунктів, а звідси — встановлення осіб репресованих та місць їх проживання.

На другому етапі дослідницької роботи скрупульозно опрацьовувались найбільш характерні архівно-слідчі справи. Це дало змогу проаналізувати й охарактеризувати загальні закономірності репресій та виокремити кожну з категорій репресованих.

Правдиве, наукове висвітлення процесу репресій, їх масштабів та антигуманної сутності стало можливим лише в умовах проголошення й розвитку державності України, цьому сприяло прийняття відповідних законодавчих актів, зокрема закону України „Про реабілітацію жертв політичних репресій” від 17 квітня 1991 р., постанови Верховної Ради України „Про тлумачення закону України ”Про реабілітацію жертв політичних репресій” від 24 грудня 1993 р. та програми Кабінету Міністрів України щодо увічнення пам’яті жертв політичних репресій.

У процесі підготовки тому до друку робоча група разом з редколегією та авторським колективом (журналісти Михайло Бабидорич та Василь Піпаш-Косівський, науковці, доктори історичних наук Василь Худанич і Микола Вегеш, кандидати історичних наук Василь Керечанин і Степан Пруниця, кандидат економічних наук Петро Попович, політв’язень Федір Рубіш) сумлінно опрацьовали архівно-слідчі справи та величезний масив літератури. Крім Державного архіву Закарпатської області, — матеріали Російського державного військового архіву, Центру зберігання історичних документальних колекцій, Центрального державного архіву громадських об’єднань України, Державного архіву служби безпеки України, Центрального архіву Міністерства державної безпеки СРСР. В архівних пошуках велику допомогу надав правоохоронець Олексій Корсун. В результаті постала виважена панорама картина репресій радянського тоталітарного режиму на Закарпатті з понівеченими долями репресованих, які, відчуваючи на собі повсякчас холодний подих смерті, зуміли зберегти свої людські обличчя, хоча багатьом з них не судилося вижити фізично.

Вихід у світ двох книг тому — це лише добрий засів на ниві серйозної науково-дослідницької праці над осмисленням репресій на теренах Закарпаття. Упродовж найближчих наступних років слід докласти ще багато зусиль для всеохоплюючого аналізу й характеристики цього ганебного явища ХХ століття, що можливо за умов доступу буквально до всіх збережених документів, у тому числі в спецархівах. Потрібно підготувати і видати відповідні збірники матеріалів із фаховими коментарями, ряд монографічних праць з поглибленим аналізом всього спектру реалій, цілий ряд біографій про найбільш видатних державних, громадсько-політичних і культурно-освітніх діячів області, рядових патріотів, кожен з яких заслуговує на увічнення пам’яті.

Досі на адресу робочої групи надходять усні й письмові звернення від ще не реабілітованих осіб, їхніх родичів, близьких, знайомих. Не гаючи часу, слід уважно вивчити їх архівно-слідчі справи, подати кваліфіковані оцінки з точки зору реабілітації. Історія мусить стати правдивою, об’єктивною, без найменшої долі фальсифікацій.

Випуск обидвох книг тому „Реабілітовані історією. Закарпатська область” профінансований Закарпатською обласною державною адміністрацією.

III розділ

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

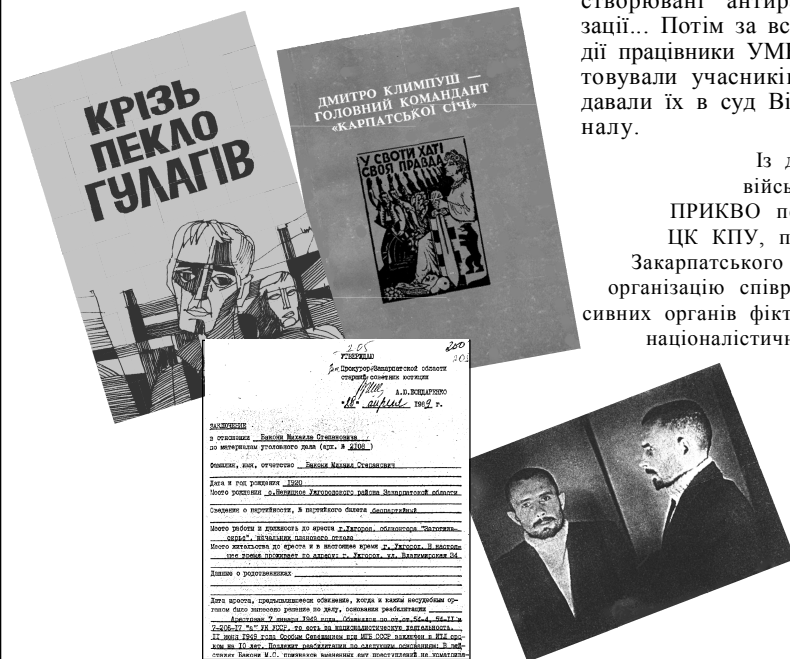
Враховуючи, що деякі окривконкоми до питання про виявлення куркульських господарств підійшли поверхово і склали списки, які не відповідають дійсному становищу, необхідно ці списки ретельно перевірити. Можна не сумніватися, що будуть встановлені випадки віднесення до категорії куркульських господарств селян-середняків і навіть бідняків, з однієї сторони, і, не виключено в списку осіб, які дійсно володіли куркульськими господарствами, з другої.

Із доповідної записки прокурора Закарпатської області І. В. Андрашка про підготовку матеріалів на куркулів (1949 р.)

При вивченні справ і опротестуванні в наглядовому порядку неправильних вироків, Військовою прокуратурою округу виявлено ряд справ, створених працівниками УМВС—УМДБ Закарпатської області провокаційним шляхом, головним чином про антирадянські молодіжні націоналістичні організації.

Суть допущених працівниками УМВС—УМДБ провокацій полягала в тому, що вони підсиляли до окремих осіб із числа учнівської молоді своїх таємних співробітників під виглядом бандитів ОУН та інших антирадянських настроєних осіб, які залучали молодь в штучно створювані антирадянські організації... Потім за всі ці спровоковані дії працівники УМВС—УМДБ арештовували учасників зібрань і передавали їх в суд Військового трибуналу.

Із доповідної записки військового прокурора ПРИКВО першому секретарю ЦК КПУ, першому секретарю Закарпатського обкому КПУ про організацію співробітниками репресивних органів фіктивних молодіжних націоналістичних організацій та незаконні арешти.
7 травня 1955 р.

№ 1

1934. — Витяг із справи І. Мондока, ДА СБУ*, Харків, справа № 021951, т. 1, 2.
Обвинувальний висновок у справі І. Мондока ^{1**}

СЛЕДДЕЛО № 737

ОБВИНТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ
по делу Мондока Ивана Ильича по обвинению в преступлениях,
предусмотренных ст.ст. 54-4, 54-11 УК УССР

В ноябре 1933 года был арестован и привлечен в качестве обвиняемого по делу вскрытой ГПУ УССР контрреволюционной организации, именующей себя “УВО” (“Украинская Военная Организация”), аспирант Харьковского Института красной профессуры Мондок Иван Ильич. Проведенным по делу следствием установлено:

Мондок из крестьянской семьи, родился в 1893 году в с. Русский Грабовец (б. Венгрия). Получил воспитание в духе венгерского национализма и клерикализма. В 1913 г. поступил добровольно в армию в 9-й Венгерский полк, в 1916 г. попал в русский плен и был отправлен на работу в Астрахань. В 1918 году вступил в члены астраханской организации РКП(б). После октябрьского переворота в Венгрии венгерской секцией РКП(б) был отправлен из Москвы в Будапешт. В январе 1919 года с поручениями ЦК партии выехал в Москву. Перед отъездом был арестован полицией на несколько дней и отпущен. Этот арест вызвал подозрение в партийных кругах, так как после отъезда Мондока из Будапешта там вскоре была арестована советская миссия Красного Креста.

В августе 1920 года познакомился с Крилыком-Васильковым, Ф. Беём, Яворским, Демчуком, которые проходили как активные члены УВО. Был также близок к другой группе, “москвофильской” — в составе Ивана Туза, Евгения Черняка, Владимира Нечая.

В 1921 году Мондок вступил членом в КПЧ и до марта 1924 года работал как секретарь Закарпатской организации в КПЧ. Был избран депутатом от компартии в Чехословацкий парламент. В декабре 1925 года выезжал на съезд КП(б)У в Харьков, где вновь встретился с Крилыком-Васильковым и познакомился с Букшованным, Максимовичем, Сарваном, Лентовичем и другими членами УВО. Принимал участие на совещаниях, где Мондока агитировали стать борцом за “українську справу на Прикарпатській Україні”.

По дороге в Чехословакию в Берлине познакомился с активным членом УВО Баданом. Вернувшись в Чехию, Мондок вместе с Баданом объявили все закарпатское население украинским и под ширмой Коминтерна начали перестраивать весь аппарат в национал-шовинистическом духе.

После такого поворота в нац. вопросе много украинских националистов-эмигрантов вступили в закарпатскую организацию КПЧ. В частности, Мондоком были обработаны и завербованы Бойчук, Борканюк, Антон Дивнич и другие. В связи с тем, что вербовка проходила слабо, по просьбе Мондока Крилык-Васильков прислал в Прагу двух активных членов УВО Зенона и Ивана Туза. Одновременно поддерживалась тесная связь с выехавшим в Харьков Баданом, который посылал письма и инструкции по линии УВО диппочтой.

* Державний архів Служби безпеки України.

** Примітки див. в кінці розділу, стор. 301—303.

Розділ “Мовою документів” поданий згідно з оригіналами текстів чи їх першодруків, виправлено лише явні орфографічні та пунктуаційні помилки з тогочасним правописом (прим. ред.).

В марте 1924 года Мондок связался с Нечасом, активным работником чешской контрразведки.

В 1926 году Мондок был завербован Баданом в УВО и продолжал к-р работу до дня ареста.

В начале связь с Нечасом Мондок осуществлял через членов УВО Зенона и Туза, а потом встречался с ним лично, информируя его о делах КПЧ и Коминтерна. Осенью 1927 года информировал Нечаса о Пленуме ИККИ. Донесения Мондока Нечасу, по его же показаниям, о разногласиях между отдельными руководителями КПЧ, о фракционной борьбе КПЧ, давали возможность Нечасу (чешской контрразведке) “углублять эти разногласия, расширить фракционную борьбу”.

В результате активной увовской работы и связи с чешской контрразведкой Мондока Закарпатская партийная организация уменьшила свое влияние на массы. На выборах в 1928 году потеряла половину своих голосов, а на выборах в парламент в 1929 году получила всего депутатских мандатов 2 — вместо 6 в 1924 году. Количественно партийная организация уменьшилась с 7 тис. членов до 500 человек.

По показаниям Мондока — “последствия его контрреволюционной работы в закарпатской организации КПЧ чувствуются и сейчас”, не говоря уже о том, что организация после ухода Мондока засорена членами УВО.

В 1929 году у Мондока, по его показаниям, связь с чешской контрразведкой прекратилась. В марте 1930 года его арестовали за подготовку к демонстрации, но через два месяца освободили. Вскоре Мондок через Москву выехал в Харьков.

До дня ареста Мондок был тесно связан с активными членами УВО в Харькове — Баданом, Максимовичем, Крильком-Васильковым, Яворским А., Романюком, Дягловым, Приступой и Войтюком.

По показаниям Приступы, Мондок был связан на Харьковском тракторном заводе с фашистской группой чешских специалистов и их часто посещал.

По показаниям Гриценко-Цивинского, Мондок, после ареста Копача-Холодного, был связан от УВО с немецкой фашистской организацией.

Мондок был также тесно связан с увовской группой Ирчана.

Мондок признал себя виновным в принадлежности к УВО и связи с чешской контрразведкой до 1929 года.

Таким образом, следствием установлено, что Мондок являлся активным членом к-р организации УВО и проводил к-р работу. Был связан за кордоном с чешскими разведывательными органами и занимался провокаторской работой, т. е. совершил преступления, предусмотренные ст.ст. 54-4, 54-11 УК УССР.

На основании изложенного:

ПОЛАГАЛ БЫ:

Дело Мондока Ивана Ильича, 1893 года рождения, сына учителя, уроженца Чехо-Словакии, члена компартии с 1918 года, бывшего секретаря Закарпатской краевой организации КПЧ, члена интернациональной контрольной комиссии Коминтерна с 1928 года, бывшего члена ЦК КПЧ, прибывшего на Советскую Украину в 1930 году, подданства УССР, работавшего по день ареста аспирантом Харьковского Института красной профессуры — направить на рассмотрение Судебной тройки при Коллегии ГПУ УССР с ходатайством о заключении его в политизолятор сроком на пять лет.

Справка: Обвиняемый Мондок содержится в Спецкорпусе при ГПУ УССР.

Вещественных доказательств по делу нет.

Уполномоченный СПО ГПУ УССР

подпись

Проскуряков

Согласен: Пом. нач. СПО ГПУ УССР

подпись

Долинский

Утверждаю: ВРИД нач. СПО ГПУ УССР

подпись

Козельский

Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії. — Т. 3. — Київ: Сфера, 1999. — С. 306—307.

1936. — березня 27. — Агентурна записка секретно-політичного відділу
8-го Соловецького відділення ББК НКВС

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Разгром украинской контрреволюции и националистических элементов служит неиссякаемой темой для разговоров, бесед и воспоминаний участников этих группировок:

Ирчан-Бабюк М. Д.

“Измена Галицкой армии в 1920 году сопровождалась переходом части бойцов на сторону красных. Последнее было определенным маневром, т. к. искренность перебежчиков вроде Коныка была весьма сомнительна. Затонскому принадлежит заслуга спасения галичан, в том числе и меня, от расстрела, т. к. советское командование, напуганное систематическими изменами, зачастую прибегало к уничтожению перебежчиков целиком.

Преследование всего украинского проводится с математической планомерностью, и пока жив Сталин — Украина не перестанет быть объектом непрекращающейся чистки.

КПЗУ фактически разрушена постоянными арестами ее руководителей.

Наряду с преследованием революционных украинских писателей уничтожаются революционные традиции украинской литературы. Блестящие поэты периода 1918—20 гг. Элан-Блакитный, Михайличенко, Чумак, Зальвчий — объявлены враждебными революции, а Иван Кулик, еврей по национальности, примыкавший к рабочей оппозиции, а затем к троцкизму, — превращен в основателя украинской пролетарской поэзии.

Знаменательным результатом трехлетней борьбы с национализмом в области украинской литературы является сохранение пережившихся националистов вроде Рыльского и Тычины, фашиствующего поэта Бажана М., реакционера Яновского, петлюровца Панча и других. Литературная критика представлена скрипниковцем Коваленко и троцкистом их бывших бундовцев — Щупаком.

Постышев проявил типичное для русского великодержавника сановное высокомерие к крупнейшему в СССР мастеру сцены Курбасу. Близкое общение с Курбасом убедило меня в том, что он сохранил верность своим прежним творческо-идеологическим принципам. Если Курбас и перестроится, то не в лагере, ибо здесь он будет держаться за свои идеи, хотя бы по одному тому, что нынешнее положение дает ему возможность фигурировать в качестве “идейного” страдальца.

Конык — бывший работник полевой жандармерии Галицкой армии. Для настроений показательна его оценка ВКП(б) как партии сталинского фашизма. Стрелков ВОХРа — Конык называет сталинскими жандармами.

Репа — мастер фракционных комбинаций, сохранивший свои убеждения шумскист.

Любченко и Хвыля примыкали к шумскизму, сформировавшемуся в качестве фракции КП(б)У. Их активное участие во фракционной работе шумскистов проявлялось в закрытых обсуждениях совместно с Антоном Приходько статей Волобуева о колониальном характере экономики Советской Украины.

Мондок — доверенное лицо Ленина и друг Белы Куна — сохранил свою преданность коммунизму, однако действия НКВД изменили его мнение о добросовестности руководства ВКП(б) и КП(б)У.

Резолюция Конгресса Коминтерна по украинскому вопросу была платформой, на которой Скрипник сколачивал вокруг себя группу работников Исполкома Коминтерна из партий угнетенных польским империализмом стран.

К этой группе принадлежал и Мондок, несмотря на свои расхождения со Скрипником о Бадане. Будучи Комиссаром Венгерской Советской Республики по делам Закарпатской Украины, Мондок, следуя примеру венгерских коммунистов, осуществлял в основанном им печатном органе “Червоный Прапор” единство с контрреволюционными элементами украинской социал-демократии и украинской партии социалистов-революционеров Галаганом и Шаповалом.

Исторической заслугой возглавлявшегося Мондоком руководства Компартии Закарпатской Украины было пробуждение национального сознания населения Закарпатской Украины, борьба за развитие украинской культуры, борьба за превращение русинов в украинцев.

Мондоку делает честь то обстоятельство, что на следствии признавал себя украинцем и отстаивал революционность и правильность своей работы на Закарпатской Украине.

Статья Сталина “Головокружение от успехов” — маневр, преследовавший цель освобождения руководства ВКП(б) от ответственности за развал сельского хозяйства и голод.

Интервью Сталина, данное Рой Говарду, как бы ни было завуалировано, проникнуто желанием “быть как все” и вести СССР в круг буржуазных государств. С этой целью провозглашается отказ от идеи международной пролетарской революции, по существу лишь подтверждающей фактическое положение вещей.

Только война изменит господствующий курс, курс преследования украинских революционных элементов. Мы же получим свободу лишь тогда, когда репрессии 32—35 гг. будут признаны перегибом и виновники репрессий будут привлечены к ответственности”.

Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії. — Т. 2. — Київ: Сфера, 1998. — С. 226—227.

№ 3

1936. — Агентурне донесення 3-го відділення секретно-політичного відділу управління державної безпеки управління внутрішніх справ по Саратовському краю до 8-го відділення Біломорсько-балтійського каналу

СОВ. СЕКРЕТНО

АГЕНТУРНОЕ ДОНЕСЕНИЕ 3-го ОТДЕЛЕНИЯ СПО УГБ УНКВД ПО САРАТ. КРАЮ

8 Соловецкое Отделение ББК

События на Рейне ободрили и Увистов — Коник, Рудницкий, Костецкий, Кузник, Кузьменко, Мондок, Репа, Олейник В. О., Трофименко, Маноренко, Гоца, Гуцуляк, Тур, Николенко, Фреев, Фурьер, Бабьяк, Рудницкий, Ирчан, Баран, Поддубный, Кубрак, Озерский, Козорез, Коренковский, Посенько, Василькив (Крилик), Сарван, Слюсар, Олейник Михаил Андреевич, Довбуш.

Активными агитаторами о силе гитлеровской Германии являются Коник и Рудницкий. Коник доказывает идеологическую силу фашистской Германии по Каутскому, разоблачает большевизм. Коник действительно воинствующий укрфашист. Академик Рудницкий, сравнивая вооружение Германии и СССР, заявил — пусть Тухачевский хвастает ребятам, дело идет о качестве вооружения. Германский аэрофлот летит в 5 раз выше и в 2 раза быстрее и не шумит, германская пушка стреляет в 5 раз дальше, карманные револьверы-пулеметы, электричество, сталь, химия, машины грузовые в 3 раза идут быстрее; в СССР количество, а в Германии прекрасное качество. В основном все сводится к тому, что в будущей схватке будет разбит СССР и Франция, не говоря о мелких государствах. Увисты события в Рейне оценили как будущую победу Гитлера в Центральной Европе, а позицию Польши и резуль-

тат плебісцита в Мамеле, как будущую победу на Востоке. Программу действий Гитлера изображали так: 1. Вооружение, 2. Саар, 3. Рейн, 4. Колонии, 5. Австрия, 6. Объявление суверенного украинского государства и союзных обязанностей Германии, разгром России, Франции, Чехословакии и Румынии.

Все это будет осуществляться последовательно и неуклонно. Наша задача осведомлять и готовить кадры для будущего государственного строительства.

Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії. — Т. 2. — Київ: Сфера, 1998. — С. 72—73.

№ 4

1938. — листопада 9. — *Протокол установчих зборів по створенню організації народної оборони “Карпатська Січ” (ОНОКС) та обранню її команданта*

ПРОТОКОЛ, списаний на установчих зборах організації Народної Оборони “Карпатська Січ”, що відбулися в Хусті дня 9 листопада 1938

Програма: а) отворення зборів та вибрання предсідателя та протоколянта зборів,
б) прочитання статуту та його прийняття,
в) впис членів,
г) вибір команданта,
д) закриття зборів.

Присутні: як на листі присутніх під А).

Ад 1). Збори відкрив Дмитро Климпуш. Предсідателем вибрано д-ра Миколу Бандусяка, а протоколянтом д-ра Юрія Шпильку.

Ад 2). Статут прочитав д-р Осип Січ. Прочитаний статут одногolosно прийнято.

Ад 3). Всі присутні вписалися в члени товариства.

Ад 4). На внесення Степана Папа вибрано одногolosно командантом Дмитра Климпуша, підприємця з Ясіня.

Ад 5). Збори закрав Дмитро Климпуш.

Підпис Бандусяка   предсідатель

Підпис Шпільки   протоколянт

ДАЗО, ф. 3, оп. 1, спр. 19, арк. 15.

№ 5

1939. — січня 23. — *Декрет уряду Карпатської України про затвердження провідника та членів проводу Українського Національного Об'єднання [УНО]*

Д-р. Августин Волошин прем'єр-міністр

Число: 101/през. 1939.

Пан Федір Ревай, провідник “Українського Народного* Об'єднання” в Хусті.

На основі організаційного правильника У.Н.О / 7. точка V. части, узгляднивши предложення президії Української Центральної Народної Ради в Хусті, і по згоді з моїм заступни-

* Так в тексті.

ком та новоіменований провідником УНО назначаю центральний провід “Українського Народного Об’єднання” з осідком в Хусті”, а його членами й функціонерами іменуую:

1. провідником: п. Федора Ревая, директора Української Центральної Народної Ради в Хусті,

2. його заступником: п. Михайла Тулика, редактора в Хусті,

3. генеральним секретарем*: д-ра Михайла Гупаловського, професора в Хусті,

4. секретарем: п. Івана Рогача, секретаря в Хусті,

5. за редакцію преси УНО: п. Василя Гренджу-Донського, редактора в пропагандійному відділі президії влади К. У. в Хусті,

6. референтом пропаганди: д-ра Володимира Комаринського, начальника пропагандійного відділу президії влади в Хусті,

7-8 контрольорами: п. Миколу Баботу, господарського секретаря й д-ра Миколу Бандусяка;

членами центрального проводу УНО:

1. Августина Штефана, начальника міністерства шкільництва, культу й освіти,

2. д-ра Михайла Бражайка, публичного нотаря, т. ч. предсідника правничої ради при президії влади К. У. в Хусті,

3. п-і Ірену Невицьку, в. т. в Ставнім,

4. д-ра Степана Росоху, освітнього референта в міністерстві шкід, культу й освіти,

5. Юру Пазуханича, шкільного інспектора в Хусті,

6. д-ра Миколу Долиная, начальника здоровельного реєстру в міністерстві для господарських справ в Хусті,

7. Степана Клочурака, секретаря прем’єра правительства Карпатської України в Хусті,

8. о. Василя Ларя, директора державної учительської семінарії в Севлюші,

9. Дмитра Німчука, директора краєвого уряду соціального забезпечення в Хусті,

10. Михайла Марущака, господаря в Великому Бичкові,

11. о. Дмитра Поповича, професора гімназії в Хусті,

12. Івана Климпуша, господаря в Ясіню.

Визивая Вас, як провідника УНО, повідомити всіх іменованих про їх призначення з тим, що предписаний обіт по думці 7 точки V части мають зложити до моїх рук дня 24 січня 1939, попол. о 16 годині.

Один ухвалений організаційний правильник та ухвальну програму УНО долучую.

Рівночасно наказую Вам негайно іменовати окружних провідників та зробити належні кроки, як приписує організаційний правильник, щоби цілий апарат УНО зачав працювати і підготовляв успішне переведення виборів.

О всіх зарядженнях інформуйте мене.

Всі уряди й органи даватимуть Вам належну підтримку.

Про це повідомляю:

1. президію правительства й п. міністра Ю. Ревая, 2. міністерство внутрішніх справ для повідомлення окружних та нотарських урядів, 3. краєву жандармську команду в Хусті для інформації жандармських команд, 4. поліційну дирекцію в Хусті, 5. секретаріат УНО.

Цей декрет виготовиться в шістьох примірниках. В Хусті 23 січня 1939.

Прем’єр правительства Карпатської України

підпис Волошина

голова Української Центральної Народної Ради

ДАЗО, ф. 3, оп. 3, спр. 163, арк. 5—6.

* Фактично генеральним секретарем УНО був затверджений Андрій Ворон, учитель (О. Д.).

1939. — січня 26. — Інформація про створення проводу Українського Національного Об'єднання (УНО)

ІСТОРИЧНИЙ ДЕНЬ ІМЕНУВАННЯ ПРОВодУ УНО

День 18 січня стане історичним. Того дня оснувалась єдина партія нашого народу по цей бік Карпат: Українське Національне Об'єднання (в скороченні УНО). Наш народ, що був поневолений віками, не мав дотепер змоги створити всенародню єдність. Його чужинці роздирали на шматки, розбивали на партії, щоб обезсилювати його та щоб над ним панувати.

Та ось прийшло велике наше воскресіння, і народ, позбавившись зрадників і запродавців, зложив свою Державу, а тепер, під проводом вже історичної Центральної Ради, зложив і свою партію, з'єднавши в ній творчі сили нашого народу.

Не менше важний для партії і вчорашній день, 24 січня, коли великий провідник народу, голова нашого найвищого всенародного органу Укр. Національної Ради, прем'єр д-р Августин Волошин іменував генеральний штаб цієї партії. Цей штаб, цей провід партії енергичною, залізною рукою візьметься за керму і, згуртувавши в ній увесь український народ, поведе нас до світлої будучини...

Точно о 16-й годині зійшовся провід У. Н. Об'єднання до Голови Націон. Ради Батька Прем'єра на своє перше історичне засідання. До них сказав між іншими й такі слова:

— Велика різниця між системою авторитетативних і системою т. зв. демократичних партій. Демократичні партії, побудовані на "більшості", дуже часто ідуть проти тої самої більшості, бо викликають розклад і суперечності та є занадто матеріалістичні. Демагогія і нашу країну була довела до того, що тут було 32 партії. Супроти того авторитетативна партія чи краще: тоталістична — це висока ідея, консолідація, солідність і всенародна єдність. Таж на власних очах бачимо, що італійський фашизм, німецький націоналізм і партія ген. Фрэнка в Іспанії об'єднали весь народ і робить дива по цілому світі. Авторитет — це не доктрина, не статут — але сама хрустально-чиста ідея і політичне об'єднання. Виходить на верх думка цілої Нації, що керує цілим народом... Я вітаю еліту нашого народу і прошу взятися до праці. Провід вимагає абсолютної дисципліни, бо лиш карністю, єдністю можемо витворити всенародну силу. Я лиш вас прошу не бути максималістами, бо якраз той максималізм знищив перед двома десятками років Українську Республіку і тепер знищив ЧСР.

Своїм підпорядкуванням, своєю карністю витворимо могутній фронт цілого народу.

Після того урядуючий Голова Національної Ради пан міністр Ревай святочно перечитав декрет іменування Проводу Українського Національного Об'єднання:

Президія: провідник партії Федір Ревай, заступник провідника Михайло Тулик, генеральний секретар Андрій Ворон, секретар Іван Рогач, редактор Василь Гренджа-Донський, референт пропаганди д-р Володимир Комаринський, контрольори: Микола Бабота і д-р Микола Бандусяк; члени проводу: начальник Августин Штефан, д-р Михайло Брацайко, Ірина Невицька, д-р Степан Росоха, інсп. Юрій Пазуханич, д-р Микола Долинай, Степан Клочурак, о. Василь Ларь, Дмитро Німчук, Михайло Марущак, о. Дмитро Попович, Іван Климпуш, д-р Михайло Гупаловський.

Провід відтак зложив на руки Голови Української Національної Ради присягу.

Провідник партії п. Федір Ревай щиро подякував за довір'я і висловив, що цей крок є великою історичною подією в житті української Нації Карпатської України. Почуває себе щасливим, що в цьому історичному часі дістав таке велике повірення та заявив, що всі його сили і знання присвятить тій ідеї і тій меті, для якої була створена партія Українського

Національного Об'єднання. Просить всіх іменованих, що зложили присягу до рук найвищих представників нашої Держави, щоб були дуже добрими, карними старшинами — бо котра армія має добрих і карних старшин, то має добру дисципліновану армію, яка завжди мусить перемогти. Заявив далі, що в своїй праці буде руководитись справедливістю, але строго, бо керувати Державою не можна сентиментами, тільки повною рукою.

Після того президія зійшлась на нараду і рішила щоденник “Нову свободу” перетворити на орган УНО. Провідник партії пан Федір Ревай доручив редакторові Гренджі-Донському обняти редагування партійного щоденника.

Наші сили, отже, з'єднані, створена всенародна цілість, що поведе нашу молоду Державу і цілий наш народ до світлої Будуччини.

(Г.-Д.)*

Нова свобода. — 1939. — 26 січ.

№ 7

1939. — жовтня 23. — Зізнання М. Сидоряка в порушенні закону за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону²

ПОКАЗАНИЯ НАРУШИТЕЛЯ ГОСГРАНИЦЫ

Я, СИДОРЯК Микола, родился в 1913, 30/X в селе Великий Бычков Раховского уезда, Венгрия. Все время проживал в селе Великом Бычкове, за исключением того, что от 16 ноября 1938 г. по 16 марта 1939 г. находился в пограничной страже “Карпатской Сичи” с. Торунь Воловский округ при чехословацком правительстве в качестве стрельца. 4 апреля 1939 г. меня венгры арестовали, и я находился под стражей до 3 июля 1939 г.

3 июля по амнистии освободили, и я прибыл в с. Великий Бычков. За последнее время венгерская полиция начала меня преследовать, и я решил уйти в СССР. 23/X-39 я вышел из села Великий Бычков с Руснаком Матвеем, Соколовым Арефом, Попович Дмитрием, Фишер Яковом, и среди дороги присоединилась девочка с тремя парнями, которых при подходе в Ясиня венгры поймали.

Из Великого Быčkова двигались горами, при подходе к с. Ясиня нашли одного гражданина, фамилия его Вербишук, проживает в Ясиня-Довжины, который провел к границе и показал путь на нашу сторону, т. е. на сторону СССР. Мы ему за то, что провел, дали: я дал часы, Грицакова дала 4 пенге, Фишер дал часы и револьвер. Я ему также сказал, чтобы взял мою винтовку, оставленную в горах на венгерской стороне.

Вербишук нас провел через гору Довгу, и мы пошли в с. Паляницы, где нас задержали красноармейцы, провели на заставу. На заставе нас обыскали и обратно направили к границе. Мы пришли на г. Довгу, откуда с наступлением темноты мы направились лесом, где нашли тропку и тропкой пришли к хате, возле которой нас и задержали вторично красноармейцы.

23.X.1939

подпись Сидоряк

подпись Чернявский

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 1433, арк. 12.

* Василь Гренджа-Донський (О. Д.).

№ 8

1939. — листопада 2. — Витяг із акта начальника Воловецької жандармської станції про розслідування причин і обставин спроби нелегального переходу групи молоді в Радянський Союз

ПІДСТАВА СЛІДСТВА

28 жовтня 1939 р. патруль сторожі в с. Волівці спіймав на гарячому Івана Кохана, Ференца Кохана — обавських жителів — та Івана Кохана — косинського жителя — тоді, коли вони хотіли нелегально перейти в Радянську Росію...

Примітка:

Проведеним слідством встановлено, що брати Кохани вирішили нелегально перейти в Радянську Росію, бо Іван Кохан так змалював радянсько-російські робітничі умови, що важко було втриматись від спокуси нелегального переходу. Запідозрені хоча й заперечують свою участь у політичному русі, але вже сам факт бажання нелегально перейти в Радянську Росію є підтвердженням їх нахилу до комуністичних ідей. А тому згідно із службовою інструкцією, пунктом 312, абзацем Д 23 підпункту їх затримано як осіб соціально небезпечних, таких, що можуть здійснити свій план нелегального переходу.

Розслідував начальник патруля, старший вахмістр
Деметр Суромі і жандарм Ласло Бец.
Чинадійово, 2 листопада 1939 р.
Начальник жандармської станції — Антал
(ім'я нерозбірливо).

ДАЗО, ф. 91, оп. 1, спр. 106, арк. 16. Оригінал. Машинопис, переклад з угорської.
Український історичний журнал. — 1959. — № 5. — С. 118—119.

№ 9

1939. — листопада 15. — Протокол допиту Ю. Ю. Костовича³ про порушення закону за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

1939 г. ноября 15 дня

Я, след. техн. инт. 2 ранга Карезин
допросил в качестве обвиняемого Костович Юлия Юрьевича,
1912 г. р., ур. с. Радванка Ужгородского округа

Вопрос — При каких обстоятельствах Вами перейдена граница и путь следования к границе?

Ответ — От города Ужгорода до с. Жорнавы проехал по железной дороге — расстояние 70 км. От Жорнавы через Загорб-Черемху-Волосату, Ступошаны-Береги-Балиград до Узелы шел пешком, останавливаясь на отдых. Всего прошел 150 км. Выехал из Ужгорода 25.XI. — 39 г. Границу на реке Сан перешел 13 ноября с/г в районе села Николаевка. Пришел в село Николаевка и спросил где есть команда. Один гражданин проводил меня на команду, где я и был задержан совпогранохраной.

Вопрос — С какой целью вы перешли границу?

Ответ — С одной стороны меня преследовали мадяры, как украинца, с другой, не мог найти работы там и пошел в СССР в поисках работы. Мне сказали, что здесь хорошо принимают украинцев и дают работу.

Вопрос — Почему вы нелегально перешли границу, а не получили пропуска у немцев?

Ответ — В Мадьярщине мне пропуска не дали и сказали, что я должен жить на Закарпатской Украине. Когда я перешел границу Германии, то пропуска побоялся попросить, т. к. немцы взяли бы меня и посадили в концлагерь. Поэтому я решил перейти границу нелегально.

Вопрос — Известно ли вам, что нелегальный переход границы есть преступление и признаете ли вы себя виновным в нелегальном переходе границы СССР?

Ответ — Я знал, что нелегально переходить границу нельзя. Виновным себя в нелегальном переходе границы признаю.

Вопрос — Кто вам оказывал содействие при переходе госграницы?

Ответ — При переходе границы между Словакией и Германией мне помог один знакомый, который перевел меня через границу за 14 пенгов. При переходе границы СССР мне тоже показали, где перейти. Но когда я перешел на советскую сторону, то нас выпроводили обратно. Второй раз я шел один и ни у кого дороги и брода не спрашивал.

Вопрос — Были ли вы на территории Германии, кем задержаны и результаты вашего задержания?

Ответ — 9 ноября меня задержала германская охрана и, проверив документы, спросила, откуда и куда я направляюсь. Я сказал, что меня выгнали мадяры, и я направляюсь искать работу. Мне сказали, чтобы я шел в гор. Санок к полковнику или подполковнику Стефану, который дает работу. Из расспросов местного населения я узнал, что полковник Стефан собирает всех украинцев-националистов, которые были в организации “Сич” и формирует из них военные отряды с той целью, чтобы при поддержке Германии освободить Украину от советов и сделать ее самостоятельной республикой под протекторатом Германии. Самостоятельную Украину хотят сделать в границах: Советская Украина, Западная Украина, Закарпатская Украина и Бессарабия.

Вопрос — Каким образом происходит формирование отрядов в гор. Санок?

Ответ — Мне известно, что до последнего времени существовала “Сич”, где находились украинцы-националисты, которые жили в казармах на военный манер, носили военное обмундирование и т. д. Теперь как будто-бы “Сич” распущена, но организация украинцев-националистов продолжается. Такие лагеря существуют в гор. Санок, Кросно и Гродно.

Вопрос — Почему вы не пошли в гор. Санок к полковнику Стефану, как вам приказывала немецкая охрана?

Ответ — Я не националист и не хочу идти в их организацию. Я шел в Россию жить и работать.

Вопрос — Что вы еще можете показать?

Ответ — Я прошу, чтобы меня оставили в Советской России.

подпись Костович

подпись Карезин

1939. — листопада 24. — Витяг з донесення начальника слідчого відділу Міністерства внутрішніх справ Угорщини міністру внутрішніх справ про причини і обставини масових нелегальних переходів у Радянський Союз.

...Під час слідства в зв'язку з появою листівок виникла підозра і щодо інших осіб, але це не можна було перевірити, бо всі запідозрені після розповсюдження листівок нелегально перейшли в Радянський Союз. Оскільки масові нелегальні переходи спостерігалися після розповсюдження листівок, то цілком вірогідним став зв'язок між розповсюдженням комуністичних листівок і нелегальними переходами в Радянський Союз, внаслідок чого слідство проведено і в цьому напрямі. В ході слідства вдалося виявити 516 осіб, які після створення угорсько-радянського спільного кордону в основному в середині жовтня нелегально перейшли в Радянський Союз і звідти ще не повернулися. До цього часу про 312 осіб, які нелегально перейшли кордон, зібрані і опубліковані в "Слідчому довіднику" особисті дані, а збір даних про інші 204 особи ще проводиться.

Нелегальні переходи, головним чином, відбуваються через такі прикордонні села: Присліп, Торунь, Синевирська Поляна, Лозянський, Репинне, Волове, Сойми, а також через такі більш віддалені від кордону села, як Мокре, Тарасівка й Буштино. Число тих осіб з окремих сіл, що нелегально перейшли кордон, детально показано на схемі, яка додається до повідомлення. За поверненням їх з увагою стежить компетентна сторожа.

Під час слідства 107 осіб, які нелегально перейшли кордон, а потім повернулися, попередньо ув'язнено. З їх розповідей встановлено, що нелегальні переходи через кордон пов'язані з комуністичною агітацією, що проводилась серед населення в долинах рік Ріки, Терєблі, Терєви і Тиси від середини жовтня 1939 р., рушали в дорогу у левентських* шапках, щоб їх не запідозрив жандармський патруль.

Були і такі нелегальні переходи, в яких не вдалось виявити комуністичного керівництва. В цих випадках з розповіді учасників переходу можна було встановити, що в підкарпатських селах після закінчення німецько-польської війни швидко поширились чутки про те, що на території Радянського Союзу в зв'язку з ліквідацією завданих війною руйнувань дуже багато роботи, а робітників мало, і, таким чином, там можна добре заробити. Ці чутки довго обговорювались, а потім зародилась думка про нелегальний перехід. Це підтверджують і зізнання втікачів про те, що весною, коли на Підкарпатті розпочинаються лісові та інші роботи, вони мали на меті повернутися з Радянської Росії.

При нелегальних переходах, крім вищезгаданого, відіграла роль і та обставина, що молодь Прикарпаття ще з часів чеського панування перебуває під сильним впливом лівих ідей. Це стосується, головним чином, студентів і молодих робітників, на яких комуністичний суспільний устрій Радянського Союзу діяв як принадна сила. Спонукала їх до втечі і надія на краще життя.

На підставі зізнання запідозрених встановлено, що бажаючі нелегально перейти через кордон йшли пішки або їхали поїздом уверх долиною Латориці до Воловця, потім — пішки до с. Скотарського, а звідти вночі переходили кордон. З Тилянської долини нелегально переходили кордон через с. Богдан недалеко від висотного пункту Стог, 1655 м, біля угорсько-російсько-румунського трійного кордону та на околиці с. Ясиня; з терєвлянської долини нелегально переходили кордон через села Лопухів і Мокре, між висотними пунктами Берті, 1670 м, і Бустул, 1693 м; з терєблянської долини нелегально переходили кордон через села Колочава та Синевир і між річечками.

Розпочалась агітація з ініціативи колишнього депутата парламенту від КПЧ Олексі Борканюка, який з осені 1938 р. знаходиться в Радянському Союзі.

* Левенте — профашистська воєнізована молодіжна організація, військову підготовку в якій повинна була проходити вся молодь в обов'язковому порядку.

Опись № 1 Ед. хр. № 302
 ФОНД № 2588
 ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ
 ЯКАРПАТСКИЙ ОБЛАСТНОЙ

У С С Р
 Управление НКВД по Станиславовской обл.

УЧТЕНО в 1962 году

ДЕЛО № 28512

По обвинению гр-на Грись Г. М. и
Грись А. А.

в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 80
 УК. УССР.

Заархив. оный Обл. арх.
 Сделано 12.11.9
 № 442-1021

~~889449~~

Начато _____
 окончено _____

ЯКАРПАТСКИЙ ОБЛАСТНОЙ
 ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ
 ФОНД № 2588
 Опись № 1 Ед. хр. № 302

Пересмотрено в соответствии
 с приказом МВД СССР
 № 0026-1955 г.
 АРХ № "СО" - 2484

~~34213~~
 Архивный №
C-4362

Особова справа ув'язнених за нелегальний перехід кордону Грись А. А. та Грись І. М.

Про спеціально організовану комуністичну пропаганду свідчить і такий факт:

Пілішсантовські жителі, робітники будапештського шкіряного заводу “Маутнер”, яких затримав біля кордону патруль воловецької сторожі, розповіли, що їх до нелегального переходу в Радянський Союз підмовив у будапештському ресторані, розташованому на стику двох вулиць — Ваці і Арпада, Єне Клейн, або Імре, уродженець Уйпешта, чоловік 32—35 р., 165 см на зріст, худорлявий, із змарнілим обличчям, обритими вусами, з назад зачісаним волоссям, єврей, робітник будапештського шкіряного заводу “Маутнер”. Вдалось знайти одну особу, подібну за описом, з таким же прізвищем, але очна ставка не мала успіху. Розшук Клейна триває.

Під впливом подібної комуністичної агітації в Жденеві виявилось 11 осіб, бажаючих нелегально перейти кордон. Вони розповідали, що кілька разів сходились і обговорювали становище в Радянському Союзі, і, оскільки деякі з них це становище вихваляли, всі вирішили нелегально перейти в Радянський Союз.

Організованість масових нелегальних переходів підтверджується і тим, що з окремих сіл люди йшли групами по 10—15 осіб. Окремі члени груп, як свідчить повідомлення, були озброєні і з ручними гранатами. Зброю брали з собою для того, щоб вдатися до неї, якщо органи влади наважились би перешкодити їм в нелегальному переході. Звичайно, в групах були і такі особи, які добре знали контрабандні дороги через кордон. Ті біженці, які приходили з віддалених від кордону сіл, звичайно, шукали в прикордонних селах чоловіка, який за гроші переводив через кордон. Більшість, головним чином молодь, Мокранкою і Озеранкою вступали на радянську руську територію...

Підпис нерозбірливий

Архів Інституту історії партії при ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії. А. IV/107.

Оригінал. Машинопис. Переклад з угорської.

Український історичний журнал, — 1959. — № 5. — С. 119—121.

№ 11

1939. — листопада 30. — Меморандум колишнього уряду Карпатської України до міністра закордонних справ Німеччини І. Ріббентропа⁴

Його превосходительству пану Іоахіму фон Ріббентропу,
міністру закордонних справ у Берліні

МЕМОРАНДУМ

Ваше превосходительство!

Члени колишнього уряду Карпатської України поданим нижче мають честь звернути увагу Вашого превосходительства на нову ситуацію, що склалася через військову окупацію Східної Галичини (Західної України) Радянським Союзом. У силу цих обставин дозволимо собі внести конкретні пропозиції, метою котрих є оздоровлення політичної ситуації не тільки у Карпатській Україні, але й, у зв'язку з цим, також у Середній та Східній Європі.

Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилась насильно, супроти волі всього населення Карпатської України.

Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась у вогнище напруги.

Підсумком приведених фактів, не говорячи вже про масові антиугорські демонстрації, є рух серед українського населення за приєднання Карпатської України до Радянського Союзу. Доказом цього служить постійне дезертирство з угорської армії солдатів української національності на територію, зайняту радянськими військами. Число їх із кількості всіх узятих становить набагато більше 50%. До того ж усе частіше трапляються випадки втеч у Радянський Союз української інтелігенції. На одній ділянці кордону між Карпатською Україною і землею, зайнятою радянськими військами, знесені прикордонні знаки, щоби дати можливість советам вступити на територію Карпатської України.

Угорський королівський уряд помітив більшовизацію Карпатської України і з метою придушення проявів симпатій населення до Радянського Союзу ввів, особливо у заселені українцями райони, велику кількість жандармерії, таємної поліції та військ.

Ці заходи угорського королівського уряду не змогли (також не зможуть і в майбутньому) придушити дружні до Радянського Союзу демонстрації, так як народ у будь-якому випадку бажає відокремитися від Угорщини і об'єднатися з будь-якою іншою державою, тільки не з Угорщиною. Найбільш жорстокі репресії угорського уряду не в силі заспокоїти бунтарів, тому що на протязі восьми місяців угорського режиму народ прийшов до висновку: угорський королівський уряд не має наміру виконати навіть елементарні національні, культурні та господарчі запити українського населення. Через те під час заворушень і висловлюється незадоволення угорськими владними структурами, про що свідчить випадок у громаді Ясіня.

Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі діти шкільного віку обох статей. Вони розпустили всі українські культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства "Просвіта", заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на українській мові, а тепер, навіть не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі випливають звідси, очевидні.

У результаті взаємних причин сусідство з Радянським Союзом буде продовжувати подальші ускладнення. Це в кінці кінців може мати наслідком військову інтервенцію з боку Радянського Союзу під приводом визволення братського народу Карпатської України. Така військова інтервенція закінчилася би, само собою зрозуміло, приєднанням Карпатської України до Радянського Союзу, тому що невелика угорська армія не змогла би протистояти радянським військам.

Які би наслідки мало таке приєднання Карпатської України до Радянського Союзу в політичному і стратегічному відношенні для Центральної та Південно-Східної Європи — зрозуміло кожному. За своїм географічним становищем і структурою території Карпатська Україна є для кожної держави ключовою позицією. Завоювання цією північною державою Карпатської України означало би для неї панівне становище над усім дунайським басейном через те, що пануванням над південними схилами Карпат мали би перевагу величезного стратегічного значення. Стратегічне панування у Карпатській Україні держави, що лежить від неї на північ, у сусідніх країнах викликала би, без сумніву, всеохопні політичні перевороты, наслідками яких би були небажані ускладнення.

З окупацією Карпатської України Радянським Союзом підпадуть під його вплив не тільки Угорщина, але й всі балканські держави. Тому теперішнє державне становище Кар-

патської України у складі Угорщини далі тривати не може, так як це означає небезпеку не лише для Угорщини, але й для всієї Середньої Європи.

Винятково важливим вирішенням ситуації, що склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини. Беручи до уваги невелику площу і незначну кількість населення країни, найдоцільніше і найзручніше було би з'єднати Карпатську Україну у федерацію зі сусідньою Словаччиною. Її населення споріднене українському. До того ж обидва народи на протязі тисячоліть розділили одну долю.

Само собою зрозуміло, що союз Карпатської України і Словаччини можливий у тому випадку, коли, крім згоди Словаччини, з боку Великої Німецької імперії на Карпатську Україну буде поширено гарантований захист.

Результатом такого політичного державного союзу Карпатської України зі Словаччиною були би зазначені переваги:

1. Карпатська Україна перестала би бути суб'єктом радянської експансії у Середній Європі.

2. Велика Німеччина внаслідок цього була би гарантована від небажаних стратегічних і політичних переваг Радянського Союзу в Середній Європі.

3. Велика Німеччина досягла би на сході ніким не контрольований доступ до румунських джерел сировини.

4. Велика Німеччина, надаючи більшого значення своєму союзнику — Словаччині, в очах світу набула би більшої ваги.

Це нове державне становище Карпатської України вітали би всі сусідні країни, особливо Румунія, державні кордони якої з Угорщиною, звідки їй загрожують ускладнення, скоротилися би на 200 км. Збільшуючи площу, Словаччина також би тільки виграла. Радянський Союз, беручи до уваги договір про дружбу з Великою Німеччиною, не буде перешкоджати цьому рішенню, тим більше, коли Карпатська Україна, щасливіша, ніж будь-коли, спокійно присвятила б себе культурним, національним і господарським стремлінням. Цього нема тепер у складі Угорщини, де народ позбавлений усіх можливостей розвитку, де в нього відібрані елементарні людські права, у тому числі свобода мови.

Єдиним недоліком такого вирішення були територіальні втрати Угорщини. Але і ці втрати були би, власне кажучи, уявними, так як запропонований варіант дав би Угорщині такі переваги:

а) безпеку від Радянського Союзу, тому що вона не мала з ним у даному випадку державного кордону;

б) всі клопоти через те, що робити з революційними елементами, відпали би;

в) Угорщина відокремилась би від населення, з яким угорський народ не має ніякої спорідненості чи будь-якого спільного як у етнічному, так і культурному, політичному і мовному відношенні, що для Угорщини у теперішній час означає постійну небезпеку;

г) для слабких угорських фінансів відокремлення Карпатської України потягло би за собою велике розвантаження, оскільки Карпатська Україна є і тривалий час буде залишатися пасивною, збитковою.

Оскільки окупація Карпатської України юридично не визнана ні Великою Німеччиною, ні Радянським Союзом, ні Італією ніщо не завадить з цього приводу запропонованій зміні державного статусу Карпатської України.

Технічне проведення відокремлення Карпатської України від Угорщини уряд Карпатської України пропонує здійснити у такий спосіб:

До остаточного врегулювання державного статусу Карпатської України її територія повинна бути зайнята німецькою армією. Для визначення державної належності Карпатської України провести плебісцит. За пропозицією уряду Карпатської України з допомогою плебісциту вирішити, чи залишиться Карпатська Україна в Угорщині, чи утворить зі Словаччиною федерацію. Право голосу мають усі громадяни, що проживали до 4 листопада 1938 р. на території Карпатської України. Контроль за плебісцитом довірити уряду Німеччини. Враховуючи ворожий настрій населення Карпатської України до Угорщини, український уряд упевнений, що плебісцит вніс би рішення утворити федерацію зі Словаччиною.

Державно-правове упорядкування федерації повинні підготувати уряди Словаччини і Кар-

патської України після відповідної згоди уряду Німеччини. Урядові рішення підлягають ратифікації словацьким і карпатоукраїнським законодавчим зібранням.

Уряд Карпатської України заявить, що у своїй країні він не допустить і не буде терпіти жодних ворожих стремлінь стосовно як і до сусідніх, так і до будь-яких інших держав.

В інтересах забезпечення кращого майбутнього багатостраждального українського населення у Карпатах, в інтересах порядку і безпеки у Середній Європі чекаємо сприятливого вирішення піднятого питання і залишаємось глибоко відданими Вашому превосходительству.

Прага, 30 листопада 1939 року

За уряд Карпатської України
Президент монс. Августин Волошин
Прем'єр-міністр Юлій Ревай
Міністр внутрішніх справ Юрій Перевузнник
Міністр господарства і оборони Стефан Ключурак
Міністр культів і юстиції Августин Штефан

ДАЗО, ф. 2558, — справа 5369 (пакет речових доказів).
“Молодь — Україні” //Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету.
— Т. I. — Ужгород, 1994. — с. 14-19.

№ 12

1939. — листопад. — Витяг із протоколу допиту А. С. Каца про порушення закону за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону.

ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА

Ноябрь 1939 г.

Серж. госбезопасности Трубер
допросил в качестве обвиняемого
Кац Арона Шамуелевича

Вопрос — Изложите подробно свои партийные взгляды.

Ответ — Терпя долгие годы национальный гнет, я как и многие еврейские парни, мечтали поехать в Палестину, чтобы там создать самостоятельное государство и тем самым обречь национальную независимость. Это и есть основная программа нашей сионистской организации.

Вопрос — Почему же вы изменили свои взгляды и перешли из Венгрии на территорию Советского Союза?

Ответ — В Палестину я выехать не мог никак, т. к. венгерское правительство не выпускает из своей страны; во-вторых, потому, что я знаю, что в Советском Союзе рабочим живется хорошо, и я, как рабочий, буду иметь все условия для существования, в третьих, видя несостоятельность сионистской организации, я решил с ними порвать навсегда.

Вопрос — В чем именно вы обнаружили несостоятельность сионистской организации?

Ответ — В том, что она совершенно не действует, а занимается одной лишь националистической пропагандой.

Вопрос — Какие цели вы преследовали, перейдя границу Венгрии в Советский Союз?

Ответ — Дело в том, что я еще задолго до 4 ноября 1939 г. намеревался перейти было в Советский Союз. Первая моя попытка перейти границу кончилась неудачей: четверо моих товарищей, с которыми я задумал перейти границу, были арестованы венгерской полицией.

Я был не арестован по счастливой случайности. Я находился не дома в Черноголове, а в соседнем селе Дубриничи на работе. Будучи в этом селе, я был извещен, что меня ищет полиция. Я тотчас же ушел из села и попал в село Вольшинки, где познакомился с еврейским парнем Раутом Яковом, с которым мы направились к советской границе. Это было 2 ноября 1939 г. 4 ноября, преодолевая леса, мы наконец очутились на советской границе. Следовательно, я перешел границу также из опасения быть посаженным в венгерскую тюрьму. К тому же в 1940 году я должен был пойти в венгерскую армию, но венгерцам служить я не хотел.

подпись нач. Черниговского РО УНКВД
сержант госбезопасности Трубер

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 4406; арк. 14, 15

№ 13

1939. — грудня 16. — Повідомлення Мішкольцького поліцейського капітанату міністру внутрішніх справ Угорщини про зростання руху опору серед трудівників Закарпаття

З пошаною повідомляю, що про комуністичну пропаганду, яка проводиться на Підкарпатті, я таємно одержав таку інформацію:

... серйозна організаційна робота проводиться в підкарпатських середніх школах з російською мовою навчання та між студентами єврейських мукачівської та ужгородської гімназій, а також серед єврейського населення. Під час пропаганди серед мас поширюються більшовицькі лозунги.

Програмою молоді згаданих учбових закладів є здійснення класового панування з допомогою безпосереднього політичного терору. На їх думку, час здійснення такої програми настане там, де пролетаріат зможе зломити опір буржуазного суспільства. Проповідують, що тепер, під час світової війни, яка шириться, капіталістична система внаслідок зростаючої економічної кризи і її місце займе в інтересах здійснення диктатури пролетаріату та створення нового порядку авангард пролетаріату — Комуністична партія.

За чутками, які раз у раз надходять з Підкарпаття, русинське і єврейське населення незадоволене угорським режимом і радо сприймає всяку пропаганду, спрямовану проти існуючого порядку. Комуністична пропаганда, що проводиться, знаходить чудовий ґрунт у масах, багато людей з надією дивляться на Радянський Союз. Вони переконані, що Підкарпаття, як Карпатська Україна, незабаром стане органічною частиною Радянського Союзу, чому, на їх думку, не можна перешкодити, бо цього бажає більша частина населення. Багато є таких, які, перехитривши власті, нелегально переходять у Радянський Союз і залишаються там. Їх приклад занадто привабливий, і його багато хто наслідує.

Велика організаційна робота в осередках проходить і в російських дівочій та хлопчачій гімназіях Хуста, де вчиться багато учнів іудейського віросповідання.

Начальник капітанату — головний радник угорської королівської поліції
(підпис нерозбірливий).

Архів Інституту історії партії при ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії. А. IV. 15/4, арк. 1-4. Оригінал. Машинопис. Переклад з угорської.
Український історичний журнал. — 1959. — № 5. — С. 121.

2926-0

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОБЛАСТНИЙ
СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РАЙОН
№ 318
№ 572

УССР
Управление НКВД по Станиславовской обл.

УЧТЕНО В 1962 ГОДУ

ДЕЛО № 2088

По обвинению гр-на Гриб Михаила
Яковича

в преступлениях, предусмотренных ст. ст.
УК. УССР.

Закарпатський Облсуд
Стор. 13.12.91
№ ЧК-1224

~~888344~~

Начато 13 декабря 1939
Окончено 9 мая 1940

Всего дел 1
в 1 деле

~~888344~~

~~35261~~

Пересмотрено в соответствии
с постановкой МВД СССР
№ 0026-1955 г. Архивный №
АРХ № „СО“ 5849 C-4262
ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОБЛАСТНИЙ
СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РАЙОН

Особова справа ув'язненого Гриба М. Я.

№ 14

1939. — грудня 24. — *Витяг з інформації начальника Хустського окружного управління про політичні настрої серед населення округу*

ТАЄМНО!

З пошаною повідомляю:

Безперечним є те, що сусідство з Радянським Союзом помітно впливає на окремі верстви населення, особливо на робітників та бідноту, які в більшості і до цього часу голосували за Комуністичну партію. Вплив поки відкрито ще не помічається, але потай люди вже розмовляють про те, що біднота тільки звідти може очікувати своє краще майбутнє. Цей вплив позначається у втечах до СРСР, адже до цього часу близько 24 осіб втекло в Радянський Союз. Підбурювачів, які, мабуть, зв'язані із закордоном, ще не вдалося виявити. Ця таємна агітація не припинилася. Так, наприклад, сплавщики лісу сіл Стеблівки та Сокирніці... у нетверезому стані говорили, що радянський кордон буде під Дебреценом. Так само в анти-левентських настроях молоді (16—30-річної) згаданих сіл помічається вплив цієї агітації. Їх (юнаків і дівчат — В. М.) нетактична поведінка полягає в непокорі левентським інструкторам і навіть направленим туди левентським офіцерам...

Органами громадської безпеки було розглянуто у жовтні та листопаді всього 11 злочинів і передано за проступки до окружного управління 297 осіб, за проступки до окружного суду — 42 особи, за проступки до адміністративних органів — 505 осіб. Арештовано 31 особу.

Начальник окружного управління
(підпис нерозбірливий)

ДАЗО, ф. 340, оп. 1, спр. 26, арк. 1. Оригінал. Машинопис. Переклад з угорської.
Український історичний журнал. — 1959. — № 5. — С. 123.

№ 15

1939. — грудня 26. — *Обвинувальний лист Ужгородської прокуратури про віддання до суду групи молоді за намагання ухилитись від служби в угорській армії шляхом нелегального переходу в Радянський Союз*

Надсилаючи матеріал слідства, водночас подаю обвинувальний висновок на перебуваючих у попередньому ув'язненні з 10 грудня 1939 року:

1. Буряс Андрій, народився в с. Сільце, 19-річний, греко-католик, тамошній житель;
2. Лупак Василь, народився в с. Сільце, 18-річний, греко-католик, тамошній житель;
3. Лупак Юрій, народився в с. Сільце, 19-річний, греко-католик, тамошній житель;

винних згідно з 1-м абзацем 178-го параграфу 11-ї статті закону від 1939 року в ухиленні від військової служби, а згідно з 65-м параграфом кримінального кодексу — за спробу покинути територію країни. Будучи військовозобов'язаними, вони 9 грудня 1939 року на околиці с. Лази без дозволу хотіли перейти державний кордон, але свій намір через незалежні від них причини здійснити не могли, бо прикордонна сторожа затримала їх.

В справі цього обвинувачення на головному судовому засіданні компетентний Ужгородський крайовий королівський суд діяв, як кримінальний суд.

Список свідків, яких необхідно викликати на засідання суду, подаю нижче.

Одночасно пропоную, щоб термін попереднього ув'язнення обвинувачених продовжити до дня ухвалення вироку на головному засіданні суду, бо привід для розпорядження на попереднє ув'язнення існує і зараз.

Згідно з матеріалами слідства можна встановити той факт, що обвинувачені, будучи військовозобов'язаними, 9 грудня 1939 року поблизу с. Лази хотіли втекти через кордон в Радянський Союз, але прикордонна сторожа затримала їх.

Цей вчинок обвинувачених повністю вичерпує склад злочину, передбаченого 1-м абзацем 178-го параграфу 11-ї статті закону від 1939 р. як намагання ухилитися від військової служби шляхом спроби втекти за кордон, що порушує 65-й параграф кримінального кодексу.

Обвинувачені визнають свою вину. У свій захист вони твердили, що шукали роботу. Таким чином, обвинувальний висновок обґрунтований.

Голова королівської прокуратури
доктор Стехлік Кароль

ДАЗО, ф. 103, оп. 1, спр. 203, арк. 1. Оригінал. Машинопис. Переклад з угорської.
Український історичний журнал. — 1959. — № 5. — С. 122.

№ 16

1940. — лютого 27. — Про прохання І. І. Селянчина встановити через відповідні органи його належність до Компартії Чехословаччини

Начальнику 3 отд. ГУГБ НКВД СССР
майору госбезопасности тов. Корниенко г. Москва

20 октября 1939 г. в районе с. Гусно, на территории Западной Украины, нелегально перешел госграницу СССР Селянчин Иван Иванович, объяснив при задержании свой переход невозможностью дальнейшего пребывания в Венгрии ввиду преследования полиции. Из материалов дела видно, что Селянчин И. И., 1917 г. рождения, уроженец гор. Чикаго — Америка, украинец, венгерский подданный. Со слов — член компартии Чехословакии с 1937 г. Арестован 21 октября 1939 г. УНКВД Станиславской области по обвинению в преступлении ст. 80 УК УССР.

По показаниям Селянчина И. И., членами КПЧ являются его родные братья Селянчины: Илько, Матвей и Стефан, а также и отец Селянчин Иван, проживающие в г. Берегово по ул. Мочола в д. № 116. Братья Стефан и Илько в октябре 1939 г. также нелегально пытались перейти из Венгрии в СССР, однако были задержаны полицией и возвращены обратно в Венгрию. До перехода из Венгрии в Западную Украину арестованный Селянчин И. И. проживал в г. Берегово по ул. Мочола в д. № 116.

Для разрешения вопроса о предании суду Селянчина И. И. за нарушение границы СССР просим Вас проверить правдоподобность его показаний о причастности к КПЧ с 1937 г., а также проверить, являются ли членами КПЧ братья и отец Селянчины. Одновременно просим сообщить, не имеется ли у Вас компрометирующих данных на арестованного нами по данному делу Селянчина Ивана Ивановича.

Подпись зам. нач. следчасти СССР ст. лейтенант
госбезопасности Калужский

27 февраля 1940 г.

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 4441, арк. 16—17.

1940. — травня 22. — Протокол допиту М. В. Лупич про порушення закону за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

22 мая 1940 г.

Допросил политрук Леватовский
обв. Лупич Мелания Васильевна

Вопрос — Расскажите, как вы готовились нарушить государственную границу?

Ответ — Я, Лупич Мелания Васильевна, думала перейти уже давно, со времени, когда Красная армия пришла в Западную Украину, но т. к. был большой снег, я не могла идти зимой. Собирались мы вместе с мужем, Бабич Андреем, договорившись перейти границу. Мой брат, Лупич Иван в январе с. г. получил письмо от Бабича Юрка, который служил в венгерской армии в должности солдата и в этом письме говорилось и о моем муже. Он писал, что как получит на праздник отпуск (отпросится), то мы вместе договоримся перейти границу, но брату Лупичу Ивану не пришлось перейти, его не пустил комсомол, он работал секретарем комсомольской организации. Одновременно собирались перейти границу Бабич Михаил и жена Бабич Юрка — Кирлик Анна. Бабич Юрко пришел в отпуск 21 апреля, дома был до 1 мая с. г. И 1 мая с. г. мы: Бабич Юрко, Бабич Михаил, Кирлик Анна, Бабич Андрей и я собрались ночью после гулянья (в 3 часа ночи) идти к границе. Задержали нас утром в 10 часов 2 мая 1940 г.

Вопрос — Расскажите, кто еще знал о вашем переходе?

Ответ — Кроме вышеуказанных, никто.

Вопрос — В каком году вы вступили в комсомол?

Ответ — В 1936 г.

Вопрос — Где ваш комсомольский билет, подтверждающий вашу принадлежность?

Ответ — Его отобрали жандармы и спалили. Мою принадлежность к комсомолу может подтвердить член компартии Шомпляк Иван, который находится здесь вместе со мной в г. Сколе.

Вопрос — Вы в предыдущих своих показаниях сказали, что вступили в комсомол в 1936 году. Расскажите подробно, когда и где вы вступали в комсомол?

Ответ — В комсомол я вступила в 1936 году в комсомольской организации с. Буковцево, выбыла из комсомола в 1938 году.

Вопрос — Расскажите о целях вашего перехода госграницы.

Ответ — Венгры преследуют всех, кто состоял и состоит в комсомоле, забирают в лагерь.

Вопрос — Подвергались ли вы каким-либо репрессиям со стороны венгерских властей?

Ответ — Я не подвергалась, но меня уже записывали в лагерь, брата Лупич Ивана уже били.

Вопрос — Расскажите, кто из ваших родственников, близких, знакомых проживает сейчас в Советском Союзе?

Ответ — Здесь, в Советском Союзе, проживает сейчас Кирлик Иван, Лупич Михаил, Лупич Илья, Пеха Федор, Шукаль Михаил, Згачич Василий, Гуминчак Василий, все они перешли границу осенью 1939 года. Где они находятся сейчас, не знаю.

Вопрос — Расскажите, какие поручения комсомола вы выполняли?

Ответ — Я ходила на заседания, на съезды, конференции, переносила письма товарищам.

Вопрос — Расскажите, с кем вы встречались накануне перехода границы по поводу ухода в СССР?

Ответ — Ни с кем я не встречалась по вопросу моего перехода из Венгрии. Мы сами между собой договорились и решили уйти.

подпись   подпись

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1., од. зб. 4883, арк. 13

№ 18

1940. — липня 30. — Лист уніатського священника с. Вільхівців Тячівського району К. Хіри Мукачівському єпископу про масовий перехід населення в Радянський Союз

Вільхівці, 30 липня 1940 р.

Ваша ексселенція!
Преосвященний пане єпископе!
Милостивий мой отче!

За повинність держу заявити Вашей ексселенції, що на Тересовской долине многи переходят до России из-между верников!

З найвеликим числом из Бедевли, из Грушова и из Тернова.

В начале сего месяца из Бедевли приблизительно 50 молодых людей отошло.

Дивне діло, что из Вульховец до сих пор только 5 людей залишило свое отечество: 4 схизматики и один греко-католик.

А найдивне то, что находятся и таковые уже старши люде, котори залишають тут жену, детей (5-6 детей), свое все имение и котори находятся в добром материальном положению и идут в материальну и душевну пропасть.

Тут тайна агитация проводится. Тут не о схизме есть слово. России не треба схизмы, ни жадной веры, схизма токмо цель, чтобы сим приголубити наш народ до России (...)

С лобзанием Вашей десницы обстаются в Вульховцях.

Ваш покорный сын
Корнелий Хира, окружный наместник.

ДАЗО, ф. 151, оп. 18, спр. 1908, арк. 1. Автограф.
Документи свідчать. — Вид. II, — Ужгород: Карпати, 1985. — С. 126

№ 19

1940. — вересня 23. — Протокол додаткового допиту А. Д. Гросмана про порушення закону за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону

ПРОТОКОЛ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ДОПРОСА

гор. Сколе, 23 сентября 1940 г.

Я, сотр. Сколевского погранотряда Куроцапов допросил в качестве обвиняемого Гросмана Андрея Дезидериевича

Вопрос — Что вас побудило к нелегальному переходу госграницы из Венгрии в СССР?

Ответ — Границу я перешел с целью избежать от призыва меня в рабочий лагерь, куда

привлекают сейчас евреев с 1900 по 1917 г. Кроме того, всех ранее взятых евреев в армию, также переводят в рабочие лагеря, где условия труда по словам тех, кто в этих лагерях был, очень тяжелые, питание плохое, за каждое малое провинение подвергают наказанию.

Имеются разговоры между евреями и о том, что эти рабочие лагеря имеют намерение отправить в Германию для оказания помощи. Кроме того, я подозревался жандармерией в коммунистической работе, за что был под арестом 6 дней в мае 1940 г.

Вопрос — Расскажите, каким путем вы договорились о совместном переходе госграницы с теми, с кем одновременно ее нарушили?

Ответ — 1 сентября с. г. я поехал в Великий Березный, чтобы там договориться со своими товарищами, с которыми я знаком с детства, о совместном переходе госграницы. Первому я сделал это предложение Малмош Николаю, Мунк Теодору, которые идти не решились, в данный момент их взяли в рабочий лагерь.

8 сентября с. г. я повстречался с Гузнер, который спросил меня, имею ли я намерение о переходе границы на территорию СССР. Сначала не хотел ему об этом сознаваться, но когда он мне сказал, что тоже хочет перейти, я сознался. Позднее в этот же день с Гузнер мы повстречали Давидовича Сем., который на наше предложение о переходе границы изъявил согласие.

В условленном нами месте встречи я встретился с Абрамовичем, кто с ним договорился, я не знаю. Когда мы собрались втроем (Давидович, Абрамович и я), то они мне сказали, что с нами должны еще несколько человек пойти, но мы их дождаться не смогли, решили идти одни.

Гузнер решил ехать до села Букивцова велосипедом, а там нас встретить. Когда мы шли к селу Букивцово, в лесу повстречался Вальдман, Вайс, а в Букивцово встретились с Гузнер.

У села Черноголова Абрамович встретил знакомого еврея и попросил найти нам человека, который смог бы довести нас до границы. Он на это согласился и на этот же день вечером, т. е. 8 сентября он к нам привел того проводника в лес, который нас и довел до села Люта. Фамилии еврея и проводника из Букивцова я не знаю.

От с. Люта до границы вел нас Маркович, который вместе с нами перешел границу. Договорился с ним первый проводник, который вел до с. Люта.

Вопрос — Почему вы решили найти попутчиков для перехода госграницы в Великом Березном, а не где жили, т. е. в Ужгороде?

Ответ — Прежде всего я поехал в Великий Березный не для того, чтобы найти себе попутчика, который смог бы довести меня до границы, т. к. Великий Березный ближе расположен к границе, а во-вторых, в с. Великий Березный я лучше знал людей, т. к. я там жил до 1935 г. со дня рождения.

Вопрос — Расскажите, что вам известно о Марковиче?

Ответ — О Марковиче я рассказать ничего не могу, т. к. с ним повстречался только впервые.

Вопрос — Кого вы знаете из перешедших с вами вместе госграницу, кто имел связь с полицией и жандармерией?

Ответ — Об этом мне ничего не известно.

Вопрос — Кто из ваших родственников работает в полиции или жандармерии?

Ответ — Из родственников работает адвокатом мой отец в Великом Березном.

Вопрос — Сколько времени вы работали в полиции или жандармерии?

Ответ — В полиции или жандармерии я не работал. До 1938 г. учился на юриста, с 1938 г., с приходом венгерского правительства, я нахожусь без работы, на иждивении отца.

подпись Андрей Гросман

подпись след. Куроцапова

№ 20

1940. — Відповідь військового комісаріату внутрішніх справ про відсутність відомостей на І. І. Селянчина у належності до КПЧ

ВОЕННЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Следственная часть
НКВД УССР гор. Киев

На ваш запрос № 1900489 от 27.II.—40 г. сообщаем, что о принадлежности к КПЧ Селянчина Ивана Ивановича в Коминтерне сведений нет.

В целях более тщательной проверки желательно, чтобы Селянчин написал подробно свою автобиографию и указал, кого из функционеров Чехословацкой КП он знает по совместной партработе, которые находятся в настоящее время в СССР.

1940 г.

Зам. нач. 3 отд. ГУГБ НКВД кап. безоп.
подпись Смородинский
подпись Ширманов

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 4441, арк. 18.

№ 21

1941. — квітня 10. — Довідка для керівництва НКВС СРСР
про існування в Угорщині “Державного угорсько-єврейського союзу”

СПРАВКА

На территории Венгрии существует “Государственный венгерско-еврейский союз” ОМЖЕ (орсагош модьор-жидо едьешюлет), в который входит “Бюро помощи евреям” (“Партфого иродо”).

“Партфого иродо” через своего представителя Кирша Андрея занимается переброской евреев из Венгрии в другие страны, в частности в Советский Союз.

Кирш Андрей является сотрудником одной из иноразведок, вербует из числа перебрасываемых лиц агентуру для шпионской деятельности против Союза ССР, от которой отбирает подписку о выполнении данных им заданий.

Наряду с вышеуказанным Кириш Андрей от многих перебросенных им лиц подписки не отбирает, ориентирует их на глубокое оседание, обязывая последних написать ему письмо с указанием своего адреса по месту жительства.

Нами разоблачены ряд шпионов, завербованных Киришем, о чем ставим Вас в известность, для ориентировки.

Следователь следчасти УНКГБ
сержант госбезопасности
(Есипенко)

10 апреля 1941 г.

гор. Станислав

АУ СБУ 30, — спр. 3698, арк. 26.

№ 22

1941. — липня 20. — Інформація із дрогобицької газети “Вільне слово” про закарпатських втікачів в СРСР

ЯК СОВІТСЬКА ВЛАДА “ЗАОПШКУВАЛАСЯ” ВТІКАЧАМИ ІЗ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Прикладів про нікчемність червоного наїзника можна наводити безліч. Тут хочу подати тільки один.

Коли большевицькі війська “визволили Західну Україну”, багато синів Закарпаття повірили брехливим словам нового наїзника про “щасливе” життя, що мало тепер наступити, і почали перебиратися через мадярсько-совітський кордон. В Галичині стрінула їх прикра несподіванка. Всіх їх негайно по переходу кордону арештувало НКВД та засуджувало кожного за сам факт нелегального переходу кордону на 3—5 літ “ісправітельно-трудоного лагера”.

З недопалених актів НКВД Дрогобицької області довідуємося про 28 покараних у цей спосіб закарпатських українців. Засуджені майже виключно селяни, в більшості бідняки, наймити і чорнороби з різних місцевостей Карпатської України. Між покараними було аж 18 бувших членів комуністичної партії й 7, що подали себе за “русских”.

Так “влада” трудящих опікувалася тими, що шукали в неї захисту.

А. Д.

Вільне слово. — Дрогобич, 1941, — № 6. — 20 лип.

Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. — Т. I. — Львів: Просвіта. — 1993. — С. 66.

№ 23

1941. — грудня 8. — Вирок військового трибуналу військ НКВС Уральського округу про засудження до розстрілу О. І. Білак за шпигунство на користь Угорщини

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1941 года, декабря 8 дня Военный трибунал войск НКВД Уральского округа в закрытом судебном заседании гор. Молотова в помещении военного трибунала, в составе: Председательствующего Беяева, членов Давыдова и Безматерных, при секретаре-технике интенданте 2-го ранга Минаеве, без участия обвинения и защиты. Рассмотрев дело гражданки Билак Александры Ивановны, рождения 1924 года, происходящей из крестьян-бедняков деревни Первотаровка Исилькульского района Омской области, без определенных занятий, существовала на средства родителей, по национальности русской, беспартийной, не судимой, грамотной, одинокой, постоянное местожительство Венгрия, г. Мукачево, обвиняемая в преступлении, предусмотренном ст. 58-6 ч. 1 УК РСФСР,

у с т а н о в и л :

Билак, проживая в г. Мукачево — Венгрия, в мае месяце 1941 года была завербована контрразведкой г. Мукачево для борьбы с Советским Союзом, и 29 мая 1941 года последняя была направлена на территорию СССР с целью шпионажа, но при переходе госграницы СССР была задержана советскими пограничниками и арестована.

Своими действиями Билак совершила преступление, предусмотренное ст. 58-6 ч. 1 УК РСФСР, а поэтому ВТ, руководствуясь ст.ст. 319-320 УПК РСФСР, приговорил:

Билак Александру Ивановну по ст. 58-6 ч. 1 УК РСФСР подвергнуть высшей мере наказания — расстрелу.

Конфискации имущества, за отсутствием такового, не применять.

Приговор может быть обжалован через ВТ, вынесший приговор в военную коллегияу Верховного суда СССР в течение 72 часов, с момента вручения его копии осужденной.

Подлинный за надлежащими подписями.

Верно: Секретарь — (подпись неразборчивая).

ДАЗО, ф. 2558. оп. 1., спр. 237, арк. 41.

№ 24

1942. — серпня 17. — Постанова контррозвідального відділу Івановського УНКВС про припинення слідчої справи на М. В. Феєра за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону

ПОСТАНОВЛЕНИЕ (о прекращении дела)

гор. Иваново, 1942 г., августа 17 дня, я, ст. следователь 3-го отд-я КРО УНКВД — мл. лейтенант госбезопасности — Леонов, рассмотрев следственное дело № 12112 по обвинению ФЕЕР Михаила Васильевича по ст. 84 УК РСФСР

Н А Ш Е Л :

ФЕЕР Михаил Васильевич, 1904 г. рождения, арестован 24 ноября 1940 г. 95-м погранотрядом НКВД СССР за нелегальный переход госграницы со стороны Венгрии. Следствие по делу было закончено в УНКВД Ивановской области 18 октября 1941 г. Находясь в тюрьме № 1 УНКВД ИО 6 апреля 1942 г., Феер был помещен в больницу, а 11 мая 1942 г. умер от дизентерии и упадка сердечной деятельности, а поэтому на основании акта медкомиссии, руководствуясь ст. 4 по 1 УПК РСФСР —

П О С Т А Н О В И Л :

Следственные дела, заведенные на ФЕЕР № 12112 Михаила Васильевича Ив. обл. и № 29571, заведенное на него же УНКВД Станиславской области, — производством прекратить.

подпись Леонов

согласны: подпись Мольков, Марков

ДАЗО, ф. 2558. оп. 1., спр. 3558, арк. 69.

№ 25

1942. — грудня 17. — Рапорт штабс-капітана чехословацької військової частини Якуба Коутного про прибуття в Бузудук звільнених з таборів підкарпатських русинів⁵

Чехословацька військова місія (п. майор Пернікарж).
Бузудук, Куйбишев, 17 грудня 1942 р.

РАПОРТ

15 грудня прибуло в Бузудук десять чехословацьких новобранців з Востуртабору, місцем управління якого є місто Дауда, північніше Свердловська. Вони були звільнені на підставі

протоколу від 19 листопада 1942 року (мова йде про Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 листопада 1942 року “Про амністію втікачам з Угорщини, карпаторосам, українцям і словакам, які до розчленування Чехословаччини мали чехословацьке громадянство” — *О. Д.*), і привіз їх радянський оперуповноважений. Перед дорогою вони були одягнені в новий ватяний одяг і старі черевики, білизни не одержали. На дорогу їм було видано хліб і сухий пайок (мука і крупи), який у дорозі був неїстівний, окрім хліба. На п’ятий день вони доїхали до Чкалова, де радянські супроводжувачі і начальник транспорту дозволили їм доступ до їдальні. За словами начальника ці десять чоловік з’їли 101 (сто один) обід. Група прибула до нас у дуже поганому стані внаслідок недоїдання. Ми надали їм після попереднього огляду 14 днів на відпочинок і харчування. Ця група поділяється на три частини, які я докладно опи- сую, тому що вони є одними з перших наших громадян з Підкарпатської Русі.

I

У серпні 1940 року 33 громадян з села Широкий Луг Тячівського району на Підкарпатській Русі з ЧСР домовилися, щоб уникнути трудової і військової повинності в Угорщині, утекти через кордон в СРСР. Переходові кордону передував триденний похід через Карпати. Всі 33 особи під керівництвом 43-річного Василя Танчинця дійшли щасливо через Брустури і полонини до першого радянського села. Там вони були затримані 27 серпня 1940 року і відвезені в Надвірну. Потім звідси з великим транспортом були відправлені в тюрму в Станіславі. Там вони зустрілися ще з 60 іншими підкарпатськими русинами. Після проведення допитів від групи з 33 чоловік були відокремлені Танчинець Іван, Павлюк Ва- сіль і Кус Василь. Було це приблизно 1 травня 1940 року. З цього моменту про їх долю нічого невідомо.

Інші 30 осіб здійснили потім довгий шлях через тюрму в Кам’янець-Подільському і через 5 тижнів опинилися у Верхньому Уральську, у великій в’язниці. Там їм було просто сказано, що кожний із них був засуджений на три роки у виправно-трудова табори. Там помер Алексій Юра. З цієї тюрми велика група в’язнів була етапована в тюрму Магнітогорська. Там помер Філіп Степан. Там їх стали розподіляти по кілька чоловік в трудові табори. Як вони дізналися пізніше, більшість із них через Свердловськ потрапили в місто Дауди, яке було центром Востуртабору. Там через деякий час більшість із них зустрілися. В лікарні у Свердловську помер Філіп Іван. До Дауди не доїхали Танчинець Михайло і Танчинець Андрій Юрійович. З того часу про їх долю нічого невідомо. З Дауди приблизно 19 грудня 1942 року були вивезені у невідомому напрямку Танчинець Андрій і Буржо Василь, і дальша їх доля також невідома. В околиці Дауди померло ще 15 чоловік. Більшість із них померли від подагри, тифу і запалення легенів. Вони поховані в Дауді-Сенч, де є величезні спільні могили. Що вони пережили в таборі, не хочуть згадувати. У вас перебуває пан полковник Свобода, який з ними розмовляв. Повний список цих 33 громадян з Широкого Луга такий:

Танчинець Василь, Шелемба Іван, Шелемба Іван Петрович, Шпілька Дмитро, Поковба Іван, Мідянка Михайло, Добрай Іван, Греш Андрій — ці вісім чоловік прибули в наш підрозділ у Бузулук; Руснак Василь, Сойма Андрій, Половка Василь, Бердар Василь, Філіп Василь, Греш Іван, Греш Тома, Греш Федір, Філіп Юрій, Шелемба Михайло, Шпілька Сте- пан, Шпілька Іван, Шпілька Василь, Шпілька Федір, Поковба Юрій — померли в Дауді та його околицях; Філіп Степан помер у Магнітогорську, Філіп Іван — у Свердловську, Алексій Юрій помер у Верхньому Уральську; Танчинець Іван, Павлюк Василь і Кус Василь вивезені зі Станіслава; Танчинець Василь Михайлович, Танчинець Андрій Юрійович вивезені з Магнітогорська; Танчинець Василь Андрійович, Боршош Василь вивезені з Дауди.

Згадані 8 чоловік, які до нас прибули, виснажені не лише фізично, але й душевно. Не пам’ятають дат, ні подробиць. Можливо їх стан поліпшиться, і я дам більш докладну інформацію.

II

У той день і тим же транспортом до нас у Бузулук прибув 19-річний Бембило Іван із Синевирської Поляни біля Волового на Підкарпатській Русі. В той транспорт він потрапив

тому, що також був у Востуртаборі, але в колонії малолітніх, де їх було 500. Його доля повна пригод. 31 березня 1941 року він домовився, на той час 16-річний, зі своїм товаришем 15-річним Михайлом Подберецьким і Михайлом Черничком, що втечуть за кордон, бо вимушені були проходити угорську передвійськову підготовку. На лижах вони досягли першого радянського села, де були затримані. Потім через тюрму в Стрию потрапили в Полтаву, де за перехід кордону були засуджені на 3 роки. Звідси вони потрапили у виправну колонію для молоді у Верхатарі, північніше Свердловська. Куди поділись Підберецький і Черничко, наш Бембило не знає.

III

Десятим у цьому транспорті прибув до нас 40-річний Індра Ярослав із Заходу. Він у листопаді 1940 року утік із Браншвіка в Німеччині, де був на роботі. Спочатку перебував дома у матері, а потім через Словаччину і Підкарпатську Русь перейшов кордон в СРСР. Був засуджений також на три роки і також потрапив у Востуртабір, у Дауді. Там довго хворів і стверджує, що в лікарні щоденно вмирало від 15 до 17 чоловік.

Штабс-капітан Якуб Коутни.

Переклад з чеської. Публікацію підготував Омелян Довганич, м. Ужгород. Новини Закарпаття. — 1991. — 4 груд.

№ 26

*1943. — лютого 2. — Про прибуття в Бузулук звільнених з таборів закарпатців.
Із рапорту штабс-капітана Якуба Коутного*

“Бузулук, 2 лютого 1943. Пану полк. ГШБ (генштабу) Г. Піка, Куйбишев. Доповідаю про стан мобілізації ПР (підкарпатських русинів).

I

31 грудня 1942 р. прийняв перший крупний транспорт ПР в кількості 185 новобранців з Каргопольського табору. До складу Каргопольського табору входить уся Архангельська область і табори Вологодської області. Управління табором ведеться з міста Каргополя. В цьому величезному таборі інтерновано три мільйони осіб усіх національностей. Наші ПР розміщувалися західніше Вологди.

Десь у грудні 1941 року в таборах почали працювати особливі комісії, які відбирали сильних і здорових інтернованих усіх національностей для роботи у вугільних шахтах на Новій Землі. Комісія відібрала і наших громадян. Я певно встановив, що у “відділенні Онуфрїївка” Каргопольського табору було відібрано 80 чехословацьких громадян, у тому числі 12 ПР, і відправлено великим транспортом на Нову Землю.

Всі чехословаки Каргопольського табору жили важким життям. Приблизно рік тому в січні 1942 року протягом цілих 14 днів в Каргопольському таборі інтернованих не відправляли на роботи і вели записи національності наших ПР. Одним був зроблений запис “громадянин Угорщини”, другим — “Польщі”, іншим — “Чехословаччини”, в окремих випадках їх визначали як радянських громадян, стверджуючи при цьому, що “ви теж росіяни”.

11 грудня 1942 року на 54 табірпунктах було зібрано 400 чехословаків (ПР) з Каргопольського табору і з ними почала працювати особлива комісія. До групи “здатний” було призначено 200 чоловік і до групи “нездатний” теж 200 чоловік. Спочатку були відправлені ті 200 нездатних в Караганду (в Казахстан), 18 грудня 1942 року і 20 грудня — групу тих здатних 185 чоловік до нас у Бузулук. Ті нездатні одержали на дорогу пайок 400 гр хліба і здатні — 600 гр.

В Каргопольському таборі залишилося ще близько 100 громадян Чехословаччини, головним чином євреїв і осіб, які були засуджені на 8 років і більше. Можливо, що їх там є більше.

II

Про Воркуту нам дав відомості виключний знавець ситуації воєн. кор. Степан Фантич, перша рота. Він працював помічником начальника табору і знає адміністрацію так добре, як і історію. Він стверджує, що згідно з документами там нічого не вдасться вирішити, і що треба для набору туди поїхати особисто, поки наші солдати не будуть розкидані по всій шостій частині земної кулі.

У Воркуті перебуває більше 100000 чоловік. Чехословаками назвалися 185 чоловік. Там залишились 4 робочі бригади ПР — 120 здорових осіб — тому що начальнику табору не надійшла компенсація. Інші 40 ПР, малолітні, працюють у риболовецькому радгоспі між містом Воркута і Карськими воротами біля Північного моря. 50 молодих підкарпатських дівчат працювало на цегельному заводі під Воркутою. Якраз у ці дні зібрали цих дівчат і хотіли відправити кудись у Казахстан. Вони нам потрібні для поповнення жіночих допоміжних військових сил. Воркутський і Печорський табори тісно співробітничали з меншими таборами: Івдель, Свердловськ, Інта і Ухта — Іжемтабір Комі АРСР. Із цих таборів були звільнені особи після відбуття трирічного строку. Засуджених на строки від 3 до 10 років посилали у віддалені місцевості. Оскільки стаття 58 ніколи не передбачала менше трьох років, тому всі закарпатці відправлялися на Північ і в Сибір освоювати їх і, звичайно, гинути.

380 чехословаків зібрано в жовтні 1942 року в Воркуті. А між 10 і 14 жовтня 1942 року ця група була відправлена в Севжелдортабір. Освоєння такого великого бездорожнього краю вимагало проведення залізниці від Котласа до річки Печори через Княж-Погост і Ропчу на Воркуту. Це викликало потребу у створенні двох самостійних таборів, зокрема, залізничних: Севжелдортабору на дільниці від ріки Печори і Печортабу (не плутати з Ухто-Печортабом) на дільниці від річки Печора до Воркути. Вся дільниця цієї залізниці була готова до кінця 1942 року. Це місцевість між Котласом і Кожва Комі АРСР. Про дальшу долю цих людей до сьогодні нічого не відомо.

У березні 1942 року із табору Воркути було випущено ряд чехословаків із т. зв. режимних колоній (тобто з особливим режимом у відповідності до параграфу — (нечіт. — *О. Д.*) в розряд так званих вільнонайманих. Це б означало, що звільнені змогли жити вільно, але лише в районі Воркути. Наш інформатор говорив приблизно з 30 такими (вільними). Ці люди працюють там дотепер і їх відпустити в армію не хотіли. Вони плакали, коли їхні товариші від'їжджали в нашої групі.

Транспорт із 185 новобранцями з табору Воркути був організований 6 грудня 1942 року у Воркуті. Їм було сказано, що “поїдуть на відпочинок”. Визнані комісією за здатних, вони одержували, починаючи з 14 грудня 1942 року військовий пайок № 3, їм же був виданий пайок на дорогу на 10 днів. Однак у дорозі вони провели 28 днів, по дорозі крали і продавали з себе нові фуфайки, взуття та інше. В дорозі двоє померло від запалення легенів.

У Воркуті залишилися особи, засуджені на 8 років і більше, приблизно 20 чоловік, а, крім цього, євреї і хворі. Деякі з них повинні бути відправлені в Джамбул.

III

У Печорському таборі перебуває приблизно 100.000 осіб, а з чехословаків до нас прийшов 241 новобранець. Адміністрація табору перебувала в м. Печора, але потім була переведена в м. Абезь (на карті Усть-Ус або Уса на мові комі). Чехословаків там перебуває біля тисячі. Багато з них лежать у лікарнях. У листопаді і грудні 1942 року було зосереджено 102 чехословаки, переважно ПР, які відбули трирічне покарання. Потім вони були відправлені в Княж-Погост біля Котласа. В Печорському таборі залишились ще євреї і особи, засуджені на 8 років і більше. У районах Печори і Воркути чехословаки працювали на військових заводах, потім у вугільних шахтах і в лісах. Працювали всі за їжу. У вугільних шахтах їм ще належала і зарплата, але видана вона не була.

IV

З Интського табору та менших інших таборів цього району було відібрано до 15 грудня 1942 року в м. Печору 245 ПР. Ці новобранці разом із нашим поручиком Савинцем-Росохою утворили тут же в Печорі чехословацьку дружину і, поки йшов відбір, займалися військовою підготовкою на місці. Це була рота з командирами взводів і відділень, і, як така, пересувалася військовим порядком у Бузулук протягом 32 днів. По дорозі вона розміщала у школах та інших приміщеннях і прибувала в Бузулук у кращому вигляді. У мене є книга наказів цього транспорту, книга навчальної роботи під час транспортування та інші рапорти. Поручика Савинця варто представити до нагороди.

Радянський супроводжуючий цього транспорту передав мені акт здачі-приймки. Це дивно тому, що цей транспорт буде для республіки наочним прикладом. Від інших транспортів подібні акти я не одержував.

З цих 245 новобранців доїхало, як вказано у розділі III, 241 чоловік. Троє в дорозі померли.

V

В кожному з названих таборів наші громадяни до 19 листопада 1942 року не одержали ніякого полегшення праці і ніякого поліпшення побуту. Повністю (всього) прибуло в Бузулук:

30.12.1942	з табору Каргополь	— 185 новобранців
9.01.1943	-"- Северодвінський	— 34 -"-
10.01.1943	-"- Івдель, Свердловськ	— 42 -"-
20.01.1943	-"- Інта, Комі	— 45 -"-
27.01.1943	-"- Ухта-Іжем, Комі	— 145 -"-
28.01.1943	-"- Печора-Абезь	— 241 -"-
30.01.1943	-"- Воркута	— 185 -"-

Всього 886 новобранців

Штабс-капітан Якуб Коутни. Рапорт про Пр (таємно)".

Переклад з чеської. Публікацію підготував Омелян Довганіч.
Закарпатська правда. — 1991. — 7 черв.

№ 27

*1943. — жовтня 15. — Повідомлення про смерть Ю. І. Симодейка у дорозі
із Новочеркаської тюрми*

Управление НКГБ
по Ростовской области
отдел "А" 15 октября 1943 г.
№ А/14-536 г. Новосибирск

Зам. начальника
I спецотдела НКВД СССР
подполковнику госбезопасности
г. Титову, гор. Свердловск

При этом возвращаем выписку из протокола № 57 особого совещания при НКВД СССР от 3 июня 1941 г. на Симодейко Юрия Ивановича, 1904 г. р., без исполнения, т. к. согласно сообщения начальника Новочеркасской тюрьмы Симодейко Ю. И. при эвакуации з. к. осенью 1941 г. из Новочеркасской тюрьмы в пути следования в ст. Багаевской Ростовской области 13 октября 1941 г. умер.

Акт о смерти з. к. Симодейко Ю. И. начальником Новочеркасской тюрьмы не представлен.

Нач. отдела "А" УНКГБ Ростовской обл. подпись
майор гос. безопасности (Свиридов)

Пом. оперуполномоченный отдела "А"
(Игнатущенко) подпись

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1., спр. 4131, арк. 136 (пакет).

№ 28

1944. — листопада 13. — Постанова військової ради 4-го Українського фронту про реєстрацію солдат і офіцерів німецької і угорської армій, військовозобов'язаних, чиновників і службовців угорської поліції і жандармерії на території Закарпатської України^б

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ВОЕННОГО СОВЕТА 4-го УКРАИНСКОГО ФРОНТА

13 ноября 1944 года № 0036 Действующая армия

В тылу фронта осело большое количество бывших солдат и офицеров немецкой и венгерской армий, проживающих в настоящее время в населенных пунктах освобожденной территории Закарпатской Украины.

В ряде населенных пунктов проживают военнообязанные лица немецкой и венгерской национальности, подлежащие также, как и солдаты противника, задержанию и направлению в лагерь для военнопленных.

Большинство чиновников и служащих полиции и жандармерии венгерского правительства не только не арестованы, но даже и не учтены.

Военный совет фронта ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. В период с 14 по 16.11. с. г. включительно, военным комендантам городов, местечек и крупных населенных пунктов провести регистрацию солдат и офицеров, служивших в немецкой и венгерской армиях, независимо от их национальности.

2. Провести регистрацию всех военнообязанных лиц в возрасте от 18 до 50 лет немецкой и венгерской национальности, проживающих в настоящее время на освобожденной территории Закарпатской Украины, а также всех чиновников и служащих венгерской полиции и жандармерии, находящихся на освобожденной территории Закарпатской Украины.

Проект приказа военного коменданта о проведении регистрации указанных выше лиц УТВЕРДИТЬ.

3. Военным комендантам, во время регистрации, объявить всем о повторной явке на 18.11 и всех вызванных вторично 18.11.44 года:

а) бывших солдат и офицеров немецкой и венгерской армий задержать и под конвоем, как солдат противника, направить на пункты военнопленных.

б) военнообязанных лиц немецкой и венгерской национальности, проживающих на освобожденной территории Закарпатской Украины, отдельными командами при списках под конвоем направлять на пункты военнопленных.

Весь учетный материал регистрации чиновников и служащих венгерской полиции и жандармерии, вместе с задержанными 18-19.11 с. г. передать ближайшим окр. "Смерш" соединений и разведывательных частей охраны тыла фронта.

Сержантов — 106 — все мадьяры. Рядовых — 1671 — мадьяры.
Призывного контингента — 1732 — все мадьяры.
Полиции и жандармерии — 49, по национальностям:
а) мадьяр — 46
б) украинцев — 2
в) румын — 1

ПО КОМЕНДАТУРЕ Д. БЕРЕГИ:
Подлежало отправке на пункт военнопленных и содержанию на КПЗ полка — 554, из них передано на пункт военнопленных — 308.
В том числе служивших в венгерской — немецкой армии — 120. Офицеров — 1 мадьяр.
Сержантов — 9 мадьяр, рядовых — 110 — мадьяры.
Призывного контингента — 184 мадьяры.
Полиции и жандармерии — 4, по национальностям:
а) мадьяры — 3
б) русин — 1.

ПО КОМЕНДАТУРЕ г. ГУСТЕ*:
Передано на пункт военнопленных — 338.
В том числе служивших в венгерской — немецкой армии — 104.
Офицеров — 21 — мадьяры, сержантов — 35 — мадьяры, рядовых — 48, из них: немцев — 9, мадьяр — 39.
Призывного контингента — 231 — мадьяры.
Полиции — 3, из них: мадьяр — 2, украинцев — 1.

ПО КОМЕНДАТУРЕ ВЫЛОК:
Подлежало отправке на пункт военнопленных — 1156 человек.
Явилось и направлено на пункт военнопленных — 860.
Из них: служивших в немецко-венгерской армии — 418, призывного контингента — 442 — все мадьяры.

ПО КОМЕНДАТУРЕ СЕВЛЮШ**:
Подлежало отправке на пункт военнопленных — 1131.
Направлено — 131 — все мадьяры.

ПО КОМЕНДАТУРЕ БАТЕВО:
Направлено на пункт военнопленных — 1950, из них: служивших в немецко-венгерской армии — 1160, в том числе: офицеров — 3 — мадьяры, сержантов — 75 — мадьяры, рядовых — 1082 — мадьяры.
Призывного контингента — 744 — мадьяры.
Жандармерии и полиции — 16, из них: мадьяр — 11, русинов — 2.
украинцев — 2, словак — 1.

ПО КОМЕНДАТУРЕ МУКАЧЕВО:
Подлежит отправке на пункт военнопленных — 1321.
Направлено на пункт военнопленных — 616, из них: служивших в немецко-венгерской армии: мадьяр — 362, немцев — 13, в том числе: офицеров — 12 — мадьяры, рядовых — 363 — мадьяры.
Призывного контингента — 217 — мадьяры, 8 немцев.
Жандармерии — 16 — все мадьяры.

ПО КОМЕНДАТУРЕ ДРАГОВО:
Подлежало отправке на пункт военнопленных — 233. Явилось и направлено на пункт военнопленных — 130, из них: служивших в немецко-венгерской армии — 50 — все солдаты — мадьяры.

* м. Хуст

** тепер Виноградів

Призывного контингента — 78 — мадьяры.

Жандармерии — 2 — мадьяры.

ПРИМЕЧАНИЕ: — Во всех пунктах дислокации комендатур перерегистрация и отправка лиц, подлежащих на пункты военнопленных 20 ноября, продолжается.

Командир 88 пограничного Карпатского полка войск НКВД —
подполковник подпись (Аврамчук)
начальник штаба полка
капитан подпись (Хижняк)

РГВА, ф. 32885, оп. 1., д. 243, л. 86.

№ 30

1944. — листопада 20. — Доповідна записка начальника військ охорони тилу командуючому військами 4-го Українського фронту генералу армії І. Ю. Петрову про закриття Ужоцького і Верецького перевалів для руху мобілізованих із Закарпатської України в чехословацьку армію

КОМАНДУЮЩЕМУ ВОЙСКАМИ 4-ГО УКРАИНСКОГО ФРОНТА Генералу армии тов. ПЕТРОВУ

В связи с разгромом немецко-венгерских войск на Карпатах и освобождением Закарпатской Украины частями 4 Украинского фронта значительная часть 1 венгерской армии, будучи деморализованной, разошлась по домам на территории Закарпатской Украины, продолжает иметь оружие, а следовательно и угрожать безопасности фронтового тыла.

Принятые меры через широкое оповещение всего населения путем вывешивания приказа военного коменданта № 1 — о сдаче оружия в установленный срок, оказались далеко не эффективными, многие лица, особенно немецко-венгерской национальности, проживающие на территории Закарпатской Украины, продолжают хранить оружие по домам. Это подтвердилось тем, что при подворной проверке на выборку лишь в нескольких населенных пунктах военными комендатурами Драгова, Густе, Севлюша, Вылока, Берегова и др. было обнаружено и изъято минометов — 26, пулеметов разных — 195, винтовок и автоматов — 1393, пистолетов — 33, гранат — 721, патронов — 24500, мин — 50 ящиков и 60 кг взрывчатого вещества.

13.11.1944 года в с. Мал. Гутово террористами фашистской организации “Собод чопоток” был убит сержант 344 сп Сафоров С. М., один из участников этого убийства найден и арестован, остальные разыскиваются. Подобных террористических актов было несколько и по другим населенным пунктам.

Такое положение с состоянием тыла фронта может привести к осложнениям в нормальной деятельности войск и поэтому военным комендантам был отдан приказ о проведении на территории Закарпатской Украины повсеместной регистрации бывших военнослужащих венгерской и немецкой армий, полицейских и жандармов венгерского правительства и военнообязанных лиц венгерской и немецкой национальности.

Но, несмотря на широкое оповещение населения через приказы военных комендантов № 2, и на сегодня еще далеко не все указанные лица зарегистрировались, а национальные комитеты местной администрации не оказывают никакой помощи не только в сборе разбегавшихся солдат немецкой и венгерской армий для сдачи их военным комендантам как военнопленных, но даже не принимают мер и к их регистрации у военного коменданта, нарушая тем самым § 2 пункт “В” соглашения об отношениях между советским главнокомандующим и чехословацкой администрацией.

Кроме того, установленная Вами военная зона, на территории которой запрещено свободное появление и проезд чинам чехословацкой службы, — систематически нарушается. Приведу лишь несколько последних фактов:

1. На протяжении последних десяти дней подпоручик чехословацкой службы Эльчих Альберт неоднократно появлялся в городах: Ужгород, Мукачево, Берегово и др. населенных пунктах, — и дважды останавливался на ночлег в г. Берегово.

2. С 10 по 18 ноября офицеры и солдаты чехословацкой службы в массовом порядке приезжают на территорию Закарпатской Украины без указания цели командировки в города: Ужгород, Мукачево и населенные пункты: Тишова, Воловец и др., проживая в них по несколько дней.

3. 17 ноября через Ужокский перевал и далее по маршруту на Ужгород проследовало: 20 автомашин чехословацкой службы под командой ротмистра Ролинек Йосифа и ротмистра Молковича Арноиста, на этих машинах транспортировалось 1000 комплектов обмундирования, 500 винтовок, боеприпасы, продовольствие и радиостанция, а также перевозилось 15 рядовых чехословацких служб, следуемых в отпуска на территорию Закарпатской Украины.

4. Почти ежедневно по основной фронтовой дороге Ужгород — Ужокский перевал и Мукачево — Верецкий перевал большими группами следуют мобилизованные в чехословацкую армию как на машинах, так и пешком, так например: 20 ноября под командой ротмистра Лобанич Андрея следовала группа мобилизованных из Густе и даже Рахово через Ужгород, затрудняя тем самым нормальный подвоз огнеприпасов и продовольствия для действующих войск 4 Украинского фронта.

Докладывая о вышеизложенном, я приказал своим войскам закрыть для движения чинов чехословацкой службы и групп мобилизованных, идущих из Закарпатской Украины в чехословацкую армию, — Ужокский и Верецкий перевалы и дополнительно выставяю три военных комендатуры в г. Рахово, Тячево, Воловое.

Прошу поставить в известность об этом решении командующего чехословацкими войсками в Закарпатской Украине и уполномоченного правительства Чехословакии.

Начальник войск охраны тыла 4-го Украинского фронта
генерал-майор подпись (Фадеев)

20 ноября 1944 г.

РГВА, ф. 32885. оп. 1, д. 57, л. 160-162.

№ 31

1944. — грудня 2. — Доповідна записка начальника військ НКВС охорони тилу про хід виконання постанови військової ради 4-го Українського фронту від 13 листопада 1944 року

Члену военного совета 4-го Украинского фронта —
генерал-полковнику тов. МЕХЛИСУ

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА О ХОДЕ ВЫПОЛНЕНИЯ ПОСТАНОВЛЕНИЯ ВОЕННОГО СОВЕТА ФРОНТА

№ 0036 от 13.11.1944 года

Выполняя постановление Военного Совета, военными комендатурами гг. Ужгород, Мукачево, Берегово, Береги, Густе, Виллок, Севлюш, Батевое, Драгово, Перечин, Порошково, Поляна, Свалява, Середне, Мал. Березне, Вел. Березне, Воловое, Тячево, Рахов, оперативно подчиненных управлению войск и частями войск НКВД с 14 по 30 ноября с/г. на территории

Закарпатской Украины, была проведена регистрация офицеров, солдат и военнообязанных немецкой и венгерской национальности, а также чиновников и служащих полиции и жандармерии.

В результате которой прошло регистрацию 20242 чел., из них:

а) офицеров	— 315, в т. ч.	
	— мадьяр...	— 237
	— чехов...	— 4
	— русинов...	— 50
	— словаков...	— 18
	— украинцев...	— 13
	— румын...	— 1
б) солдат	— 12438, в т. ч.	
	— немцев...	— 76
	— мадьяр...	— 8244
	— словаков...	— 362
	— русинов	— 2243
	— украинцев...	— 1162
	— евреев...	— 82
	— сербов...	— 94
	— чехов...	— 162
	и проч. национальн.	— 13
в) военнообязанных	— 7222 чел., в т. ч.	
	— немцев...	— 83
	— мадьяр...	— 6974
	— русинов...	— 74
	— украинцев...	— 91
г) жандармов и полицейских	— 267 чел., в т. ч.	
	— мадьяр...	— 210
	— украинцев...	— 17
	— русинов...	— 23
	— словаков...	— 8
	— немцев...	— 1
	— чехов...	— 7
	— румын...	— 1

С 18 по 30.11.44 г. при проведении повторной регистрации на территории Закарпатской Украины явилось и направлено на пункты военнопленных — 10673 чел., их них:

— офицеров...	— 144
— солдат...	— 5583
— военнообязанных...	— 4788
— жандарм. и полиц.	— 158

Освобождено — 4280 чел., в т. ч. солдат — 4115,
из них:

— словаков...	— 362
— русинов...	— 2243
— украинцев...	— 1201
— евреев...	— 43
— сербов...	— 100
— чехов...	— 156
— поляков...	— 3
— румын...	— 4
— итальянцев...	— 1
— цыган...	— 2

Военнообязанных — 165 чел., из них:

— русинов...	— 74
— украинцев...	— 88

— итальянцев... — 3
 Не явилось на повторную регистрацию — 5269 чел., из них:
 — офицеров... — 171
 — солдат... — 2220
 — военнообязанных... — 2069
 — жандармов и полицейских... — 109

В целях задержания указанной категории лиц производились облавы путем осмотра жилых домов, оврагов, лесных массивов, заброшенных зданий и др. мест, где мог бы укрываться этот преступный элемент.

В результате проведенных облав в г. Берегово, Береги, Густе, Севлюш, Батеево, Мукачеве, Тячево и др. войсками НКВД по охране тыла фронта задержано и направлено на пункты военнопленных — 3524 человека, в том числе:

— офицеров — 10 (мадьяры)
 — солдат — 2146 (немцев — 11, мадьяр — 2135)
 — военнообязанных — 1359 (мадьяр)
 — жандармов и полиц. — 9 (мадьяр)

За период проведения операции всего задержано и направлено на пункты военнопленных — 14197 чел., из них:

— офицеров... — 154
 — солдат... — 7729
 — военнообязанных... — 6147
 — жандарм. и полицейск. ... — 167

Кроме того, войсками НКВД охраны тыла арестовано и разоблачено — 55 сотрудников венгерской жандармерии и полиции.

Операция по изъятию лиц немецкой и венгерской национальности продолжается. Приложение: сводная таблица

Начальник войск НКВД ПО ОТ 4 Украинского фронта
 генерал-майор подпись (Фадеев)

Зам. нач. войск НКВД ПО ОТ
 полковник подпись (Левитин)

2 декабря 1944 г.

РГВА, ф. 32885, оп. 1, д. 57, л. 187—190.

№ 32

*1944. — грудня 6. — Доповідна записка Народному комісару внутрішніх справ СРСР
 Л. П. Берії від командування 4-го Українського фронту про операцію по вилученню
 угорських військовозобов'язаних і направленню їх в тиллові табори*

МОСКВА НКВД СССР НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СССР ТОВ. Л. П. БЕРИЯ

ДОКЛАДЫВАЕМ:

При наступлении войск 4-го Украинского фронта в тылу оказалось значительное количество разбежавшихся солдат и офицеров венгерской армии, уроженцев Закарпатской Украины, осели по месту своего жительства.

Также на освобожденной территории Закарпатской Украины оказалось значительное количество военнообязанных венгерской национальности в возрасте от 18 до 50 лет.

Военный совет 4-го Украинского фронта своим постановлением от 13 ноября с. г. за № 0036 решил провести операцию по изъятию бывших солдат и офицеров венгерской и немецкой национальностей, а также военнообязанных этих же национальностей от 18 до 50 лет, за исключением чехов, русинов, украинцев и поместить всех изъятых в лагерь военнопленных.

Войска НКВД охраны тыла фронта, которые осуществляли эту операцию с 18 ноября с. г. и проводят ее в настоящее время, изъяли и направили на сборные пункты военнопленных и в лагерь 7729 солдат, 154 офицера, 7201 военнообязанных от 18 до 50 лет, 176 жандармов венгерского правительства, а всего по состоянию на 4 декабря с. г. 15260 чел.

По национальности: немцев — 137, а остальные мадьяры.

При проведении регистрации бывших солдат венгерской армии среди них оказалось словаков 362, русинов 2243, украинцев 1201, евреев 43, сербов 100, чехов — 156 и 10 чел. других славянских национальностей, а всего 4280 чел., которые освобождены и оставлены по месту жительства.

По учетным данным проведенной регистрации было учтено 20240 человек, из них уже находится на сборных пунктах и в лагере 15260 чел. и освобождено 4280 чел.

В связи с продвижением фронта операция по изъятию перечисленных выше лиц будет продолжена.

Все изъятые 15260 чел. помещены на сборные пункты и в лагерь военнопленных и будут направлены в тыловые лагеря.

На 4 декабря с. г. из числа содержащихся в лагере и на сборных пунктах 5000 чел. используются по решению ВС фронта на работах по восстановлению железных дорог.

Отправка остальных военнопленных в тыловые лагеря задерживается из-за неподачи вагонов.

Докладываем на Ваше распоряжение.

Петров, Фадеев

6.12.44 г.

г. Ужгород

РГВА, ф. 32885, оп. 1., д. 243, л. 146—147.

№ 33

1944. грудня 13. — Протокол допиту Головного команданта організації народної оборони “Карпатська Січ” Дмитра Климпуша, затриманого в с. Підгоряни (тепер Мукачево) 8 грудня 1944 року офіцером відділу контррозвідки “Смерш”⁷

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Действ. армия

13 декабря 1944 года

Я, ст. следователь окр* “Смерш” 18 армии капитан Передереев, допросил в качестве задержанного Климпуш Дмитрия Ивановича, 1897 года рождения, уроженца и жителя села Ясиня Раховского округа (Закарпатская Украина), из крестьян-середняков, торговец-промышленник, бывший член партии “социал-демократов”, существовавшей в Чехословакии, по национальности украинец, гр-н Чехословакии, со слов несудим, женат.

Вопрос: Какими языками вы владеете и на каком из них желаете давать показания?

* Окр. (приняты в документах СМЕРШ, сокращения) — отдел контррозведки.

Ответ: Я хорошо владею украинским языком. Понимаю разговорную русскую речь и слабо владею чехословацким и мадьярским языками. Показания желаю давать на украинском языке.

Вопрос: Ваши показания будут фиксироваться на русском языке, не имеете ли вы возражений к этому?

Ответ: Возражений у меня не имеется, однако я прошу, чтобы протокол был переведен на украинский язык.

Вопрос: — При каких обстоятельствах вы были назначены на должность главного коменданта “сичевиков”?

Ответ: Примерно в октябре 1938 года, чехословацким правительством. Закарпатской Украине была предоставлена так называемая автономия. На должность премьер-министра Закарпатской Украины был назначен, некий Бродий Андрей, который до этого являлся руководителем так называемого “русского автономного земледельческого союза”. Этот союз и его идеолог Бродий внешне якобы добивался автономии Закарпатской Украины, но как выяснилось впоследствии, Бродий проводил провенгерскую политику и добивался присоединения Закарпатской Украины к Венгрии.

Когда чехи об этом узнали, то Бродий был снят с должности премьер-министра и на его место был поставлен руководитель “Христианской народной партии” или как ее еще называли, “клерикалы”, Волошин Александр*.

В ноябре 1938 года венгерской армией была оккупирована часть Закарпатской Украины, в том числе города Ужгород и Мукачево. В связи с этим чехословацкие правительственные учреждения, а также и учреждения Волошина, переехали в город Хуст.

В том же ноябре 1938 года ко мне в селе Ясиня по телефону позвонил Волошин и предложил явиться к нему в Хуст. Должен заявить, что с Волошиным я был знаком на протяжении около 20 лет.

По прибытию к Волошину он кратко изложил мне сложившуюся обстановку, в частности, что в связи с оккупацией венграми части Закарпатской Украины, венгры еще не на оккупированную ее часть засылают шпионов, диверсантов и вообще лиц, старающихся подорвать мощь автономного закарпатского государства и что чехословацкая жандармерия не в состоянии справиться в борьбе с ними и требуется оказать помощь украинскими силами. В данном случае мне было предложено стать главнокомандующим “Карпатской сичи”, в которой к тому времени насчитывалось около 1000 человек. Я попытался отказаться, но после убедительной просьбы Волошина согласился.

В мою задачу на первых порах входило расширить “Сич” за счет создания таких организаций в населенных пунктах, и силами “сичевиков” оказывать содействие чехословацкому правительству и его карательным органам в борьбе с мадьярскими шпионами, а также вообще поддержание порядка в населенных пунктах всей Закарпатской Украины.

Кроме меня в таком же чине, как и я, было 4 человека, т. е. три:

1. Роман Иван — командант “Сичи” по организационной и хозяйственной линии, он же являлся моим заместителем.

2. Росоха Степан — руководил рефератом культуры “Сичи”.

3. Рогач Иван — начальник секретариата “Сичи” и личный секретарь Волошина.

Где находятся эти лица в настоящее время, для меня не известно. Насколько мне известно, в 1939 году все они выехали в Румынию.

Таким образом в должности главного команданта “Сичи” я проработал до оккупации мадьярами всей территории Закарпатской Украины. Затем, в связи с проводимыми мадьярами репрессиями в отношении “сичевиков”, я пытался бежать в Румынию, но мне не удалось, поэтому я скрывался по месту жительства в селе Ясиня.

Вопрос: Расскажите все, что вам известно о построении государственного “волошинского” аппарата?

Ответ: В государственном аппарате Волошина было три министерства, а именно:

---

* Августин.

1. Министерство внутренних дел, возглавлял его некий Бачинский Иден* Степанович, в возрасте около 60 лет, житель города Ужгород. Где находится в настоящее время, для меня не известно. Последний раз виделся с ним в 1939 году.

2. Министерство юстиции и земледелия, возглавлял его Ревай Юлий, отчество не знаю, около 50 лет, житель Ужгорода. Где находится в настоящее время, не знаю. С 1939 года с ним не виделся.

3. Министерство связи, руководство им осуществлял Цуперяк** Николай Васильевич, 36 лет, уроженец села Ясиня, в данное время депутат Народной Рады Закарпатской Украины. Место его жительства местечко Рахов, или село Бычков.

4. Министерство финансов, руководил им Прхала, имени и отчества не знаю, по национальности чех, якобы ушел в СССР.

5. Министерство просвещения, министром его являлся директор Мукачевской торговой академии, фамилию не помню. Вспомнил — Штефан.

Вопрос: Расскажите о вашей деятельности после провозглашения “самостоятельной Украины” в Закарпатье?

Ответ: “Самостоятельная Украина” была провозглашена в то время как мадьяры начали оккупацию всей Закарпатской Украины. Это было 14 марта 1939 года. Провозглашение произошло на заседании так называемого волошинского парламента в городе Хусте. Мадьяры этот город оккупировали 15 марта. Правительство Волошина было ликвидировано, а сам Волошин вместе со своими министрами бежал в Румынию, а затем якобы в Югославию.

Во время провозглашения “самостоятельной Украины” я находился в селе Ясиня и никакого участия в этом не принимал и, поскольку мадьяры в отношении волошинцев применяли репрессивные меры, в особенности к “сичевикам”, то я скрывался дома.

В конце июля 1939 года попытался выехать нелегально в Словакию, чтобы скрыться от преследования мадьяр, но был задержан и доставлен в венгерскую военную контрразведку в город Будапешт, о чем рассказал на предыдущих допросах, со мной тогда также находился родной брат Василий.

Вопрос: Расскажите более подробно о вашей поездке в город Вену в начале 1939 года?

Ответ: Подготовка для поездки в город Вену для меня не была известна. 15 января 1939 года, возвратившись из села Ясиня, куда я ходил домой по личным надобностям, мой заместитель Роман сообщил о том, что готовится группа “сичевиков” для поездки в город Вену на экскурсию и что руководство этой группы поручается Рогачу, как знающему немецкий язык. Роман также посоветовал поехать и мне. Я этому не возражал.

В тот же день группа “сичевиков” примерно в количестве 6—7 человек выехала по назначению. 16 января мы прибыли в Вену. С кем связывался там Рогач, я не знаю, но на второй день утром нам подали к гостиннице автобус и мы выехали на осмотр города, посетили музей, царский двор (Бург), фирму Мейр, где осматривали фабрики и ряд других мест.

17 января 1939 года Рогач нам сообщил, что им из Хуста получена телеграмма, в которой предлагается немедленно возвратиться домой. В последствии мне стало известно, что причиной нашего быстрого возвращения явилось возникновение...

(пропущено 1 стор., арк. 20 — О. Д.)

Вопрос: Изложите обстоятельства, при которых вы попали в венгерскую контрразведку в город Будапешт?

Ответ: Выше я уже говорил о том, что после прихода мадьяр, они провели репрессии в отношении волошинцев, в связи с чем я вынужден был перейти на нелегальное положение и продолжительное время скрывался у местного жителя села Ясиня Марусяка Дмитрия. Впоследствии у меня зародилась мысль бежать на территорию Словакии. С этой целью в конце июля 1939 года я послал свою жену Климпушеву Елизавету Дмитриевну в немецкое консульство в городе Хусте, чтобы она подыскала нам человека, могущего оказать мне содействие в выезде в Словакию.

Как впоследствии мне стало известно, жена познакомилась с работником немецкого

* Едмунд

** Цуперяк не очолював міністерство, а працював на пошті.

консульства по фамилии Орловский, кажется по национальности чех. Последний на просьбу жены ответил, что он может меня вывезти в Словакию на своей автомашине, но необходимо немного обождать так как автомашина находится в отлучке и тут же заявил, что о времени выезда он сообщит дополнительно.

Спустя примерно три недели, жена получила от Орловского телеграмму с ранее обусловленными знаками встречи. Жена мне сообщила, что необходимо подготовиться к отъезду. На следующий день ночью Орловский прибыл в село Ясиня на автомашине. Я захватил своего брата Василия и совместно с Орловским выехали в направлении Будапешта.

Отъехав от Ясиня на расстоянии 15 километров, в селе Квасах мы остановились ночевать у местного жителя Кабальюк Алексея. Утром, когда надо было выезжать, я подошел к автомашине, но Орловского не оказалось, а вместо него в автомашине находился венгерский офицер в чине капитана, фамилию которого я в данное время не помню. Восстановлю в памяти, скажу дополнительно. До этого с этим офицером я совершенно знаком не был. Увидев его, я перепугался и хотел было возвратиться от автомашины. Но он предложил подойти к нему, затем начал интересоваться, кто мы такие и куда следуем.

Я находился вместе с братом, когда венгерскому капитану я ответил, что скрывать своих действий не намерен и рассказал о том, что являюсь главным командантом “Карпатской сичи” и, боясь ареста со стороны мадьяр, имею намерение уехать в Словакию, то капитан ответил, что бояться нечего, так как в отношении “сичевиков” венгерским правительством издана амнистия и поэтому можно возвратиться домой и жить спокойно. Однако я не согласился и просил капитана дать мне с братом возможность выехать в Словакию. Капитан не возражал этому. И здесь же порекомендовал возвратиться домой, собраться и спокойно выехать.

Вопрос: Почему ваш брат старался выехать в Словакию?

Ответ: Он просто хотел уехать вместе со мной.

Вопрос: Какое отношение имел ваш брат к волошинскому правительству?

Ответ: Мой брат Василий являлся депутатом волошинского парламента и так же боялся репрессий со стороны мадьяр. Это и явилось причиной его намерения скрыться в Словакии.

Вопрос: Не припомнили ли вы фамилию венгерского капитана, с которым встретились в селе Квасы?

Ответ: Вспомнил. Его фамилия Невицкий.

Вопрос: Какие данные вам известны в отношении Невицкого?

Ответ: Невицкий Тибор, отчество не знаю, в возрасте около 50 лет, с его слов мне известно, что уроженец одного из населенных пунктов недалеко от Ужгорода, где его отец работал судьей при Австро-Венгрии в 1918 году. Говорил, что отец его является сыном священника, по национальности русский.

Вопрос: Вам известно, где в настоящее время находится Невицкий?

Ответ: Этого я не знаю.

Вопрос: Продолжайте показания.

Ответ: Когда Невицкий посоветовал нам возвратиться домой, мы согласились. Здесь же я обнаружил, что Невицкий имеет свою легковую автомашину. Впоследствии к нам подошел и Орловский. Он начал говорить, что бояться нам не приходится и можно возвратиться домой, однако я оставался сторонником выезда в Словакию.

Видя мое настоятельное мнение по данному вопросу, Невицкий заявил, что если мы желаем выехать в Словакию, то необходимо вместе с ним поехать в Будапешт и получить при его содействии официальное разрешение, чтобы в Словакии нас не считали как эмигрантов и чтобы впоследствии, если у нас появится желание возвратиться обратно, чтобы в этом никто не препятствовал. Из села Квасы на автомашине Невицкого Орловский выехал в Хуст. Я и мой брат совместно с Невицким на автомашине Орловского выехали в село Ясиня. По прибытию в последнее, остановились около моей гостиницы, и зайдя в нее, выпили, закусили и спустя примерно два часа, выехали в Будапешт.

В Будапеште мы оказались вечером, поэтому вместе с братом Василием остановились ночевать в готеле “Немзети-салодо”, а Невицкий куда-то уехал, заявив, что утром возвра-

тятся к нам. На следующий день утром в сопровождении Невецкого мы прибыли в помещение полевого суда генерального штаба венгерской армии, где были представлены одному венгерскому офицеру в чине капитана по фамилии Сентпийтери.

Вопрос: На предыдущем допросе вы показали, что в Будапеште явились в венгерскую военную разведку “Годи-локтонь”, почему сейчас об этом не говорите?

Ответ: Я утвердительно заявить не могу, но полагаю, что это являлся венгерский разведорган.

Вопрос: На основании каких данных вы считаете, что это был венгерский разведорган?

Ответ: Когда я возвратился обратно в Ясиня, то встретился с чешским майором по фамилии Свительский, и рассказал последнему о моем пребывании в указанном выше органе. Свительский заявил, что это является венгерская разведка и что он, Свительский, был арестован этим органом и находился там под стражей, как чехословацкий офицер.

Вопрос: Вам хорошо известно, что из себя представляет орган, в который вы были доставлены Невецким. Почему не желаете откровенно об этом заявить?

Ответ: То, что мне было известно в отношении этого органа, я рассказал и больше дополнить ничего не имею.

Вопрос: Расскажите о сути происходившего разговора между вами и капитаном Сентпийтери?

Ответ: Как я понял в начале нашей беседы, то Невецкий информировал Сентпийтери в отношении меня и моего брата Василия. Ибо, когда мы только зашли, то Сентпийтери, представившись нам, сразу обратился с вопросом, по какой причине мы намерены выехать в Словакию. Я ответил так же, как ответил Невецкому, что боялся преследований со стороны мадьяр. Он заявил, бояться не приходится, ибо правительство волошинцев амнистировало. Но поскольку мы настаивали на выезде в Словакию, то Сентпийтери с нами согласился и предложил свои услуги в выдаче нам паспортов на право выезда в Словакию, одновременно заявил, что если у нас появится желание возвратиться домой, то чтобы мы зашли к нему по возвращению из Словакии.

Спустя несколько часов от Невецкого, очевидно, по поручению Сентпийтери, получили с братом паспорта и через город Вену выехали в село Песчаны (Словакия) на лечение. Пробы там на протяжении 5 недель, решили возвратиться домой. По прибытию в город Будапешт явились к Сентпийтери, представились и впоследствии выехали домой. Должен заявить, что этот капитан дал нам провожатого подофицера, вернее младшего лейтенанта, в сопровождении которого мы прибыли домой.

Вопрос: Выше вы показали, что намерены были остаться на жительство в Словакии, почему через непродолжительное время опять возвратились домой в село Ясиня?

Ответ: Я не намерен был находиться продолжительное время в эмиграции, поэтому возвратился домой.

Вопрос: Из ваших показаний явствует, что мадьяры преследовали “сичевиков”, чем же объяснить такое положение, что вам, как главному команданту “сичевиков”, вместо преследований венгерская разведка оказывала услуги в выдаче паспортов и прочее?

Ответ: В то время венгерским правительством в отношении “сичевиков” была издана амнистия.

Вопрос: Так почему же вы после амнистии решили бежать в Словакию?

Ответ: Несмотря на амнистию, я все же боялся, что отдельные лица мадьярской власти, вопреки законам, могут бесчинствовать и меня уничтожить.

Вопрос: Почему через пять недель опять возвратились домой, разве в этом случае не боялись “бесчинств”?

Ответ: К этому времени положение стало несколько спокойнее, поэтому я решил возвратиться домой.

Вопрос: Все же расскажите правдиво, почему венгерская разведка оказывала вам вышеуказанные услуги?

Ответ: Капитан Сентпийтери говорил, что это делается с той целью, чтобы украинцы поняли, что мадьяры хорошо относятся к украинскому народу и чтобы украинцы не считали мадьяр своими врагами.

Протокол мне прочитан в переводе на украинский язык, с моих слов записан верно, в чем и расписываюсь.

(подпись Климпуш)

Допросил ст. следователь окр. СМЕРШ 18 армии капитан

(подпись Передереев)

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 3742, арк. 16-25.

№ 34

1944. — грудня 15. — Доповідна записка командира 88 прикордонного карпатського полку по вилученню німців-чоловіків на території Закарпатської України

ШТАБ 88 ПОГРАНИЧНОГО КАРПАТСКОГО ПОЛКА ВОЙСК НКВД 4 УКРАИНСКОГО ФРОНТА

15 декабря 1944 г. № 00894 Действующая армия

СОВ. СЕКРЕТНО

НАЧАЛЬНИКУ ВОЙСК НКВД ПО ОТ 4 УКРАИНСКОГО ФРОНТА
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ ТОВ. ФАДЕЕВУ

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

о проведенных мероприятиях по изъятию немцев-мужчин на территории Закарпатской Украины в возрасте от 18 до 50 лет

На № 10/00545. Доношу — для участия в операции по изъятию немцев на территории Закарпатской Украины участвовало военнослужащих 88 пограничного Карпатского полка следующее количество:

а) офицеров...	60
б) сержантов...	90
в) рядовых...	600
Всего:	750

В результате всей операции изъято немцев в возрасте от 18 до 50 лет по всем округам — 292 человека, в том числе: Свалява — 32, Мукачево — 226, Иршава — 26, Севлюш — 1, Густе — 3 и Рахов — 4 чел. Подлежало изъятию — 577 человек, недобрано — 285 чел. по следующим причинам:

а) учетные данные по количеству немцев во всех населенных пунктах взяты с опроса местных жителей, в то время представлявших местные органы власти, которые давали данные за все немецкое население, проживающее в населенных пунктах с учетом тех немцев, которые всеми военными комендантами были изъяты и направлены на пункты военнопленных на основании приказа военного коменданта № 2 и выбывших по другим причинам;

б) в учетные данные были включены немцы в возрасте от 16-17 лет, которые в соответствии распоряжения штаба войск № 10/00545 изъятию не подлежат;

в) к моменту операции 10 немцев скрылись, часть из них скрываются в г. Сигет, пользуясь отсутствием военного коменданта в городе;

г) к моменту операции 25 немцев, по данным местных жителей, ушли добровольно в чешскую армию, особенно по Густенскому и Севлюшскому округам;

д) местные органы власти, дававшие сведения о наличии немцев в населенных пунктах представителям войск и полка, считали всех чехов, русинов, словаков немцами, которые носили фашистскую свастику во время оккупации венгерско-немецкими войсками Закарпатской Украины;

е) 32 немца ушли с венгерскими войсками в период их отступления, которые тоже включены в учетные данные (Мукачевский, Свалявский округа), а также изъятые и направлены на пункт военнопленных — 64 немца местными властями в период с 10 по 12.12.44 года по указанию центрального уряда г. Мукачево.

Во время проведения операции было изъято венгров, уклонившихся от регистрации, — 181 человек — по округам: Свалявский — 36, Мукачевский — 17, Иршавский — 3, Севлюшский — 6, Густенский — 19 и Раховский — 100.

Кроме того, в период операции, по агентурным данным и по спискам розыска, изъято и направлено в разведотделение полка для следствия 30 человек, из них: венгров — 17, русинов — 12, чехов — 1. В том числе по округам: Раховский — 9, Иршавский — 4, Севлюшский — 17 чел.

Операцию проводили: Свалявский округ — 2 батальон, Мукачевский — 3-й батальон, Густенский, Севлюшский, Иршавский — 1-й батальон и Раховский — мангруппа, для операции было выделено автотранспорта — 8 машин и 1,5 ГСМ.

Командир 88 пограничного Карпатского полка —

подполковник

Начальник штаба полка капитан

подпись

подпись

(Аврамчук)

(Хижняк)

РГВА, ф. 32885, оп. 1, д. 234, л. 63.

№ 35

1944. — грудня 17. — Витяг із постанови Державного Комітету Оборони про мобілізацію та інтернування працездатних німців на визволеній території Чехословаччини

Из Москвы 17.12.44 года №-23791, 23792

4 Укрфронта тов. Петрову

Сообщаю пункты 1, 2, 3, 4 и 5 постановления ГКО №-7161сс от 16.12.44.

1. Мобилизовать и интернировать с направлением в СССР для работы всех трудоспособных немцев в возрасте мужчин от 17 до 45 лет, женщин от 18 до 30 лет, находящихся на освобожденной Красной Армией территории Чехословакии.

Установить, что мобилизации подлежат немцы, как немецкого и венгерского подданства, так и немцы, подданные Румынии, Югославии, Болгарии и Чехословакии.

2. Руководство мобилизации возложить на НКВД СССР тов. Берия. Поручить НКВД СССР организацию сборных пунктов, прием мобилизуемых, формирования и отправку эшелонов и охрану их в пути. Мобилизуемых направлять в СССР эшелонами по мере поступления немцев на сборные пункты.

3. Обязать товарищей Малиновского и Виноградова по Румынии, товарищей Толбухина и Бирюзова по Болгарии и Югославии:

а) Оформить через правительственные органы соответствующих стран мобилизацию и интернирование указанных в пункте 1-м немцев.

б) Совместно с представителями НКВД СССР — товарищами Апполоновым и Горбатюк обеспечить проведение в жизнь соответствующими военными, гражданскими властями необходимых мероприятий, гарантирующих явку на сборные пункты мобилизуемых немцев.

Обязать товарищей Малиновского и Толбухина — по Венгрии и товарища Петрова — по Чехословакии объявить через военных комендантов необходимые распоряжения от имени командования фронта о мобилизации немцев, и в соответствии с пунктом 1-м настоящего постановления обеспечить совместно с представителями НКВД СССР — товарищами Апполоновым и Горбатюк проведение необходимых мер, гарантирующих явку на сборные пункты мобилизуемых немцев.

4. Разрешить мобилизованным немцам взять с собой теплую одежду, запас белья, постельные принадлежности, личную посуду и продовольствие, всего весом до 200 килограмм на человека.

5. Поручить начальнику тыла Красной Армии товарищу Хрулеву и начальнику ЦУП ВОСО КА* товарищу Ковалеву обеспечить предоставление железнодорожных эшелонов и автотранспорта для перевозки мобилизованных немцев и питания их в пути.

№ 1630

Председатель ГКО — И. Сталин

РГВА, ф. 32885, оп. 1., д. 243, л. 1.

№ 36

1944. — грудня 21. — Постанова військової ради 4-го Українського фронту про мобілізацію та інтернування всіх працездатних німців від 17 до 45 років

ВОЕННЫМ СОВЕТАМ 1 Гв. А. 18 А и 8 ВА.
НАЧ. УПРАВЛЕНИЯ КОНТРАЗВЕДКИ “СМЕРШ” ФРОНТА.
НАЧАЛЬНИКУ ВОЙСК НКВД ПО ОХРАНЕ ТЫЛА ФРОНТА.
НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛЕНИЯ ТЫЛА ФРОНТА.
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВОЕННОГО ТРИБУНАЛА.
ВОЕННОМУ ПРОКУРОРУ ФРОНТА.
НАЧАЛЬНИКУ ОТДЕЛА ПО ДЕЛАМ ВОЕННОПЛЕННЫХ ФРОНТА.

Во исполнение постановления ГКО № 716 сс от 16.12.44 г. о мобилизации и интернировании всех трудоспособных немцев, находящихся на освобожденной Красной Армией территории Чехословакии, —

ВОЕННЫЙ СОВЕТ ФРОНТА ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Мобилизовать и интернировать с направлением в СССР для работы всех трудоспособных немцев в возрасте мужчин от 17 до 45 лет, женщин от 18 до 30 лет, находящихся на освобожденной Красной Армией территории Чехословакии.

Мобилизации и интернированию подлежат все без исключения немцы указанных возрастов, независимо от подданства, имущественного положения и выполняемой работы.

2. Проведение мобилизации и интернирования лиц указанных категорий возложить на начальника войск НКВД по ОТ (охране тыла — О. Д.) фронта генерал-майора Фадеева.

3. Каждому мобилизованному обязательно при себе иметь 2—3 пары обуви, теплую верхнюю одежду, не менее 3-х пар нательного белья, постельную принадлежность (матрац, одеяло, подушку, три смены постельного белья). Посуду — котелок, чайник, кружку, ложку, нож, вилку и др. предметы кухонного инвентаря. Всего весом 200 кг. на каждого человека, включая и 15-ти дневный запас продовольствия на путь следования.

* Центральное управление военных сообщений Красной Армии

4. Мобилизации не подлежат:
- а) Женщины, имеющие детей до 7-летнего возраста, если в семье нет лиц, на которых можно оставить детей.
  - б) Инвалиды и больные, имеющие на руках документы, подтверждающие наличие болезни и инвалидности, с этой целью обеспечить каждый округ медицинским наблюдением.
5. Начальнику войск НКВД по ОТ фронта генерал-майору Фадееву в период с 23 по 26 декабря с. г. провести персональную перерегистрацию лиц указанного в настоящем постановлении контингента, в процессе которой объявить мобилизуемым и интернированным о подготовке их к мобилизации в соответствии с требованием постановления.
6. Обязать местные органы власти ответственностью за 100% доставку мобилизуемых на сборные пункты и обеспечение гужтранспортом для переброски их на сборные пункты и в пункты погрузки.
7. Объявить через органы местной власти семьям ранее изъятых немцев, подлежащих мобилизации, согласно настоящего постановления и находящихся в данный момент в лагерях о снабжении их продуктами питания и теплыми вещами на путь следования.
8. На подготовку мобилизуемых к отправке установить 5-ти дневный срок со дня объявления.
9. Начальнику ВОСО фронта генерал-майору Рассадову по заявке начальника войск НКВД по ОТ фронта обеспечить подачу подвижного состава на станцию погрузки, оборудованного для перевозки людского состава в зимних условиях.
10. Начальнику тыла фронта генерал-майору Кацнельсону обеспечить мобилизуемых питанием в пути следования порядком, установленным для воинских эшелонов, снабдив их необходимыми документами.
11. Начальнику отдела по делам военнопленных и интернируемых фронта, по заявке начальника войск НКВД по ОТ фронта вызвать от конвойных частей конвой для сопровождения мобилизованных от станции погрузки до пункта назначения.
12. Начальнику сануправления фронта для медицинского обслуживания мобилизованных в пути следования выделить одного врача и одного военфельдшера.
В составе эшелона иметь изолятор.
13. Остающееся имущество мобилизованных одиночек передать в распоряжение местных органов власти.
14. Лиц, уклоняющихся от мобилизации и членов их семей, предавать суду Военного Трибунала, дела коих разбирать в 24 часа.
Решения Военных Трибуналов в отношении виновных разрешить объявлять по тех населенных пунктах, где проживали или проживают подсудимые.
15. Военному прокурору и председателю Военного Трибунала фронта обеспечить рассмотрение дел, уклонившихся от мобилизации и их семей в 24 часа.
16. Утвердить форму регистрационного листа.
17. Начальнику войск НКВД по охране тыла фронта генерал-майору Фадееву 25.12.44 г. доложить все расчеты по проводимым мероприятиям.

П. п. Командующий войсками 4 Украинского
фронта генерал армии (Ив. Петров)

Зам. нач. штаба 4 Укр. Фронта
генерал-майору (Коровяков)

Член Военного совета
4 Украинского фронта
генерал-полковник
(Л. Мехлис)

№ 00520

1 декабря 1944 г.

ВЕРНО: кругл. герб. п.

... Военного совета 4 УФ
Гвардии майор

подпись (Устинов)

РГВА, ф. 32885, оп. 1, д. 243, л. 1-5.

№ 37

1945. — січня 1. — Лист начальника відділу НКВС у справах військовополонених про звільнення помилково затриманих груп інтернованих закарпатців

НАЧАЛЬНИКУ СПВ № 2 КАПИТАНУ ТОВ. ЕРМИЛОВУ

В соответствии с указанием Военного совета фронта, как ошибочно задержанные, подлежат освобождению следующие группы интернированных:

а) русины, украинцы, чехи, словаки, евреи, не служившие в жандармерии, полиции и др. карательных органах, в т. ч. и служившие в венгерской армии, но не в чине офицеров;

б) интернированные старше 45 лет всех национальностей или инвалиды, которые по заключению врача не могут следовать в тыл, не имеющие офицерского чина и не служившие в жандармерии, полиции и др. карательных органах;

в) интернированные венгерской национальности, состоявшие в коммунистической партии (по свидетельству ЦК компартии Закарпатской Украины).

Кроме того, подлежат освобождению интернированные венгерской национальности, работавшие на Солотвинских соляных рудниках (отобранных 43 чел. капитаном Голодухиным).

Предлагаю интернированных этих групп, содержащихся на СПВ, немедленно разместить от всей остальной массы военнопленных. Если можно, то создать отдельную зону и карантин на них начислить со дня перемещения.

Помещения, отведенные для этих лиц, хорошо продезинфицировать. Людей разместить после тщательной санобработки, не допуская перевода в новые помещения ни одного больного, ни одного температурающего.

Об освобождении будет дано дополнительное указание по проверке списков.

Списки на интернированных евреев и славянской национальности и венгров старше 45 лет к 4.01.45 г. представить в отдел по делам военнопленных.

О времени перевода указанных лиц в новую зону донесите.

1.1.1945

Начальник отдела НКВД по делам о военнопленных при начальнике тыла
4 Украинского фронта майор госбезопасности Мочалов

ЦХИДК, ф. 425-п, оп. 1, д. 11, л. 6.

№ 38

1945. — січня 4. — Про використання на роботах по відбудові залізниці Воловець—Мукачево військовополонених та інтернованих закарпатців

**ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УПВИ НКВД СССР
ПОЛКОВНИКУ ТОВ. ВОРОНОВУ**

Для использования на работах по восстановлению железной дороги Воловец—Мукачево 45 и 46 бригадам железнодорожных войск 19 ноября 1944 года было дано из СПВ № 2 ФППЛ № 22, Свалява, 5430 человек военнопленных и интернированных.

На протяжении 6 недель до 3 тыс. военнопленных вышли из строя, значительная часть которых возвращена лагерю в чрезмерно истощенном состоянии, в рваной, непригодной к носке обуви.

Среди военнопленных, используемых на работах, наблюдается высокая смертность.

Факты:

1. 4.12.44 года от 46 железнодорожной бригады (воинская часть 34556) принято возвращенных с работы 594 чел., из которых 373 чел. — больные; резко истощенных — 209, температурающих — 5, энтероколитами — 25, чесоткой — 32, с натертостями ног — 102. Из общего количества совершенно без обуви — 150 чел...

2. 19.12.44 года начальником конвоя 45 железнодорожной строительной бригады капитаном Боровковым сопровождался поезд на железнодорожную станцию Самбор для сдачи в ФППЛ № 22 военнопленных и интернированных численностью свыше 600 чел. В пути следования умерло 6 чел., трупы которых были выброшены на железнодорожное полотно.

Из 610 чел., привезенных в лагерь, 15 чел. умерло у ворот и 9 чел. умерло в день сдачи в спецгоспиталь 2149. 180 больных сразу же помещено в лазарет.

Все остальные истощены и физически ослаблены, восстановление их физического состояния до нормы для отправки в тыл потребует до 2 месяцев...

3. 27.12.44 года железнодорожным строительным батальоном был доставлен этап, в составе которого умерло 13 чел., 89 человек с различными болезнями сдано в спецгоспиталь 2149 и лишь 96 чел. в состоянии резкого истощения были приняты в лагерь.

В составе двух этапов оказалось 43 обмороженных.

Все эти явления — следствие грубого нарушения правил содержания военнопленных и трудового использования их со стороны начальствующего состава УВВР.

В результате недоснабжения, непринятия мер к дезобработке и медицинского обслуживания военнопленных, используемых на работах, и остальные 2500 чел. военнопленных могут быть приведены в такое же состояние, что в дальнейшем их нельзя будет использовать как рабочую силу.

Возвращение с работ военнопленных больными и резко истощенными привело к перегрузке лазарета лагеря и госпиталей, выделенных сануправлением фронта, где содержится до 3 тыс. человек.

Прошу Вас:

1. Поставить вопрос перед ГИУКА об установлении лимита на январь-февраль в 3 тыс. дополнительных пайков для восстановления физического состояния резко истощенных и ослабленных военнопленных, содержащихся во фронтовой сети 4 Украинского фронта.

2. В целях разгрузки госпиталей фронта от раненых и больных военнопленных перед штабом тыла КА поставить вопрос о подаче 2-х санитарных поездов на 800—900 человек каждый во второй половине января 1945 г.

п/п Начальник отдела НКВД СССР по делам о военнопленных при начальнике тыла
4 Украинского фронта майор госбезопасности Мочалов
№ 0028 4.1.45 г.

ЦХИДК, ф. 425, оп. 1, д. 9, л. 1-2.

№ 39

1945. — січня 6. — Про порушення правил перевезення військовополонених у непридатних вагонах і без санітарного обслуговування

НАЧАЛЬНИКУ ФППЛ № 22 МАЙОРУ МКЕРВАЛИДЗЕ

С наступлением холодов среди военнопленных, этапиремых с фронтов вглубь страны, за время пребывания в пути имеют место массовая смертность, обморожение конечностей рук и ног, тяжелые простудные заболевания.

К смертности и потере трудоспособности привело то обстоятельство, что военнопленные отправлялись в непригодных для людских перевозок вагонах с худыми стенками и крышами и, как правило, с одинарной обшивкой, которые в большинстве случаев не были оборудованы печами, а в имевших печи отсутствовало топливо.

Нарушение правил этапирования военнопленных проявляется в отправке их одетыми не по сезону, необеспеченности в дороге санитарным обслуживанием и горячей пищей.

В соответствии с директивой начальника УПВИ НКВД СССР № 281/5/1861 от 20.12.44 года в целях предотвращения этих явлений категорически требую:

1. Подвижной состав под перевозку военнопленных оборудовать по зимнему и снабжать их топливом.

2. Обеспечивать кухонным инвентарем, посудой, продовольствием не менее, чем на 10 суток. Кроме того, выдавать начальнику эшелона продаттестат, по которому он мог получить для военнопленных питание на военно-продовольственных пунктах.

3. Снабжать необходимым набором медикаментов.

4. Отправленных военнопленных одевать по сезону.

5. Больных и ослабленных не грузить, размещать их в госпиталях на месте.

6. Об отправке эшелонов доносить немедленно с указанием, куда и сколько отправлено и в каком состоянии, и как обеспечены необходимым.

Соблюдение этих требований возлагаю лично на Вас.

№ 0051 6.01.45 г.

Начальник отдела НКВД по делам о военнопленных при начальнике тыла
4 Укр. фронта майор госбезопасности Мочалов

ЦХИДК, ф. 425, оп. 1, д. 11, л. 17.

№ 40

1945. — січня 13. — Про вимогу начальника відділу НКВС у справах військовополонених при начальникові тилу 4-го Українського фронту до начальника збірного пункту військовополонених про краще забезпечення їх продуктами харчування

**НАЧАЛЬНИКУ СПВ № 2
КАПИТАНУ ЕРМИЛОВУ**

По сообщению инспекции УВС НКВД СССР лично Вами и подчиненным Вам снабженческим аппаратом очень мало внимания уделяется организации питания военнопленных. Имеющаяся хлебопекарня используется не на всю производственную мощность. Вместо 5 тонн хлеба, которые ежедневно может дать пекарня, выпекается часто не больше 3 тонн в сутки.

9 января хлеб военнопленным не выдавался, взамен хлеба на довольствие была выписана мука. Вы все факты недоснабжения военнопленных продолжаете объяснять поступлением большого количества посылок.

Только внимание близорукого человека могут заслонить посылки. Посылки — это не система, это частность, которая в какой-то степени дополняет питание некоторых интернированных.

Вам надо понимать, что на пункте имеется до 5 тысяч военнопленных, которые не получают посылок, что не все интернированные таковые посылки получают.

Как бы вы не рассуждали, что военнопленные не доедают хлеб и часть его выбрасывают, от этого количество истощенных не снижается.

Я от Вас требую:

1. Доводить до каждого военнопленного и интернированного полную норму продовольствия.
2. Обеспечить выпечку хлеба в пределах полной потребности. Выдачу муки вместо хлеба не допускать.
3. Установить такой порядок, чтобы отдельные лица, получающие посылки, хлеб не выбрасывали, а передавали тем военнопленным, физическое состояние которых ослаблено.
4. Лично и более сосредоточенно контролировать работу всего снабженческого аппарата.

Учтите, что к замечаниям представителей инспекции УВС НКВД СССР по вопросам материальной обеспеченности военнопленных следует относиться серьезнее. В первое время они по соображениям такта могут ограничиться замечаниями, советами, а потом они посмотрят, как реагируют на их замечания, и могут поставить вопрос о привлечении к ответственности лиц, которые своей халатностью срывают нормальное обеспечение военнопленных.

Начальник отдела НКВД по делам о военнопленных при начальнике тыла
4 Украинского фронта майор госбезопасности Мочалов

№ 0118 13.1.45 г.

ЦХИДК, ф. 425, оп. 1., д. 11 л. 43.

№ 41

1945. — січня 19. — Вирок військового трибуналу 4-го Українського фронту про засудження до вищої міри покарання — розстрілу П. П. Янута за участь в діяльності організації ОУН

ПРИГОВОР № 0033

ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

Военный трибунал 4 Украинского фронта 19 января 1945 года в закрытом судебном заседании в составе: председательствующего майора юстиции Миляева, членов: гв. майора юстиции Кривицкого, ст. лейтенанта Трофимова, при секретаре капитане юстиции Калачеве рассмотрел дело по обвинению Янута Петра Петровича, 1912 года рождения, уроженца села Великие Лучки Мукачевского округа, жителя села Голубиное Свалявского округа, украинца, служащего, со средним образованием, состоявшего в контрреволюционной организации украинских националистов ОУН с июня 1938 года, женатого, в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 58-6 ч. 1, 58-2 и 58-11 УК РСФСР.

Предварительным и судебным следствием установил:

Янута с 1933 года примыкал к украинскому националистическому движению в Закарпатской Украине, а в июне 1938 года официально вступил в контрреволюционную организацию украинских националистов ОУН.

В том же, 1938 году Янута обучался в специальной школе в гор. Вена по подготовке руководителей ОУН. После окончания школы Янута в 1938 и 1939 годах принимал активное участие в деятельности ОУНовцев, ставивших своей целью при содействии вооруженных сил фашистской Германии произвести отторжение Советской Украины от СССР и создания буржуазного националистического украинского государства.

Проживая в пограничном селе в 1939 году, Янута содействовал двум участникам ОУН — сичевикам, нелегально перейти границу из Венгрии в СССР.

В 1940 году Янута был завербован венгерской разведкой в качестве агента-проводника, имел задание подбирать людей и перебрасывать на территорию Советского Союза с шпионскими заданиями.

По заданию венгерской разведки выявлял антивенгерски настроенных лиц и лиц, намеревающихся уходить в СССР, по его доносу в 1940 году было арестовано венгерскими властями два человека.

На основании изложенного военный трибунал признал Янута виновным в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 58-6 ч. 1, 58-2 и 58-11 УК РСФСР.

Руководствуясь ст.ст. 319 и 320 УКК РСФСР приговорил:

Янута Петра Петровича по совокупности совершенных им преступлений, на основании ст. 58-2 УК РСФСР подвергнуть высшей мере наказания — расстрелу.

Изъятые ценности при аресте у Янута конфисковать в доход государства.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Председательствующий майор юстиции _____ подпись

Члены: гв. майор юстиции _____ подпись

ст. лейтенант _____ подпись

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 2121, арк. 77.

№ 42

1945. — січня 20. — Лист голови військового трибуналу 4-го Українського фронту до начальника управління контррозвідки СМЕРШ 4-го Українського фронту про негайне виконання вироку стосовно засудженого П. П. Янута

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО. ЭКЗ. № 3

**НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛЕНИЯ КОНТРАЗВЕДКИ “СМЕРШ” 4 УКРАИНСКОГО
ФРОНТА ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТУ ТОВ. КОВАЛЬЧУК
КОПИЯ: ВОЕННОМУ ПРОКУРОРУ 4 УКРАИНСКОГО ФРОНТА
ПОЛКОВНИКУ ЮСТИЦИИ ТОВ. ИЗРАИЛЬЯН**

Приговор Военного трибунала 4-го Украинского фронта от 19 января 1945 года в отношении осужденного по ст.ст. 58-6 ч. I, 58-2 и 58-11 УК РСФСР к ВМН — Расстрелу — ЯНУТУ Петра Петровича, 1912 года рождения, уроженца села Великие Лучки Мукачевского округа, жителя села Голубиное Свалявского округа, украинца, служащего, со средним образованием, состоявшего в контрреволюционной организации украинских националистов ОУН с июня 1938 года, женатого, — утвержден Военным Советом 4-го Украинского фронта 19 января 1945 года.

Прошу Вашего распоряжения о немедленном приведении в исполнение приговора в отношении осужденного Янута Петра Петровича и дату исполнения сообщить в Военный Трибунал 4-го Украинского фронта.

Осужденный Янута П. П. содержится под стражей в полевой тюрьме укр “Смерш” 4-го Украинского фронта.

Приложение: Копия приговора, — только для укр “Смерш” 4 УФ.

Председатель Военного Трибунала
4 Украинского фронта — генерал-майор юстиции (А. Мясников)

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 2121, арк. 83.

1945. — січня 31. — Доповідна записка начальника відділу НКВС у справах військовополонених про звільнення громадян Закарпатської України, неправильно затриманих військами по охороні тылу фронту

**НАЧАЛЬНИКУ УПВИ НКВД СССР ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТУ
ТОВ. ПЕТРОВУ**

На № 25035 ш/т

В соответствии с указанием члена Военного совета фронта генерал-полковника тов. Мехлиса, комиссиями, созданными приказом по отделу, проводится работа по освобождению из ФППЛ и пунктов граждан Закарпатской Украины, неправильно задержанных войсками по охране тыла фронта и доставленных в нашу систему.

По указанию тов. Мехлиса подлежат освобождению:

- а) лица славянской национальности
- б) евреи
- в) венгры, старше 45 лет
- г) венгры-инвалиды
- д) коммунисты
- е) специалисты отдельных промышленных предприятий Закарпатской Украины.

Освобождение производится тех лиц, которые не служили в полиции и других карательных органах, не служили в армии противника в офицерском чине и не подозреваются в антисоветской деятельности.

По сообщению на 20.01.45 г. освобождено 2535 человек. Из них:

- лиц славянской национальности — 674
- евреев — 13
- венгров старше 45 лет — 1378
- венгров по инвалидности — 425
- специалистов соляных копей — 39
- коммунистов — 3

По состоянию на 30.01.45 г. освобождено:

- лиц славянской национальности — 907
- евреев — 21
- венгров старше 45 лет — 1795
- венгров по инвалидности — 609
- коммунистов — 6
- специалистов соляных копей — 41
- специалистов Великобычковского химического завода — 3

Начальник отдела НКВД по делам о военнопленных
при начальнике тыла 4 Украинского фронта
майор госбезопасности Мочалов

№ 00269 31.01.45 г.

ЦХИДК, ф. 425, оп. 1, д. 9, л. 33.

1945. лютого 8. — *Витяг з протоколу допиту священика греко-католицької церкви П. О. Дем'яновича про його співпрацю з угорською розвідкою*

**ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА
по обвинению Демьяновича Петра Александровича**

от 8 февраля 1945 года

На допросе 8 февраля 1945 г. Демьянович П. А. показал: "...В марте 1939 года по указанию венгерского разведчика, капитана Айклера мною была создана в городе Рахове террористическая организация венгерских контрразведывательных органов "Собод чопотш". ...В феврале или марте 1933 г. ко мне на квартиру в г. Рахов пришел неизвестный мне человек, одетый в гражданское платье. Войдя в комнату, неизвестный назвал себя Айклером Домокош и капитаном венгерской армии. В дальнейшей беседе Айклер объяснил мне, что он проживает в гор. Севлюш и имеет богатое хозяйство, а затем, немного познакомившись со мной, Айклер перешел в разговор на темы о моей личной жизни и жизни народов Закарпатской Украины в составе ЧСР...

В дальнейшем он сказал, что правительство Венгрии считает необходимым и готовится к тому, чтобы возвратить утерянную Венгрией Закарпатскую Украину в первую империалистическую войну 1914—1918 гг., т. е. венгерское правительство поставило своей целью восстановить ту территорию, какую занимала Венгрия до 1919 г. В конце нашей беседы Айклер заявил, что в день воссоединения Венгрии я должен сыграть также определенную роль. Для этого, с моей стороны, сказал он, будет достаточным, если я буду секретным порядком сообщать ему о всех интересующих венгерскую разведку сведениях. Мотивируя тем, что я грамотный, всегда вращаюсь среди разных слоев населения, лучше всех знаю обстановку в городе, к тому же являюсь священником, а значит — пользуюсь доверием у народа и могу собирать любые сведения, интересующие венгерские разведывательные органы.

После этого разговора Айклер предложил мне секретно сотрудничать с венгерской разведкой, на что я дал свое согласие. При этом было написано соглашение, в котором указывалась моя фамилия, имя и отчество, год рождения, место рождения и жительства, а затем указывалось, что я изъявляю свое согласие быть агентом венгерской разведки. После этого соглашение мною было подписано".

...В декабре 1938 года я выехал в г. Ужгород к епископу Гебею Петру по делам греко-католической церкви. В городе у меня близких знакомых не было и я решил остановиться в гостинице "Корона". На следующий день после моего приезда, во время обеда в ресторане "Корона", я случайно встретил одетого в штатское платье капитана Айклера. Вместе с Айклером обедали за одним столом 6 или 7 неизвестных мне лиц, одетых также в штатское платье. Увидя, Айклер пригласил меня в его компанию и начали характеризовать создавшееся положение. Он сказал, что Чехословакия развалилась на маленькие части, Закарпатская Украина вышла из ее состава и, следовательно, Венгрия в ближайшее время возвратит всю территорию, потерянную ею в период первой империалистической войны. Для этого, сказал он, необходимо подготовиться, т. е. организовать и поставить дело так, чтобы во время переворота был полный порядок, т. е. в первое время прихода венгров, чтобы заранее подготовленные люди заняли свои руководящие посты.

Подготовиться, это значит заранее подобрать таких людей которые во время переворота должны были взять власть и руководство местными организациями в свои руки. Причем эти люди должны быть преданными венгерским властям, желательно, чтобы верхушка таких людей была мадарской национальности, но если русин ориентируется на Венгрию, он также может быть таким человеком. Так объяснил нам Айклер подготовку. Конкретных же указаний к вопросу о подготовке к перевороту Айклер никому из присутствующих не давал. Он

обещал приехать ко мне в следующем году и тогда дать уже конкретные точные указания по вопросу переворота...

Задание по перевороту и оккупации Закарпатской Украины венгерскими войсками я получил от представителя венгерских разведывательных органов — капитана Айклера, как агента венгерской разведки.

Возвратившись из Ужгорода в Рахов, я серьезно и долго размышлял над подбором “своих людей” и в результате личных размышлений пришел к следующему выводу:

1. Руководство в окружном уряде возьмет на себя Солом Янош, лет 30—35, украинец, следователь по гражданским уголовным делам.

2. Руководство окружным судом возьмет на себя доктор Молнар Янош, лет 35, мадьяр, в то время он руководил в окружном суде отделом.

3. Руководство почтой и телеграфом остается в руках Лонер Петра, 50 лет, мадьяр, начальник почты.

В первых числах марта 1939 г. в полдень ко мне приехал капитан Айклер, как обычно, в штатском платье. В личной беседе со мной Айклер заявил, что в момент восстановления утраченных территорий Венгрии наступает, что необходимо в ближайшее время подготовить так наз. новое временное управление под названием “Мадьяро-русский народный совет”, который должен будет состоять из председателя и 11 членов. Членами совета должны быть руководители органов окружного суда, окружного уряда, сельского уряда, полиции, почты, телеграфа и т. д., т. е. в руках совета должна концентрироваться вся власть.

Особо Айклер подчеркнул, что совет должен создать вооруженную военную организацию по борьбе с антивенгерскими проявлениями и предложил назвать ее “Собод чопотош”. Создание организации и руководство ею Айклер поручил доктору Штефану Антонию, но под моим контролем. На меня же он возложил организацию и руководство “Мадьяро-русским народным советом”. Таким образом я, как агент венгерской разведки, должен был подготовить переворот в Рахове изнутри с тем расчетом, чтобы венгерская армия оккупировала город и округ без всякого усилия и боевых столкновений и чтобы с приходом мадьяр не было безвластия, что сразу же вся власть должна перейти в руки заранее подготовленного местного правительства.

В конце нашей беседы Айклер заявил, что я, как председатель “Совета”, должен буду подчиняться венгерским военным властям. Изложив подробно план моих действий, Айклер направился к Штефану Антонию с целью дать ему указания по созданию военной организации “Собод чопотош” (что означает — добровольная группа) и поддержанию порядка в Рахове в момент прихода венгерских войск.

Через несколько дней я приступил к созданию и примерно наметил состав “Совета”. В середине марта 1939 г. начал создавать организацию “Собод чопотош”...

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 197, арк. 60-62.

№ 45

1945. — червня 23. — Вирок спеціального суду Закарпатської України про засудження І. М. Цмура на 5 років ув'язнення⁸

Специальный суд Закарпатской Украины в Ужгороде

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ НАРОДА ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ

1945 года 23 июня в Ужгороде

Специальный суд Закарпатской Украины в составе председательствующего Русина В. П.⁹ и членов Нямецюка Василя и Калинова Михаила при секретаре Токарь Георгию рассмотрел дело по обвинению Цмур Ивана Николаевича, 1904 г. рождения, уроженца и

жителя Перечин, по национальности — украинец, образование — низшее, занятие — земледелец, женат — имеет жену и 3 детей, в том, что и в период существования Волошиновой “самостийной Украины” тесно связался с укр. националистами, являлся заместителем коменданта “Сичи” в Перечине, проводил агитацию против Советского Союза и коммунистов, организовал “Сич” в Перечине, принуждал население вступать в “Сич”, организовал “укр. националистическую армию”. Связался с “Кемельгарито”, поддерживал связь с бандеровцами и снабжал их продуктами.

Выслушав обвиняемого, свидетелей по материалам дела Спец. Суд З. У. установил: что Цмура Иван Николаевич:

1. В период Волошиновой “самостийной Украины” в 1938—1939 гг. в Перечине содействовал в создании военно-фашистской националистической организации “Украинской сичи”, где являлся заместителем коменданта по военной части и обучал строевому делу.

2. Будучи зам. коменданта “Сичи” строго проводил проверку документов подозрительных лиц и подвергал избиванию людей.

3. Проводил агитацию против Советского Союза и компартии, называя компартию — еврейской партией, а Советский Союз глиняным горшком, в “який копнути, то сразу распадеться”.

4. Под разными угрозами принуждал людей вступать в “Сич” и “украинскую националистическую армию”, а перед развалом Волошиновой “самостийной Украины” — бежал в Германию.

5. Возвратившись с Германии в конце 1939 г., продолжал дальше высказываться против Советского Союза, восхваляя при этом Германию и “ее вождя Гитлера”. Ту же пропаганду продолжал и по нападении Германии на Советский Союз.

6. В 1943 году в Перечине навязал связь с мадярской контрразведкой “Кемельгарито”.

7. В 1944 году в Перечине навязал связь с украинскими националистами, находящимися в то время в немецкой армии, и которые через некоторое время ушли в лес. Находясь в лесу, пользовались материальной поддержкой Цмура, он им посылал продукты питания.

8. Чтоб искупить свои грехи, в сентябре месяце он навязал связь с советскими партизанами.

Виновность Цмура Ивана Николаевича доказана полностью материалами дела, свидетельствами и его частичным признанием.

А поэтому, на основе изложенного ссылаясь на Декрет Народной Рады Закарпатской Украины от 18 декабря 1944 года № 22, Специальный Суд Закарпатской Украины

П Р И Г О В О Р И Л :

Цмура Ивана Николаевича признать виновным по статье № 6 (в, г, е.); беря во внимание его связь с советскими партизанами, подвергнуть лишению свободы сроком на 5(пять) лет.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Председательствующий Русин подпись

Члены: Нямецук, Калинов подписи

кругл. печать

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 2957, арк. 95-96.

№ 46

*1945. — червня 2. — Витяг із зізнань арештованого каноніка греко-католицької церкви
О. Ю. Ільницького стосовно діяльності священика В. Д. Хоми*

ВЫПИСКА ИЗ СОБСТВЕННОРУЧНЫХ ПОКАЗАНИЙ АРЕСТОВАННОГО ИЛЬНИЦКОГО АЛЕКСАНДРА ЮЛЬЕВИЧА С 2.VI.1945 ГОДА

С политической точки зрения Хома Виктор принадлежит к группе украинских националистов, которые борются за “самостийну Украину”. Фактором является то, что он состоял

активным членом в партии Волошина. В связи с этим он был настроен против советского строя.

В период мадьярской оккупации территории Закарпатской Украины сменил свою прежнюю политику и стал на сторону оккупантов. Работал в интересах последних, за борьбу против коммунизма и СССР пользовался у мадьярско-фашистских властей большим авторитетом.

Из нашего знакомства и дружбы мне известно, что Хома Виктор Дмитриевич за время мадьярской оккупации был убежденным сторонником фашизма и враждебно настроен по отношению к коммунизму.

Хома Виктор Дмитриевич — человек скрытый и очень хитрый, так что прямых доказательств я не припоминаю, хотя в своих речах клеветал на коммунизм, подчеркивая, что в СССР религия преследуется урядом.

Я, как личный его друг, проник в его душу и знаю, что он был враждебно настроен по отношению к коммунизму. С Ватиканом поддерживал связи и выполнял его задания. Особенно отличился в борьбе против православия.

подпись ст. оп. уп. 2 отд. 5 отдела УМГБ Зак. обл.
капитан Некрасов

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 309, арк. 28-36.

№ 47

1945. — червня 12. — Протокол допиту А. І. Бродія, керівника партії “Автономний землеробський союз”¹⁰ (АЗС)

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА обвиняемого Бродий Андрея Ивановича

12 июня 1945 г.

г. Ужгород
Допрос начат в 11.30 час.
Окончен в 14.30 час.

Вопрос — Вам предъявлено обвинение в совершении вами преступления в том, что вы, проживая на территории Закарпатской Украины, начиная с 1923 года состояли членом буржуазно-националистической партии “Автономный земледельческий союз” и были организатором и политическим руководителем последней. Одновременно с этим были издателем и редактором ряда газет, издаваемых этой партией, как то: “Карпатский курьер”, “Русский вестник”, “Русская правда”, “Русское слово” и др., на страницах которых систематически помещались антинародные статьи в поддержку фашистского венгерского правительства, ведущего войну против СССР, и возводилась клевета на коммунистическую партию большевиков и вождя народов СССР.

Являясь главой вышеуказанной партии, систематически выезжали за границу в Чехословакию, а позже в Венгрию, где имели деловые связи с руководителями этих правительств. С 1933 по 1938 год состояли депутатом чехословацкого парламента. В 1939 г. вошли в блок с другими буржуазно-националистическими партиями, создали буржуазное правительство Закарпатской Украины и были премьер-министром последнего.

Будучи сторонником политики, проводимой венгерским правительством, вели борьбу за подчинение Закарпатской Украины Венгрии. В 1939 г. после раздела фашистами Герма-

нии и Венгрии территории Чехословакии, находясь в г. Будапеште, дали согласие премьер-министру Хорти добиться превращения Закарпатской Украины в колонию Венгрии.

С мая 1939 г. до прихода частей Красной Армии в Закарпатскую Украину являлись депутатом венгерского фашистского парламента, совместно с венгерскими оккупантами участвовали в порабощении и грабеже народов Закарпатской Украины, всемерно способствовали венгерскому правительству в ведении войны против СССР.

Систематически получали от правительства Венгрии крупные денежные суммы, которые расходовали для антинародной, антисоветской деятельности как предатель народов Закарпатской Украины и враг СССР, за свою предательскую деятельность получили от венгерских фашистов лично крупные денежные субсидии и право на эксплуатацию лесопильного завода и предприятий фирмы “Лам”.

Признаете ли себя виновным в предъявленном вам обвинении?

Ответ — В предъявленном мне обвинении признаю себя виновным в следующем:

1. Что я действительно с 1923 г. состоял членом буржуазно-националистической партии, именуемой “АЗС”. Являлся организатором и политическим секретарем этой партии. Одновременно с 1923 по 1939 год я являлся редактором газеты партии “АЗС” “Русский вестник”, а с 1939 г. по момент прихода частей Красной Армии в Закарпатскую Украину был издателем антинародных газет “Русская правда” и “Русское слово”. На страницах вышеуказанных газет систематически помещались антинародные статьи, восхвалялась политика, проводимая фашистским венгерским правительством, ведущим войну против СССР и возводилась клевета на коммунистическую партию большевиков и СССР и вождя народа.

Для выпуска вышеуказанных газет и проведения антинародной деятельности, я, как руководитель партии “АЗС”, получал денежные субсидии до 1938 г. от соединения русинов, живущих в Америке, через представителя доктора Геровского Алексея, а с 1938 г. — от венгерского правительства.

2. Являясь политическим руководителем вышеуказанной партии, я неоднократно выезжал за границу в Австрию, Швейцарию, Францию, Польшу, Чехословакию и Венгрию, где имел деловые связи с руководителями ряда правительств. С 1933 г. я состоял депутатом чехословацкого парламента. В 1938 г. вошел в блок с другими буржуазно-националистическими партиями Закарпатской Украины и создал буржуазно-националистическое правительство “ЗУ” и был премьер-министром последнего.

3. Будучи сторонником политики, проводимой венгерским правительством, я на протяжении длительного периода времени вел борьбу за подчинение Закарпатской Украины Венгрии. В 1939 г. после раздела фашистской Германией и Венгрией территории Чехословакии, я, находясь в г. Будапеште, дал согласие премьер-министру Хорти о совместной работе и участии народов Закарпатской Украины и в частности представителем его в работе венгерского правительства.

4. С мая 1939 г. и до прихода частей Красной Армии в Закарпатскую Украину я являлся депутатом венгерского фашистского парламента, дал, как и все депутаты парламента от Закарпатской Украины, обет на верность службы и поддержания законов венгерского правительства. Будучи депутатом венгерского парламента, я стал на путь предательства своего народа, систематически в произносимых мною речах и через печать обманывал народ Закарпатской Украины, извращая историческую действительность, доказывал, что родиной закарпатских русинов является Венгрия. С начала войны Венгрии против СССР, я, как депутат парламента, не только не принял каких-либо мер к предотвращению бедствий, вызываемых войной, а, наоборот, призывал народ Закарпатской Украины к успешному ведению этой войны.

5. Видя, что венгерские оккупанты порабощают, грабят народ, представителем которого я являлся, я не только не поднял голос протеста, а, наоборот, своими действиями помогал этому.

6. Я также признаю себя виновным в том, что я за свою предательскую деятельность лично получал от венгерского правительства крупные суммы денег, а также на эксплуатацию лесопильного завода в с. Волосянка и типографии фирмы “Лам” в г. Ужгороде.

подпись Бродий
Допросил сотрудник управдержбезп. ЗУ
подпись Аксенов
Сотрудник упр. держбезп. ЗУ
подпись Христиченко

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 359, арк. 35-36.

№ 48

1945. — червня 20. — Постанова слідчого Вайндорфа про притягнення А. І. Волошина до кримінальної відповідальності¹¹

ПОСТАНОВЛЕНИЕ (о предъявлении обвинения)

г. Москва, 1945, июня 20 дня.

Я, следователь следственного отдела Главного управления СМЕРШ майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и приняв во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что, являясь членом т. н. правительства Карпатской Украины и “Украинского народного объединения”, проводил враждебную деятельность против Советского Союза.

ПОСТАНОВИЛ:

Руководствуясь ст.ст. 128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст. 58-4 и 58-11 УК, о чем объявить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

“Согласен” Начальник Отделения Следственного отдела подполковник Кулешов
“Утверждено” Зам. начальника Следственного отдела Главного управления СМЕРШ
подполковник Флягин.

20 июня 1945 г.

ЦА МГБ СССР (Центральний архів Міністерства державної безпеки СРСР) Н. 17681, арк. 30.

№ 49

1945. — липня 10. — Лікарський висновок та акт про смерть колишнього президента Карпатської України А. І. Волошина

ВРАЧЕБНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

10 июля 1945 г.

Заклученный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, обратился впервые за медпомощью 23 мая 1945 г. с жалобами на боли в области сердца, одышку и общую слабость.

Объективно: заключенный правильного телосложения, с чрезмерным отложением жира, кожа и видимые слизистые бледны. Сердце — границы расширены во все стороны, тоны глухие, акцент на втором тоне аорты.

В легких ослабленное дыхание, сухие хрипы. Печень и селезенка не пульсируются, безболезненны.

В течение последнего времени заключенный резко ослаб, усилилась одышка и общая слабость, сильно отекали ноги, совершенно исчез аппетит. Заключенный встает и передвигается только с посторонней помощью.

Все вышеизложенное говорит о том, что у заключенного имеется кардиосклероз с упадком сердечной деятельности, вследствие чего он нуждается в немедленном направлении в больницу Бутырской тюрьмы для стационарного лечения.

Начальник санчасти Лефортовской тюрьмы НКГБ СССР
майор медицинской службы Яншин

А К Т

Заключенный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, находящийся в больнице с 11.VI.1945 по поводу декомпенсированного порока сердца, воспаления почек, хронического колита 19.VII.1945 в 15 час. 20 минут умер от паралича сердца.

Дежурный врач (подпись)

Копия верна

Секретарь Бутырской тюрьмы
НКВД СССР (подпись)

Капитан Свитский

ЦА МГБ СССР, Н. 17681. арк. 107.

№ 50

1945. — вересня 6. — Протокол допиту С. А. Фенцика, керівника Руської національно-автономної партії (РНАП)

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

6.IX.1945 г. Я, ст. следователь упр “Смерш” Прикарпатского военного округа, капитан Марченко, допросил сего числа обвиняемого Фенцика Стефана Андреевича

Допрос начат в 11 часов 30 минут

Вопрос — По каким вопросам с вами беседовал Имреди, когда вы были у него на приеме в 1938 г.?

Ответ — Беседуя со мной, Имреди интересовался теми же вопросами, которых еще в Праге касался Патаки, одновременно с этим спросил, согласен ли я сотрудничать с венгерскими властями, на что мною был дан утвердительный ответ. В то время население Закарпатской Украины было резко настроено против венгров, не желало согласиться с решением Венского арбитража об оккупации Венгрией закарпато-украинской территории, а многие прямо высказывались за присоединение к Советской России.

Поэтому Имреди поставил передо мной задачу вести борьбу за изменение общественного мнения, доказывать экономическую, политическую и этнографическую связь населения

Закарпатской Украины с венграми и таким образом помогать Венгрии в осуществлении ее агрессивных планов. Чтобы население лояльно относилось к венгерскому правительству, нужно широко распространять заявление последнего о его намерениях предоставить Закарпатской Украине национальную автономию. Вместе с этим вести антисоветскую пропаганду, воспитывать в сознании населения ненависть к Советскому Союзу.

Для достижения этих целей Имреди предложил использовать издаваемую мною газету “Карпато-русский голос”, являвшуюся печатным органом Русской национально-автономной партии, выделяя мне субсидии для газеты в сумме 2.400 пенгов ежемесячно.

Тогда же Имреди подтвердил обещание Патаки о предоставлении мне депутатского мандата и профессорской пенсии. На этих условиях я согласился сотрудничать с венгерским правительством и 1 декабря 1938 г. меня ввели в состав венгерского парламента (без выборов).

Вопрос — Сколько времени вы были в составе венгерского парламента?

Ответ — В составе венгерского парламента как депутат от Закарпатской Украины я был вплоть до капитуляции Венгрии.

Правда, после прихода к власти Салаша я сделал заявление о выходе из парламента, поскольку приближались войска Красной Армии и обстановка для меня была неблагоприятной, однако никакого ответа на мое заявление не последовало.

Вопрос — Что практически вами было сделано в соответствии с заданиями Имреди и других представителей венгерского правительства?

Ответ — Своей практической деятельностью я оказывал венгерскому правительству помощь в оккупации Закарпатской Украины.

10 ноября 1938 г. венгры оккупировали часть закарпато-украинской территории с городами — Ужгород, Мукачево, Севлюш,* Берегово, а на остальной части территории Закарпатской Украины власть была в руках “правительства” Волошина. Венгры готовились к оккупации всей Закарпатской Украины и в этот период времени мною проводилась довольно активная деятельность.

В течение четырех месяцев, т. е. к концу первой половины марта 1939 г. в различных обществах городов: Ужгород, Мукачево, Мишкольц, Серенче, Шарошпоток, Будапешт и др., а также по радио я прочитал около 60 лекций, в которых доказывал “научно” необходимость присоединения Закарпатской Украины к Венгрии, одновременно призывал население Закарпатской Украины к сотрудничеству с венграми. В этом направлении работала моя газета “Карпато-русский голос”. Через газету я проводил антисоветскую пропаганду, помещая клеветнические статьи, поступившие из Будапешта от Ильковича, который являлся доверенным лицом премьер-министра Имреди. Кроме того, печатались статьи белоэмигрантов Федорова и Левицкого, работавших в редакции “Карпато-русского голоса”.

Население оккупированной территории Закарпатской Украины недоброжелательно относилось к венграм и усиливало симпатии к Советской России, в связи с чем в отношении местных граждан венгры начали применять репрессивные меры в массовом порядке.

Многих арестовывали и предавали суду или увольняли с работы. Например, были случаи, когда венгерскими властями арестовывались местные граждане за то, что пели даже такие песни, как “Сердце” из советского кинофильма “Веселые ребята”.

Наряду с применением венграми репрессивных мер моя газета возводила клевету на советское государство и его руководителей, с расчетом на то, чтобы пресечь советофильские настроения. Таким образом в то время венгерское правительство, белоэмигранты и газета “Карпато-русский голос” представляли собой единую силу, направленную против Советского Союза.

В 1943 году на территории Закарпатской Украины начали активно действовать партизанские отряды, диверсионные и разведывательные группы, сбрасываемые с самолетов советским командованием. Партизанское движение широко поддерживалось местным населением.

---

* Тоді, у 1938 році, Севлюш не був окупований.

1. Габовда* Михаила Дмитриевича, 1918 г. рождения, уроженца г. Блэк-Лик (Америка), жителя с. Великие Лучки Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, со средним образованием, холостого, члена ОУН, несудимого.
2. Заяц Михаила Михайловича, 1923 г. рождения, уроженца и жителя с. Дубрыничи Перечинского округа, из крестьян-середняков, служащего, украинца, со средним образованием, холостого, члена ОУН, несудимого.
3. Петричко Михаила Петровича, 1924 г. рождения, уроженца и жителя с. Чинадиево** Свалаявского округа, из крестьян-середняков, украинца, со средним образованием, холостого, члена ОУН, несудимого.
4. Корень Ивана Юрьевича, 1919 г. рождения, уроженца с. Вишне Немецкое Собранецкого округа (Чехословакии), жителя с. Луг Великоберезнянского округа, из крестьян-середняков, словака, грамотного, женатого, члена ОУН, несудимого.
5. Богдан Магдалину Николаевну, 1924 г. рождения, уроженку и жительницу г. Хуст, из рабочих, украинку, грамотную, незамужнюю, члена ОУН, несудимую.
6. Качуровскую Анну Дмитриевну, 1922 г. рождения, уроженку и жительницу с. Старе Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, служащую, украинку, незамужнюю, члена ОУН, несудимую.
7. Качуровского Ивана Дмитриевича, 1927 г. рождения, уроженца и жителя с. Старе Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, грамотного, холостого, члена ОУН, несудимого.
8. Качуровского Дмитрия Григорьевича, 1890 г. рождения, уроженца с. Старе Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, грамотного, женатого, несудимого.
9. Балаж Ивана Михайловича, 1913 г. рождения, уроженца и жителя с. Нове Давыдково Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, грамотного, холостого, члена ОУН, несудимого.
10. Укста Василия Васильевича, 1912 г. рождения, уроженца с. Росвигово Мукачевского округа, из крестьян-середняков, украинца, грамотного, женатого, члена ОУН, несудимого.
11. Ильяшко Стефана Ивановича, 1908 г. рождения, уроженца с. Вонигово Тячевского округа, из крестьян-середняков, служащего, с высшим образованием, украинца, женатого, члена ОУН, несудимого, всех в том, что являлись участниками бандеровских банд ОУН.

У С Т А Н О В И Л :

Габовда и Качуровская с 1940 г. состояли членами объединения украинских националистов ОУН, Заяц, Петричко, Ильяшко состояли также членами ОУН с 1942 года и активно поддерживали, а также принимали участие в работе этой организации.

С приходом частей Красной армии в октябре м-це 1944 года указанные выше подсудимые стали на путь возрождения на территории Закарпатской Украины оуновской организации и активизации в ее работе. Подсудимый Габовда, являясь референтом связи краевого провода Закарпатской Украины, имея тесную связь в работе с руководителем краевого провода Бандусяком, в начале 1945 года получил от последнего указание привлечь к работе старых членов организации ОУН в частности: подсудимых Качуровскую, Заяца, Петричко, Балажа, Ильяшко. Кроме того, вовлекал в указанную организацию новых членов, на что дали свое согласие работать в указанной организации подсудимые по делу Качуровский Иван, Качуровский Дмитрий, Корень Иван, Укста Василий, Богдан Магдалина.

Все подсудимые по делу ставили своей задачей вести вооруженную борьбу с Красной армией и органами народной власти Закарпатской Украины. Роль участия в ОУН по отношению каждого подсудимого выражалась в следующем:

Габовда являлся референтом связи краевого провода ЗУ ОУН. Также поддерживал связь для организованной борьбы с Красной армией с бандеровскими бандами, находящимися в Станиславской области, куда он делал личное посещение. Вел организованную работу по привлечению к работе старых членов ОУН, а также вовлечению новых членов, собирал боевое оружие для членов организации. Качуровская являлась активным членом указанной организации, имела тесную связь по работе с руководителем указанной организации ЗУ

* Тут в тексте — Габода, в інших місцях — Габовда

** Тепер Чинадійово Мукачівського району

С. Секретно
287

Справка

Проговор Спецсуда Закарпатської України
від 29-30 Октября 1945 года над осужден-
ным К. В. ШЕ - расейцем Габовди Михаилом
Дмитриевичем, 1918 года рождения, приговорен
в Уголовном 8 декабря 1945 года в г. Ужгороде.

Народный судья "Ужгород"
Почтовый ящик [подпись]
(фрагмент)

Довідка про виконання вироку спецсуду щодо Габовди М. Д.

Выписка из протокола № 49 252/258

Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
от "26" декабря 1945 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
<p>22. Дело № 1243/Ельви. Управление контрразведки "Смерш" по сов. 2. ПЕР ВЕВУЗНИК Юрия Юрьевича, 1900 г. р., уро. с. Среднее, Ужгородского окр. Закарпатская Украина, украинец, подданный Чехо- Словакии. обв. по ст. 58-4 УК.</p>	<p>ПЕР ВЕВУЗНИК Юрия Юрьевича за участие в антисоветской националистической организа- ции заключить в исправительно- трудовой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 5-го июня 1945 года.</p>

0462631

В ОСС ОТМАСИД
16/1/45
ОПЕРУПОЛК. КО
КОЛИКОВА

Нач. Секретариата Особого Совещания
при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

Постанова Особливої наради при Народному комісарові Внутрішніх Справ СРСР про ув'язнення Міністра Карпатської України Перевузника Ю. Ю.

Выписка из протокола № 49

Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
 ащ от „ 26 „ декабря 1945 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
<p>22. Дело № 1243/Главн. Управление Контрразведки "Смерш", по обвин.</p> <p>1. КЛОЧУРАК Степана Степановича, 1895г.р., ур. Ясыня, Рахановского р-на Закарпатская Украина/украинец, подданный Чехословакии. До ареста проживал в Праге, занимался торговлей.</p> <p>Сов.побст. 58-4</p>	<p>КЛОЧУРАК Степана Степановича за участие в антисоветской националистической организации заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 5-го июня 1945 года.</p> <p style="text-align: right; font-size: 1.2em;">0462631</p>

Выписка из протокола № 49

Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
 ащ от „ 26 „ декабря 1945 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
<p>227. Дело № 1243/Главное Управление Контрразведки "Смерш", по обвин.</p> <p>3. ДОЛИНАЙ Николая Петровича, 1894г.р., ур. с. Долгое-Поле, округ Мармарош-Сигед /Румыния/, украинец, подданный Чехословакии, до ареста проживал в г.Прага, работал врачом.</p> <p>Сов.по ст. 58-4</p>	<p>ДОЛИНАЙ Николая Петровича за участие в антисоветской националистической организации заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 5-го июня 1945 года.</p> <p style="text-align: right; font-size: 1.2em;">0462631</p>

Постанова Особливої наради при Народному комісарові Внутрішніх Справ СРСР про ув'язнення Міністрів Карпатської України Ключурака С. С. та Долина М. П.

Бандусяком, распространяла антинародную националистическую литературу, скрывала имущество организации ОУН, занималась сбором боевого оружия для членов организации, кроме того, вела разведывательную работу в Мукачевском округе о численности войск Красной армии и боевой технике.

Заяц, Петричко, Балаж, будучи активными членами организации, были краевым проводом выдвинуты на связных и станичными. С этой целью в апреле м-це 1945 года принимали участие на совещании краевого провода ОУН, где обсуждались планы борьбы с Красной армией и народной властью на территории Закарпатской Украины. Кроме того, каждый из них имел конспиративно-явочную квартиру, где передерживали связных краевого и центрального проводов ОУН. Также занимались разведывательной работой, собирали сведения для краевого провода ОУН. Ильяшко, Качуровский Иван, Качуровский Дмитрий, будучи вовлечены к работе ОУН, содержали конспиративные квартиры для краевого и центрального проводов ОУН, выполняли роль связных, снабжали продуктами питания. Кроме того, Качуровский Иван собирал боевое оружие и снабжал таковым членов организации. Богдан, являясь активным членом организации, имела тесную связь в работе ОУН, выполняла роль связной при краевом проводе ОУН, распространяла антинародную националистическую литературу, содержала конспиративно-явочную квартиру для руководителей краевого и центрального проводов ОУН.

Корень и Укста с 1942 года имели тесную связь с немецкими агентами “гестапо”. В начале 1946 года были вовлечены для работы в ОУН, содержали конспиративные квартиры для явки членов ОУН и снабжали их продуктами. Тем самым все подсудимые изменили Родине.

Виновность подсудимых доказана полностью материалами дела, а также и их личными признаниями.

Руководствуясь декретом Народной Рады ЗУ от 18 декабря 1944 г. (22, § 6 (в, е, и, к)

П Р И Г О В О Р И Л :

Габовду Михаила Дмитриевича, Качуровскую Анну Дмитриевну, Заяца Михаила Михайловича, Петричко Михаила Петровича, Балажа Ивана Михайловича — всех пятерых подвергнуть к высшей мере уголовного наказания — расстрелять, конфисковав лично принадлежащее им имущество.

Качуровского Ивана Дмитриевича, Качуровского Дмитрия Григорьевича, Богдан Магдалину Николаевну подвергнуть к лишению свободы сроком на двадцать лет каждого, с поражением в избирательных правах сроком на пять лет каждого и конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Ильяшко Стефана Ивановича, Уксту Василия Васильевича и Корень Ивана Юрьевича подвергнуть к лишению свободы сроком на пятнадцать лет каждого с поражением в избирательных правах сроком на пять лет каждого, с конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Начало срока отбытия меры наказания исчислять:

Корень с 16 августа 1945 г., Ильяшко — с 29.5.1945 г., Богдан — с 21.7.1945 г., Качуровский Иван и Качуровский Дмитрий — с августа 1945 г., Укста — с 23.6.1945 г.

Вид меры пресечения всем осужденным — содержание под стражей. Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Председатель Спец. суда
Председательствующий Русин с. р.
Члены: Шолом с. р.
Калинов с. р.

Ужгород, дня 30 октября 1945 года

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 2380, арк. 267-270.

1945. — листопада 10. — Обвинувальний висновок по звинуваченню колишніх міністрів Карпатської України Ю. Ю. Перевузника, С. С. Клочурака і М. П. Долиная¹³

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

по обвинению: Перевузника Юрия Юрьевича, Клочурака Степана Степановича и Долиная Николая Петровича в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 58-4, 58-11 УК РСФСР.

5-го июня 1945 года Главным Управлением контрразведки “Смерш” за враждебную деятельность против Советского Союза были арестованы бывшие министры правительства Закарпатской Украины Перевузник Юрий Юрьевич, Клочурак Степан Степанович и Долиная Николай Петрович.

Следствием установлено, что в октябре 1938 года после того, как в составе чехословацкого государства Закарпатская Украина получила автономию, в составе правительства последней вошли украинские националисты Волошин и Ревай Юлиан.

Оказавшись на посту премьер-министра правительства Закарпатской Украины, Волошин при поддержке других, входивших в состав правительства, украинских националистов, запретил деятельность коммунистической партии и распустил все другие, существовавшие на территории Закарпатской Украины политические партии и организации.

Одновременно с этим Волошин создал антисоветскую организацию, так называемое “Украинское национальное объединение” (УНО), во главе которого поставил ярого украинского националиста, германофила Ревая Федора. УНО ставила своей задачей воспитание украинского населения в антисоветском националистическом духе, сближение Закарпатской Украины с фашистской Германией, при содействии последней — отторжение от СССР Советской Украины и создание на ее территории буржуазного националистического государства по типу фашистской Германии.

Обвиняемые по настоящему делу Клочурак, Перевузник и Долиная 7 марта 1939 года при формировании Волошиным нового состава правительства Закарпатской Украины вошли в это правительство: Клочурак в качестве министра хозяйства, Перевузник — заместителем министра юстиции и Долиная — заместителем министра здравоохранения.

Затем Клочурак, Перевузник и Долиная вступили в члены антисоветской организации “Украинское национальное объединение”.

15 марта 1939 года Волошин после оккупации немцами Чехии и Моравии объявил Закарпатскую Украину самостоятельным государством и сформировал новое правительство, в котором Клочурак, Перевузник и Долиная согласились занять посты министров.

В первый же день своего существования это правительство и созданный Волошиным сейм Закарпатской Украины приняли в качестве государственного герба и гимна, герб и гимн украинских националистов.

Однако вражеская деятельность этого состава правительства Закарпатской Украины против Советского Союза была временно прервана тем обстоятельством, что Закарпатская Украина в тот же день 15 марта 1939 года подверглась оккупации венгерскими войсками. По этой причине Волошин и министры Перевузник, Клочурак и Долиная бежали в Прагу (Чехословакия).

В ноябре 1939 года, в обстановке, когда Красная армия после воссоединения народов Западной Украины с СССР находилась на границе с Закарпатской Украиной, проживавшие в то время в Праге Волошин, Клочурак, Долиная и Перевузник по инициативе последнего в результате своего враждебного отношения к Советскому Союзу, обратились с официальной просьбой-меморандумом к правительству фашистской Германии об установлении над Закарпатской Украиной протектората Германии. Эта просьба ими мотивировалась глав-

ным образом тем, что Венгрия не в состоянии ликвидировать стремлений народа Закарпатской Украины к воссоединению с народом Советской Украины и что в случае присоединения Закарпатской Украины к Советскому Союзу — СССР окажется в выгодном стратегическом положении и распространит свое влияние на Балканы.

После нападения фашистской Германии на Советский Союз Волошин, продолжая свою враждебную деятельность против СССР, в июле 1941 года направил Гитлеру письмо с проектом присоединения к Закарпатской Украине Советской Украины и создания единого монархического государства Украины во главе с монархом из числа угодных Гитлеру немцев, о чем поставил в известность Клочурака, Перевузника и Долиная.

Допрошенные в качестве обвиняемых Клочурак, Перевузник и Долиная — виновными себя в совершенных преступлениях признали.

Кроме того, в преступной деятельности изобличаются показаниями друг друга и вещественными доказательствами по делу (спецпакет). На основании имеющихся в деле материалов — обвиняются:

1. Клочурак Степан Степанович, 1895 года рождения, урож. села Ясиня Раховского округа (Закарпатская Украина), украинца, подданного Чехословакии, из крестьян, с высшим юридическим образованием, служащего, до ареста проживал в Праге и занимался торговлей.

2. Перевузник Юрий Юрьевич, 1900 года рождения, урож. села Среднее Ужгородского округа (Закарпатская Украина), украинец, подданный Чехословакии, из крестьян, с высшим юридическим образованием, до ареста проживал в Праге, где работал районным судьей.

3. Долиная Николай Петрович, 1894 года рождения, урож. села Долгое Поле, округ Мараморш-Сигет (Румыния), украинец, подданный Чехословакии, из семьи священника, с высшим медицинским образованием, до ареста проживал в Праге, где работал врачом, в том, что являлись участниками существовавшей на территории Закарпатской Украины антисоветской националистической организации “Украинское национальное объединение”, ставившей своей задачей отторжение от СССР Украины и создание при содействии немцев украинского государства по типу фашистской Германии; в период их пребывания в 1939 году на постах министров правительства Закарпатской Украины, а также в период нахождения в эмиграции в Чехословакии продолжали свою враждебную деятельность против Советского Союза, т. е. в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 58-4, 58-11 УК РСФСР.

Руководствуясь ст. 208 УПК РСФСР, следственное дело № 1243 направить Главному военному прокурору Красной армии для передачи на особое совещание при НКВД СССР.

Меру наказания предложить:

Клочураку Степану Степановичу — 8 лет ИТЛ

Перевузнику Юрию Юрьевичу — 8 лет ИТЛ

Долиною Николаю Петровичу — 5 лет ИТЛ

Ст. следователь главного управления “СМЕРШ”
капитан подпись (Бурдин)

“Согласен” нач. следотдела гл. управления “СМЕРШ”
генерал-майор подпись (Леонов)

Справка: Клочурак, Перевузник и Долиная арестованы 5 июня 1945 года, содержатся под стражей в Бутырской тюрьме НКВД СССР.

Вещественные доказательства по делу в отдельном пакете.

Ст. следователь гл. управления “СМЕРШ”
капитан подпись (Бурдин)

10.XI.1945 г.

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 5369, арк. 246-249.

246
По следственному делу № 1243

"УТВЕРЖАЮ"

НАЧАЛЬНИК ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ "СМЕРШ"
генерал-полковник
(АБАКУМОВ)

" октября 1945 года.

Объявлено лично
за помощью утверждено
Зам. УМВ НКВД
Черныш-Майор милиции
Четверт
12. XI. 45.

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

А дело об этом в Особое Совещание
МВД НКВД СССР передано
1) Перевузки Ю.Ю. - 8/10.10.45
2) Ключура С.С. - 8/10.10.45
3) Долиной М.П. - 8/10.10.45
Восп. Прокурорский
10.10.45

5-го июня 1945 года Главным Управлением контрразведки
"СМЕРШ" за враждебную деятельность против Советского Союза были
арестованы бывшие министры правительства Закарпатской Украины
ПЕРЕВУЗНИК Юрий Юрьевич, КЛЮЧУРАК Степан Степанович и ДОЛИНАЙ
Николай Петрович.

По обвинению: ПЕРЕВУЗНИК Юрия Юрьевич
КЛЮЧУРАК Степана Степановича и ДОЛИ-
НАЙ Николая Петровича в преступлениях
предусмотренных ст.ст. 58-4, 58-11 УК
РСФСР.

Початкова сторінка обвинувального висновку СМЕРШу на колишніх міністрів Карпатської України Перевузника Ю.Ю., Ключурака С.С. та Долиная М.П.

РАСПИСКА

8120 19

Мис. Перевузки
Юрию Юрьевичу 1900 года рождения
проживающему в г. Воркута пос. предвдхтиса АТК.

объявлено, что согласно Постановлению Совета Министров Союза ССР от 5 июля 1954 года впредь я остаюсь в местах поселения и без разрешения спецкомендатуры МВД не имею права отлучаться хотя бы временно за пределы района расселения.

Спецпоселенцы обязаны лично являться на регистрацию в спецкомендатуру МВД в место и сроки по указанию спецкомендатуры МВД. Самовольная отлучка за пределы района расселения рассматривается как побег с места обязательного поселения и влечет за собой ответственность в уголовном порядке по статье 82 УК РСФСР.

За нарушение режима спецпоселенцы и ссыльнопоселенцы подвергаются к административным взысканиям в виде штрафа до 100 рублей или ареста до 5 суток.

Подпись Перевузки
15. 10. 1954 г.

Расписку отобрал пол. Комендант С.К. 69
Сидоринка В.И. 10.10.45
15. 10. 1954 г.

Розписка спецпоселенця Перевузника Ю.Ю.

1945. — листопада 27. — Витяг із протоколу допиту С. А. Фенцика, керівника Руської національно-автономної партії (РНАП)

**ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА
обвиняемого Фенцика Степана Андреевича**

27 ноября 1945 года

гор. Ужгород
Допрос начат в 10.00
Допрос окончен в 12.00

Вопрос — ...За что же тогда польское правительство платило вам крупные суммы денег, отпускало денежные субсидии для партийной работы, возглавляемой вами РНАП и выпуска газеты?

Ответ — Я должен признать, что руководимая мною РНАП, ее печатный орган — газета и в частности я своими действиями оказывал известную помощь польскому правительству в проводимых мероприятиях, за что польское правительство в лице своего консула в г. Ужгороде — Халупчинского субсидировало нас денежными средствами. Лично я от Халупчинского в разное время получил 52 тысячи чешских крон, которые я израсходовал на партийную работу и издаваемую мною газету.

Вопрос — Расскажите более подробно, за что вам польское правительство платило деньги?

Ответ — Польское правительство, в частности польский консул в гор. Ужгороде Халупчинский давал мне, как председателю РНАП и издателю газеты — органа этой партии денежные субсидии.

Во-первых, потому, что мы, руководители РНАП, вели непримиримую беспощадную борьбу с украинцами, добивавшимися от польского правительства самоопределения как в Галичине, так и в ЗУ. В украинцах мы — руководители РНАП — видели своих злейших врагов. В этом безусловно было заинтересовано польское правительство.

Во-вторых, подкупая меня деньгами в виде выдачи “премий” для издаваемой мною газеты, представитель польского правительства польский консул в г. Ужгороде Халупчинский неоднократно ставил передо мною вопрос прямо, что бы я, как руководитель РНАП и депутат чехословацкого парламента, не ставил особо остро вопрос перед правительством Чехословакии о предоставлении ЗУ автономии, а как можно оттягивал этот вопрос, т. к. предоставление со стороны Чехословацкой республики автономии ЗУ усилило бы стремление украинцев Галичины к самостоятельности, что было бы невыгодно полякам.

В-третьих, польский консул в г. Ужгороде Халупчинский в неоднократных беседах со мной предлагал мне поместить в издаваемой мной газете ряд статей, отображающих деятельность католической церкви и в частности Ватикана, и настойчиво рекомендовал установить дружеские отношения с епископом католической церкви Стойка Александром.

Вот те основные моменты деятельности руководимой мною РНАП и лично меня, направленные в пользу Польши.

Вопрос — Выполняя указания польского правительства, получая от него за выполняемую работу денежные субсидии, вы по существу являлись польским агентом, так это или не так?

Ответ — Да, должен признать, что по существу это так, однако агентом польского правительства я не был.

Допросил нач. следотдела УНКГБ ЗУ подполковник Аксенов
подпись

1946. — січня 9. — Витяг із протоколу допиту С. А. Фенцика, керівника Руської національно-автономної партії (РНАП)

**ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА
обвиняемого Фенцика Степана Андреевича**

9 января 1946 года

гор. Ужгород
Допрос начат в 10 ч.15 м.
Допрос окончен в 15 ч. 30 м.

Вопрос — Расскажите когда и как была создана вами в Закарпатской Украине фашистская гвардия чернорубашечников?

Ответ — ... С целью привлечения молодежи на свою сторону, было решено в РНАП создать из числа молодых людей, особенно лиц, прошедших соответствующую национальную школу в “Русском скауте”, так называемую гвардию чернорубашечников.

По линии центрального секретариата РНАП в окружные комитеты РНАП было дано письменное указание об организации отрядов гвардии чернорубашечников. В г. Ужгороде был создан штаб гвардии чернорубашечников, в который вошли: я, Фенцик С. А., Крайняк Степан, Болецкий Варфоломей, Фаринич Алексей, Ковач Иван и Чепинец Василий. Была разработана форма заявления для вступления в гвардию чернорубашечников и личная карточка гвардейца. Бланки таких заявлений имеются в распоряжении следствия.

К моменту оккупации первой части территории ЗУ венграми, эту работу широко нам организовать не удалось. Были созданы небольшие отряды гвардии чернорубашечников в селе Радванка Ужгородского округа, в городах Мукачево и Берегово.

Позже, в ноябре 1938 г., когда я перешел окончательно на сторону венгерских фашистов, дал согласие оказывать венграм помощь в оккупации территории ЗУ, в беседе с министром иностранных дел Венгрии Чаки я дал последнему слово организовать на территории ЗУ боевые отряды гвардии чернорубашечников общей численностью до 5 тысяч человек и обязался использовать эти отряды по оказанию практической помощи венгерским войскам в борьбе с чешско-украинским войском за полную оккупацию ЗУ.

Вопрос — Какую практическую деятельность проводила созданная вами фашистская гвардия чернорубашечников до оккупации венграми первой части территории ЗУ?

Ответ — Созданные мною отряды гвардии чернорубашечников по существу до начала венгерской оккупации территории ЗУ никакой деятельности не проводили.

Вопрос — Руководимая вами фашистская гвардия чернорубашечников принимала участие во встрече венгерских войск, вступивших в качестве оккупантов в г. Ужгород?

Ответ — Да. Руководимая мною фашистская гвардия чернорубашечников, как и другие организации, как то: РНАП, Культурно-просветительное общество им. Духновича, “Русский скаут” 10 ноября 1938 г. организовано выходили встречать венгерские войска, вступившие как оккупанты в г. Ужгород, о чем свидетельствует фотоснимок, помещенный в газете РНАП — “Карпато-русский голос” за № 1123 от 19 января 1939 г. ...

подпись Аксенов

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 329, арк. 198-199.

1946. — січня 14. — Вирок спеціального суду Закарпатської України на засуджених
М. А. Ороса та його спільників¹⁴

Спеціальний суд Закарпатської України
Число: Ск, 318/45

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ НАРОДА ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ!

1946 января 14 дня Специальный суд Закарпатской Украины г. Ужгород
В составе:

Председательствующего Шолома¹⁵

Члены: Пупчака и Плахтяка

При секретаре Токарь, без участия сторон.

Рассмотрев в закрытом судебном заседании уголовное дело по обвинению:

1. Орос Михаила Андреевича, 1920 г. рождения, уроженца с. Буштино Тячевского округа, из рабочих, служащего, со средним образованием, холостого, б/п, несудимого.

2. Немеш Ивана Михайловича, 1919 г. рождения, уроженца с. Вонигово Тячевского округа, из крестьян, служащего, украинца, со средним образованием, холостого, б/п, несудимого.

3. Визичканич Петра Васильевича, 1917 г. рождения, уроженца с. Колодное Тячевского округа, из крестьян, украинца, грамотного, женатого, б/п, несудимого.

4. Форкош Василия Степановича, 1929 г. рождения, уроженца с. Буштино Тячевского округа, из крестьян, рабочего, украинца, грамотного, холостого, б/п, несудимого.

5. Паш Юлию Михайловну, 1925 г. рождения, уроженку с. Буштино Тячевского округа, из крестьян, служащую, украинку, грамотную, незамужнюю, б/п, несудимую.

6. Криванич Николая Федоровича, 1916 г. рождения, уроженца с. Торунь Воловского округа, из крестьян, украинца, грамотного, холостого, б/п, несудимого.

7. Габорец Ивана Ивановича, 1919 г. рождения, уроженца с. Вонигово Тячевского округа, из крестьян, украинца, холостого, грамотного, б/п, несудимого.

8. Орос Ивана Степановича, 1928 г. рождения, уроженца с. Буштино Тячевского округа, из крестьян, грамотного, холостого, б/п, несудимого — всех восьмерых в том, что занимались националистической деятельностью ОУН.

У С Т А Н О В И Л :

Орос Михаил, будучи еще учащимся, вступил членом объединения украинских националистов, в котором состоял до его ареста, т. е. до октября 1945 г. Подсудимый Немеш состоял также членом указанной организации с 1941 г. по день ареста т. е. до 9.X.1945 г.

Подсудимые Орос и Немеш через два месяца после прихода частей Красной Армии на территорию Закарпатской Украины, связавшись с краевым проводником бандеровских банд УПА Бандусяком Дмитрием, по инициативе Бандусяка и Ороса создали на территории Закарпатской Украины организацию украинских националистов, задачей которой была борьба с Красной Армией, создание так называемой “самостийной Украины”.

Подсудимый Орос в указанной организации, как активный член ОУН был руководителем отдела пропаганды, распространяя среди населения националистическую литературу, а также листовки с призывом борьбы путем террора по отношению работников советских учреждений, командиров Красной Армии. Поддерживая связь с руководителями бандеровских организаций, находившихся в Станиславской области, вовлекал новых членов ОУН, собирал оружие, которое у него при задержании отобрано.

Кроме того, проводил организационную работу по созданию вооруженных отрядов. Немеш в указанной организации является нач. отдела снабжения, заготовлял продукты питания, боевое оружие, имел связь с руководством банд, находившихся в Станиславской области. Как Орос, так и Немеш находились на нелегальном положении.

Визичканич в июле 1945 г. был подсудимым Орос и другими вовлечен в организацию ОУН, выполняя роль связного, хранил националистическую литературу.

Подсудимая Паш, имея преступную связь с подсудимым Орос и другими националистами, выполняла роль связной, снабжая бланками оуновцев, которые она похищала, будучи служащей лесничества.

Криванич, Форкош, Орос Иван и Габорец подсудимыми Орос, Немеш были также привлечены к националистической деятельности, в частности Криванич, Форкош и Орос Иван являлись связными у подсудимого Орос Михаила и других оуновцев. Кроме того, Форкош снабжал оуновцев чистыми бланками удостоверений, которые он похищал, будучи работником типографии. Габорец содержал у себя конспиративную квартиру, в которой скрывался подсудимый Немеш.

Виновность подсудимых доказана материалами дела, а также их личным признанием.

Руководствуясь декретом НРЗУ от 18/XII-44 г. № 22 § 6 п. “в,” “и”

П Р И Г О В О Р И Л :

Орос Михаила Андреевича подвергнуть к высшей мере уголовного наказания — расстрелять, конфисковав лично принадлежащее ему имущество.

Немеш Ивана Михайловича, подвергнуть к лишению свободы сроком на двадцать лет с конфискацией лично принадлежащего ему имущества и поражением в избирательных правах на пять лет.

Визичканич Петра Васильевича и Паш Юлию Михайловну подвергнуть к лишению свободы сроком на десять лет каждого, с поражением в избирательных правах на пять лет каждого и конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Криванич Николая Федоровича, Форкош Василия Степановича, Габорец Ивана Ивановича подвергнуть к лишению свободы сроком на пять лет каждого с поражением в избирательных правах сроком на пять лет каждого с конфискацией лично принадлежащего им имущества.

Орос Ивана Степановича подвергнуть к лишению свободы сроком на два года без поражения в правах.

Начало срока отбытия меры наказания исчислять: Немеш, Визичканич, Паш, Форкош с 7/X-45 г.

Криваничу с 20/VIII-45 г., Габорец и Оросу Ивану с 9/X-45 г. Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

С подлинным верно
Ужгород, дня 15 января
1946 г.

Председательствующий
Шолом с. р.
Члены:

1. Пупчак с. р.
2. Плахтык с. р.

Зам. председателя спец. суда З. У. подпись
круглая печать

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 349, арк. 264-265.

№ 56

1946. — лютого 25. — Витяг з постанови закритого засідання Президії Верховної Ради УРСР про відхилення клопотання про помилування засудженого М. А. Ороса

**ВИТЯГ З ПОСТАНОВИ
закритого засідання Президії Верховної Ради УРСР**

від 25 лютого 1946 року

СЛУХАЛИ: Клопотання про помилування Ороса Михайла Андрійовича — 1920 року народження, уродженця с. Буштино Тячівського округу Закарпатської України, походить з робітників, має середню освіту, не одружений, з 1939 року член ОУН, в 1942 р. судимий угорським судом за участь в ОУН, до арешту перебував на нелегальному положенні.

Ороса М. А. засуджено вироком спеціального суду Закарпатської України в м. Ужгороді від 14 січня 1946 року на підставі декрету народних зборів Закарпатської України від 18 грудня 1944 року до вищої міри покарання — розстрілу.

ПОСТАНОВИЛИ: Відхилити клопотання про помилування засудженого до вищої міри покарання — розстрілу.

кругла гербова печатка

Голова Президії Верховної Ради УРСР
Гречуха

Секретар Президії Верховної Ради УРСР
підпис Межжерін

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 349, арк. 273.

№ 57

1946. — квітня 4. — Витяг із обвинувального висновку по звинуваченню греко-католицького священика М. І. Монді у зв'язках з угорськими терористичними групами, за приєднання Закарпаття до Угорщини та антирадянську пропаганду

**ИЗ ОБВИНТЕЛЬНОГО ЗАКЛЮЧЕНИЯ
по обвинению Монди Николая Ивановича, по ст.ст. 54-13 и 54-10 ч. 11 УК УССР**

... Произведенным по делу расследованием было установлено, что Монди, проживая на территории Закарпатской Украины, в 1922 году окончил Ужгородскую духовную семинарию, по окончании которой по 1929 год служил священником греко-католической церкви в селе Ирлява Среднянского округа. После был переведен на эту же должность в село Фанчиково Севлюшского округа. В 1940 году был переведен в город Берегово, где служил священником и одновременно исполнял обязанности благочинного греко-католических приходов Береговского округа по день его ареста органами КГБ. На протяжении всей своей службы священником во всех своих проповедях распространял среди населения антисоветскую агитацию, клеветал на Советский Союз, коммунистическую партию большевиков и ее руководителей, восхвалял при этом венгерскую власть и ее порядки.

С 1924 года являлся корреспондентом ряда антинародных газет, издаваемых как в период, когда Закарпатская Украина входила в состав Чехословацкой республики, так и в пери-

301
Сов. секретно.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 102/24
Заседания Президиума Верховного Совета СССР
от 26.IV-1946 г.

СЛУШАЛИ: Ходатайство о помиловании:

ОРОСА Михаила Андреевича, рожд. 1920 года, уроженца с. Бунтин, Тячевского округа; украинца, из рабочих, служащего, со средним образованием, холостого, беспартийного, несудимого, - приговоренного 14 января 1946 года Специальным Судом Закарпатской Украины к высшей мере наказания по декрету Народного собрания Закарпатской Украины от 18 декабря 1944 года.

ПОСТАНОВИЛИ:

удовлетворить ходатайство Ороса М.А. о помиловании и заменить ему высшую меру наказания двадцатью годами каторжных работ.

Выписка верна:
Председатель Верховного Суда СССР ?

/Голяков/с

отп. 36кз
НБ

С подлинным верно

Ужгород, дня 8 мая 1946 года.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ЗАКАРПАТСЬКОГО ОБЛСУДА

/Русин В.П./

Выписка із протоколу засідання Президії Верховної Ради СРСР про заміну вищої міри покарання М. А. Оросу на 25 років каторжних робіт

од оккупации ее венграми, на страницах которых проводил антисоветскую пропаганду, призывал население на борьбу с Красной Армией.

С 1935 года по 1938 год был членом антинародной “аграрной партии”, а с марта 1942 года являлся членом профашистской партии “Мадырская жизнь” (МЭП) и членом президиума этой партии.

В ноябре 1938 года, когда часть территории Закарпатской Украины уже была оккупирована венгерскими войсками, в том числе и часть села Фанчигово Севлюшского округа, где в тот период времени Монди служил священником греко-католической церкви, последний профессором торговой академии г. Севлюш Колб Бейла был привлечен к секретному сотрудничеству с венгерскими карательными органами “Собод чопотош”.

Как венгерский агент, Монди установил связь с руководителем и организатором террористических отрядов “Собод чопотош”, действовавших на неоккупированной территории Закарпатской Украины венграми, известным венгерским разведчиком Айклером Домокош, оказывая помощь последнему в оккупации венграми остальной части территории Закарпатской Украины и оказывая материальную помощь семьям участников отрядов “Собод чопотош”.

Проживая на территории Закарпатской Украины, боролся против чехословацких властей, добиваясь присоединения Закарпатской Украины к Венгрии, знакомил население с содержанием венгерских листовок, распространявшихся венгерской разведкой с призывом к активной борьбе с чехословацким режимом и быстрее присоединения остальной части Закарпатской Украины к Венгрии, информировал штаб “Собод чопотош” об арестах чехами лиц мадырской национальности.

За пособническую деятельность и поддержку венгерского правительства Монди был награжден “Крестом национальной обороны” и шестью медалями.

В предъявленном обвинении Монди виновным себя признал. В совершенной преступной деятельности изобличается показаниями обвиняемых Демьянович П. А., Фекешхази З. А., Фенцик С. А., показаниями свидетелей Вороновой А. И., Бонкало В. Д., Дебель В. И., Шафи И. В., Лемак Ю. В., Роман Ю. М. и Пойдак Л. М., очными ставками со свидетелями Бонкало В. Д., Дебель В. И., Шафи И. В., Лемак Ю. В. и Роман Ю. М., а также приобщенным к делу в отдельном пакете вещественным доказательством...

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 197, арк. 110-111.

№ 58

1946. — квітня 26. — Витяг з протоколу засідання Президії Верховної Ради СРСР стосовно М. А. Ороса про помилування

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 102/24 Заседания Президиума Верховного Совета СССР

от 26.IV.1946 г.

СЛУШАЛИ: Ходатайство о помиловании:

Ороса Михаила Андреевича, рожд. 1920 года, уроженца с. Буштино Тячевского округа, украинца, из рабочих, служащего, со средним образованием, холостого, беспартийного, несудимого — приговоренного 14 января 1946 года Специальным судом Закарпатской Украины к высшей мере наказания по декрету народного собрания Закарпатской Украины от 18 декабря 1944 года

ПОСТАНОВИЛИ:

Удовлетворить ходатайство Ороса М. А. о помиловании и заменить ему высшую меру наказания двадцатью годами каторжных работ.

Выписка верна:

Председатель Верх. суда СССР

отп. 3 экз.

(Голяков) с. р.

нб

С подлинным верно

Ужгород, дня 8 мая 1946 года

Председатель Закарпатского облсуда подпись (Русин В. П.)

круглая печать

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 349, арк. 301.

№ 59

1946. — червня 3-14. — Витяг з протоколу про вирок на засудженого С. А. Фенцика, керівника Руської національно-автономної партії

**ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
Закарпатский областной суд в Ужгороде**

Дело № 67/46

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

1946 года, 3-14 июня судебная коллегия по уголовным делам Закарпатского областного суда гор. Ужгорода в составе: председательствующий: Шолом, народные заседатели: Варга и Пупчак, при секретаре: Токарь. С участием прокурора: Кондратьева, адвокатов: Датского, Тудовший и Юджовича.

Рассмотрев в закрытом судебном заседании уголовное дело по обвинению: 1. Фенцика Степана Андреевича, 1892 г. рождения, уроженца с. Великие Лучки Мукачевского округа Закарпатской области, из семьи священника, священника, русского, с высшим образованием, лидера фашистской партии “Русская национальная автономная партия”, неженатого, несудимого...

У с т а н о в и л а :

В 1934 г. подсудимые Фенцик, Гаджа и Игнаций, а также при участии других лиц, под непосредственным руководством Фенцика на территории Закарпатской Украины была создана буржуазно-националистическая партия под названием “Русская национальная автономная партия” (РНАП), ставившая в то время задачи создания буржуазной автономии Закарпатской Украины и проведение борьбы с коммунистическим движением.

Принципы организации указанной партии были тождественны и позаимствованы от фашистских партий Италии и Германии.

Подсудимый Фенцик, объявивший себя вождем партии, в своей практической работе ориентировался на белоэмигрантские фашистские организации за границей, имел с ними тесную связь, объединявшую их в борьбе против СССР и установлении в России монархического строя, к этому он ориентировал своих сподвижников подсудимых: Чепинец, Игнаций, Гаджа, которые выполняли ответственные задания Фенцика.

В ноябре 1938 г. с приходом мажарских оккупантов на территорию Закарпатской Украины Фенцик и его сподвижники превратили РНАП в фашистскую партию, организовав при ней отряды чернорубашечников — фашистов тождественно немецким фашистским штурмовым отрядам.

Фенцик, будучи в 1935—1938 гг. лидером РНАП, одновременно являлся агентом профашистских правительств Венгрии, Польши, а также агентом Ватикана, получил от последних денежные субсидии, за счет чего издавал газеты “Наш путь”, “Карпато-русский голос”, в которых клеветал на СССР, коммунистическую партию, восхвалял фашистский строй.

В 1938 г. Фенцик вошел в тайные связи с руководителями венгерского фашистского правительства, взял на себя обязательство использовать РНАП и гвардию чернорубашечников для помощи венгерским властям при оккупации территории Закарпатской Украины, что им и осуществлено в ноябре 1938 г. и марте 1939 г.

Фенцик, будучи фашистом, одновременно являлся почетным членом “Русского фашистского союза”, центр которого находился в Германии, контактировал с ним работу, в своей печати и устной пропаганде возводил клевету на СССР, коммунистическую партию, жизнь и быт трудящихся СССР.

Подготавливая таким образом единый фронт борьбы с СССР, ускорял военное нападение на страну советов.

В период Отечественной войны СССР с фашистскими государствами Фенцик, будучи депутатом венгерского парламента, под его руководством значительное число членов РНАП являлись агентами мажарских фашистских и разведывательных органов, а также значительное число лиц использовались в разных административных учреждениях, чем укреплялась мощь немецко-мажарских войск в войне с СССР.

Конкретная виновность каждого из подсудимых выражалась в следующем:

Подсудимый Фенцик еще в 1922 г. являлся организатором общества имени “Духновича” и, став генеральным секретарем такового, используя эту организацию под видом просветителей, фактически воспитывал ее членов, особенно молодежь, в националистическом духе, привлек к этому русских и украинских националистов, находившихся в то время в эмиграции в г. Ужгороде, которым поручал чтение лекций и докладов. В 1936 г. Фенцик организовал на Закарпатской Украине организацию молодежи под названием “Русский скаут”, являлся главным старостой таковой.

Основной задачей указанной организации была подготовка и воспитание националистических кадров. Прикрываясь догмой о “русскости”, “Единый русский народ от Поппрада до Камчатки”, Фенцик в 1934 г. организовал в Закарпатской Украине фашистскую Русскую национальную автономную партию (РНАП), членом которой являлась молодежь из организации “Скаут”, а также было путем обмана вовлечено значительное количество жителей Закарпатской Украины.

В конце 1934 г. Фенцик совершил поездку в Америку, где установил связи с русскими белоэмигрантами и за проведение националистической и антисоветской деятельности получил материальную и моральную поддержку. В 1935 г. путем всякого рода шантажа Фенцик был избран от партии (РНАП) депутатом Чехословацкого парламента, как депутат, состоял в оппозиции по вопросу за присоединение Закарпатской Украины к Венгрии. Проживая на территории Закарпатской Украины, Фенцик вступил в преступные связи с польскими послами Халупчинским и Грибовским и, будучи привлеченным в качестве секретного агента, получил от последних денежную субсидию 52 тыс. крон. В октябре 1938 г. Фенцик совместно с подсудимым Чепинец добились от правительства Чехословацкой республики организации русской национальной гвардии чернорубашечников, якобы для необходимости защиты Чехословацкой республики, однако указанная гвардия была организована Фенциком как агентом венгерского правительства для оказания помощи мажарским войскам в период оккупации территории Закарпатской Украины, что ими осуществлено в ноябре 1938 г.

3 ноября 1938 г. Фенцик созвал представителей профашистских партий и добился решения о присоединении Закарпатской Украины к Венгрии, хотя этого народ не желал. 10 но-

ября 1938 г. Фенцик с приходом мадярских оккупантов в Ужгород торжественно встречал совместно с гвардией чернорубашечников, провозглашая приветствия. За предательские действия, совершенные против Чехословацкой республики в пользу Венгрии, Фенцик был назначен мадярским правительством депутатом венгерского парламента.

5 декабря 1938 г. Фенцик, выступая в парламенте, заявил, что он является скромным депутатом закарпатских фашистов и разделяет навечно судьбу закарпато-украинского народа с Венгрией. Такой гнусный акт предательства вызвал у закарпато-украинского народа справедливое возмущение и ненависть к мадярским оккупантам и предателю Фенцику.

В период оккупации мадярскими войсками территории Закарпатской Украины, Фенцик, как предатель, лично руководил гвардией чернорубашечников, объявил себя вождем и начальником штаба и совместно с мадярскими войсками вел борьбу с чехословацкими войсками. В знак этого мадярским фашистским правительством в начале 1939 г. дважды был вызван в Будапешт со своим штабом чернорубашечников. Штаб чернорубашечников во главе с подсудимым Фенциком и его заместителем также выполняли функции разведывательных органов контрразведки Венгрии “Кемельгарито-осталь”, которой передавались сведения военного характера, собранные чернорубашечниками на чехословацкой территории.

Как член мадярского парламента, Фенцик одобрял военное нападение на СССР, голосовал за доверие правительству и за военный бюджет. Фенцик, будучи издателем с 1932 по 1944 г. фашистской газеты “Карпато-русский голос”, “Наш путь” и календаря РНАП, на страницах печати вел разнузданую гнусную клевету на СССР, коммунистическую партию, советское правительство, предсказывал неизбежное поражение СССР в борьбе с фашистскими странами. В 1939 г. в г. Мукачево провел конгресс РНАП и чернорубашечников, на котором приветствовал мадярских оккупантов. Свою работу подсудимый Фенцик тесно контактировал с белоэмигрантскими фашистскими организациями за границей, как-то: “Русский фашистский союз”, “Национально-трудоустройственный союз нового поколения”, “Витязи” и др., с которыми вел деловую переписку, посылал свою печать, а также получал от них.

В 1939—1943 гг. Фенцик совершал поездки в Рим, где был на приеме в Ватикане, в частности папы Пия XII, которому передал нужные ему сведения...

Обсуждая вопрос об избрании мер наказания в отношении подсудимого Фенцика учитывая его гнусную предательскую деятельность против народов СССР, судебная коллегия считает необходимым по отношению его применить В. М. Н.

Руководствуясь ст.ст. 296, 297 УПК УССР —

П р и г о в о р и л а :

Фенцика Степана Андреевича на основании ст.ст. 54-4, 54-11 и 54-13 УК УССР подвергнуть высшей мере наказания — расстрелять с конфискацией лично принадлежащего ему имущества...

Приговор может быть обжалован в Верховный суд СССР в течение 48 часов с момента вручения копии приговора осужденным.

Председательствующий: Шолом
члены: Пупчак, Варга
Верно: следователь следотдела УМГ ЗО
капитан подпись (Увин)

Справка: подлинник настоящего приговора находится в следделе № 337 по обвинению Фенцика и др., хранится в 1 спецотделе МВД СССР.
кругл. печать ст. следователь УМГБ

капитан подпись (Увин).

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 4089, арк. 223-226.

1946. — липень. — Звернення до закарпатських українців, яке таємно поширювалося на території краю, про вступ в ряди Української повстанської армії для боротьби за волю України¹⁵

**ВІДОЗВА УПА “УКРАЙНЦЫ ЗАКАРПАТЬЯ!”* ІЗ ЗАКЛИКОМ ВСТУПАТИ
В РЯДИ УПА, ОБ’ЄДНУВАТИСЯ ДЛЯ БОРОТЬБИ ПРОТИ
МОСКОВСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИХ ОКУПАНТІВ, ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ**

липень 1946 р.

Свобода народам!
Свобода человеку!

Из избы в избы, из рук в руки.
За украинское Самостоятельное Соборное Государство.

Украинцы Закарпатья!

Год 1944 войдет в историю Закарпатской земли еще одной черной датой. Вместо ожидаемой свободы этот год принес только смену оккупантов — вместо венгерских пришли московско-большевистские угнетатели, которые своей оккупационной “практикой” на голову превзошли своих предшественников. Захватом Закарпатья красная Москва завершила в основном порабощение всех украинских земель, надела ярмо на шею всему украинскому народу. Сталин не мог терпеть, чтобы хотя кусочек украинской земли оставался не под его сапогом, чтобы хотя незначительная часть украинского народа жила иной жизнью, нежели жизнь советского человека. Свободное Закарпатье, по мнению Сталина, представляло собой постоянную угрозу для целостности московской империи, угрозу отрыва “неотъемлемой составной части СССР” — т. н. Украинской Советской Социалистической Республiки. Лишь поэтому красный царь “великодушно” “воссоединил” Закарпатье с остальными украинскими землями, не обращая никакого внимания на действительную волю народа.

Почти двухлетняя большевистская оккупация наглядно показала, какое “счастье” даровал Сталин своим “единокровным братьям” — закарпатским украинцам, какую “свободу” принес, какими “правами” наделил. Все то, что говорила вам большевистская пропаганда в начале оккупации, все то, что обещали вам большевики во время воссоединения, — скоро оказалось ложью и обманом. Вместо “счастливой, зажиточной жизни” Вы очутились еще в большей нужде, чем до прихода большевиков: вместо ожидаемой свободы — пришел неслыханный доселе террор; вместо прав — новые ограничения общественных свобод. Крестьянин обременен такими денежными и продовольственными налогами, что при одновременном ограничении свободной торговли сельскохозяйственными продуктами, доходов его круглогодичного труда хватает лишь на ничтожное прозябание, а покупать одежду, приобретать что-либо в избы, в хозяйство — не за что. Рабочий обременен принудительным трудом на заводе, прикреплен к месту работы, не имеет никакой возможности бороться за улучшение условий труда, получает за свой труд ничтожную плату, на которую нельзя даже прожить. Интеллигенту не созданы даже предпосылки т. н. “культурной жизни”.

Граждане Закарпатья, имее ли Вы право на среднее и высшее образование, если за обучение нужно платить? Имеет ли возможность крестьянин, рабочий или обыкновенный интеллигент посылать своих детей в средние школы и институты, если он сам не может прожить на свое жалованье? Разрешается ли Вам объединяться в свободные профессиональные союзы, политические партии, культурные общества, такие, которые не находились бы

* З української мови на російську переклад зроблено працівниками НКВС.

под строгим надзором всемогущественного НКВД, такие, которые были бы настоящими народными организациями, которые действительно защищали бы интересы трудящихся? Разрешается ли Вам устраивать собрания, манифестации, празднества, кроме тех, которые принуждает Вас проводить большевистское правительство? Разрешается ли Вам произнести слово критики по адресу сталинских эксплуататоров? Кто из рабочих отважится сейчас подумать о забастовке с целью улучшения условий труда, повышения заработка, чтобы не подвергнуться сразу же аресту и высылке в лагеря принудительного труда? Где же те “самые демократические” свободы, где же те “права”, которые обещала так щедро большевистская пропаганда?

Кто действительно пользуется всякими привилегиями, различными благами, которые советская власть даровала трудящимся. Эти блага обеспечила себе исключительно правительственная и партийная верхушка: различные секретари партии, начальники всякого рода учреждений, предприятий и фабрик, служащие НКВД и НКГБ, все в преимущественном большинстве присланные из глубины СССР, и их немногочисленные прислужники из местного населения. Трудящиеся же народные массы Закарпатья лишены даже тех небольших свобод и прав, которыми они пользовались во время чешской или венгерской оккупаций. Вот так выглядит в действительности московско-большевистское “освобождение”.

Но это только начало. Большевики, чтобы обмануть население и тем самым создать возможность наибольшего укрепления своего государства, не вводили на Закарпатье сразу все достижения своих “порядков” — лучше, мол, закарпатские украинцы постепенно будут привыкать к той “радостной и счастливой” жизни в Советском Союзе, а то еще могут взбунтоваться и причинить Сталину новые хлопоты. Поэтому решено процес советизации Закарпатья распределить на несколько лет и осуществлять его постепенно, но решительно.

Украинцы Закарпатья!

Вы уже сами несколько приподняли занавес над советской действительностью, но подлинная правда о жизни т. н. граждан СССР далеко ужаснее. Она превосходит все Ваши представления. Крестьяне СССР загнаны в колхозы, совхозы, в которых труд тяжелее, чем при прежней барщине. У колхозников отобрано их землю, чтобы заставить их работать в колхозах за такую оплату, которую установит большевистское правительство. А оплата эта настолько мала, что крестьяне только голодают, ходят босые и оборванные. На работу их гонят на рассвете и разрешают отдыхать только ночью. Весной, во время жатвы, осенью выгоняют на работу даже маленьких детей, школьников. В качестве тягловой силы принуждают стариков и женщин таскать плуг или телегу. За этой работой колхозников присматривают современные надсмотрщики — еконоы, т. н. колхозные бригадиры, которые бранью, а то и побоями принуждают вырабатывать т. н. “нормы”. Так выглядит в общих чертах жизнь крестьянина. Положение рабочего ничем не отличается от положения крестьянина в СССР. Нужда и голод, постоянный страх перед НКВД, неопределенность завтрашнего дня — вот основные составные части т. н. большевистской действительности.

Украинский народ не мог молчаливо переносить эту неволю. Уже целых четыре года длится вооруженная борьба Украинских повстанцев с захватчиками. Большевистские угнетатели имели возможность не раз убедиться в действительной воле украинского народа жить самостоятельной государственной жизнью, установить такой общественный строй, который бы отвечал жизненным интересам украинских народных масс.

И если и Вы, граждане Закарпатья, не хотите умирать голодной смертью, не хотите терпеть большевистского кулака, если желаете жить так, как должен жить настоящий человек, то и Вы должны включиться в общую борьбу всего украинского народа, ибо только общими силами уничтожим врага и создадим Украинское Самостоятельное Соборное Государство.

Большевики пытаются посеять раздор, вражду между украинским народом. Используя продажных предателей, организуют т. н. “дружинников”, чтобы украинскими руками убивать украинских повстанцев, угнетать народные массы. Не можем мы допустить самоист-

ребления украинского народа. Всех тех, кто несознательно или вследствие террора дал втянуть себя в “дружинники”, призываем немедленно покинуть свое позорное ремесло и вернуться к мирному труду.

Тех же из “дружинников”, которые ради наживы и впредь будут продолжать иудину деятельность в сталинских бандах грабителей и душегубов, — не минует заслуженная кара народа.

Смерть Сталину и всем его приспешникам!

Украинцы Закарпатья!

Быстро приближаются великие исторические события. Красная московская империя разлетится. Тогда каждый народ будет иметь возможность сказать слово о своей судьбе. А так как наиболее понятным языком является язык оружия, — организуйте уже теперь свои вооруженные подразделения, повстанческие отряды, разгоняйте большевистские банды, не разрешайте угнетать и эксплуатировать себя. Объединяйтесь в общем фронте всего украинского народа. Внесите и свою долю в борьбу за свободу Родины.

Да здравствует и крепнет освободительная борьба всего украинского народа!

У кого бьется истинное украинское сердце, кто действительно стремится жить свободной жизнью, кто желает блага своему народу, тот не может остаться в стороне от революционного движения. Итак, к оружию, братья! За счастье, за волю, за — лучшую долю, за — Украину!

Украинские повстанцы.

Июль 1946 г.

ЦДАГОУ, Ф. 1. оп. 23, спр. 2971, арк. 91-97.

Літопис нескореної України. — Т. 2. — Львів: Галицька Видавнича Спілка. — 1997. — С. 249—251.

№ 61

1946. — серпня 1. — Протокол допиту Д. І. Климпуша, команданта організації народної оборони “Карпатська Січ” [ОНОКС]

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

гор. Ужгород

1 августа 1946 г.

Я, нач. отделения ОББ УМВД ЗО — ст. лейтенант Тверкин допросил задержанного:

Клемпуш* Дмитрия Ивановича, 1897 г. рождения, уроженца с. Ясиня Раховского округа Закарпатской области, грамотный, по национальности украинец, беспартийный, со слов не судим, семейный: жена Клемпуш Елизавета, проживает в с. Ясиня, двое детей от 2-6 лет, бывший военный служащий венгерской армии.

Допрос начат в 11.15 ( ) подпись

Вопрос — Расскажите, Клемпуш, какое вы принимали участие в организации и работе Карпатской Сичи?

Ответ — Прежде, чем ответить на данный вопрос, я должен рассказать о своей жизненной автобиографии, т. к. все это связано с моей жизнью и пребыванием на территории Закарпатской области, в то время называющейся Карпаторусью.

* Климпуш.

Я, Клемпуш Дмитрий Иванович, родился в с. Ясиня Раховского округа, в семье зажиточного крестьянина Клемпуша Ивана. Работал как по сельскому хозяйству, так и в лесу по заготовке леса и сплавливал его. Окончив 3 класса народной школы, я работал дома по хозяйству отца, а также, как я говорил уже выше, занимался заготовкой леса.

С началом империалистической войны в 1915 г. был призван в австро-венгерскую армию рядовым солдатом. С начала 1915 по 1916 гг. находился на фронте против русской армии в районе Тернопольской области, затем в период Брусиловского прорыва наших войск, я хочу сказать австро-венгерских, был ранен около городка Бережаны Тернопольской области. А ранение получил в левую руку и правую часть лица.

На излечении находился около 6 месяцев, затем был направлен в Венгрию в город Балашодьярмат, где служил как кадровик около 7 месяцев и, как сейчас помню, в августе 1917 г. был вторично направлен на фронт против русских. Наша часть в то время стояла в резерве около г. Броды. Весь период, т. е. до начала 1918 г., я находился в резерве и ни в каких операциях мне участвовать не пришлось. Должен отметить, что в этот период мне было присвоено звание капрала и был награжден малым полевым крестом Карла и малой серебрянной медалью. Правда, должен оговориться, что малой и серебрянной медалью был награжден уже на итальянском фронте, на который я был переведен в начале 1918 г.

В июне 1916 г., я, будучи уже на итальянском фронте, был ранен вторично в правый бок и направлен в госпиталь на излечение (Секешфегервар). Из госпиталя по моей просьбе был переведен для дальнейшего излечения в Мараморош-Сигет, но в связи с тем, что в Мараморош-Сигете был малый полевой госпиталь, а мне нужно было продолжительное лечение, меня направили в гор. Ужгород для дальнейшего излечения.

Находясь в г. Ужгороде, выхлопотал себе месячный отпуск и поехал домой в Ясиня. За время моего нахождения дома кончилась война и я остался проживать дома. Это был конец 1918 г. Но прожить мне дома долго не пришлось, я вновь был в самом конце (декабрь) 1918 г. призван в венгерскую армию и находился на службе в Мараморош-Сигете. Должен оговориться: находясь дома после излечения и окончания войны, в с. Ясиня я поступил в сельскую полицию. В то время этой полицией командовал офицер, даже точнее, не офицер, а старшина, фамилия его была Ципцер. Мы были все вооружены винтовками, в нашу задачу, как сельской полиции, входила обязанность охрана села. Мое нахождение в сельской полиции собственно и послужило причиной моей мобилизации в венгерскую армию.

Дело заключалось в следующем: один раз, когда наш патруль обходил с. Ясиня, были получены данные о том, что у одного гражданина по фамилии Розенталь Хаим имелось оружие и нашему патрулю было поручено изъять данное оружие. Когда наша группа из 18 чел., или точнее часть группы, в которую я не входил, вошла в дом Розенталя, то при изъятии оружия сельским полицейским Фиширюк Михаилом Розенталь был убит. На следующий день венгерские жандармы арестовали всю нашу группу и отправили в Мараморош-Сигет. Там я находился около одной или двух недель, затем меня и еще двух молодых, как и я, венгры отправили в армию.

Из Мараморош-Сигета я был направлен в с. Ясиня в находящийся там маленький воинский гарнизон.

В то время в Европе проходит война освободительного движения, и гуцулы, находящиеся долгое время под игом венгров, подняли освободительное восстание. Наш гарнизон был разоружен восставшими и я собственно остался дома, не знал, что мне делать. Прошла неделя и руководство восставших издало приказ о том, что молодые люди должны вступать в войско восставших и быть на стороне их, так в то время говорил один из руководителей, как мне сейчас вспоминается Степан Клочурак, сам житель Ясиня, бывший офицер мадярской армии. Группа восставших, числом приблизительно до 500 чел., и в том числе и я, двинулись на Мараморош-Сигет, где к нам присоединилось еще почти столько же. Мадярские войска отступили из Мараморош-Сигета, но на другую ночь наше небольшое войско было окружено румынскими солдатами. Румыния оккупировала Мараморош-Сигет. Все это уже происходило в январе 1919 г. Румыны заключили нас в лагеря, в которых пробыл до

- 344

г-4 **Выписка из протокола № 45**

Особого Совещания при Министре Государственной Безопасности Союза ССР

от „15“ ноября 1947 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
<p>Дело № 1316/УМГВ Закарпатской области по обвинению -</p> <p>1) КЛИМПУШ Дмитрия Ивановича, 1897 г.р., урож. Закарпатской обл., украинец, гр-н СССР, б/п, до ареста работал бухгалтером спромхоза.</p> <p>Обвин. по ст. 54-6, 54-4 и 54-11 УК УССР</p>	<p>КЛИМПУШ Дмитрия Ивановича за шпионаж и участие в антисоветской националистической организации заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 11-го апреля 1947 года.</p>

 Нач. Секретариата Особого Совещания *Иванов*
 с.г. 3440, арх. 344

Выписка из протокола № 45

Особого Совещания при Министре Государственной Безопасности Союза ССР

г-4 от „15“ ноября 1947 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
<p>Дело № 1316/УМГВ Закарпатской обл. по обвинению:</p> <p>2. КЛИМПУШ Василия Ивановича, 1891 г.р., урож. Закарпатской обл., украинец, гр-н СССР, б/парт. до ареста работал механиком на лесозаводе.</p> <p>Обвин. по ст. 54-6, 54-4 и 54-11 УК УССР.</p>	<p>КЛИМПУШ Василия Ивановича за шпионаж и участие в антисоветской националистической организации заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 11-го апреля 1947 года.</p>

 Нач. Секретариата Особого Совещания *Иванов*

Виписки із протоколу Особливої Народи при Міністрі Держбезпеки СРСР про ув'язнення братів Климпушів

330

По след. делу № 1316.

" УТВЕРЖАЮ "

ЗАМ НАЧ УПРАВЛЕНИЯ МТБ ЗО
ПОЛКОВНИК
/БОЙКО/

"12" августа 1947г.

*Копия
информации
Антон
с. 1*

Обвин
Зелен
Кемп

Медико-правко.

Жена каскайская з/к Климуша
Валентина Ивановна, 1892 г. р.
в письме, что при медосвидетель
вовании у него обнаружено:
деформация стопы, большой надр
смы своей ноги.

Таден к
исписи.

Заря з/к Елиз

2/VI-46

2. Уголов.

Медична довідка ув'язненого Климуша В.І.

одного месяца, а затем устроился работать в магазин черноработчим при станции железной дороги Надьсебен, где проработал до сентября 1919 г.

В это время моих товарищей, которые участвовали в восстании, румыны отправили в лагерь вглубь страны. В сентябре меня тоже направили в Бухарест. В Бухаресте я пробыл одну или две недели, где меня включили в группу бывших военнопленных галичан и пообещали отправить домой, но отправили в Галицию и в частности я попал в г. Коломыя.

В то время уже стало мне известно о том, что Подкарпатская Русь отойдет к Чехословакии, но в связи с тем, что в с. Ясиня стояли еще румынские части, я никому не говорил, что я подкарпатец. В связи с этим обстоятельством я решил идти в Польшу, точнее до этого момента эта территория была Галиция. Попав к полякам, я заявил, что являюсь подкарпатцем и меня в числе других отправили в Чехословакию, где вновь попал в чешскую армию. Службу в чешской армии проходил в Ужгороде, а затем в Севлюше, где в 1921 г., причем в этот период в Кошице закончил войсковые курсы и получил звание старшины, был мобилизован. Находясь в Севлюше, после окончания школы старшин я был инструктором школы подстаршин.

Рассказывая о своей деятельности в период моего нахождения с галичанами, должен отметить, что к тому времени мне уже было известно о так называемом течении за “самостийну Украину”, но слыша об этом, я никакого участия в этом политическом течении не принимал.

К моменту моей демобилизации румыны ушли из с. Ясиня и я пришел до своего дома, где поступил работать по лесозаготовкам.

В 1921 г. в Ясиня организовался филиал подкарпатского банка и я поступил работать кассиром этого филиала банка. Проработал в банке до 1923 г. В конце 1923 г. мой брат Клемпуш Иван в Ясиня открыл корчму, где я стал работать продавцом.

Проработав в должности продавца до 1928 г., я и мои братья Клемпуш Иван и Василий открыли небольшой лесопильный завод. К тому моменту, а точнее в 1923 г. я поступил в партию социал-демократов, мои братья уже были членами этой партии. В Ясинях партийный социалистов-демократов руководил некий Бондарюк Стефан, а по всему Закарпатья Остапчук, звать по имени сейчас не помню, при секретаре Стефане Клочураке, о котором я говорил уже выше.

Сейчас по селу я припоминаю из членов партии следующих лиц: мои братья Клемпуш Иван и Василий, Бондарюк Стефан — руководитель, Павлючок Алексей, Тафичук Михаил и ряд других лиц, которых я сейчас не могу за давностью времени вспомнить.

Из центральных руководителей я не знал никого, за исключением тех, кого назвал выше. Сейчас вспоминаю еще одну личность — это Нимчук Дмитрий, который впоследствии, когда Клочурак ушел в аграрную партию, заменил его, т. е. стал секретарем социал-демократической партии по всему Закарпатья.

Перед социал-демократической партией того времени и передо мной, как членом, стояли следующие задачи и обязанности. Мы в то время старались получить большинство голосов в парламенте для нашего депутата, каковой бы в свою очередь — будучи депутатом — улучшил бы положение рабочих в части материального положения и политических прав. Первое время, находясь в партии, особенного внимания политической деятельности не уделял, интересовался более физкультурной деятельностью. В то время я (1923) состоял членом физкультурного общества “Сич”, руководил тогда обществом мой брат Клемпуш Василий, перед ним руководил Стефан Клочурак. В этом обществе состоял и Борканюк Алексей, впоследствии видный деятель коммунистической партии Закарпатья.

С 1923—1928 гг. этой спортивной организацией руководил я. Спортивная организация того времени “Сич” перед собой никаких политических задач не ставила, а занималась лишь физкультурной деятельностью, т. е. — езда на лошадях, бег и др. виды спорта. Должен сказать, что в спортивном обществе “Сич” состояли многие лица из разных партий и организаций. Также к концу 1927 г. был выдвинут нашей маленькой социал-демократической

организацией секретарем этой организации. Работая секретарем, я вел список членов партии, писал протоколы заседаний, собирал членские взносы. Конечно, я в то же время работал дома в нашем небольшом заводе по распиловке леса.

В 1929 или 1930 году я должность секретаря передал другому, а сам был избран членом сельской рады. Будучи членом сельской рады, я в то же время работу среди членов спортивной организации “Сич” не бросал, а, наоборот, укреплял, и организация приобрела уже известность по всей Закарпатской Руси.

Допросил: нач. 3 отделения ОББ УМВД ЗО ст. лейт-нт
подпись (Тверкин)

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 3739, арк. 14-17.

№ 62

1946. — серпня 1. — Протокол допиту Д. І. Клемпуша, команданта організації народної оборони “Карпатська Січ”

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

г. Ужгород 1 августа 1946 г.

(Продолжение протокола допроса)

Клемпуш Дмитрий Ивановича (установочные данные имеются)

Допрос начат в 22.00

Вопрос — Продолжайте ваши показания.

Ответ — Как я уже говорил, спортивное общество по Закарпатья стало популярно, а я в то же время авторитетен. Состояло спортивное общество в большинстве из крестьян, но были и рабочие с лесосплава.

Вопрос — На какие средства существовало ваше спортивное общество?

Ответ — Наше спортивное общество “Сич” существовало на членские взносы членов общества, а также и на пожертвования отдельных лиц, как у нас называлось коляда. Таким образом я прожил до 1937 г., когда был выбран членом окружной управы. В окружной управе я был членом управы от социал-демократической партии. В наши функции входили административные дела. Управа состояла из представителей нескольких партий, от социал-демократов был я, от коммунистов из с. В. Бычкова было двое — один по фамилии Гайналь, звать по имени не помню, также не помню имени другого, ни по фамилии, от аграрной партии Петрецкий Василий, житель с. В. Бычков, был священник (поп) с. Рахово и ряд других лиц, каковых в данный момент я не припоминаю. В должности члена управы я пробыл до 1939 г., т. е. до момента оккупации мадярами территории Закарпатья.

В то время находящиеся организации и партии требовали через своих представителей в чехословацком парламенте автономии Закарпатской Руси. Чехословацкий парламент пошел в этом вопросе навстречу и в парламент были введены несколько депутатов от разных партий, от крестьянской партии был введен Волошин Августин, от земледельческого союза Бродий, от русской автономной партии Фенцик, от коммунистов Борканюк Алексей и ряд других лиц, каковых я сейчас не помню. Из числа этих депутатов премьер-министром по Закарпатья избрали Бродия.

К этому времени Германия начала войну и забрала у Чехословакии Судетскую область. И в этом случае ее союзница Венгрия стала проявлять агрессивные намерения в отношении Закарпатья и оккупирует в ноябре 1938 г. часть территории Закарпатья, приблизительно Мукачево, Берегово и Ужгород.

Бродий, проводивший политику перед этим мадяр, с премьер-министра в октябре 1938 г. снят, а вместо него поставлен представитель крестьянской (христианской — *О. Д.*) партии Волошин, который избрал своим местом пребывания г. Хуст. Прошло приблизительно один месяц, как к власти пришел Волошин, и как сейчас помню, 7 ноября 1938 г. меня по телефону вызвал секретарь премьер-министра Волошина, некий Рогач Иван, который предложил мне при явке в г. Хуст иметь с собой статут, т. е. устав спортивного общества “Сич”. Прибыв 8 ноября в г. Хуст, я пошел на прием к Волошину, но последний сказал мне, что он в этот момент со мной говорить не может и предложил мне иметь разговор с Рогач Иваном.

Получив такое участие, я явился к Рогачу Ивану и спросил, в связи с какими причинами меня вызвали, на что он мне ответил, что по поручению Волошина в Закарпатье надо организовать расширенную организацию “Сич”, которая бы охватила все Закарпатье и в связи с тем, как выразился в то время Рогач, Закарпатье получило автономию, к этому делу привлечь в большинстве своем местное население, т. к. чехи будут все административные органы передавать нам же — правлению Волошина.

Рогач познакомил меня с инженером Кульчицким и сказал, что Кульчицкий расширит устав спортивного общества и разработает его применительно ко всему Закарпатью. Кульчицкий, прочитав устав, сказал, что надо выработать такую схему, которая бы охватывала все Закарпатье. Кульчицкий в то время, когда стал разрабатывать устав, то в нем ввел пункт, который говорил, что членам организации разрешается носить оружие. Этот пункт был и раньше, когда я работал по спортобществу по селу, но его власти в то время вычеркнули.

На следующий день, когда Кульчицкий принес устав общества с новыми добавлениями о ношении оружия, я ему на это ничего не сказал, т. к. этому не придал никакого значения. При согласовании Кульчицким устава с юридическими лицами, адвокатами и другими пришлось устав еще несколько изменить и исправить.

Согласно нового устава теперь уже организация бывшего когда-то общества “Сич” стала “Карпатская Сич” с центром руководства в Хусте. Я с новым уставом согласился и подписал, а затем пошел к Рогачу и сказал, что устав готов, на что он сказал, подожди до обеда. Надо собрать несколько человек, утвердить устав и провести собрание организации. Как помню, это было после обеда. Рогач привел с собой доктора Шпильку, проживавшего в то время в Хусте, и мне незнакомого — впоследствии он был заместителем окружного начальника Иршавского округа, доктора Росоха, а впоследствии избранный культурным референтом по “Карпатской Сичи”. Где он в настоящее время, мне неизвестно. Было еще двое из г. Хуста, один по фамилии Блестив, другого фамилии не помню.

Мы, собравшиеся, утвердили данный устав и тут же я был избран главным командиром или как тогда называли командантом “Карпатской Сичи”. Кульчицкий был избран организационным референтом, Росоха — культурным, Рогач — головным писарем, Черный — спортивным инструктором. Кроме того, заочно был избран мой заместитель Роман Иван, житель Подкарпатья, в то время работавший в Карпатском банке. Он эвакуировался из Ужгорода в связи с занятием его мадярами. Кроме того, он должен был руководить всеми референтами и хозяйством “Сичи”.

Допрос прерван в 12.00

Допросил — Тверкин

(подпись)

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, од. зб. 3739, арк. 18-19.

№ 63

1946. — жовтень 25. — Інформація завідуючого організаційно-інструкторським відділом Закарпатського обкому КП(б)У завідуючому організаційно-інструкторським відділом ЦК КП(б)У про дії українських повстанців на території Свалявського округу

25 жовтня 1946 р.

СОВ. СЕКРЕТНО

Зав. оргинструкторским
отделом ЦК КП(б)У
тов. Зленко А. Н.

**ИНФОРМАЦИЯ
О БАНДПРОЯВЛЕНИЯХ НА ТЕРРИТОРИИ
СВАЛЯВСКОГО ОКРУГА**

В с. Березники Свалявского округа 17 октября 1946 года в 21 час явилась банда в количестве до 25 чел., вооруженных автоматами и винтовками.

При встрече с крестьянами этого села — Метенко, Федиковичем, Ильяшевичем и др. проводили агитацию о том, что “война еще не закончилась на Украине, советской власти на Украине не будет”. О себе они заявили: “Мы украинские партизаны, а не бандеровцы, мы боремся за самостоятельную Украину, у нас большие силы, сильная армия”. Кроме этого, они говорили, чтобы крестьяне не сдавали государству хлеб, сено и другие продукты.

Один из бандитов предложил крестьянину Илюшенко продать шинель. Последний запросил за шинель 700 руб. Этот бандит демонстративно вынул 1000 руб. и дал крестьянину Илюшенко, а шинель забрал.

В селе эта банда взяла у крестьян села 3 буханки хлеба и 10 кг муки, после чего безнаказанно скрылась.

Несмотря на то, что в этом селе в то время находился старший оперуполномоченный окротдела МГБ капитан Клевцов, в окружной центр сообщение об этой банде поступило в окротдел МВД только 18 октября 1946 года в 17 часов.

Высланная 18 октября в 18 час. опергруппа в село Березники никаких следов об этой банде не смогла обнаружить.

Зам. зав. оргинструкторским отделом
Закарпатского обкома КП(б)У
Н. Симонов

25 октября 1946 г.

ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр. 2958, арк. 20—21.

Літопис нескореної України. — Т. 2. — Львів: Галицька Видавнича Спілка. — 1997. — С. 226.

№ 64

1946. — жовтня 31. — Інформація заступника завідуючого організаційно-інструкторським відділом Закарпатського обкому КП(б)У по західних областях про дії УПА на території Иршавського округу

31 жовтня 1946 р.

СОВ. СЕКРЕТНО

Зам. секретаря ЦК КП(б)У по западним областям
тов. Стоянцеву

**ИНФОРМАЦИЯ О БАНДПРОЯВЛЕНИЯХ НА ТЕРРИТОРИИ
ИРШАВСКОГО ОКРУГА**

21 октября 1946 года было установлено, что в с. Крайняя Мартынка*, расположенной в 25 км от окружного центра, появилась банда ОУН. Об этом было сообщено в областное управление МВД и одновременно начальник окружного отдела МВД тов. Коваленко просил оказать помощь в преследовании банды.

Но со стороны облуправления МВД своевременных мер не было принято. Начальник облуправления МВД тов. Сопруненко прибыл в Иршаву только 26 октября с. г. и предложил начальнику окротдела МВД тов. Коваленко принять меры по борьбе с бандой своими силами.

26 октября с. г. было установлено, что банда на 10 часов вечера собирает собрание крестьян в с. Смологовица, расположенное в 2-х километрах от с. Крайняя Мартынка. В этот же день в 21 час в с. Смологовица была послана оперативная группа из партактива и работников милиции в количестве 25 чел. При столкновении с бандой были убиты два коммуниста — оперуполномоченный окротдела МГБ ст. лейтенант Федоров и директор маслозавода т. Селецкий. Кроме этого, бандой было захвачено два милиционера тт. Локотош и Щока, у которых они забрали одежду, оружие, документы и отпустили их 28 октября. Банда скрылась в лес.

27 октября 1946 года в 12 час дня в Иршаву прибыла оперативная группа из облуправления МВД, которая выехала на место проводимых операций. О результатах будет сообщено дополнительно.

Зам. зав. оргинструкторским отделом обкома КП(б)У Симонов

ЦДАГОУ. Ф. I, оп. 23, спр. 2958, арк. 90-91.

Літопис нескореної України. — Т. 2. — Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. — С. 226—267.

№ 65

1946. — грудня 23. — Вирок Закарпатського обласного суду про засудження групи членів ОУН за націоналістичну діяльність

Закарпатский областной суд в Ужгороде

Число: ск. 125-11/46

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ!

1946 года 23 декабря месяца, судебная коллегия по уголовным делам Закарпатского областного суда в г. Ужгород. В составе председательствующего — Шолома, народных засе-

* Так у документі.

Г. М. Бандусяк

Г. Й. Бисун

247 -2-

УТВЕРЖАЮ"

УПРАВЛЕНИЕ КОНТРАЗВЕДКИ МГБ
ГРУППЫ ВОЙСК - ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ
/КОРОЛЕВ/

АРЕСТ САНКЦИОНИРУЮ:
ВОЕННЫЙ ПРОКУРОР ЦЕНТРАЛЬНОЙ ГРУППЫ
ВОЙСК - ГЕНЕРАЛ-МАЙОР ЮСТИЦИИ

" 11 " июля 1946 года

" 07 " июля 1946 года.

ПО С Т А Н О В Л Е Н И Е
/ на арест /

" 07 " июля 1946 года.

Я, старший следователь следотдела Управления контрразведки Центральной группы войск - капитан ГОНЧАРУК, рассмотрев материалы о преступной деятельности -

БАНДУСЯК Георгия Михайловича, 1923 года рождения, уроженца с. Ясиня, Раховского округа, Закарпатской Украины, украинца, со средним образованием, беспартийного, жителя м. Требони /Чехословакия/,

Н А Ш Е Л :

БАНДУСЯК Г.М., являясь участником украинской контрреволюционной организации "ОУН" с 1941 по 1942 год был содержанием конспиративной оуновской квартиры.

Постанова на арешт Бандусяка Г. М.

дателей — Фантич, Сас, при секретаре — Токарь, с участием прокурора — Нечипоренко, адвоката — Шаповаленко, Калинова, рассмотрев в закрытом судебном заседании уголовное дело по обвинению:

1. Бандусяк Георгия Михайловича, 1923 г. рождения, уроженца с. Ясиня Раховского округа Закарпатской области, из крестьян, служащего, украинца, со средним образованием, холостого, члена ОУН, несудимого.

2. Бисун Георгия Иосиповича, 1924 г. рождения, уроженца г. Хуст Закарпатской области, из служащих, служащего, с неоконченным высшим образованием, украинца, холостого, члена ОУН, несудимого.

3. Бисун Василия Ивановича, 1922 г. рождения, уроженца г. Хуст Закарпатской области, из рабочих, служащего, с неоконченным высшим образованием, украинца, холостого, члена ОУН, всех троих в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 54-2 и 54-11 УК УССР.

У С Т А Н О В Л Е Н О :

Бандусяк, Бисун Георгий и Бисун Василий с 1941 г. являются членами организации ОУН.

С начала 1945 г., т. е. после освобождения территории Закарпатской области частями Красной Армии от мадярских оккупантов Бандусяк и Бисун Георгий стали на путь активизации оуновской работы под руководством краевого проводника Бандусяка Дмитрия, Габовды, Ороса и других (осужденные в 1945 г.).

Подсудимый Бандусяк в начале 1945 г. являлся в краевом проводе ОУН командантом СБ, а в последствии интендантом, его помощником был подсудимый Бисун Георгий.

Бандусяк неоднократно участвовал на совещании краевого провода ОУН, на котором обсуждались вопросы активизации работы ОУН, борьба с органами советской власти за создание так называемой “самостійної України”.

Подсудимый Бисун Василий, находясь в городе Праге, будучи убежденным националистом, в 1945 г. навязал связь с членами ОУН Печора, Глуханич и другими, которых передерживал в своей квартире, имел с ними тесные деловые связи, переправлял членов ОУН через чехословацкую границу в сторону Германии.

Виновность подсудимых доказана материалами дела, а также их личным признанием.

Руководствуясь ст.ст. 296, 297 УПК УССР

П Р И Г О В О Р И Л А :

Бандусяка Георгия Михайловича, Бисуна Георгия Иосиповича, Бисуна Василия Ивановича на основании ст.ст. 54-1"а" лишению свободы — Бандусяка на десять лет, Бисуна Георгия и Бисуна Василия на восемь лет каждого с конфискацией лично принадлежащего им имущества (поражение прав не применяется ввиду того, что подсудимые в 1945 г. приняли чехословацкое гражданство).

Начало срока отбытия меры наказания исчислять: Бандусяку с 7 июня 1946 г., Бисуну Георгию с 15 июня 1946 г. и Бисуну Василию с 17 июля 1946 г.

Приговор может быть обжалован в Верховный суд в течении 5-ти дней с момента вручения копии приговора осужденным.

Председательствующий — Шолом

Народные заседатели — Фантич и Сас

Верно: зам. председ. облсуда Шолом подпись

г. Ужгород, дня 23 декабря 1946 г.
кругл. герб. печать

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 1364, арк. 236—237.

" У Т В Е Р Ж Д А Ю "

НАЧАЛЬНИК СЛЕДОТДЕЛА УМГБ ПО 30

Подполковник

/ АСЕНОВ /

" 10 декабря 1946 года

204

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е

/ о выделении следматериалов в отдельное производство /

гор. Ужгород

" 10 " декабря 1946 года

Я, Начальник отделения Следотдела УМГБ 30 Лейтенант ФЕДОРОВ, рассмотрев материалы следдела Н 950 по обвинению БАНДУСЯК Георгия Михайловича и других

Н А Ш Е Л:

Что показаниями обвиняемых БАНДУСЯК Г.М., БИСУН Г.И. и БИСУН В.И. изобличены, как участники организации украинских националистов, следующие лица:

✓ 1. ТЕГЗА Николай	✓ 18. ДЬЯЧУК
✓ 2. МАРКУШ Василий	✓ 19. ПАПП Стефан
✓ 3. ВИЛИНЕЦ Георгий	✓ 20. ПОГОРИЛЯ
✓ 4. ГРИЦК Георгий	✓ 21. ПОТУШНЯК Василий
✓ 5. КОМАР Федор	✓ 22. ЗВОНАРЬ Иван
✓ 6. ЦУГА Андрей	✓ 23. КОСТЮК Георгий
✓ 7. БИЛИНЕЦ Георгий	24. ШИМОНЯК Василий
✓ 8. ХУДАНИЧ Василий	25. ФИЗЕР Иван
✓ 9. ДАНЬО Иосиф	26. ПАГИРЯ Иван
10. КОПИНЕЦ Михаил	✓ 27. КУЦИН Константин
11. ВОЛОШИН Иван	✓ 28. ИГНАТКО Иван
✓ 12. ЛЕЛЕК Василий	29. Участн. ОУН по псевдон. "ВО
✓ 13. ПЕЧАРА Андрей	30. "=" "МЕДВЕДЬ"
✓ 14. ГЛУХАНЬЧ Андрей	31. "=" "БОГДАНА"
15. ПОПОВИЧ Николай	32. "=" "ГРИНЧЕНКО"
16. ГУДАК Марта	✓ 33. "=" "ГОВЕРЛЯ"
✓ 17. РЕКЕЧУК Богдан	✓ 34. "=" "РУБАЧ"

Учитывая, что перечисленных выше участников ОУН необходимо установить, провести ряд дополнительно оперативно-следственных действий а посему

П О С Т А Н О В И Л:

Материалы следствия в отношении указанных выше лиц выделить отдельное производство.

НАЧ ОТД СЛЕДОТДЕЛА УМГБ ПО 30
Л е й т е н а н т

Федоров / ФЕДОРОВ /

Постанова начальника відділення відділу УМФБ по Закарпатській області Федорова про виділення групи учасників ОУН в окреме виробництво

№ 66

1946. — грудня 26. — Постанова про переведення І. Ф. Шоварія
із Устьвймського табору на становище спецпоселенця

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1946 года, декабря 26 дня

Пос. Вожаель, Железнодорожного р-на
Коми АССР

Я, пом. оперуполномоч. Оперотдела Устьвймлага МВД — ст. лейт. Селиванов, рассмотрев учетное дело на содержащегося в Устьвймском ИТЛ Шовария Ивана Федоровича, 1923 г. рожд., ур. с. Трибушаны Раховского округа Закарпатской Украины, из крестьян, словак, вне подданства, б/п, образование 8 кл., холост.

Н А Ш Е Л :

Шоварий И. Ф., являясь постоянным жителем территории Закарпатской Украины, в сентябре 1945 г. отошедшей по договору... к территории Советского Союза, с сентября 1944 г. до 16.IV.1945 г. служил рядовым солдатом в венгерской армии.

16.IV.1945 г. на территории Германии, как солдат вражеской армии, пленен союзными войсками и в порядке репатриации в ноябре 1945 г. возвращен в Советский Союз.

На основании изложенного и руководствуясь постановлением ГКО № 9871-с от 18 августа 1945 г. и директивой МВД СССР № 97 от 20 апреля 1946 г.

П О С Т А Н О В И Л :

Шовария И. Ф. перевести на положение спецпереселенца сроком на шесть лет.

Учетное дело передать в отдел спецпоселения МВД Коми АССР

Ст. лейтенант

подпись Селиванов

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 117, арк. 5.

№ 67

1947. — січня 16. — Акт про вилучену із бібліотеки Мукачівського монастиря літературу

АКТ

составлен 16 января 1947 г. о проверке литературы в библиотеке Мукачевского монастыря уполномоченным обллита тов. Пестановым, представителем по делам религиозных культов Комлошием и настоятелем монастыря Сатмари Иваном.

При проверке комиссия нашла необходимым изъять следующую литературу:

1. Ж-л “Нові шляхи”, Львов, 1930, VIII том.
2. Ефремов. “Коротка історія українського письменства”, видав. Дніпрові пороги.
3. “Т. Г. Масарик”. Ужгород, 1926, Изд. “Просвіта”.
4. Бурановський. “Політична економія”, Прага, 1927.
5. “Очерки социальной истории Украины в XVII—XVIII в.” т. 1, вып. II, Прага, 1926.
6. “Очерки социальной истории...”, т. 1, вып. II, Прага, 1926.
7. “Очерки социальной истории Украины...”, т. 1, вып. 1, Прага, 1924.
8. “Вел. селськогосподарський календарь”, Ужгород, 1944.
9. Радзикович. “Короткий нарис історії укр. літератури”, Львів, 1931.

10. Недзельский. “Очерк карпаторусской литературы”, Ужгород, 1925;
11. Науковий збірник т-ва “Просвіта”, Ужгород, 1925.
12. Ж-л “Кооперативна республіка”, Львів, 1930.
13. Герасимович, “Голод на Україні”, Берлін, 1922.
14. Дорошенко. “Короткий нарис історії України”, Катеринослав, 1923.
15. Грушевський. “Про старі часи на Україні”, Петербург, 1907.
16. Донцов. “Де шукати наших традицій”, Львів, 1938.
17. Синезупанец. “Гостинці”, Зальцведель, 1919.
18. Тютюнник. “Революційна стихія”, Львов, 1937.
19. Дереш, “Карійська гребля”. Львів, 1934.
20. Кашенко. “Уничтожение орлиного гнезда”, Прага (на чешском).
21. Немец. “Заслуга и возмездие”. Брно. 1919 (на чешском).
22. Карпаторусские достижения. Сборник (не полный).
23. В царстві антихриста, Львів, 1928.
24. Возвращенная Верховина. Будапешт, 1939 (на венгерском).
25. Ж-л “Русское слово”, Пряшев, 1931.
26. Ж-л “Карпаторусский земледелец”, Мукачево, 1924.
27. Лассовский. “Генрих Тарновский”, Львов, 1935.
28. Омельченко. “Эдвард Бенеш”, Прага, 1934.
29. Горачек. “Начало чешского движения работников”. Прага, 1933 (на чешском).
30. Герасимович. “Життя і відносини на Радянській Україні”, Берлін, 1922.
31. Назарук — Преса, Львів, 1929.
32. Дорошенко. “Історія України”, Ужгород, 1932.
33. “Записки наукового товариства ім. Шевченка”, Львів, т. 150—1929.
34. “Записки наукового товариства ім. Шевченка”, Львів, т. 99—1930.
35. “Записки наукового товариства ім. Шевченка”, Львів, т. 100—1930
36. “Сообщения укр. падежного институту в Берлине”, 1927—1929.
37. “-”- “-”- “-”- II и III томы, Бердин, 1927.
38. Омелянович-Павленко. “Українсько-польська війна”, Прага, 1929.
39. Білецький. “Основи літературно-наукової критики”, Прага, 1929.
40. Ж-л “Рідна мова”, Варшава, 1935.
41. Чижевський. “Нариси з історії філософії на Україні”, Прага, 1931 (2 экз.).
42. Т. Г. Масарик. “Нац. проблема та українське питання”, Подебради, 1930.
43. “Науковий ювілейний збірник укр. ун-тів в Празі”, Прага, 1925—1930 (I-II т.).
44. “Записки укр. господарської Академії в Чехословацькій республіці”, Подебрады, 27-29-31.
45. Ж-л “Благовісник”, Ужгород, 1925.
46. Крамар. “Русский кризис”, Прага, 1925.
47. Коберский-Левицкий. “Ідеологія кооперації”, Львов, 1934.
48. Босфоров. “Массонство, папство, православие”, Царьгород, 1923.
49. Вашек. “Родина XX ст.”, Оломоуц, 1924 (на чешском).
50. “Наукові шляхи”. I и II т., Львов, 1929.
51. Енциклопедія (на немецком языке), Берлін, 1931 (10 томов).
52. Ж-л “Нива”, Львов, 1929.

Старые подшивки газет: на чешском и венгерском языке. Библиотека закрыта. Пользуются ею только обитатели монастыря, о чем и составлен настоящий акт.

Мукачево 16 января 1947 г.

Подпись Пестанов... Рохнер, Комлоший

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 120, арк. 168—169.

1947. — березня 27. — Вирок військового трибуналу про засудження С. С. Щербака та його спільників на різні строки тюремного ув'язнення

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1947 года марта 27 дня Военный трибунал пограничных войск МВД Закарпатского округа в закрытом судебном заседании, в г. Ужгороде, в помещении Управления МГБ Закарпатской области, в составе председательствующего капитана юстиции Романенко и членов: мл. лейтенанта Потешкина и младшего лейтенанта Юзбашян, при секретаре старшем сержанте Давыдове с участием адвокатов Лендвай и Шаповаленко, рассмотрев дело по обвинению:

1. Гражданина Щербак Стефана Стефановича, 1910 г. рождения, по национальности украинец, гражданин СССР, уроженца с. Кострино Великоберезнянского округа Закарпатской области, проживающего в г. Ужгороде Закарпатской области, происходящего из семьи рабочего, по социальному положению служащего, беспартийного, женатого, имеющего образование в объеме 7 классов, несудимого, не имеющего наград.

2. Гражданина Елисеева Николая Кузьмича, 1920 г. рождения, по национальности русский, гражд. СССР, уроженец с. Никольское Серебряно-Прудского района Московской области, проживающего в Ужгороде Закарпатской области, происходящего из семьи крестьянина-середняка, несудимого, военнообязанного, имеющего образование в объеме 7 классов, наград не имеет.

3. Гражданина Турок Михаила Васильевича, 1910 г. рождения, по национальности украинца, гражданина СССР, уроженца с. Золотарева Хустского округа Закарпатской области, проживающего в г. Ужгороде Закарпатской области, происходящего из семьи крестьянина-середняка, по социальному положению служащего, беспартийного, женатого, имеющего образование в объеме 10 классов, несудимого, не военнообязанного, не имеющего наград.

4. Гражданина Кошан Виктора Викторовича, 1917 г. рождения, по национальности словак, гражданин СССР, уроженец и житель г. Ужгорода Закарпатской области, по социальному положению рабочего, беспартийного, женатого, имеющего образование в объеме 7 классов, несудимого, военнообязанного, не имеющего наград.

5. Гражданина Замятина Николая Афанасьевича, 1920 г. рождения, по национальности украинца, гражданина СССР, уроженца с. Калиновка Кировоградского района, проживающего в г. Ужгороде Закарпатской области, происходящего из семьи крестьянина-колхозника, служащего, беспартийного, женатого, имеющего образование в объеме 7 классов, несудимого, участвовавшего в боях с немецкими захватчиками, в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 54-1"а" 54-11 УК УССР.

6. Гражданина Щербак Юлии Ивановны, 1905 г. рождения, по национальности словачка, гражданка СССР, уроженка с. Тарновцы Ужгородского округа Закарпатской области, происходящей из семьи служащего, домашней хозяйки, беспартийной, имеющей образование в объеме 2 классов, замужней, несудимой, не имеющей наград, в преступлении, предусмотренном ст.ст. 20-54-Г"а" УК УССР.

7. Гражданина Поляк Георгия Ивановича, 1917 г. рождения, по национальности украинца, гражданина СССР, уроженца с. В. Березный Закарпатской области, проживающего в г. Ужгороде Закарпатской области, происходящего из семьи крестьянина-середняка, по социальному положению служащего, беспартийного, женатого, несудимого, не имеющего наград, в преступлении, предусмотренном ст. 54-12 УК УССР.

Материалами предварительного и судебного следствия

У с т а н о в и л :

Щербак Стефан, Турок Михаил, Елисеев Николай, Кошан Виктор, Замятин Николай в разное время 1946 г. были вовлечены в контрразведывательную организацию, именовавшую себя “Закарпатоукраинские повстанцы”, ставившей целью отторжение территории Закарпатской Украины от СССР и создание при помощи империалистических держав в Закарпатской Украине “самостоятельного государства”. Практическая деятельность лиц, привлеченных по данному делу, выразилась в следующем:

Щербак Стефан Стефанович, в июле 1946 г. был вовлечен в организацию ЗУП руководителем ее Писанко, последний перед уходом на нелегальное положение дал Щербаку С. С. для связи пароль и поручил создать контрразведывательную организацию в г. Ужгороде.

В июле 1946 г. Щербак С. С. предложил подсудимому Поляк Георгию вступить в состав контрразведывательной организации ЗУП, но согласия от Поляка на это не получил.

В сентябре 1946 г. Щербак С. С. через участника организации Фленько Михаила вновь установил связь с руководителем ЗУП Писанко и тогда же от Фленько получил задание приобрести пишущие машинки, ротатор для использования их организацией ЗУП в антисоветских целях.

В этот же день Щербак С. С. предложил приобрести пишущие машинки подсудимым Поляк Георгию и Турок Михаилу.

15 октября 1946 г. Щербак С. С. совместно с Фленько Михаилом и Елисеевым Николаем у себя на квартире отпечатал на пишущей машинке 8 антисоветских обращений, адресованных одному из правительств капиталистической страны, исходящих от различных слоев населения Закарпатской Украины, которые организация ЗУП намеревалась отправить вышеуказанному правительству в целях постановки вопросов об отторжении Закарпатской области от СССР.

В конце октября 1946 г. Щербак С. С. дал задание Поляк Г. составить список председателей окрисполкомов Закарпатской области для передачи его в штаб ЗУП. В том же месяце 1946 г. Щербак был введен в состав организованного ЗУП подпольного “правительства” на должность начальника управления финансов и кредита.

Кроме изложенного выше, квартира Щербак С. С. в г. Ужгороде являлась местом сбора участников контрразведывательной организации ЗУП, где обсуждались различные антисоветские вопросы.

Елисеев Николай Кузьмич в октябре 1946 г. участником ЗУП Щербак С. С. был вовлечен в состав указанной выше контрразведывательной организации и 15 октября 1946 г. в квартире последнего на пишущей машинке, принесенной Елисеевым, отпечатал 8 антисоветских обращений, исходящих от различных слоев населения Закарпатской области, адресованных к одному из правительств капиталистических стран с целью постановки вопроса об отторжении территории Закарпатской области от СССР.

В том же месяце 1946 г. по заданию Писанко Елисеев изготовил списки рабочих и служащих “Облмельтреста”, подделал печать этой организации, которую поставил на двух чистых листах бумаги. Списки и бланки передал руководителю ЗУП при встрече с ним в с. Турья-Пасека. В октябре 1946 г. от руководителя подпольного “Правительства” ЗУП Фленько Елисеев получил 4.000 руб. на приобретение пишущей машинки для контрразведывательной организации. В г. Мукачево приобрел машинку за 3.300 руб. и передал ее Фленько.

Турок Михаил Васильевич в сентябре 1946 г., проходящим по данному делу Щербаком С. С. был увлечен в контрразведывательную организацию ЗУП и в том же месяце 1946 г. от руководителя подпольного “правительства” Фленько Михаила получил 3.900 руб. денег на приобретение пишущей машинки, ротатора и сухих батарей для радиоприемника, необходимых ЗУП для использования в антисоветских целях. В конце сентября 1946 г. Турок на полученные им деньги приобрел за 2.000 руб. одну пишущую машинку, которая при обыске Турка в момент ареста была изъята.

В этот же период Турок вовлек в организацию ЗУП Кошана Виктора, которому также давал задание на приобретение пишущей машинки для использования в антисоветских целях.

Кроме того, в октябре 1946 г. Турок представил участнику ЗУП Щербаку С. С. Замятина Николая, имел цель вовлечь его в контрразведывательную организацию.

Кошан Виктор Викторович в сентябре 1946 г. подсудимым Турком был вовлечен в контрразведывательную организацию ЗУП, получил от последнего задание приобрести пишущую машинку, ротатор и сухие батареи к радиоприемнику для использования их в антисоветских целях. Выполняя это задание, Кошан приобрел две сухие батареи к радиоприемнику и в конце сентября 1946 г. передал их руководителю подпольного “правительства” ЗУП Фленько, за то, что от Турка получил 300 руб.

Кроме вышеизложенного, Кошан в том же месяце 1946 г. представил участнику ЗУП Турку Михаилу подсудимого Замятина с целью вовлечения его в контрразведывательную организацию.

Замятин Николай Афанасьевич в октябре 1946 г. вошел в связь с участниками контрразведывательной организации Кошан, Турок и Фленько. Последним из них Замятин был вовлечен в организацию ЗУП и ознакомлен с целями, которые ставила ЗУП в борьбе с советской властью; отторжении Закарпатской Украины от СССР при помощи одного из капиталистических государств и создание “самостоятельного государства” на территории Закарпатской области. Как участник ЗУП, Замятин хранил у себя оружие (пистолет и 20 патронов к нему). В конце октября 1946 г. получил задание от руководителя подпольного “правительства” ЗУП Фленько привлечь к работе организации летчика аэродрома в Ужгороде, с помощью которого руководители контрразведывательной организации предлагали доставить антисоветские документы одному из “правительств” капиталистических стран.

Щербак Юлия Ивановна в сентябре 1946 г. знала о том, что Фленько Михаил, Турок Михаил, Замятин Николай, Щербак С. С., занимаются контрразведывательной деятельностью, однако оказывала им помощь в проведении этой работы, т. е. хранила у себя антисоветские документы, принадлежащие ЗУП, представляла свою квартиру участникам организации и оказывала содействие в вопросах связи между отдельными членами.

Поляк Георгий Иванович в сентябре 1946 г. от участника организации ЗУП Щербака Стефана получил предложение вступить в контрразведывательную организацию и составить для последнего список председателей окрисполкомов Закарпатской области. В тот же период Поляк получил предложение от Фленько помочь организации ЗУП приобрести пишущую машинку. Отклонив предложение Щербака С. С. и Фленько М., Поляк не сообщил об этом соответствующим органам советской власти.

На основании изложенного Военный трибунал считает доказанным обвинение Щербака Стефана, Турок Михаила, Елисеева Николая, Кошана Виктора и Замятина Николая по ст.ст. 54-1”а”, 54-11 УК УССР, Щербак Юлии по ст. 20-54-2а УК УССР и Поляк Георгия по ст. 54-12 УК УССР. Находя возможным не применять ВМН-расстрел и руководствуясь ст.ст. 296, 297 УПК УССР,

Приговорил:

Щербака Стефана Стефановича, Елисеева Николая Кузьмича, Турок Михаила Васильевича, Кошана Виктора Викторовича и Замятина Николая Афанасьевича на основании ст. 54-1”а” УК УССР лишить свободы с отбыванием в исправительно-трудовых лагерях сроком на десять лет с последующим поражением прав п. п. “а”, “б”, “в”, “г”, “е” ст. 29 УК УССР сроком на пять лет с конфискацией лично принадлежащего имущества каждого.

Щербак Юлию Ивановну на основании ст. 20-54-1 “а” УК УССР лишить свободы с отбыванием в исправительно-трудовых лагерях сроком на десять лет с последующим поражением в правах на основании п. п. “а”, “б”, “в”, “г”, “е” ст. 29 УК УССР сроком на три года с конфискацией всего лично принадлежащего ей имущества.

Поляк Георгия Ивановича на основании ст. 54-12 УК УССР лишить свободы в исправительно-трудовых лагерях сроком на шесть лет без поражения прав.

Срок отбывания осужденным данным приговором исчислять Елисееву Н. К. с 5 ноября 1946 г., Щербаку С. С. с 13 ноября 1946 г., Поляку Г. И. с 16 ноября 1946 г., Турок М. В. с 6 декабря 1946 г., Замятину Н. А. с 20 января 1947 г., Кошану В. В. с 26 февраля 1947 г., Щербак Ю. И. с 27 февраля 1947 г.

Приговор может быть обжалован в ВТ войск МВД Украинского округа через ВТ погранвойск МВД Закарпатского округа в течении пяти дней с момента вручения копии приговора осужденным.

подпись — ст. оперуполномоченный отдела “А” по 30
лейтенант подпись Фролов.

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 4117, арк. 109—112.

№ 69

*1947. — вересня 4. — Вирок військового трибуналу про засудження учасника ОУН
М. І. Марковича за націоналістичну діяльність*

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1947 г. сентября 4 дня. Военный трибунал пограничных войск МВД Закарпатского округа в закрытом судебном заседании, в помещении сессии военного трибунала гор. Ужгород, в составе: (перечень 3 лиц) без участия сторон, рассмотрев дело по обвинению гражд. СССР Маркович Михаила Ивановича (перечень данных на него) в преступлении, предусмотренном ст.ст. 54-11 и 54-1 “а” УК УССР

Материалами предварительного и судебного следствия Военный трибунал нашел —
Установленным:

Подсудимый Маркович, проживая в с. Рекиты Воловского окр., в феврале 1947 г. по предложению участника ОУН Маркович Ивана, имевшего псевдоним “Боржава”, добровольно вступил в антисоветскую организацию украинских националистов, которая ставила своей целью проведения борьбы с советской властью, за создание так называемой “самостийной Украины”.

Будучи членом ОУН, Маркович или псевдоним “Билецкий”, получил от Марковича Ивана задание: изготовлять антисоветские листовки и проводить антисоветскую агитацию среди населения с. Рекиты против обязательных поставок сельхозпродуктов государству. Выполняя это задание, подсудимый в марте с. г. собственноручно переписал эти антисоветские листовки националистического характера, которые и передал участнику антисоветской организации ОУН Маркович Ивану.

Признавая виновность подсудимого Марковича Михаила в преступлении, предусмотренном ст.ст. 54-11 и 54-19 УК УССР, доказанной, Военный трибунал, руководствуясь ст. ст. 296, 297 УПК УССР,

Приговорил:

Маркович Михаила Ивановича на основании ст. 54-1 “а” УК УССР лишить свободы с отбыванием в исправительно-трудовых лагерях сроком на ДЕСЯТЬ лет с поражением в правах, предусмотренных п. п. а, б, в, г. ст. 29 УК УССР, сроком на 3 года, без конфискации имущества за отсутствием такового у осужденного.

Срок отбывания меры наказания по настоящему приговору исчислять осужденному Маркович с 26 июня 1947 г.

Приговор может быть обжалован в кассационном порядке в Военный трибунал войск МВД Украинского округа через Военный трибунал погранвойск МВД Закарпатского округа в течении 5 суток с момента вручения копии приговора осужденному.

п. п. председательствующий — Воронкевич
подписи членов лейт. Хорошилов
лейт. Юзбашян
подпись Снесаренко

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 705, арк. 102—103.

1947. вересня 10. — Постанова на арешт письменника А. М. Патруса-Карпатського за участь в роботі газети “Нова Свобода”, а також у чехословацькій військовій місії в СРСР у 1939 та 1942—1943 роках

“УТВЕРЖДАЮ”

Зам. Министра госбезопасности
генерал-лейтенант
(Огольцев)

“ “ сентября 1947 года

“АРЕСТ САНКЦИОНИРУЮ”

Зам. генерального прокурора
Союза ССР генерал-лейтенант
(Вавилов)

кр. печать

“ “ сентября 1947 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ (на арест)

Гор. Москва, 1947 года, сентября 10 дня

Я, Начальник Отделения 2 Главного Управления МГБ СССР, подполковник Лалиашвили, рассмотрев имеющиеся в отношении Патруса А. М. материалы, —

НАШЕЛ:

Патрус Андрей Михайлович, 1917 года рождения, уроженец с. Тербля Тячевского района Закарпатской области, украинец, гражданин СССР, член ВКП(б), со средним образованием, женат, по профессии журналист — писатель, проживает в г. Ужгороде, нигде не работает.

По полученным МГБ СССР данным, Патрус А. М. до сентября 1939 года проживал в Закарпатской области, где был связан с украинскими националистами и при их содействии после образования “автономной” Закарпатской Украины в составе Венгрии* получил должность редактора газеты “Нова Свобода”.

Венгерские власти, зная что Патрус является членом компартии Чехословакии, допустили его на работу редактора газеты.

Используя свое служебное положение, Патрус превратил газету “Нова Свобода” в фашистский националистический орган, в котором выступал лично, как автор многочисленных статей и стихов, восхваляя гитлеровский режим и призывал украинский народ к созданию самостоятельного государства под протекторатом Германии.

В сентябре 1939 года Патрус нелегально прибыл на территорию СССР, за что был арестован, но в конце декабря 1939 года за недоказанностью состава преступления из-под стражи освобожден.

В начале Отечественной войны, будучи призван в Советскую Армию, Патрус, выдавая себя за чехословацкого гражданина, добился демобилизации и вскоре был направлен в формирующуюся на территории СССР чехословацкую воинскую часть.

По прибытии в гор. Куйбышев в первых числах января 1942 года Патрус посетил бывш. начальника чехословацкой военной миссии в СССР генерала Пика, который принял его на работу в миссию.

Генерал Пика и его помощник майор Пати, являясь кадровыми агентами английской разведки на территории СССР, были связаны с бывшим сотрудником английского посольства, установленным резидентом “Интеллидженс Сервис” в СССР — Барри, по заданию которого занимались шпионской работой.

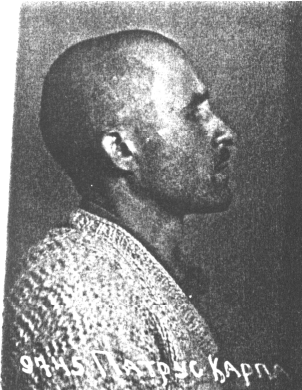
Как установлено, Патрус был принят генералом Пика на службу в военной миссии в

* Чехословачини (О.Д.)

- 69 -

"УТВЕРЖАЮ"

ОТДЕЛ 201 МГБ СССР
 Подполковник (ЗЕМЕНКОВ)
 "10" ноября 1947 года.

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е

(о направлении обвиняемого на судебно-психиатрическую экспертизу и приостановлении следствия по делу).

Город Москва, 1947 года ноября " 10 " дня.

Я, ст.следователь Следотдела 2 Главного Управления МГБ СССР подполковник СОБОЛЕВ, рассмотрев материалы следственного дела № 604 по обвинению ПАТРУС-КАРПАТСКОГО Андрея Михайловича, 1917 года рождения, урож.с.Теребля, Закарпатской области, украинца, гражданина СССР, беспартийного, по профессии журналиста, в преступлениях, предусмотренных ст.58 п.п.1"а" и 10 ч.II УК РСФСР, -

Н а ш е л:

ПАТРУС-КАРПАТСКИЙ А.М. арестован 12 октября 1947 года 2 Главным Управлением МГБ СССР по обвинению в шпионаже и антисоветской националистической агитации.

На допросах ПАТРУС-КАРПАТСКИЙ проявляет признаки невменяемости, теряет сознание (припадки), истерически смеется или плачет.

По справке начальника санчасти Внутренней тюрьмы МГБ СССР от 4 ноября 1947 года поведение обвиняемого в тюрьме вызывает необходимость направить его на судебно-психиатрическую экспертизу на предмет определения вменяемости.

Учитывая изложенное и руководствуясь ст.ст. 202 п. "б" и 203 УПК РСФСР, -

П о с т а н о в и л:

Обвиняемого ПАТРУС-КАРПАТСКОГО направить на судебно-психиатрическую экспертизу при Центральном ин-

Постанова про направления поэта А. М. Патруса-Карпатского на судево-психиатричну экспертизу

целях использования его националистической работы среди украинцев из Закарпатской Украины, призванных в чехословацкую воинскую часть.

Работая в военной миссии в Куйбышеве, Патрус установил связь с известным украинским националистом, бывш. членом государственного совета Чехословакии в Лондоне доктором Цибере П. П., которому направлял через генерала Пика подробные донесения тенденционного клеветнического характера о положении и настроениях закарпатских украинцев на территории СССР и лично проводил среди них националистическую работу, за что ежемесячно получал из Лондона от Цибере иностранную валюту.

Общаясь с руководителями компартии Чехословакии и видными общественными чехословацкими деятелями, лояльно настроенными к Советскому Союзу, Патрус собирал сведения о деятельности компартии Чехословакии и в частности об отношении КПЧ к вопросу будущности чехословацкой республики к Закарпатской Украине, о чем информировал Пика и Цибере.

Перед выездом чехословацкого корпуса на фронт, Патрус в сентябре 1944 года дезертировал и, прибыв в Москву, обратился в советские органы с просьбой представить ему убежище на территории СССР.

Будучи направлен в гор. Уфу, Патрус в начале 1945 г. выехал в гор. Ужгород, где проживает до настоящего времени и занимается националистической работой.

На основании изложенного и руководствуясь ст.ст. 146, 158 и 175 УПК РСФСР, —

П О С Т А Н О В И Л :

Патруса Андрея Михайловича арестовать и подвергнуть обыску.

Нач. отд.-ния 2 главн. упр. МГБ СССР подпись (Лелиашвили)

подполковник

“Согласен” Начальник 2 главного управления МГБ СССР

генерал-майор подпись (Питовранов)

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 972, арк. 1—3.

№ 71

*1947. — вересня. 18. — Лист голови Закарпатського облвиконкому І. І. Туряниці
М. С. Хрущову про звільнення закарпатців з таборів*

ГОЛОВІ РАДИ МІНІСТРІВ УРСР ТОВ. ХРУЩОВУ М. С.

При кінці Вітчизняної війни в р. 1944 і пізніше відправили радянські органи із Закарпатської області значну кількість громадян на тимчасову роботу в глибину держави. Зараз вони розсіяні по трудлагерях всіх союзних республік і нікому невідомо, коли вони повернуться додому.

Відведені були:

I. В більшому масштабі підростки від 16 років, переважно дівчата — дальше працездатні особи віком старші, між якими були також і сім'ї в повному їх складі.

II. Крім сказаних, є там і т. з. військовополонені. В склад цієї групи входять особи Закарпатської області, які під час малярської окупації в р. 1938—1944 були захоплені в армію і брали участь у боях на боці німецьких загарбників.

В полон дісталися вони будь добровільним переходом, або під час бойових операцій — поточними даними по цьому питанні послужити не можемо.

III. Слід ще навести і сяких громадян, що під час малярської інвазії р. 1938 і пізніше були тут жандармами та іншими органами безпеки нелюдськи катовані. Спасаячи голе життя, шукали вони захисту на другому боці Карпат, переходячи товпами на територію Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Це були, отже, політичні втікачі-емігранти. В зв'язку з цим надходять до нас щоденно прохання про звільнення всіх в трудових таборах знаходящихся громадян та надання їм можливості повернутися додому.

Між іншим — одно з таких прохань було мною направлено в управління Міністерства внутрішніх справ по Ленінабадській області про звільнення з роботи гром. Чепака Георгія Георгійовича.

На це одержали ми за № 16/801 відповідь слідуєчого змісту: “Сообщаем, что интересующий Вас гр. Чепак Георгий Георгиевич в данное время проживает в Ленинабадской области. Последний с октября месяца 1943 года по ноябрь 1944 года служил в венгерской армии рядовым солдатом, носил венгерскую форму, имел на вооружении вышивку, принимал присягу на верность службы в венгерско-немецкой армии и воевал против Советской Армии. А поэтому на основании приказа Министра внутренних дел СССР за № 97 от 20/V-1947, где Чепак Г. Г. поселен на положение спецпереселенца сроком на 6 лет, вследствие чего освободить от спецпоселения гр-на Чепака не можем, о чем ставим Вас в известность. Начальник ОСП УМВД по Ленинабадской области ст. лейтенант Соболев”.

Я сам із свого боку вважаю, що сякі і подібні міроприємства не підходять. Бо хотя й би воно вже як-небудь склалося, то все ж таки трудно обвинувачувати радянського чоловіка, бувшого рядового солдата за те, що він носив форму та брав участь у боях і т. д. Він же був тільки інструментом мадярських магнатів та керівлячих головачів. А ці останні — були вже, як відомо, за їх воєнні злочини покарані по заслугі самим мадярським народом.

На підставі сказаного прошу вжити заходів про:

I. Порушення справи гром. Чепака Г. Г. про його звільнення з роботи в трудовий табір.

II. Скасування сяких розпоряджень, які гальмують закарпатським громадянам (бувшим воєннополоненим) користуватись правами, забезпеченими їм радянським законом.

III. Надання можливості, щоб громадяни, які не допустилися ніякого злочину ані преступства — були на втручання облвиконкому з роботи поза межами Закарпатської області звільнені і відправлені додому.

Про наслідки розгляду випрошую собі письмове повідомлення.

Голова Закарпатського облвиконкому Туряниця.

Ужгород, 18 вересня 1947 р.

ДАЗО, ф. р. 195, оп. 24, спр. 7, арк. 110.

№ 72

1947. — вересня 27. — Довідка начальника управління МДБ в Закарпатській області про діяльність оунівського підпілля на території краю

СПРАВКА о деятельности враждебных элементов на территории Закарпатской области и ходе борьбы с оуновским бандитизмом

Начиная с марта-апреля 1945 г. в В. Березнянском, Раховском, Тячевском, Воловском и Воловецком округах начали появляться банды УПА, оперировавшие в Дрогобычской и Станиславской областях и периодически выходившие на территорию Закарпатской области.

В 1947 г. антисоветская деятельность оуновского подполья и его бандитизма в некоторых округах области, по отношению к 1946 г., заметно активизировалась благодаря попыткам ОУН западных областей Украины создать в Закарпатье организованное националистическое подполье.

В районах Станиславской и Дрогобычской областей, граничащих с Закарпатской областью, с начала 1947 г. функционировали по крайней мере 6 кустовых проводов ОУН и др. оуновские организации, которые за период с января месяца по сентябрь месяц систематически засылали свои банды и активных подпольщиков на территорию Закарпатской области с тем, чтобы терроризировать советско-партийный актив села.

В течение 1947 г. оуновские бандиты из Станиславской и Дрогобычской областей совершили 39 налетов на территории Закарпатской области и проявили себя активно в 32 случаях. (...).

Такая активизация антисоветской националистической деятельности оуновского подполья западных областей Украины, естественно, оказывает большое влияние на антисоветские националистические элементы в нашей области, которые поддерживают националистов из западных областей Украины и оказывают им соответствующую помощь, а в отдельных случаях антисоветский элемент под влиянием оуновцев из Галиции выступает самостоятельно и, формируясь в различные бандгруппы и др. антисоветские организации, ведет активную антисоветскую работу.

Т. о., кроме националистических организаций и групп, созданных у нас оуновским подпольем из западных областей Украины в 1947 г., имеет место наличие трех местных бандгрупп и несколько подпольных сельских националистических организаций. Из них наиболее характерны: 1. Националистическая бандгруппа Гопака Ивана в Перечинском округе с общим количеством до 25 чел. Эта группа совершила ряд крупных ограблений государственных и кооперативных торговых предприятий и вела активную антисоветскую пропаганду и агитацию, издавая и распространяя антисоветские воззвания к населению с призывом противодействовать мероприятиям партии и правительства на селе.

Банда Гопака И. ликвидирована нами в августе 1947 г. По делу арестовано 23 чел., а сам главарь организации во время операции убит.

Ранее, в 1946 г., в Перечинском округе была вскрыта и ликвидирована большая националистическая повстанческая организация — т. п. “ЗУП”, с общим количеством до 80 чел.

2. Бандгруппа Пригары в Хустском округе с количеством до 10 чел., которая, как и банда Гопака, ведет аналогичную антисоветскую работу.

3. Антисоветская украинская националистическая группа в Ужгородском округе с количеством до 5 чел., которая вела работу по сколачиванию националистической организации и одновременно готовилась к совершению террористических актов по отношению к областному партактиву. Группа ликвидирована — главарь группы Чловечко Ю. В., из крестьян-середняков с. Доманинцы, арестован и при попытке бежать — убит.

О себе бандиты лживо заявляют: “Мы — украинские партизаны, мы сражаемся за “самостийну Украину”, у нас большие силы, крепкая армия”, “война еще не закончилась на Украине, Советской власти на Украине не будет”.

В целом по области оуновскими бандитами из западных областей Украины, а также местными националистическими формированиями в 1947 г. совершено всего 48 активных антисоветских проявлений, из них:

1. Террористических актов — 6, в результате которых убито 6 чел. партийно-советского актива села, в т. ч. председателей сельсоветов — 2 чел.

2. Нападений на сельсоветы — 1.

3. Нападений на группы истребительских батальонов — 3.

Из числа националистических формирований в 1947 г. нами ликвидировано всего 7, в том числе организаций и групп — 5, бандформирований — 2.

Арестовано участников националистического подполья, бандитов и их пособников на территории Воловецкого округа — 49 чел., Воловского — 49, Иршавского — 60, Перечинского — 75, Раховского — 52, Свалявского — 56, Тячевского — 126, Ужгородского — 64.

27.IX.1947 г.

Начальник управления МГБ в Закарпатской области

ЦДАГОУ (Центральный державный архів громадських об'єднань і організацій України), ф. 1, о. 30, спр. 931.

(Підготував Павло Галда, газ. “Ужгород”. — 2001. — 17 лис.).

№ 73

1947. — грудня 11. — Лист мешканця с. Верхній Коропець Мукачівського району
М. С. Хрущову про повернення з таборів громадян села

ГОЛОВІ РАДИ МІНІСТРІВ УРСР ТОВ. М. С. ХРУЩОВУ

м. Київ

Дорогий Микита Сергійович!

При кінці року 1944 були відведені слідуочі громадяни с. В. Коропець, округ Мукачево, Закарпатської області на тимчасову роботу в глибину нашої держави, а іменно:

1. Пфістер Анна Іванівна.
2. Фогель Іван Йосипович.
3. Гунгредер Вероника.
4. Орловська Марія.
5. Маурер Вера.
6. Горонди Маргарита.
7. Маурер Йосиф Юрійович.

Всі наші заходи про звільнення тут наведених осіб з робочого лагера і надання їм можливості повернутись додому не мали досі бажаного успіху. Далше, на наші постійні прохання та ургенції по цьому питанню не дісталосся нам ніякої відповіді, ані пояснення.

Беручи під увагу те, що йде тут абсолютно про чесних та працьовитих людей і громадян Радянського Союзу, які не допустилися ніякого злочину ані преступства, та що вони ні судовим, ані адміністративним порядком не були призначені на роботу в трудлагерях поза межами Закарпатської області, просимо щиро Вашого втручання в цю справу.

Ми є твердо забезпечені в тім, що Ваше рішення, Микита Сергійович, по цьому питанню буде винесене в дусі радянської справедливості та що всі, тут наведені особи, повернуться додому ще до виборів, які відбудуться 21.XII.1947 р.

Всі вони значать під пунктом 1-7. Уведені особи є зараз на роботі в Донбасі, по Сталінській області, Нова Горловка, Кокс. — Хім. завод № 3, робочий батальйон № 1009.

Відповідь прошу надсилати на адресу: Коцауер Йосиф, В. Коропець, округ Мукачево, № дому 43.

За Вашу ласкавість дякуємо Вам щиро вже уперед і вітаємо з глибокою до Вас шаную. В. Коропець, 11.XII.1947 р.

ДАЗО, ф. р. 195, оп. 23, спр. 13. арк. 11. Копія.

№ 74

1947. — Доповідна записка члена ради у справах російської православної церкви про
уніатську і православну церкви Закарпатської області УРСР

**ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА ОБ УНИАТСКОЙ И ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВЯХ
ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ УКРАИНСКОЙ ССР**

В 1946 г. исполнилось 300 лет так называемой унии православной церкви Закарпатской области с Римом. В связи с этим Папа Римский обратился с воззванием к униатскому духовенству Закарпатской области.

По данным переписи 1941 года, население Закарпатья составляло 667.561 чел.

По вероисповедованию население в 1941 году распределялось следующим образом:

— Греко-католиков	— 412,901	— 61,9% (епископ Ромжа полагает 519,945)
— римо-католиков	— 39.818	— 6,0%
— реформистов	— 14.825	— 2,2%
— евангелистов	— 1.858	— 0,2%
— православных	— 114.659	— 17,2%
— иудеев	— 80.598	— 12,1%
— других вероисповедований	— 2.842	— 0,4%

В данное время количество населения увеличилось и несколько изменилось соотношение по вероисповедованию. На 1 августа 1947 года униатская церковь в Закарпатской области имеет 375 церквей (298 приходов) и 252 священника. Это самая влиятельная церковь в области. Православная церковь имеет 175 церквей и 135 священников.

Епископ Нестор сообщил, что духовенство Православной церкви очень слабое в культурном отношении. Среди православного духовенства только 2 священника с высшим образованием, 35—40 человек со средним, а остальные — с низшим образованием (у документі слово “с низшим” закреслене й замість нього написане слово “с высшим” — *О. Д.*), в то время как духовенство униатской церкви имеет высшее духовное и светское образование.

В задачу нашей (маються на увазі представники Ради у справах Російської Православної церкви при РМ СРСР Соколов та Иванов. — *Авт.*) командировки входило выяснение возможностей проведения в жизнь намеченных мероприятий по ликвидации униатской церкви Закарпатья и отношение к ним руководителей партийных и советских органов Закарпатья.

Отношение местных советских и партийных органов стало ясным тут же, по приезде в Закарпатье. Уполномоченный Совета по делам Русской Православной церкви тов. Роммер информировал нас, что Закарпатский облисполком принял решение о передаче Православной церкви здания Ужгородского греко-католического собора вместе с принадлежащими ему зданиями, в которых находится резиденция греко-католического епископа Ромжи.

Это мероприятие не было предусмотрено нашим планом, но оно настолько важно и необходимо, что мы сразу его приняли, считая, что изъятие кафедрального собора с резиденцией епископа и передачи их Православной церкви нанесет второй удар униатской церкви (первый удар — это изъятие монастыря в городе Мукачево) и внесет в сплоченную среду униатского духовенства замешательство, заставит некоторых из них подумать о переходе в православие.

Закарпатский облисполком принял правильное, с нашей точки зрения, решение, потому, что Православная церковь и верующие города Ужгорода не имеют церковного здания, кроме небольшой часовни, а униатская церковь имеет в Ужгороде пять больших церковных зданий. Если изъять кафедральный собор и передать его православным, которые об этом давно просят, то униатам останется еще 4 больших церковных здания. Нахожу необходимым предложить Советам согласиться с решением Закарпатского облисполкома и разрешить передать в пользование Православной церкви здания кафедрального собора греко-католиков в городе Ужгороде.

В беседах с секретарем обкома КП(б)У тов. Туряница и Пинчук (с последним беседовали четыре раза), тов. Чернецким и Соколовым (представители МГБ по Закарпатской области) и прокурором области тов. Андрашко, — которым мы изложили свои соображения в отношении униатской церкви, а тов. Туряница, Пинчуку и Чернецкому оставили копии наших мероприятий, все они, кроме Андрашко, — признали их приемлемыми и подчеркивали необходимость ликвидации в Закарпатье влияния Папы Римского и, в связи с этим, враждебного советскому строю настроения и деятельности униатского духовенства.

Тов. Андрашко, призывая необходимым ликвидировать унию, считает, что это надо проводить под лозунгом “Долой Рим”.

Епископ Нестор возбудил ходатайство о передаче в пользование Православной церкви

здания греко-католического кафедрального собора и об изъятии у греко-католиков ряда церковных зданий, ранее находившихся у православных, но насильно отнятых у них униатами.

Епископ Нестор находит необходимым организовать в Закарпатье Братство с миссионерскими функциями под названием “Закарпатское братство по возвращению греко-католиков в лоно русской Православной церкви”.

Им созданы в 20 униатских приходах небольшие группы верующих, которые считают себя православными и готовы отойти от униатов. Весь план Нестору мы изложить, конечно не могли, а ограничились только вопросом возвращения православных церковных зданий, в том числе и кафедрального собора, и вопросом миссионерской работы.

Прием епископа Ромжи

Епископ Ромжа был на приеме вместе с каноником Хира и директором канцелярии капитулы (фамилии не помню), он изложил общие сведения об униатской церкви и просил поставить ее в рамки закона, которых, как он заявил, — они признают и будут выполнять, просил зарегистрировать приходы униатской церкви и запретить Православной церкви “отнимать” у них здания церквей (на 1 августа 1947 года было изъято 69 церквей).

Мы полностью хотим быть лояльными гражданами СССР, мы хотим получить все законы, — писал епископ Ромжа в своем заявлении 31 июля 1947 года.

Но это заявление о лояльности лживое (иезуитское) и не подтвержденное никакими практическими делами.

Униатская церковь, подчиняясь Папе Римскому, не может быть лояльной к Советской власти. В период немецко-венгерской оккупации Закарпатской области униатская церковь была главным оплотом их господства, дала много своих людей в органы управления и вела непримиримую борьбу с СССР. В данное время она игнорирует начинания советских органов Закарпатской области. Епископ Ромжа отказался участвовать на славянском митинге, униатское духовенство не принимает мер к изъятию книг, в которых содержатся антикоммунистические молитвы и статьи, ведет разлагающую работу среди верующих, настраивая их против Советской власти. Униатское духовенство дало клятву епископу Ромже в верности Риму.

Надо отметить, что среди униатского духовенства имеется немало колеблющихся и даже готовых перейти в православие, но не делает этого из-за боязни епископа Ромжи. “Убедите Ромжу, — говорит епископ Станиславский (Пельвецкий), — и многие униатские священники перейдут в православие. Если будет решен вопрос об изъятии кафедрального собора, а его надо решить положительно, то это колеблющееся духовенство поймет, что советские органы серьезно берутся за дело и им надо определяться. Если вслед за этим организовать миссионерскую работу через “братство” и духовенство Православной церкви, — то нет сомнений, что развал униатской церкви и переход униатского духовенства в православие — пойдет быстрее”. Все это требует и определенных организационных мероприятий, которые изложены в плане.

Кроме этого, мною даны тов. Роммеру указания по укреплению хозяйства Мукачевского монастыря и по проверке заявления епископа Нестора о передаче Православной церкви зданий, которые находятся в пользовании униатской церкви, и ряд других инструктивных указаний.

Весь план мероприятий мы сообщили в городе Киеве тов. Вильховому и Катунину, которые полностью признали его правильным.

Приложение: план мероприятий.

Член Совета по делам Русской Православной церкви
при Совете Министров СССР Иванов

ДА РФ. Ф. 6991, оп. 1, спр. 32, арк. 63—66.

Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917—1953. — Книга друга. — Київ: Либідь — Військо України. — 1994, С. 669—673.

1947. — План заходів по возз'єднанню греко-католицької (уніатської) церкви Закарпатської області УРСР з російською православною церквою

**ПЛАН МЕРОПРИЯТИЙ ПО ВОССОЕДИНЕНИЮ ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ
(УНИАТСКОЙ) ЦЕРКВИ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ УССР
С РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКОВЬЮ**

При осуществлении мероприятий, содействующих воссоединению греко-католической (униатской) церкви Закарпатья с РПЦ, необходимо исходить из следующих основных положений:

- более длительного, сравнительно с Западной Украиной, процесса воссоединения;
- более активной и непосредственно организующей роли в этом процессе со стороны РПЦ;
- проведения отдельных общественно-политических и административных мероприятий, содействующих коренному населению Закарпатской области в освобождении от навязанной ему унии.

В связи с этими исходными положениями необходимо провести следующие практические мероприятия:

а) по линии Русской Православной церкви:

1. Согласиться с решением Закарпатского облисполкома №_____ от 25 июля 1947 года о передаче кафедрального греко-католического собора и резиденции греко-католического епископа в городе Ужгороде — в пользование Ужгородско-Мукачевской епархии Православной церкви.

2. При Ужгородско-Мукачевском епархиальном Управлении Русской Православной церкви создать постоянно действующий орган с миссионерскими функциями, назвав его “Закарпатским братством по возвращению греко-католиков в лоно РПЦ”. В состав братства включить также 2-3-х наиболее подготовленных бывших униатских священников из Львовской епархии, а также из местных униатов, перешедших в православие. Председатель братства — Мукачевский православный епископ; заместитель — один из видных представителей униатского духовенства, перешедшего в православие.

3. Разрешить братству:

а) издавать и распространять среди верующих от своего имени брошюры и листовки, например на такие темы: “Как насаждалась в Закарпатье церковная уния?”, “Латинская или православная вера?”, “Почему мы из унии вернулись к нашей родной православной вере?” (листовка группы верующих). “История Мукачевского православного монастыря во имя Николая Чудотворца”, “Мукачевское братство по возвращению греко-католиков в лоно РПЦ (цели и задачи братства)”, а также выпуск ежемесячного журнала братства;

б) иметь в униатских приходах своих представителей, возглавляющих местные филиалы братства, и созывать совещания этих представителей;

в) принимать от инициативных групп верующих униатов и филиалов братства заявление о переходе их в православие и, при наличии 20—30 подписей актива верующих, ходатайствовать перед государством о передаче этим верующим просимой ими униатской церкви;

г) принимать заявления от униатов клериков о переходе их в православие и по усмотрению епископа обеспечивать приходами;

д) посылать на места православных миссионеров, в частности, из бывших униатов, для проведения специальных миссионерских бесед с верующими униатами;

е) входить с ходатайствами перед государством о скорейшем возвращении бывших православных церквей и монастырей, захваченных в свое время греко-католиками, с обоснованием этих ходатайств соответствующими историко-архивными материалами и документами;

ж) устраивать торжественные панихиды по деятелям Православной церкви, активно борющимся в свое время против насаждения в Закарпатье унии;

з) использовать по своему усмотрению прокат кинофильма “Львовский Собор греко-католической церкви 1946 года” с сопровождением его демонстрации соответствующими беседами православных миссионеров и другое.

“Братство” ведет работу не в плане охвата своей деятельностью сразу всех 330 униатских приходов, — а сосредоточивает свои главные силы и внимание на отдельных приходах (или группах приходов), наиболее “уязвимых” и подготовленных к воссоединению, проводя линию на последовательное “откалывание в православие” отдельных частей Закарпатской греко-католической церкви.

4. Рекомендовать Московской патриархии:

а) выдвинуть одного-двух бывших униатских священников в качестве викарных Мукачевского православного епископа;

б) командировать в Закарпатье 20—30 православных священников для занятия вакантных должностей в бывших униатских приходах и ведения миссионерской работы;

в) предложить Мукачевскому православному епископу произвести перемещения наиболее активных и авторитетных православных священников в места особого скопления и произрастания корней униатов;

г) активизировать пропаганду воссоединений греко-католиков с православной церковью через журнал “Московская патриархия” и “Львовский епархиальный вестник”.

5. Уполномоченным Советов по делам Русской православной церкви и религиозных культов по Западным областям поддерживать с братством непрерывную связь, всячески активизировать и направлять его деятельность, оказывая в необходимых случаях и соответствующую государственную поддержку, в частности: принимать и незамедлительно оформлять полученные от братства заявления униатских “двадцаток” о переходе их в православие и передаче им соответствующих церквей, оказывать братству помощь в напечатании соответствующей миссионерской литературы, предоставлении транспорта и т. д.

б) По линии общественно-политической и административной:

1. Издать для широкого распространения брошюру “Греко-католическая церковь в годы Второй мировой войны”.

2. Опубликовать в местной прессе ряд статей по борьбе закарпатских народных масс против унии с использованием соответствующих исторических, архивных материалов и фотодокументов. В качестве авторов этих статей привлечь местных научных работников и культурных деятелей.

3. Использовать в полной мере налоговый пресс на служителей греко-католической церкви, предоставив местным финорганам право повышать ставки налога в связи с тем, что эти служители не являются зарегистрированными. В полной мере облагать также псаломщиков и церковных старост униатской церкви.

4. В связи с тем, что мужские греко-католические монастыри в селах Малое Березное Велико-Березнянского района, и Бороняво — Хустского района имеют всего 15 монахов, находятся один — в одном, а второй в 11 километрах от госграницы, — оба монастыря закрыть. То же необходимо сделать и в отношении Ужгородского мужского монастыря, где осталось три монаха. Всех монахов греко-католиков (всего 47 человек), поскольку они к тому же еще и одного ордена Василия Великого — сосредоточить в одном Имстичевском монастыре, куда недавно уже были переведены греко-католические монахи из Мукачевского монастыря.

5. Греко-католическую семинарию в Ужгороде с контингентом учащихся в сорок человек (в возрасте от 19 до 25 лет) — закрыть. Одновременно разрешить Ужгородско-Мукачевской православной епархии открыть в Ужгороде курсы на 50 человек.

6. Запретить взаимное обслуживание римо-католическими и греко-католическими служителями культа своих церквей (костелов), а также использование для этих целей хоров, предметов культа, материальных средств и т. д.

7. Греко-католическим служителям культа (в том числе и составу капитулы) без санкции Уполномоченного Совета по делам религиозных культов не разрешать каких-либо разъездов и командировок по области.

(На документі є напис олівцем: “Содействие Православной церкви по переходу униатской церкви в православие мы оказываем не для укрепления православной церкви, а главным образом — освободить народ Закарпатья от влияния Папы, проводящего антисоветскую кампанию. Народы Закарпатья не хотят, этого, а верное Римскому Папе униатское духовенство своей пропагандой старается настроить народ против Советского Союза”. — *Авт.*).

Председатель Совета по делам Русской Православной церкви
при Совете Министров СССР Карпов

Председатель Совета по делам религиозных культов
при Совете Министров СССР Полянский

ДА РФ. Ф. 6991, оп. 1, спр. 32, арк. 67—70.

Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917—1953. — Кн. друга. — Київ: Либідь — Військо України, 1994. — С. 673—677.

№ 76

1947. — *Заходи по зміцненню православної церкви і возз'єднанню уніатської церкви з православною в Закарпатській області УРСР*

МЕРОПРИЯТИЯ ПО УКРЕПЛЕНИЮ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ И ВОССОЕДИНЕНИЮ УНИАТСКОЙ ЦЕРКВИ С ПРАВОСЛАВНОЙ В ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ УССР

В отношении православной церкви:

1. Заменить временно исполняющего обязанности Уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при облисполкоме Закарпатской области тов. Линтур, назначив Уполномоченным Совета опытного работника.

2. Организовать миссионерскую работу Православной церкви среди верующих греко-католиков;

а) беседы и религиозные чтения миссионеров и священников православной церкви среди верующих греко-католиков;

б) увеличить распространение среди униатского духовенства и верующих греко-католиков журнала “Епархиальный вестник”, издающегося во Львове, помещая в нем статьи об униии в Закарпатье;

в) выявить группу греко-католических священников, которые склонны к переходу в православие; добиться воссоединения их с православием и обращения с воззванием к униатскому духовенству и верующим греко-католикам о переходе в православие;

г) организовать демонстрацию фильмов “Львовский Собор” для сельской местности с пояснительными выступлениями.

3. Открыть (православные) курсы или духовную семинарию.

4. Послать в Закарпатье авторитетного представителя Православной церкви для организации миссионерской работы и инструктирования православного духовенства по этому вопросу.

5. Вернуть по решению облисполкома православной церкви отнятые униатами храмы и монастыри. В ближайшее время провести изъятие в униатов и передачу православной церкви монастыря на Чернечей горе в городе Мукачево.

6. Создать Православной церкви нужные условия для служб — передать лучшие церковные здания, улучшить внутреннее убранство церкви и облачение духовенства, завести хорошие хоры.

В отношении униатской церкви:

1. Взять линию на создание стеснительных условий в деятельности униатской церкви и духовенства:

- а) изъять в униатов храмы, отнятые у православной церкви;
- б) закрыть униатскую духовную семинарию;
- в) подвести под налоговое обложение без всяких льгот все источники доходов униатской церкви и духовенства;
- г) национализировать часть имущества (большие дома, производственные предприятия и т. д.) униатской церкви в Закарпатской области.

2. Развернуть в советской печати разоблачение профашистской деятельности униатского духовенства и разъяснить значение унии для трудящихся Закарпатья.

Член Совета по делам Русской Православной церкви
при Совете Министров СССР Иванов

ДА РФ. Ф. 6991, оп. 1, спр. 32, арк. 73—74.

Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917—1953. — Кн. друга. — Київ: Либідь — Військо України, 1994. — С. 678—679.

№ 77

1948. — січня 9. — *Протокол наради при уповноваженому ради у справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УССР*

ПРОТОКОЛ № 2

Совещания при уполномоченном Совете по делам православной церкви при Совете Министров СССР по УССР

от 9 января 1948 года

Присутствовали: Уполномоченный Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР по УССР т. Ходченко
Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по УССР т. Вильховый
Уполномоченный Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР по Закарпатской области т. Ромер
и т. Богданов

ПОВЕСТКА ДНЯ

Доклад Уполномоченного Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР по Закарпатской обл.

(докладчик т. Ромер)

СЛУШАЛИ: О положении православной церкви в Закарпатской области и подготовка на месте ликвидации унии.

(докл. т. Ромер)

Две трети населения Закарпатской области, т. е. около полумиллиона человек, явля-

ются верующими униатами, сознание которых продолжает находится под сильным влиянием Ватикана.

Задача высвобождения 500 тысяч людей, ставших советскими гражданами, из-под влияния Ватикана требует неотложного разрешения. В этом отношении непреодолимых трудностей нет.

Проделанный опыт и факты показывают, что религиозный консерватизм униатов сильно преувеличен. Опыт передачи Мукачевского монастыря православным показал, что со стороны униатов нет настроений непримиримости к таким фактам. Это было подтверждено тем, что среди 30.000 участников праздника в Мукачевском монастыре 28 августа 1947 г., т. е. через пять месяцев после того, как он стал православным, было много униатов.

Организуемые в православных храмах так называемые “отпусты” привлекают большое количество униатов. (Билки, Липча, Русское, Горжда*).

В отдельных населенных пунктах области большие группы униатов просят считать их свободно воссоединившимися с православными (Подвиноградово, Свалява, Русская Мокра).

В тех населенных пунктах, где единственное церковное здание перешло к православным, униаты молятся и совершают обряды в православной церкви (Старое Давыдково, Бабичи-Покутья).

Для массы верующих униатов догматических различий между православием и унией не существует. Они себя считают православными, зная, что в прошлом они формально были перечислены в униаты, а очень многие были перечислены всего 20 лет тому назад, когда по конкордату, заключенному в 1928 году между тогдашним правительством Чехословакии и Ватиканом, многие православные церкви были переданы в собственность униатскому епископату в Закарпатье.

Нет никаких серьезных оснований считать массы верующих униатов фанатически настроенными и непримиримыми. Они отнеслись спокойно к факту передачи православным Мукачевского монастыря, бывшего в Закарпатье центром римской пропаганды.

Они отнеслись спокойно к тому, что униатская епархия осталась без епископа, погибшего вследствие автомобильной катастрофы.

Непримиримыми являются только униатское духовенство и капитул униатской епархии, который и после смерти фашиствовавшего епископа Федора Ромжи остался центром анти-советской, антигосударственной деятельности униатского духовенства в Закарпатской области.

Из своей резиденции, с кафедры униатского собора в Ужгороде, каноники капитула инспирируют униатское духовенство и верующих униатов во враждебном нам духе, проповедуют идеи, совершенно несовместимые с началами советского патриотизма, в духе которого воспитываются советские люди.

ПОСТАНОВИЛИ: Доклад принять к сведению.

Принять следующий подготовительный план работы, который сообщить Совету по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР.

1) В целях ускорения процесса воссоединения униатов с православными в Закарпатье желательно осуществить в ближайшее время следующие мероприятия:

Предлагается два варианта мероприятий:

а) **Первый вариант:** Включить в миссионерскую работу в Закарпатье помимо епископа Нестора также и Львовского архиепископа Макария (периодические выезды с целью проповеди, обращения и т. п.). С этой целью должен быть разработан епископом Нестором совместно с архиепископом Макарием, с утверждением митрополита Иоанна, подробный конкретный план миссионерской работы, а также выделен патриархией определенный денежный фонд на миссионерскую работу. Упомянутые мероприятия должны быть закончены к Великому посту.

б) **Второй вариант:** Вследствие того, что среди некоторой части православного духовенства и вообще униатского появились неблагоприятные отношения к епископу Несто-

---

* Так в оригинале. Такого населенного пункта в области нема.

ру, епископа Нестора перевести в другую епархию (в г. Черновцы), а на его место направить временно из г. Станислава епископа Антония (Пельвецкого), оставив за ним, как экономическую базу также управление и Станиславской епархией. В Станиславской епархии до возвращения епископа Пельвецкого оставить кого-либо из надежных священников его уполномоченным по епархии.

2) Митрополит Иоанн должен направить в Закарпатье несколько квалифицированных, с богословским или средним духовным образованием священников для миссионерской деятельности среди униатов.

3) Подсказать правящему архиерею в Закарпатье уже сейчас, до создания общего плана миссионерской работы, развернуть миссионерскую работу путем создания миссионерских курсов и т. п., переходя постепенно к созданию ряда миссионерских групп на территории области для проведения миссионерской работы среди униатов. И прежде всего миссионерские группы создать, во-первых, там, где православные храмы всего два десятка лет тому назад были переданы в собственность униатского епископата (открытые православные храмы в период нахождения Закарпатья в составе прежней Чехословакии) и, во-вторых, там, где униатские приходские общины имеют так называемые “дочерные” церкви (“филиалки”).

Привлечь к миссионерской деятельности среди униатов монахов и монахинь.

4) Подсказать правящему архиерею в Закарпатье усилить деятельность по созданию инициативных групп (“двадцаток”) из верующих униатов, воссоединившихся с православием, для приемов в свое распоряжение храмов, бывших православными. Прежде всего создать такие инициативные группы по вопросу передачи (в прошлом бывших православных) им униатских храмов в Мукачево и в Ужгороде.

5) Львовский “Епархиальный Вестник” преобразовать в издание межепархиального значения с целью обслуживания им миссионерской работы в Закарпатье.

Протокол составлен в порядке записи.

Уполномоченный Совета по делам православной церкви
при Совете Министров СССР по УССР
подпись П. ХОДЧЕНКО

ДАЗО, ф. Р-195, оп. 1, спр. 92, арк. 30—32.

№ 78

1948. — лютого 17. — *Витяг із протоколу допиту свідка С. І. Бокотей у справі священика греко-католицької церкви С. М. Вербещука*

ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА

1948 года февраля 17 дня

Л-нт Побойня допросил в качестве свидетеля
Бокотей Степана Ильича

... *Вопрос* — В ноябре 1947 г. в вашем присутствии в квартире греко-католического священника села Малый Раковец Иршавского округа Вербещука Степана Михайловича был взят и уведен в лес, а затем расстрелян бандой председатель Иршавского окрисполкома Онуфрий Юрий Михайлович. Расскажите, какое непосредственное участие в уводе председателя принимал Вербещук?

Ответ — Да, в ноябре 1947 г. в моем присутствии из квартиры Вербещука С. М. был уведен бандой в лес и расстрелян председатель Иршавского окрисполкома Онуфрий Юрий

Михайлович. Обстоятельства увода Онуфрия были следующие: 24 ноября 1947 г. совместно с председателем Иршавского окрисполкома т. Онуфрием выехали в с. Малый Раковец Иршавского округа по вопросу выборов в местные советы депутатов трудящихся. Прорделав свою работу, вечером тов. Онуфрий предложил мне пойти ночевать на квартиру греко-католического священника Вербещука Степана, на что я согласился. Когда мы шли на квартиру священника, то Онуфрий мне сказал, что он уже знаком с этим священником, один раз как-то у него ночевал.

Зайдя в квартиру священника, нас встретила его дочь (имя не знаю) и служанка по имени Мария. Последняя нам приготовила ужин. Поужинав, мы с Онуфрием легли спать в одной комнате. Священника Вербещука мы не видели, когда ужинали и ложились спать. Где он находился точно, я не знаю. Ночью, когда мы спали с Онуфрием, в комнату зашли два бандита (фамилии их не знаю), которые крикнули на нас: “Руки вверх!”. Я и Онуфрий подхватились с постели, подняли руки вверх. Затем они нас давай допрашивать, кто мы и зачем приехали. Я и Онуфрий ответили им правильно, кто мы и зачем приехали в с. М. Раковец. Один из бандитов заявил: “Мы за вами следим весь день, когда вы еще были в селе В. Раковец”.

Во время этого шумного разговора дочь священника ходила по комнатам, а затем подходила к нам, ничего никому не говоря. После этого Онуфрия банда забрала, а меня предупредили, чтобы я сидел в квартире до утра и не выходил. Когда Онуфрия повели бандиты, я подозвал к себе дочь священника и сказал, чтобы она немедленно подняла своего отца (которого я подозревал, что он лежит в соседней комнате). Дочь зашла в комнату, рядом с которой и мы с Онуфрием ночевали, доложила своему отцу Вербещуку Степану о том, что я прошу его выйти из комнаты и подойти ко мне. Священник Вербещук встал, подошел ко мне. Я его стал просить, чтобы он сейчас пошел к сельсовету, где появился огонь (что давало мне предполагать, что там Онуфрий) и просил этих бандитов, чтобы они Онуфрия отпустили домой, оставили в живых, на что Вербещук категорически отказался. При этом заявил, что “я старый, куда я пойду сейчас ночью”. Я давай его опять убеждать, что нужно как-то спасать Онуфрия. Бандиты сейчас находятся в сельсовете с Онуфрием и ты, как священник, если появишься среди них и скажешь, чтобы они его отпустили, они, безусловно, вас послушают”.

Вербещук мне опять ответил отрицательно и заявил: “Это не мое дело ходить и просить”. Затем я предложил его служанке по имени Мария, чтобы она сейчас же зазвонила в колокол в церкви с целью поднять бойцов истребительного батальона и все население по тревоге для того, чтобы суметь как-то выручить Онуфрия из рук бандитов и своевременно доложить в Иршаву о случившемся.

Священник Вербещук звонить в колокол служанке запретил и сказал: “Этот звон все равно ничего не поможет и звонить напрасно не следует”. Таким образом, Вербещук, как священник, при своем желании сохранить жизнь председателя окрисполкома мог бы своим авторитетом повлиять на банду и предотвратить его увод и убийство. Однако Вербещук сделал это сознательно. В момент, когда бандиты вошли в квартиру при помощи его дочери, он даже не изволил встать с постели. Делал видимость, что он спит. Я лично считаю, что Вербещук все это делал сознательно. В момент нахождения бандитов в его квартире он не спал, т. к. бандиты вели громкий и грубый разговор с нами. Его дочь свободно расхаживала по комнатам, не боясь бандитов и могла бы разбудить своего отца даже, если бы он спал. Больше я к своим показаниям дополнить ничего не могу.

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 132, арк. 61—67.

1948. — квітня 9. — Вирок групі молоді за поширення антирадянських листівок в Мукачівському районі

ПРИГОВОР

ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1948 г. апреля 9 дня. Военный трибунал пограничных войск МВД Закарпатского округа, в закрытом судебном заседании в г. Ужгороде, в помещении УМВД Закарпатской области, в составе: председательствующего — майора юстиции Романенко и членов: капитана Шалда и ст. лейтенанта Корсакова, при секретаре — мл. лейтенанте Лобода, с участием сторон: прокурора — майора юстиции Малишевского и адвоката Шаповаленко, рассмотрел дело по обвинению:

гражданина СССР Васков Александра Петровича, 1930 года рождения, украинца, уроженца с. Дубровка Ужгородского округа Закарпатской области, проживавшего в с. Луково Ужгородского* округа Закарпатской области, происходящего из семьи служителя религиозного культа, учащегося 10 класса средней школы, беспартийного, холостого, несудимого;

гражданина СССР Васко Андрея Андреевича, 1930 года рождения, украинца, уроженца и жителя гор. Мукачево Закарпатской области, происходящего из семьи служащего, учащегося 9 класса средней школы, члена ВЛКСМ, беспартийного, холостого, несудимого;

гражданина СССР Васков Данила Петровича, 1932 года рождения, украинца, уроженца села Горинчево Хустского округа Закарпатской области, проживавшего в с. Лохово Мукачевского округа, происходящего из семьи служителя религиозного культа, учащегося 8 класса средней школы, несудимого

всех в пр. пр. ст.ст. 54-1 “а”, 54-11 УК УССР.

Материалами предварительного и судебного следствия установлен:

Васков Александр Петрович осенью 1946 года создал антисоветскую украинскую националистическую группу, в которую вовлек подсудимых Васко Андрея Андреевича и Васков Данила Петровича.

Тогда же Васков Александр Петрович изготовил 15 экземпляров антисоветских листовок украинско-националистического содержания, призывавших к борьбе с советской властью и с помощью других подсудимых расклеил их в селах: Лохово, Клячаново, Череевцы Мукачевского округа Закарпатской области. Летом 1947 года Васков Александр Петрович установил преступную связь с участником “ОУН” — “Иван”, прибывшего из западных областей УССР и во время неоднократных встреч с ним информировал последнего о действиях созданной антисоветской группы.

От участника “ОУН” — “Иван” Васков Александр Петрович получил задание ждать специальных указаний в работе созданной последним антисоветской группы.

Васко Андрей Андреевич осенью 1946 г. подсудимым Васков Александром Петровичем был вовлечен в антисоветскую группу украинских националистов.

В то же время он принял участие в распространении антисоветских листовок, изготовленных Васков Андреем Петровичем. По заданию последнего в с. Клячаново Васко Андрей Андреевич расклеил 5 экземпляров листовок, призывавших к борьбе с советской властью.

Васков Данило Петрович осенью 1946 г. подсудимым Васков Александром Петровичем был вовлечен в антисоветскую группу украинских националистов и тогда же вместе с последним изготовлял и распространял в селах Лохово, Клячаново и Череевцы Мукачевского округа Закарпатской области антисоветские листовки.

* Правильно — с. Лохово Мукачівського округу (О. Д.).

На основании вышеизложенного ВТ признал обвинение Васко Андрея Андреевича, Васков Александра Петровича и Васков Данила Петровича в пр. пр. ст.ст. 54-1 “а”, 54-11 УК УССР доказанным.

Учитывая то, что Васко Андрей Андреевич и Васков Данила Петрович несовершеннолетние и руководствуясь ст.ст. 296, 297 УПК УССР, — приговорил:

Васков Александра Петровича на основании ст. 54-1 “а” УК УССР с применением Указа Президиума Верховного Совета СССР от 26 мая 1947 года лишить свободы с отбыванием в исправительно-трудовых лагерях сроком на двадцать пять лет, без поражения в правах.

Васко Андрея Андреевича и Васков Данила Петровича на основании ст. 54-1 “а” УК УССР лишить свободы с отбыванием в исправительно-трудовых лагерях сроком на десять лет, без поражения в правах каждого.

Конфисковать все, принадлежащее этим осужденным, имущество.

Срок отбывания наказания осужденным исчислять: Васков Александру Петровичу — с 1 марта 1948 года, Васков Данила Петровича — с 5 марта 1948 года,

Васко Андрею Андреевичу — с 3 марта 1948 года.

Приговор может быть обжалован в ВТ войск МВД Украинского округа через ВТ погранвойск МВД Закарпатского округа в течении 5 дней с момента вручения копии приговора осужденным.

Подлинный за надлежащими подписями.

Верно:

Председательствующий — майор юстиции (подпись) (Романенко)

ДАЗО, ф. Р-2558, оп. 1, спр. 5594, арк. 159, 160.

№ 80

1948. — червня 1. — Витяг з постанови Політбюро ЦК КП(б)У “Про поліпшення масово-політичної роботи, подальший розвиток колгоспного будівництва та ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”

ПБ166/86

I VI-1948 г.

Особая папка

ОБ УЛУЧШЕНИИ МАССОВО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ, ДАЛЬНЕЙШЕМ РАЗВИТИИ КОЛХОЗНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА И ЛИКВИДАЦИИ ОСТАТКОВ БАНД УКРАИНСКО-НЕМЕЦКИХ НАЦИОНАЛИСТОВ В ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЯХ УССР Постановление ЦК КП(б)У

13. В целях усиления агентурно-разведывательной работы органов МГБ, освободить их от несения наружной службы по охране общественного порядка. Передать истребительные батальоны из органов МГБ в ведение органов МВД, реорганизовав их в группы по охране общественного порядка. Вместе с истребительными батальонами, передать органам МВД и обслуживающий их оперативный состав. Установить, что главной задачей этих групп является организация охраны государственного и колхозного имущества, закрытие доступа бандитам на территорию сел и колхозов, охрана жизни колхозников, трудящегося крестьянства и их имущества от посягательств бандитов.

Органам МГБ организовать свою работу таким образом, чтобы каждая попытка бандитско-кулацких элементов совершить террористический акт или уничтожить колхозное имущество была своевременно раскрыта и предупреждена.

Усилить агентурно-оперативную работу среди бывших бандитов, явившихся с повинной, имея в виду, что часть из них не порвала связи с бандами и продолжает принимать участие в совершении диверсионно-террористических актов.

14. Обязать Министерство внутренних дел УССР т. Строкача и начальников областных управлений МВД западных областей:

а) в ближайшее время во всех селах западных областей УССР, в первую очередь в тех селах, где имеются или организуются колхозы, создать группы общественного порядка;

б) принять меры к очистке существующих групп по охране общественного порядка от агентуры, засланной в них оуновцами, от лиц, не внушающих политического доверия, и укомплектовать эти группы в селах, где есть колхозы, — за счет колхозного актива, а в остальных селах — за счет проверенного актива крестьян. Вооружить и обучить бойцов этих групп. Руководство группами по охране общественного порядка возложить на участковых уполномоченных милиции;

в) силами групп охраны общественного порядка организовать круглосуточное патрулирование на территории сел и колхозов, а также охрану наиболее важных объектов (токов, амбаров, ферм, конюшен и др.). В случае появления бандитов, группы охраны общественного порядка должны поднимать колхозников и трудящихся крестьян на борьбу с ними.

Обкомам и райкомам КП(б)У, облисполкомам и райисполкомам организовать проверку колхозной охраны (сторожей) и принять меры к тому, чтобы каждый колхоз был обеспечен вполне надежной сторожевой охраной. Рекомендовать колхозам широко использовать при ночных сторожах сторожевых собак, которые помогут предотвратить внезапное нападение бандитов. В целях охраны посевов от поджогов, лишения бандитов возможности укрываться в посевах, построить на полях вышки, установить на них круглосуточное дежурство.

15. Обязать обкомы и райкомы КП(б)У в месячный срок из числа политически подготовленных коммунистов и комсомольцев подобрать политруков для групп по охране общественного порядка и закрепить их за группами. Систематически проводить политико-воспитательную работу с бойцами этих групп, повышая их бдительность, воспитывая у них чувство ответственности за сохранность государственного и колхозного имущества. Добиться того, чтобы бойцы групп по охране общественного порядка, в первую очередь комсомольцы, состоящие в этих группах, вступали в колхозы, а в селах, где нет колхозов, явились инициаторами и организаторами новых колхозов.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. I, оп. 16, спр. 33, арк. 136, 159—161

Сергійчук Володимир. Самі себе звоювали. Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. — Київ: Українська видавнича спілка, 2003. — С. 45—47.

№ 81

1948. — липня 14. — *Витяг із протоколу допиту свідка М. М. Кравчука у справі священника греко-католицької церкви М. О. Савчука*

ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА

к делу № 2434

14 июля 1948 г.

ст. о-у Раховского окротдела МГБ ЗО л-т Титов допросил в качестве свидетеля Кравчука Николая Михайловича

... *Вопрос* — Назовите конкретные факты преступной деятельности греко-католического священника Савчука Николая Алексеевича.

Ответ — Свои показания о преступной деятельности греко-католического священника Савчука Н. А. могу закрепить следующими фактами: в 1936 г. в период чешского господства

на Закарпатье проходили выборы в чешский парламент. Как активный член аграрной партии, Савчук Н. А. агитировал среди населения за выборы кандидатов в парламент членов аграрной партии. Я же являлся агитатором от коммунистической партии, в силу чего мы неоднократно с Савчуком спорили.

Так, в 1936 г. за две недели до выборов я встретился с Савчуком в с. Вел. Бычков и между нами разгорелся спор. Савчук Н. А. мне заявил, что коммунистическая партия состоит из рабочих, материально не состоятельная и является слабой. Далее добавил: “Что она хорошего даст для народа?” На это я заметил Савчуку, что компартия справедливая, народ деньгами не подкупает и что компартия свое лицо показала в Советском Союзе. На это Савчук со злобой ответил, что “аграрная партия есть буржуазная партия, а буржуазия вас, рабочих, кормит хлебом. Если она вам хлеба не даст, то вы с голоду подохнете”.

Аналогичные стычки с Савчуком перед выборами имели место и в с. Луг Раховского округа. Тогда же перед выборами за то, что члены компартии срывали агитационные лозунги аграрной партии, Савчук заявил жандармерии об этом. Так, будучи лично задержан и доставлен в жандармерию с. Луг, я подвергался опросу за уничтожение лозунгов аграрной партии. При этом в жандармерии мне заявили, что на меня поступила жалоба от учителя Савчука Н. А. Савчук в то время работал учителем в с. Луг.

В 1938—1939 годах, работая учителем в с. Луг, Савчук одновременно учился на греко-католического священника и являлся помощником униатского священника греко-католического прихода в с. Луг.

При приходе к власти Волошина в 1938 г. греко-католический священник в с. Луг бежал в Венгрию. Савчук же, как его помощник, исполнял обязанности священника этого прихода. Примерно в октябре-ноябре 1938 г. в с. Луг приехал министр внутренних дел волошинского правительства Ревай, который проводил собрание с приверженцами Волошина, украинскими националистами, в здании школы. Ревай призывал присутствующих поддерживать волошинское правительство, которое, как заявил Ревай, создает великое украинское националистическое государство с присоединением к нему Советской Украины. В своем выступлении Ревай говорил, что этому будет оказана большая помощь со стороны немцев. Свою речь Ревай закончил призывом уничтожить коммунистов.

Дальше выступил Савчук Н. А., который, обращаясь к народу, сказал: “Братья и сестры, всеми силами помогайте нам, а нам поможет Германия, и мы освободим украинские земли, создадим самостоятельное украинское государство. На своих землях мы сами можем хозяйствовать. Пусть нам большевики и коммунисты не указывают, как жить, они от наших братьев украинцев забирают хлеб и все добро и отправляют его в Москву”.

Свое выступление Савчук закончил призывом к созданию самостоятельного украинского государства. Зал, в котором проходило собрание, был украшен желто-синими украинско-националистическими флагами, а также лозунгами резкого контрреволюционно-националистического содержания с сине-желтыми буквами.

На этом собрании в числе других присутствовал и я и лично слышал выступления Савчука Н. А. В конце собрания Ревай объявил то, что на завтра в с. Луг будет привезено сине-желтое укр. националистическое знамя, которое будет освящено в церкви и с этим знаменем весь народ пойдет в с. В. Бычков, где будет проходить митинг в честь образования “самостоятельной Украины”. Говоря о знамени, Ревай сказал, что оно является святым и должно быть освящено в церкви священником и, далее разъяняя, добавил: желтый цвет на знамени изображает хлеб, а синий — небо.

На следующий день в с. Луг было привезено сине-желтое знамя, которое посвящалось в церкви исполняющим обязанности греко-католического священника Савчуком Н. А. Посвя-

тив знамя, Савчук Н. А. выступил перед народом, заявив: “Сегодня посвящается знамя самостоятельного украинского государства и под этим знаменем украинскому народу будет воля и свобода. И будет памятный день, когда украинский народ под этим знаменем освободится от ига коммунистов и большевиков”.

Разъяснив народу значение цветов знамени, а именно “желтый — хлеб, синий — небо”, Савчук Н. А., обращаясь к народу, заявил: “А теперь с этим знаменем все пойдем на демонстрацию в село Великий Бычков в честь самостоятельной Украины”.

После этого все направились на демонстрацию в с. В. Бычков. В числе учителей школы села Луг Савчук возглавлял это шествие. В 1939 г., после оккупации Закарпатской Украины мадярами, Савчук Н. А. некоторое время укрывался, боясь репрессий со стороны мадьяр за свою активную украинско-националистическую деятельность в период волошинского правления...

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 168, арк. 37—40.

№ 82

1948. — липня 30. — Довідка уповноваженого облліту про перевірку бібліотеки колишнього Мукачівського греко-католицького монастиря

СПРАВКА

Дана настоящая о том, что мною осенью 1946 г. была проведена проверка библиотеки бывшего греко-католического монастыря. При проверке были обнаружены и изъяты книги контрреволюционного и антисоветского направления и главным образом русских белогвардейцев, издаваемых в Берлине, Риме, Будапеште и Париже.

Бывший настоятель Сатмари и его заместитель, ведающий библиотекой, Станканинец, скрыли от проверки контрреволюционную и антисоветскую литературу, сохраняя ее в других помещениях монастыря. После проверки литература была снова поставлена на полки библиотеки.

В период передачи монастыря мною вторично была проведена проверка монастырской библиотеки. В результате этой проверки было изъято около 5 тысяч экземпляров книг и среди них значительное количество контрреволюционной, антисоветской и антиколхозной литературы, журналов и газет, издаваемых в Польше, Венгрии, Германии, Италии и Греции.

Уполн. облліта подпись Пестанов

30.7.1948 г.

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 120, арк. 171.

№ 83

1948. — серпня 10. — Розпорядження Голови Ради Міністрів СРСР Й. Сталіна про дозвіл радам у справах російської православної церкви і у справах релігійних культів передати у користування православних парафій будинки греко-католицької церкви в Закарпатській області

СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР

РАСПОРЯЖЕНИЕ № 11022 рс

10 августа 1948 г.

Москва, Кремль

Разрешить Совету по делам русской православной церкви при Совете Министров и Совету по делам религиозных культов при Совете Министров СССР дать согласие Закарпатскому облисполкому на передачу в пользование православных приходов зданий греко-католических церквей в 14 населенных пунктах Закарпатской области согласно приложения.

Председатель Совета Министров СССР И. Сталин

ДАЗО, ф. Р-195, оп. 1, спр. 70, арк. 27.

№ 84

1948. — серпня 10. — Додаток до розпорядження Голови Ради Міністрів СРСР Й. Сталіна про передачу будинків греко-католицької церкви православним в Закарпатській області

ПРИЛОЖЕНИЕ

к распоряжению Совета Министров СССР № 11022 рс

от 10 августа 1948 г.

СПИСОК

населенных пунктов Закарпатской области, в которых разрешается передать православным церковным общинам здания греко-католических церквей

1. с. Подвиноградово, Севлюшский округ
2. с. Арданово, Иршавский округ
3. с. Воловец, Воловецкий округ
4. с. Русская Мокра, Тячевский округ
5. с. Дубове, Тячевский округ
6. с. Ганичи, Тячевский округ
7. с. Тячево, Тячевский округ
8. с. Колочава-Лазы, Воловский округ
9. с. Негровец, Воловский округ
10. с. Тересва, Тячевский округ
11. с. Росошка, Ряховский округ
12. г. Мукачево, Мукачевский округ

13. с. Страбичово, Мукачевский округ
14. г. Севлюш, Севлюшский округ

Протокольная часть

ДАЗО, ф. Р-195, оп. 1, спр. 70, арк. 28.

№ 85

1948. — жовтня 11. — Витяг із протоколу допиту обвинуваченого І. Г. Лявинця за анти-колгоспну агітацію

**ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА
обвиняемого Лявинца Ивана Георгиевича**

г. Ужгород

11 октября 1948 г.
Допрос начат в 13.15
Допрос окончен — 17.00

- Вопрос* — 13 июля 1948 г. вы присутствовали на заседании членов правления колхоза “Новая жизнь”?
- Ответ* — Да, я присутствовал на заседании членов правления колхоза “Новая жизнь”.
- Вопрос* — Кто вместе с вами присутствовал на заседании членов правления колхоза “Новая жизнь”?
- Ответ* — На заседании ... присутствовали:
1. Мелеш Михаил (по отчеству не знаю).
  2. Чубырка Михаил (по отчеству не знаю).
  3. Туряница Юрий Михайлович.
  4. Лисович Юрий Юрьевич.
  5. Пецкарь Василий (по отчеству не знаю).
  6. Канчи Михаил (по отчеству не знаю).
  7. Санко Михаил (по отчеству не знаю).
- Вопрос* — Какая была повестка дня на заседании членов правления колхоза “Новая жизнь”?
- Ответ* — ...Первый вопрос на повестке дня был организационного порядка, то есть об улучшении организации колхоза “Новая жизнь” в селе Свалява. Второй вопрос, это принятие и подписание устава сельскохозяйственной артели.
- Вопрос* — Где состоялось заседание членов правления колхоза “Новая жизнь”?
- Ответ* — ... В здании окружной прокуратуры села Свалява.
- Вопрос* — С кем вы лично договаривались, будучи на заседании правления колхоза “Новая жизнь” в здании окрпрокуратуры о неподписании устава сельскохозяйственной артели?
- Ответ* — На заседании... я ни с кем не договаривался о неподписании устава сельскохозяйственной артели.
- Вопрос* — Когда и где вы агитировали членов правления колхоза “Новая жизнь” о том, чтобы не подписывать устав сельхозартели?

- Ответ* — Нет, я никого из членов правления колхоза “Новая жизнь” не агитировал, чтобы они не подписывали устава. Правда, члену правления Турянице Георгию я говорил о том, что решили колхозники, на собрании ничего не получится, нужно быть всем воедино, не подписывать устава сельскохозяйственной артели, и колхоза не будет.
- Вопрос* — Какое решение приняли члены правления... на заседании?
- Ответ* — ... Решили подписать устав с/х артели.
- Вопрос* — Кто из членов правления отказывался подписывать устав, который был принят на колхозном собрании?
- Ответ* — Подписывать устав сельскохозяйственной артели вначале не хотели все присутствующие, но через некоторое время подписались, за исключением меня.
- Вопрос* — Значит, вы демонстративно отказались подписывать устав... на собрании колхоза “Новая жизнь”?
- Ответ* — Да, я демонстративно отказался подписывать устав сельскохозяйственной артели.
- Вопрос* — Вас колхозное собрание избрало в члены правления колхоза “Новая жизнь” с тем, чтобы вы, будучи представителем от колхоза, подписали устав. Почему вы демонстративно отказались подписывать?
- Ответ* — ... Я отказался потому, что я не знал, какое он имел значение (устав сельхозартели). При том я работал при окружном заготсырье и не считал нужным подписывать его.
- Вопрос* — Вы говорите неправду, следствие требует правильных показаний. С какой целью вы демонстративно отказались подписывать устав?
- Ответ* — Я говорю правду и еще раз заявляю о том, что я демонстративно отказался подписывать устав сельхозартели ввиду того, что я работал при окружном заготсырье рабочим, а в колхозные дела решил не вмешиваться.
- Вопрос* — Кого из членов правления вы агитировали не подписывать устав?
- Ответ* — Я никого не агитировал.
- Вопрос* — Вы говорите неправду, следствие располагает данными, что вы агитировали членов правления не подписывать устав сельхозартели, принятый колхозниками на собрании.
- Ответ* — Еще раз заявляю, что я не агитировал членов правления о неподписании устава сельхозартели.
- Вопрос* — Вам зачитывается показание свидетеля Мариаш Йосифа Степановича о том, что вы до заседания членов правления колхоза “Новая жизнь” агитировали против подписания устава сельхозартели и выразились следующими словами: “... Нам нужно держаться всем, как одному. Не подписывать (и за это ничего не будет). Если мы не подпишем, тогда в Сваляве колхоз распадется и не будет существовать...” Скажите, вы подтверждаете показания свидетеля?
- Ответ* — Нет, я показания свидетеля не подтверждаю.
- Вопрос* — Расскажите о своей антисоветской агитации, которую вы проводили среди граждан села Свалява?
- Ответ* — Антисоветской агитацией среди граждан села Свалява я не занимался.

подписи

подпись следователя Снесаренко

№ 86

1948. — листопада 26. — Указ Президії Верховної Ради СРСР про кримінальну відповідальність за втечі з місць постійного поселення

УКАЗ

Президиума Верховного Совета СССР об уголовной ответственности за побег из мест обязательного и постоянного поселения лиц, выселенных в отдельные районы Советского Союза в период Отечественной войны.

В целях укрепления режима поселения для выселенных Верховным органом СССР в период Отечественной войны чеченцев, карачаевцев, ингушей, балкарцев, калмыков, немцев, крымских татар и других, а также в связи с тем, что во время их переселения не были определены сроки их высылки, установить, что переселение в отдельные районы Советского Союза указанные выше лиц проведено навечно, без права возврата их к прежним местам жительства.

За самовольный выезд (побег) из мест обязательного поселения этих выселенцев виновные подлежат привлечению к уголовной ответственности. Определить меру наказания за это преступление в 20 лет каторжных работ.

Дела в отношении побегов выселенцев рассматриваются в особом совещании при Министерстве внутренних дел СССР.

Лиц, виновных в укрывательстве выселенцев, бежавших из мест обязательного поселения, или способствовавших их побегу, лиц, виновных в выдаче разрешения выселенцам на возврат их в места их прежнего жительства, и лиц, оказывающих им помощь устройства их в качестве прежнего жительства, привлекать к уголовной ответственности.

Определить меру наказания за эти преступления — лишения свободы на 5 лет.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

Н. Шверник

Секретарь Н. Горкин

26 ноября 1948 г.

ДАЗО, ф. Р-195, оп. 1, спр. 70, арк. 51.

№ 87

1949. — лютого 2. — Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про введення посад дільничних уповноважених міліції для очолення груп охорони громадського порядку в кожній сільраді західних областей УРСР

ОСОБАЯ ПАПКА

ПБ-1/3

2) П—1949 г.

О ВВЕДЕНИИ УЧАСТКОВЫХ УПОЛНОМОЧЕННЫХ МИЛИЦИИ В КАЖДОМ СЕЛЬСОВЕТЕ ЗАПАДНЫХ И ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТЕЙ.

Партийные организации западных областей Украинской ССР и органы Министерства Внутренних Дел, выполняя постановление ЦК КП(б)У № 166/86 от 1 июня 1948 года, создали из местного населения группы охраны общественного порядка. Эти группы, возглавля-

емые участковыми уполномоченными милиции, несут охрану государственного и колхозного имущества, жизни колхозов и трудящегося крестьянства от посягательств бандитов и принимают активное участие в ликвидации остатков банд украинско-немецких националистов.

В целях дальнейшего укрепления работы групп по охране общественного порядка и обеспечения повседневного руководства ими ЦК(б)У ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Установить постоянные пункты участковых уполномоченных милиции в каждом сельсовете Волинской, Дрогобычской, Львовской, Ровенской, Станиславской, Черновицкой, Тернопольской и Закарпатской областей УССР.

2. Обязать Министерство Внутренних Дел УССР (тов. Строкача), обкомы и райкомы КП(б)У западных областей к 15 марта с. г. провести отбор для назначения на дополнительно введенные должности участковых уполномоченных милиции (по областям, согласно приложению № 1).

Для работы участковыми уполномоченными направлять коммунистов, комсомольцев и беспартийных, преданных советской власти местных жителей, способных обеспечить руководство практической деятельностью групп охраны общественного порядка и отвечающих требованиям службы в органах милиции.

3. Обязать обкомы, райкомы КП(б)У и Министерство Внутренних Дел УССР (тов. Строкач) усилить партийно-политическую и воспитательную работу среди участковых уполномоченных милиции, обратив особое внимание на воспитание большевистской бдительности, честности и решительности в борьбе с остатками банд украинско-немецких националистов и другим уголовно-преступным элементом.

4. Министерству Внутренних Дел УССР (т. Строкач) со вновь принятыми на работу участковыми уполномоченными милиции провести двухнедельные сборы по специально разработанной программе.

5. Обкомам и райкомам КП(б)У пересмотреть персональный состав политруков и групп охраны общественного порядка и не позже 1 марта с. г. утвердить их на заседаниях бюро РК КП(б)У. Улучшить среди личного состава групп политико-воспитательную работу с тем, чтобы повысить их боеспособность в борьбе с остатками банд украинско-немецких националистов, уголовно-преступным элементом и расхитителями социалистической собственности.

6. Совету Министров УССР и исполкомам областных Советов депутатов трудящихся западных областей:

а) выделить для всех участковых уполномоченных милиции сельской местности жилые помещения, подсобные хозяйственные постройки и приусадебные участки земли;

б) в каждом сельсовете предоставить служебную комнату для постоянной работы участкового уполномоченного милиции;

в) оказать помощь участковым уполномоченным в приобретении коров;

г) разрешить Министерству Внутренних Дел УССР произвести закупку в западных областях УССР для участковых уполномоченных милиции лошадей (по областям, согласно приложению № 2).

Введение должности участкового уполномоченного в каждом сельсовете, усиление работы с группами охраны общественного порядка и поднятие их боеспособности должно обеспечить дальнейшее укрепление общественного порядка в селах, закрытие доступа бандитов на территорию сел и колхозов, еще большую активизацию и участие колхозников и трудящегося крестьянства в деле окончательной ликвидации остатков банд украинско-немецких националистов и укрепление охраны сел, государственной и колхозной собственности.

Министерству Внутренних Дел УССР (т. Строкач), обкомам КП(б)У западных областей к 1 апреля с. г. доложить ЦК КП(б)У о выполнении настоящего постановления.

т.т. Коротченко, Мельникову, Мануильскому, Гречухе, Корнийцу, Сенину, Сердюку, Литвину, Назаренко, Дроздову, Строкачу, Савченко, секретарям Волинского, Дрогобыч-

ского, Закарпатского, Львовского, Ровенского, Станиславского, Тернопольского, Черновицкого обкомов КП(б)У (приложение соответственно).

Тир. — 25.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, — оп. 16, — спр. 68, — арк. 2-5.

На першій сторінці документа є помітка: “За: Хрущев, Коротченко, Корниец (2.П.49), Гречуха, Мануильский, Мельников, Сенин (4.П.49)”.

Приложение № 1

Наименование, количество лиц, подлежащих отбору на должности участковых уполномоченных милиции

Волынская	522
Дрогобычская	392
Закарпатская	330
Львовская	410
Ровенская	516
Станиславская	330
Тернопольская	641
Черновицкая	190

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, — оп. 16, — спр. 68, — арк. 6.

Приложение № 2

Наименование областей	Закупить лошадей
Волынская	724
Дрогобычская	524
Закарпатская	423
Львовская	582
Ровенская	666
Станиславская	618
Тернопольская	782
Черновицкая	270

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, — оп. 16, — спр. 68, — арк. 7.

Сергічук Володимир. Самі себе звоювали. Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. — Київ: Українська видавнича спілка, 2003. — С. 47—51.

№ 88

1949 р. — березня 5. — Спецдонесення секретарю Закарпатського обкому КП(б)У від секретаря Хустського ОК КП(б)У про зрив колективізації в деяких селах 5.ІІІ.1949

Секретарю Закарпатського обкому КП(б)У

СПЕЦДОНЕСЕННЯ

1. Вечером 3 березня 1949 р. в селі Монастирці Хустського округу під час проведення наради сільського активу з питань колективізації невідомими особами з двох сторін села

була піднята стрілянина. Пошуки, проведені оперативними працівниками МВС, ніяких наслідків не дали.

Провокаційна стрілянина велась з метою зриву колективізації села. Актив роботу по колективізації продовжує, і через 3 дні в селі буде організований колгосп.

2. Ранком 5 березня у селі Сокирниця на стовпі біля кооперативу селянином Гичка Михайлом виявлена листівка такого змісту: “Увага, Соляк, Андрійцьо, Криц! Уважайте на себе і на свої справи. Не грабуйте людей, що попадає вам під руки, щоб здалися вам у колгосп, щоб здали вам і тіло, і душу, а потім друкуєте в газеті, що люди здаються добровільно. Так ми вам нічого добровільно не дамо.

Приходіть самі грабувати нас, або заключайте нас у тюрму, щоб ваше злочинство чим ширше об'являлося перед іноземною розвідкою і щоб потім іноземні народи краще могли доказати, чому не хочуть вести переговори про мир з Радянським Союзом і щоби Радянський Союз не мог цього повернути. А ви перестаньте людей мучити, бо не узнаете, в якому часі і в якому місті будуть отрізані ваші голови. Вам ще досі помагала попівська брехня, что есть пекло, но пекло не выдержит людей только до тѣх пор, пока ваші злочиння не перевищать його, а вже його перевищили”.

Листівка написана від руки друкованими буквами на листочку із учнівського зошита і адресована голові сільради (Соляк), голові колгоспу (Андрійцьо) і голові кооперативу (Криц).

Листівка передана органам держбезпеки для розслідування.

Секретар Хустського ОК КП(б)У
Щербатюк (підписаний власноручно)

ДАЗО, ф. І, оп. 1, спр. 1096, арк. 43—44.

№ 89

1949. — березня 29. — Вирок Закарпатського обласного суду засудженому за антирадянську пропаганду священику греко-католицької церкви Д. М. Поповичу

ВИРОК

ІМ'ЯМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

1949 року, березня 29 дня, м. Ужгород, судова колегія по кримінальних справах Закарпатського обласного суду в складі: головуючого — Шолома, народних засідателів — Кульчар і Радіонової, при секретарі Штефаняк, за участю прокурора — Нечепоренко, оборонця — Ковальчука розглянула в закритому судовому засіданні кримінальну справу по звинуваченню:

Поповича Дмитра Миколайовича, 1899 року народження, уродженця с. Онок Севлюського округу, мешканця м. Хуст Закарпатської області, із робітників, священика, українця, з вищою духовною освітою, вдівця, п/п, несудимого, в злочинах, передбачених ст.ст. 54-4 і 54-10 ч. 2 КК УРСР.

З Н А Й Ш Л А :

Попович з 1924 року по 1945 рік являвся професором богослов'я Хустської гімназії.

Підсудний, як професор богослов'я, виховував молодь в антикомуністичному дусі, прививаючи любов до католицизму і ненависть до Радянського Союзу.

Попович одночасно являвся співробітником журналів “Душпастир” і “Благовісник”, на сторінках яких вміщував гнусні статті з брехливими вигадками на комуністичну партію і СРСР. Являвся лідером християнської народної партії.

З 1939 року являвся одним із лідерів УНО і співробітником українсько-націоналістичної газети “Свобода”, на сторінках якої вміщав статті з грубими випадами проти СРСР, при-

147

244

ЕНО
 24/11
 Подпись *Минь* 1936

МОСКВА

Генеральному прокурору Союза ССР
Тов. Р У Д Е Н К О.

Від Попович Юлії Юрївни село Великі Комяти
Но-103 Виноградівський район, Закарпатської області.

ЗАЯВА.

28 XI 55
 о. ж.

13.14/3.55
13.5.55

прошу да ти на пересуд справу мого сина Д О П О -
 П О В И Ч Дмитрія Миколайовича нар. 1899 року в селі Великі
 Комяти, Виноградівського району, Закарпатської області, який те-
 пер знаходиться в Ст. ВСЕСВЯТСКАЯ, Чусовський р-н, Молотовської
 області ш/я у. № 389/10 "Б".

Мій син Дмитрія являється інвалідом уже 5 років
 і як мені відомо в лагерьх сирнувався бездоганно і виконував всі
 роботи, які йому були як інваліду доручені.

Мій син був засуджений § 540-540² на 25 років
 29 березня 1949 р. це значиє в його віці до смерті. З цього по-
 карання вже 7 років відбув.

Ці параграфи подлежать і амнеції наданої презі-
 дією Верховної Ради СРСР з Указу о інвалідах, а мій син уже 5 років
 е інвалідом, на основі цього прошу пустити мого сина подому.

Стільки багато людей поверталось до дому з нашого
 села і сколишних сіл. Я ожидаю мого сина щодня до дому і він не
 приходить, зате змушена звернутися до Вас з проханьом пропустити
 мого сина до дому, щоби я могла стара мати, ще перед своєю смертю
 побачила. Я переконана, що мій син невинен; е засуджений лише через

ф. 2558, м. 1, од 38.2765, а/ж 147

Заява-прохання Попович Ю. Ю. Генеральному прокурору СРСР про амніцію сина Дмитра Поповича

зивав населення за побудову так званої “самостійної України”. При Хустській гімназії на протязі всього часу його роботи перебував керівником молодіжних профашистських організацій “Пласт” і “Марійської конгрегації”.

Попович, будучи вороже настроєним проти існуючого політичного устрою в СРСР, проводив антирадянську агітацію серед оточуючих його осіб.

Підсудний в травні місяці 1948 року в бесіді з гр. Гриць і Александра висловлював брудні брехливі провокаційні вигадки на адресу одного з керівників комуністичної партії і радянського уряду.

В час арешту підсудного 4/II-1949 р. виявлено велику кількість антирадянської літератури, з якої велика кількість спрямована для використання серед населення релігійних забобонів.

Виновність підсудного доведена матеріалами справи, вповні об’єктивними показами свідків як на попередньому, так і судовому слідстві, його частковими зізнаннями, а також речовими доказами, які містяться в справі.

Судова колегія вважає в діях підсудного отягчаючою обставиною його активна діяльність проти СРСР.

Керуючись ст.ст. 296, 297 КПК,

П Р И С У Д И Л А :

Поповича Дмитра Миколайовича по сукупності скоєних злочинів на підставі ст.ст. 54-4 і 54-10 ч. 2 КК з застосуванням Указу від 26/V-47 р. підвергнути до ув’язнення у ВТТ терміном на двадцять п’ять років, з поразкою в правах, передбачених п. а, б, в, ст. 29 КК терміном на п’ять років, і конфіскацією належного йому майна.

Початок відбуття міри покарання рахувати йому з 4/II-1949 року.

Вирок оголошено і може бути оскаржений до Верховного суду УРСР на протязі 5-ти діб з моменту вручення копії вироку засудженому.

Головуючий Шолом

Нар. засідателі Кульчар, Радіонова

Згідно: Заст. голови Закарпатського облсуду Шолом (підпис)

кругла гербова печатка

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, од. зб. 2765, арк. 130.

№ 90

1949. — липня 9. — Вирок Закарпатського обласного суду засудженому за антирадянську пропаганду священику греко-католицької церкви В. Є. Дулішковичу

ВИРОК

ІМ’ЯМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

1949 року липня 9-го дня, м. Ужгород судова колегія по кримінальних справах Закарпатського обласного суду в складі:

Головуючого — Шолома

Народних засідателів — Волкової і Байза

При секретарі — Калінчак

З участю прокурора — Кондратєва

Оборонця — Юдковича

Розглянула в закритому судовому засіданні кримінальну справу по звинуваченню: Дулішковича Віктора Євменовича, 1917 року народження, уродженця с. Негрово Іршавського

округу, мешканця с. Тур'я-Ремета Перечинського округу, Закарпатської області, із сім'ї служителя релігійного культу, священика, українця, з вищою духовною освітою, одруженого, п/п, несудимого, в злочинах, передбачених ст.ст. 54-4 і 54-10 ч. 2 КК УРСР.

Знайшла:

Дулішкович з 1941 року, являючись уніатським священиком с. Чорний Потік, став на шлях активного пособника мадярських окупантів. Підсудний, як священик, використовував церковний амвон як трибуну для агітації проти СРСР. Дулішкович в час Вітчизняної війни радянського народу проти німецько-мадярських захватчиків з церковного амвону наводив наклепи на радянську дійсність, призивав населення допомагати мадярським окупантам. Після воз'єднання Закарпаття з Радянською Україною також виказував неправдиві антирадянські вигадки, так, наприклад, він в кінці 1948 року і весною 1949 року виказував наклепницькі вигадки на радянську дійсність і повідомлення радянської преси.

Підсудний в судслідстві не заперечував, що він читав в церкві за час мадярської окупації пастирські антирадянські послання, поруч з цим вказував, що він у вересні 1944 року оказував допомогу радянським партизанам, чим скупив свою вину, але це його пояснення не може бути підставою для звільнення його від кримінальної відповідальності, а може бути лише полегшуючою обставиною при обранні міри покарання.

Керуючись ст.ст. 296, 297 КПК,

П Р И С У Д И Л А :

Дулішковича Віктора Євменовича по совокупності скоєних злочинів на підставі ст.ст. 54-4 і 54-10 ч. 2 КК з санкцією ст. 54-2 КК підвергнути до позбавлення волі в ВТТ терміном на десять років, з поразкою в правах, передбачених п. а, б, в, ст 29 КК терміном на п'ять років і конфіскацією належного йому майна.

Початок відбуття міри покарання рахувати йому з 26/V-1949 року.

Вирок оголошено і може бути оскаржений до Верх.суду УРСР на протязі 5-ти діб з моменту вручення копії вироку засудженому.

Головуючий — Шолом

Нар. засідателі — Волкова, Байза

Згідно: Заст. голови Закарпатського облсуду (Шолом) підпис

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 1761, арк. 121.

№ 91

1949. — жовтня 21. — Витяг з протоколу допиту обвинуваченого Ю. А. Когана за антиколгоспну агітацію

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА обвиняемого Коган Юлия Андреевича

от 21 октября 1949 года г. Ужгород

Вопрос — Когда и за что вы были исключены из членов колхоза?

Ответ — В конце августа 1949 г. я находился в колхозе на работе, но когда возвращался домой, то меня встретили колхозники из села Блажиево и сказали, что только что состоялось колхозное собрание, на котором меня и других членов колхоза исключили из последнего.

Вопрос — Следовательно, из членов колхоза вас исключили как кулака и за антисоветскую деятельность, проводимую вами среди односельчан?

- Ответ* — В связи с тем, что на колхозном собрании я не присутствовал, а поэтому не знаю, за что был исключен из членов колхоза.
- Вопрос* — Следствие располагает данными о том, что на протяжении 1948—1949 гг. среди жителей села Блажиево вы проводили антисоветскую агитацию, направленную против создания в этом же селе колхоза. Скажите по этому вопросу правдиво.
- Ответ* — Нет, антисоветской агитации я никогда не проводил, самостоятельно по этому вопросу показываю правду. Против создания в селе Блажиево колхоза я не выступал, а наоборот, работая бригадиром колхоза, стремился укреплять основу колхоза.
- Вопрос* — С какого времени и по какое вы работали бригадиром?
- Ответ* — Бригадиром я работал два месяца, т. е. до дня моего ареста органами МГБ.
- Вопрос* — Назовите фамилии ланковых, состоявших в вашей бригаде?
- Ответ* — Ланковых в моей бригаде не было в связи с тем, что я бригадиром работал с рабочими по уборке колхозного сена, а поэтому моя бригада на ланки не разбивалась ...

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 163, арк. 22—23.

№ 92

*1949 р. — Доповідна записка прокурора Закарпатської області
І. В. Андрашка про підготовку матеріалів на куркулів¹⁷*

СЕКРЕТАРЮ ЗАКАРПАТСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У

Згідно Вашого доручення представляю свої міркування про підготовку матеріалів на куркулів.

По-перше. За основу повинні бути прийняті списки куркулів, затверджені в свій час окрвиконкомом.

Враховуючи, що деякі окрвиконкоми до питання про виявлення куркульських господарств підійшли поверхово і склали списки, які не відповідають дійсному становищу, необхідно ці списки ретельно перевірити. Можна не сумніватися, що будуть встановлені випадки віднесення до категорії куркульських господарств селян-середняків і навіть бідняків, з однієї сторони, і не включено до списку осіб, дійсно об'являючих куркульських господарств, з другої.

По-друге, визначення куркуля має відбуватися на основі двох головних моментів: економіко-соціального і політичного. В економіко-соціальному відношенні слід встановити господарську потужність куркульського господарства (земельні угіддя, наявність тяглової сили, с/г машин, участь в промислах і різних промислових підприємствах — млинів і т. д.), склад сім'ї, вік і заняття дітей в минулому і сьогодні, експлуатація чужої праці, її характер, примінення сезонних і постійних робітників і розміри.

Природно, що якість землі не може не бути прийнята до уваги. Внаслідок цього доведеться робити різницю між південними і північними округами, між орними землями і пасовиськами, особливо враховувати виноградники і сади. Або іншими словами — необхідно буде, можливо, точно встановити не тільки кількість майнових об'єктів, але і їх річні доходи.

У політичному напрямку повинні бути зібрані подробиці дані про голову сім'ї, а також членів сім'ї, про їх належність в період Чехословацької республіки і угорсько-німецької окупації до політичних партій або рухів, їх відношення до демократичних, прогресивних угруповань, зокрема до комуністичної партії, встановити їх суспільно-політичну, практичну діяльність проти або на користь чехословацької буржуазії і угорсько-німецьких окупантів,

поведінку у період існування Народної Ради, тобто до возз'єднання Закарпаття з СРСР, відношення до радянської влади.

Таким чином, віднесення того чи іншого селянського господарства до категорії куркульського повинно попередньо всебічного звішування (тобто врахування — *ред.*) всіх даних за і проти.

По-третє, не можна упускати із виду те, що в списки куркулів, які є в окрвиконкомах, не попали колишні поміщики, майно яких було Народною Радою конфісковано, а також куркульські елементи, що проживали в містах і займалися, крім с/г виробництва, також торгівлею або мали свої промислові підприємства. Між тим відомо, що крупні торговці і власники націоналізованих Народною Радою промислових підприємств, як правило, мають у містах і селищах нашої області земельні угіддя — виноградники, сади, орні землі, що здавали в оренду, будови і т. д.

Таким чином, ці категорії осіб мають бути взяті на облік, детально перевірені на предмет встановлення, хто із них підходить під поняття куркуль і підлягає занесенню у відповідні списки.

По-четверте. В області немало сімей, голови або окремі члени яких були репресовані радянською владою за контрреволюційні злочини. Необхідно зробити глибоку перевірку селянських сімей, із яких хто-небудь був засуджений за державні злочини і при совокупності всіх даних, навіть при наявності окремих ознак, визначаючих куркульську суть господарства, прийняти відповідні рішення.

По-п'яте. Перевірку селянських господарств, які повинні були бути віднесені в список куркульських господарств, покласти на органи МВС і МДБ, заздалегідь договорившись про те, кому яку категорію осіб розробляти.

По-шосте. Списки куркульських господарств складаються роздільно по округах і містах комісією, до складу якої входять секретар окружному — міськкому КП(б)У, представник окрімськвиконкому, начальник окрвідділу МВС, начальник окрвідділу МДБ. Списки з усіма перевіреними матеріалами, а не лише на осіб, які відносяться до куркульських, представляються в обком КП(б)У для прийняття остаточного рішення.

Прокурор Закарпатської області, державний радник юстиції 3 класу

підпис І. Андрашко в. р.

1949 р.

ДАЗО, ф. 1, оп. 1, спр. 1093, арк. 73—74.

Примітка: п'ятий пункт закреслений олівцем.

№ 93

1950. — травня 5. — *Витяг із протоколу допиту свідка Г. Т. Киреева про звинувачення В. М. Карамана в антирадянській та антиколгоспній агітації*

ІЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА

5 мая 1950 г.

Я, следователь В. Березнянского окр. отд. МГБ ст. лейтенант Титов, допросил в качестве свидетеля Киреева Григория Тимофеевича

Вопрос — Знаете ли вы жителя с. Стричава В. Березнянского округа Закарпатской области Карамана Николая Васильевича и в каких взаимоотношениях с ним находитесь?

- Ответ* — Да, знаю с 1948 г., взаимоотношения нормальные.
- Вопрос* — Что вы желаете сообщить органам МГБ?
- Ответ* — Органам МГБ я желаю сообщить об антиколхозной деятельности жителя с. Стричава Карамана Николая.
- Вопрос* — Приведите конкретные факты его антиколхозной деятельности.
- Ответ* — В январе 1950 г. я, как уполномоченный окружкама партии по коллективизации от с. Стричава, находясь в сельсовете с. Стричава, предложил Караману Николаю вступить в колхоз. Тогда же я ему объяснил превосходство колхозного строя над единоличным сектором. Караман на мои объяснения и предложения вступить в колхоз заявил: “В колхоз я вступать не буду, так как толку от ваших колхозов нет”.

Я вторично ему начал объяснять и доказывать, что в войне 1941—1945 годов мы разгромили фашистскую Германию и империалистическую Японию благодаря нашей социалистической системе хозяйства.

Караман со мной не согласился и заявил: “Это только разговоры, я знаю, что в колхозах жить плохо и с колхозами у вас в Закарпатье ничего не выйдет”. После таких заявлений со стороны Карамана я его предупредил, что вы своими антиколхозными заявлениями не даете другим гражданам села вступить в колхоз. Караман мне ответил: “Позвольте мне об этом знать...”

подписи   подпись   Титов

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 381, арк. 80—82.

№ 94

1950. липня 11. — Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про пенсійне забезпечення активістів, членів груп охорони громадського порядку, партійних, радянських та інших працівників, які постраждали, а також сімей, загиблих у боротьбі проти українського національно-визвольного руху

ПБ-40/22
П/УП-1950 г.

ОСОБАЯ ПАПКА

О ПЕНСИОННОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ АКТИВИСТОВ СЕЛА, ЧЛЕНОВ ГРУПП ОХРАНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА, ПАРТИЙНЫХ, СОВЕТСКИХ И ДРУГИХ РАБОТНИКОВ ЗАПАДНЫХ, ЧЕРНОВИЦКОЙ, ИЗМАЙЛЬСКОЙ И ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТЕЙ УССР, ПОСТРАДАВШИХ В БОРЬБЕ С БАНДАМИ УКРАИНСКИХ НАЦИОНАЛИСТОВ, И МАТЕРИАЛЬНОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ СЕМЕЙ ПОГИБШИХ

Постановление ЦК КП(б)У

1. Поручить комиссии в составе тт. Кириченко (созыв), Корниец, Ананченко, Дроздова и Стоянцева в 2-х недельный срок подготовить и представить Политбюро ЦК КП(б)У предложения о пенсионном обеспечении активистов села, членов групп охраны общественного порядка, партийных, советских и других работников западных, Черновицкой, Измаильской и Закарпатской областей УССР, пострадавших в борьбе с бандами украинских националистов, и материальном обеспечении семей погибших.

2. Обязать обкомы и райкомы КП(б)У, исполкомы областных и районных Советов депутатов трудящихся оказывать материальную помощь и содействие в улучшении жилищных

и бытовых условий пострадавшим и семьям погибших в борьбе с бандами украинских националистов, помочь в трудоустройстве, окружив их повседневной заботой и вниманием. Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, — оп. 16, — спр. 69, — арк. 44.

Сергійчук Володимир. Самі себе завоювали. Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. — Київ: Українська видавнича спілка, 2003. — С. 51—52.

№ 95

1950. — липня 22. — Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про проведення обласних нарад старших груп охорони громадського порядку та дільничних міліціонерів у західних областях УРСР

ПБ-42/22

22/VII-1950 г.

ОСОБАЯ ПАПКА

О ПРОВЕДЕНИИ ОБЛАСТНЫХ СОВЕЩАНИЙ СТАРШИХ ГРУПП ОХРАНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА И УЧАСТКОВЫХ МИЛИЦИОНЕРОВ В ЗАПАДНЫХ И ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТЯХ

Постановление ЦК КП(б)У

Учитывая большую роль групп охраны общественного порядка, являющихся колхозным активом, в деле борьбы за охрану социалистической собственности и поддержания общественного порядка в селах западных и Закарпатской областей, а также в целях дальнейшего улучшения работы этих групп, обязать Львовский, Станиславский, Ровенский, Волынский, Дрогобычский, Тернопольский, Черновицкий и Закарпатский обкомы КП(б)У провести в период с 24 по 31 июля областные совещания старших групп общественного порядка и участковых милиционеров (Приложение № 1).

Утвердить повестку дня совещаний:

1. Доклад первого секретаря обкома КП(б)У “О задачах политического и организационно-хозяйственного укрепления колхозов области”.

2. Доклад начальника областного управления МГБ “Об усилении роли группы охраны общественного порядка в охране социалистической собственности и укрепления общественного порядка на селе”.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 69, арк. 45.

На документі є помітка: “тов. Мельников “за” (22/УП-50 г.), Коротченко, Назаренко, Сенин, Мацкевич (25/УП), Кириченко (31.7)”.

Також вказано адресатів розсилу: “тт. Кириченко, Дроздову, Поперека, секретарям Волинського, Дрогобычського, Закарпатського, Львівського, Ровенського, Станіславського, Тернопольського, Черновицького обкомів КП(б)У”.

Тир. — 15.

Г Р А Ф И К

проведения областных совещаний руководителей групп охраны общественного порядка

Область	Дата проведения
1. Волынская	28—29.VII
2. Дрогобычская	28—29.VII

3. Закарпатская	31/VII
4. Львовская	25—26.VII
5. Ровенская	28—29.VII
6. Станиславская	26—27.VII
7. Тернопольская	30—31.VII
8. Черновицкая	27.VII

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 69, арк. 46.

Пропозиція І. Назаренка, Л. Корнійця та М. Ковальчука першому секретареві ЦК КП(б)У Л. Мельникову щодо розгляду проекту постанови “Про заходи громадського порядку в західних областях УРСР”.

18 серпня 1950 року.

Товарищу Мельникову Л. Г.

Вносим на Ваше рассмотрение проект постановления ЦК КП(б)У “О мерах по дальнейшему улучшению работы групп охраны общественного порядка в западных областях УССР”.

И. Назаренко, Л. Корниец, Н. Ковальчук

18.VIII. 50 г.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 69, арк. 64.

Сергійчук Володимир. Самі себе звоювали. Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. — Київ: Українська видавнича спілка, 2003. — С. 52—54.

№ 96

1950. — серпня 18. — Вирок військового трибуналу засудженням керівнику так званої контрреволюційної організації “Союз визволення Закарпаття” М. М. Куруцу та його спільникам

ПРИГОВОР № 00130

ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1950 г. августа 18 дня, Военный Трибунал Прикарпатского Военного округа в закрытом судебном заседании в г. Ужгороде в составе:

Председательствующего: подполковника юстиции Прохоренко
народных заседателей — подполковника Величкина
майора Макурина

при секретаре — капитане Разумникове

без участия сторон гособвинения и защиты, рассмотрел дело по обвинению:

1. Куруц Михаила Михайловича, 1927 г. рождения, уроженца и жителя с. Макарьево Мукачевского округа Закарпатской области, учащегося, б/п, украинца, с образованием за 9 классов, холостого, не судимого.

2. Плеша Михаила Михайловича, 1930 г. рождения, уроженца и жителя с. Макарьево Мукачевского округа Закарпатской области, учащегося, б/п, украинца, холостого, с образованием за 9 классов, не судимого.

3. Андрусь Василия Васильевича, рождения 15 июля 1932 г., уроженца и жителя с. Ивановцы Мукачевского округа Закарпатской области, учащегося, б/п, украинца, холостого, с образованием за 9 классов, несудимого.

ВОЕННЫЙ ТРИБУНАЛ
Пограничных войск
М. В. Д.
Закарпатского округа
3 " Июль 1950 г.
№ 0403
гор. Мукачево
Закарпатской области

149
Секретно
Экз. № 1

Вход. № 02625
8 - VII 1950 г.

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВОЕННОГО ТРИБУНАЛА ПРИКАРПАТСКОГО
ВОЕННОГО ОКРУГА - ПОЛКОВНИКУ ЮСТИЦИИ Т. МУРАШИНУ

Гор. Львов

КОПИИ: НАЧАЛЬНИКУ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УМГБ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛ.
СТ. ЛЕЙТЕНАНТУ ТОВ. В. А. ЛОВУ

--- НАЧАЛЬНИКУ ОТДЕЛА "А" УМГБ ПО ЗАКАРПАТСКОЙ
ОБЛАСТИ - ПОДПОЛКОВНИКУ ТОВ. БОМБИЧЕВУ

Гор. Ужгород

--- ВОЕННОМУ ПРОКУРОРУ ПОГРАНВОЙСК МВД ЗАКАРПАТС.
ОКРУГА - ПОДПОЛКОВНИКУ ЮСТИЦИИ ТОВ. ЧЕРЕВАНЬ

Гор. Мукачево

Согласно определению подготовительного заседания
Военного Трибунала Погранвойск МВД Закарпатского округа от
1 июля 1950 года, при этом препровождаю дело по обвинению:

1. КУРУЦ Михаила Михайловича,
2. ПЛЕША Михаила Михайловича,
3. АНДРУСЬ Василия Васильевича,
4. МЕДЕНЦЫ Ивана Васильевича,
5. ПЛЕША Михаила Ивановича,
6. КУРУЦ Василия Михайловича,
7. ГОРВАТ Михаила Михайловича и
8. ГЕРБЕВИЧ Ивана Ивановича - всех по ст. ст.

54-1 "а", 54-8, 54-9 и 54-11 УК УССР, для рассмотрения по
подсудности.

ф. 2558, ар. 1, ар. 25 505, ар. 749

Супровідний лист воєнного трибуналу прикордонних військ Закарпатського округу до
справи групи політв'язнів

4. Меденций Ивана Васильевича, рождения 14 мая 1932 г., уроженца и жителя села Ивановцы Мукачевского округа Закарпатской области, б/п, украинца, холостого, с образованием за 9 классов, не судимого.

5. Плеша Михаила Ивановича, 1927 г. рождения, уроженца и жителя с. Макарьево Мукачевского округа Закарпатской области, колхозника, б/п, украинца, холостого, с образованием 7 классов, несудимого.

6. Куруц Василия Михайловича, 1930 г. рождения, уроженца и жителя с. Макарьево Мукачевского округа Закарпатской области, крестьянина-единоличника, б/п, украинца, холостого, с образованием за 4 класса, несудимого.

7. Горват Михаила Михайловича, 1930 г. рождения, уроженца и жителя с. Макарьево Мукачевского округа Закарпатской области, колхозника, б/п, украинца, холостого, с образованием за 7 классов, несудимого.

8. Геревич Ивана Ивановича, 1929 г. рождения, уроженца и жителя с. Макарьево Мукачевского округа Закарпатской области, крестьянина-единоличника, б/п, украинца, холостого, с образованием за 4 класса, несудимого — все в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 54-1 “а”, 54-8, 54-9, 54-11 УК УССР.

Материалами предварительного и судебного следствия Военный трибунал:

У С Т А Н О В И Л :

Подсудимый Куруц Михаил Михайлович и Плеша Михаил Михайлович, будучи враждебно настроенными к советской власти, в августе 1949 г. создали контрреволюционную террористически-диверсионную организацию под названием “Союз освобождения Закарпаття”, которая ставила своей целью борьбу с советской властью на территории Закарпатской Украины путем совершения террористических актов над партийно-советскими работниками и проведения диверсионных актов.

В указанную организацию Куруц Михаилом и Плеша М. М. были завербованы подсудимые Андрусъ, Меденций, Плеша М. И., Куруц Василий, Горват Михаил, Геревич Иван.

Организовав контрреволюционную организацию, Куруц Михаил стал руководителем организации, а Плеша М. М. — секретарем этой организации.

Руководители организации для членов организации установили плату членских взносов, а также выработали “клятву”, которую составили лично Куруц М. М. и Плеша М. М.

Кроме того, руководители организации для конспирации своей работы установили для себя и членов организации клички. Завели журнал приказов, в котором писались приказы тому или иному члену организации о поручении определенных контрреволюционных заданий. В этом же журнале делались отметки о выполнении членами организации заданий, а также записывались взыскания, которые выносились членам организации. Все приказы подписывались руководителем организации Куруц Михаилом и секретарем организации Плеша М. М.

Контрреволюционная организация, называемая “Союзом освобождения Закарпаття”, до ее ликвидации вела активную диверсионную работу, а также систематически изготовляла и расклеивала антисоветские листовки на территории Закарпатской области, в которых призывала население к террорам против советских партийных работников.

Так, в сентябре 1949 г. Куруц Михаил составил антисоветскую листовку, а затем эту листовку Куруц Михаил, Плеша М. М. и Плеша М. И. вывесили на колокольне церкви в селе Макарьево Мукачевского округа.

В сентябре 1949 г. Куруц Михаил составил антисоветскую листовку террористического характера, затем Плеша М. М. написал содержание на большом листе бумаги и Плеша М. М. с подсудимым Андрусъ пошли в с. В. Лучки Мукачевского округа, где на колокольне церкви изготовленную листовку прибили гвоздями.

В октябре 1949 г. Куруц Михаил изготовил антисоветскую листовку террористического характера, которую Плеша М. И. переписал на большой лист бумаги, а затем Плеша М. М., Плеша М. И., Куруц В. М., Горват и Геревич пошли в с. Пистрялово Мукачевского округа, где на колокольне церкви эту листовку вывесили.

В октябре 1949 г. Куруц Михаил изготовил листовку антисоветского террористического характера, текст этой листовки переписали Плеша М. и Андрусь, а затем последние пошли в с. Лохово Мукачевского округа и там на колокольне церкви эту листовку вывесили.

В апреле 1950 г. Плеша М. М., Андрусь и Меденций изготовили 40 листовок антисоветско-террористического характера, которые Плеша М. М. и Меденций на велосипедах повезли в г. Ужгород, где 22 апреля 1950 г. все листовки расклеили по городу.

29 сентября 1949 г. Плеша М. М. и Андрусь, прочитав в газете призыв шахтера Славы Ивана (бывшего жителя Закарпатья) о том, чтобы молодежь Закарпатья ехала на работу в Донбасс, с ведома Куруц М. составили в адрес Ивана письмо террористического характера и таковое отправили в его адрес.

В конце апреля 1950 г. по заданию организации Меденций изготовил 20 экз. антисоветских листовок, которые организация предназначила расклеить в дни Первомайских праздников. Все эти листовки при аресте Меденция были изъяты.

По приказам руководителя организации Куруц Михаила и Плеша М. М. члены организации совершили поджоги колхозного имущества.

Так, 11 декабря 1949 г. Плеша М. М., Плеша М. И., Горват и Куруц В. М. совершили поджог соломы, принадлежащей колхозу с. Горбок Иршавского округа, причинив колхозу материальный ущерб на 31500 руб.

13 декабря 1949 г. Плеша М. М., Андрусь и Меденций сожгли солому колхоза села Ивановцы, причинив колхозу материальный ущерб на 9000 руб.

20 декабря 1949 г. Плеша М. М., Меденций и Андрусь совершили поджог соломы колхоза села Росвигово, причинив колхозу материальный ущерб на 29000 руб.

25 декабря 1949 г. Плеша М. М., Андрусь и Меденций совершили поджог соломы, принадлежащей колхозу с. Павшино, причинив колхозу ущерб на 27000 руб.

5 декабря 1949 г. по приказу руководства организации Андрусь-Меденций совершили поджог соломы колхоза с. С. Давыдково, причинив ущерб колхозу на 1300 руб.

21 ноября 1949 г. по приказу организации Куруц Василий и Горват совершили поджог соломы колхоза с. Пистрялово, причинив колхозу ущерб на 31500 руб.

24 декабря 1949 г. Горват, Плеша М. И. и Геревич пытались поджечь солому колхоза с. Барбово, но своего намерения не выполнили в связи с тем, что солома охранялась.

Всего ими причинено материальный ущерб колхозам на 141500 руб.

5 ноября 1949 г. Плеша М. М. и Андрусь в здании Мукачевского горсовета порезали портрет одного из руководителей партии и правительства. Тогда же они порезали портреты передовиков сельского хозяйства, выставленных в Мукачевском городском парке.

Подсудимые Плеша М. М. и Андрусь написали с ведома руководителя организации Куруц М. М. несколько "стихотворений" антисоветского характера, которые при аресте изъяты.

Подсудимые Плеша М. М., Меденций и Андрусь для организации совершили хищение велосипедов и документов.

На основании изложенного Военный трибунал признал виновными Куруц Михаила, Плеша М. М., Андрусь, Меденций, Плеша М. И., Куруц В., Горват Михаила и Геревич Ивана в пр.пр. ст.ст. 54-1 "а", 54-8, 54-9 и 54-11 УК УССР.

Руководствуясь ст. 295-297 УПК УССР и 45 УК УССР

П Р И Г О В О Р И Л :

Куруц Михаила Михайловича и Плеша Михаила Михайловича по совокупности совершенных ими преступлений на основании ст. 54-1 "а" УК УССР подвергнуть к высшей мере уголовного наказания — расстрелу каждого с конфискацией всего имущества.

Андрусь Василия Васильевича, Меденций Михаила Васильевича, Плеша Михаила Ивановича, Куруц Василия Михайловича, Горват Михаила Михайловича и Геревич Ивана Ивановича по совокупности совершенных преступлений, на основании ст. 54-1 "а" УК УССР подвергнуть к заключению в исправительно-трудовых лагерях сроком на двадцать пять (25) лет каждого с поражением в правах по ст. 29 п. "а", "б", "в" УК на 5 лет каждого с конфискацией всего имущества каждого.

Срок наказания с зачетом предварительного заключения исчислять всем осужденным к заключению с 28 апреля 1950 г.

Вещественные доказательства — листовки, плакаты, стихотворения уничтожить.

Книгу с приказами хранить при деле. Порезанные плакаты передать в распоряжение управления МГБ.

Меру пресечения до вступления приговора в законную силу всем осужденным избрать содержание под стражей.

Ст. следователь УМГБ по 30
капитан подпись (Увин)

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 4089, арк. 228—230.

№ 97

1950. — септя 23. — Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про заходи щодо подальшого поліпшення роботи груп охорони громадського порядку в західних областях УРСР

ПБ 46/24
23.VIII-1950 г.

ОСОБАЯ ПАПКА

О МЕРАХ ПО ДАЛЬНЕЙШЕМУ УЛУЧШЕНИЮ РАБОТЫ ГРУПП ОХРАНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА В ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЯХ УССР

Постановление ЦК КП(б)У

Проведенные областные совещания старших групп охраны общественного порядка и участковых уполномоченных милиции показали, что группы охраны общественного порядка организационно окрепли, значительно улучшили дело охраны социалистической собственности и поддержания общественного порядка на селе. Утверждение членов группы на колхозных собраниях и улучшение руководства группами со стороны органов МГБ способствовали очищению групп общественного порядка от ненадежных и сомнительных элементов, вовлечению в группы наиболее передовых, преданных партии и советской власти активистов-колхозников и усилению их участия в борьбе с остатками банд украинских буржуазных националистов.

На совещаниях были вскрыты серьезные недостатки в работе групп охраны общественного порядка и в руководстве ими со стороны партийных и советских органов. В ряде случаев группы охраны общественного порядка не вовлекаются в активную борьбу с бандитизмом, в работу по разоблачению легально проживающих бандитов. Во многих группах крайне слабо ведется политико-воспитательная работа и боевая подготовка. Членам групп недостаточно розъясняется их роль в деле охраны колхозов, слабо воспитывается чувство ответственности за порученное им дело. Плохо изучается личный состав групп, вследствие чего имеют место случаи проникновения в них оуновской агентуры. Совершенно неудовлетворительно ведется работа по вовлечению в ряды ВЛКСМ молодежи, состоящей в группах.

Ряд обкомов и многие райкомы КП(б)У не вникают в содержание работы, слабо контролируют работу коммунистов и комсомольцев, выделенных политруками и агитаторами групп, не проявляют должного внимания к вопросам и нуждам групп. Многие группы охраны общественного порядка представлены сами себе.

ЦК КП(б)У также отмечает ряд существенных недостатков в работе органов МГБ по руководству группами охраны общественного порядка и участковыми уполномоченными

милиции. Отдельные начальники районных отделов МГБ и начальники районных отделов милиции редко бывают на участках, не оказывают участковым уполномоченным милиции и группам общественного порядка постоянной помощи, не организуют учебы, недостаточно воспитывают у них чувство ответственности и строгой дисциплины. В результате этого отдельные участковые уполномоченные милиции нарушают советские законы, занимаются поборами, грубо и недостойно ведут себя по отношению к населению; в ряде групп охраны общественного порядка имеют место недисциплинированность и безответственность.

Завершение в основном сплошной коллективизации сельского хозяйства в западных областях и возросшая политическая активность трудящихся создали благоприятную обстановку, позволяющую в кратчайший срок закончить ликвидацию остатков банд украинских буржуазных националистов. Решающим условием для успешного выполнения этой задачи является дальнейшее улучшение массово-политической работы среди всех слоев населения и особенно среди молодежи, воспитание чувств ненависти к врагам колхозного строя, повышение бдительности, строгое соблюдение советских законов, укрепление групп охраны общественного порядка, всемерная активизация их в борьбе с врагами и обеспечение общественного порядка во всех селах.

ЦК КП(б)У постановляет:

1. Обязать обкомы и райкомы КП(б)У, областные управления и районные отделы МГБ и милиции западных областей УССР устранить отмеченные в настоящем постановлении недостатки по руководству группами охраны общественного порядка и участковыми уполномоченными милиции и принять все необходимые меры по дальнейшему улучшению руководства ими, вовлечению их в активную борьбу против остатков банд украинских буржуазных националистов. Повсеместно обеспечить взаимодействие и связь групп соседних сел и колхозов для активизации борьбы с бандами.

2. Предложить райкомам и обкомам КП(б)У западных областей УССР коренным образом улучшить политико-воспитательную работу в группах охраны общественного порядка и с участковыми уполномоченными милиции. Райкомам КП(б)У в месячный срок пересмотреть состав политруков и агитаторов групп охраны общественного порядка с тем, чтобы на эту работу были утверждены наиболее подготовленные коммунисты и комсомольцы, способные обеспечить проведение политико-воспитательной работы на высоком идейно-политическом уровне. Обеспечить постоянный контроль за работой политруков и агитаторов, установить периодическую отчетность их перед парторганизациями, повысить ответственность первичных партийных и комсомольских организаций за состав и систематическое проведение в группах охраны общественного порядка занятий по политической и боевой подготовке, чтение докладов и лекций на общественно-политические темы, по вопросам советской законности, а также учебу с малограмотными. Особое внимание уделить воспитанию у членов групп охраны общественного порядка и участковых уполномоченных милиции общественного долга и высокой ответственности за порученное дело, строжайшей дисциплины, непримиримости к врагу и большевистской бдительности. Для обмена опытом работы групп общественного порядка и участковых уполномоченных и оказания им необходимой помощи в работе практиковать созыв ежемесячно райотделами МГБ районных совещаний старших групп охраны общественного порядка и участковых уполномоченных милиции.

3. Обкомам и райкомам КП(б)У, областным управлениям МГБ в течение месяца закончить утверждение членов групп охраны общественного порядка на общих собраниях колхозников.

4. Обязать ЦК ЛКСМУ, обкомы и райкомы ЛКСМУ западных областей УССР решительно улучшить политико-воспитательную и организаторскую работу среди комсомольцев и молодежи групп охраны общественного порядка, вовлекая лучшую часть ее в ряды ленинского комсомола. Всемерно повышать активность комсомольцев и несоюзной молодежи в борьбе с остатками банд украинских буржуазных националистов и их пособников.

5. Отделу пропаганды и агитации ЦК КП(б)У и административному отделу ЦК КП(б)У совместно с МГБ УССР к 1 сентября с. г. разработать программу политических занятий для

групп охраны общественного порядка. Периодически издавать материалы в помощь политрукам и агитаторам групп.

6. Предложить комитету по делам культпросветучреждений при Совете Министров УССР (т. Сирченко) организовать передвижные библиотеки для обслуживания групп охраны общественного порядка в селах и колхозах.

7. Обязать Министерство юстиции УССР (т. Панасюка) и Прокуратуру УССР (т. Руденко) обеспечить участие работников суда и прокуратуры в разъяснении состава групп охраны общественного порядка советских законов.

8. ЦК КП(б)У требует от обкомов и райкомов КП(б)У, исполкомов и областных и районных советов депутатов трудящихся западных областей УССР в кратчайший срок полностью выполнить постановление ЦК КП(б)У от 2 февраля 1949 года — обеспечить всех участковых уполномоченных милиции сельской местности жилыми и служебными помещениями, приусадебными земельными участками и средствами передвижения.

9. Обязать Министерство госбезопасности УССР (т. Ковальчук):

а) организовать систематическую учебу личного состава групп охраны общественного порядка по боевой подготовке;

б) провести необходимые мероприятия, исключающие возможность проникновения в группы сомнительных лиц и оуновской агентуры;

в) всемерно поощрять членов групп, проявивших себя в борьбе с остатками банд оуновского подполья, с расхитителями социалистической собственности.

10. Учитывая, что среди участковых уполномоченных милиции и старших групп охраны общественного порядка имеются лица, активно проявившие себя в борьбе с оуновскими бандами и показавшие свою преданность партии и советской власти, предложить обкомам и райкомам КП(б)У, областным управлениям и районным отделам МГБ выдвигать лучших из них на руководящую работу.

11. Министерству госбезопасности УССР (т. Ковальчук) организовать обеспечение всех участковых уполномоченных милиции уголовным и уголовно-процессуальным кодексами УССР. Министерству юстиции УССР (т. Панасюку) обеспечить издание необходимого количества указанных кодексов.

12. Отмечая наличие фактов плохого отношения отдельных председателей сельсоветов и колхозов к группам охраны общественного порядка, ЦК КП(б)У обязывает райкомы КП(б)У каждый такой факт тщательно проверять и принимать соответствующие меры.

13. Предложить обкомам и райкомам КП(б)У и областным управлениям МГБ в течение августа и сентября с. г. повсеместно провести районные совещания членов групп охраны общественного порядка и участковых уполномоченных милиции, председателей колхозов и сельсоветов, секретарей первичных партийных и комсомольских организаций с докладами первых секретарей райкомов КП(б)У “О задачах политического и организационного укрепления колхозов районов” и начальников районных отделов МГБ “Об усилении роли групп охраны общественного порядка в охране социалистической собственности и укреплении общественного порядка на селе”.

14. Обязать обкомы КП(б)У и Министерство госбезопасности УССР (тов. Ковальчука) представить ЦК КП(б)У к 1 декабря с. г. отчеты о выполнении настоящего постановления.

15. ЦК КП(б)У требует от обкомов, райкомов КП(б)У, первичных партийных и комсомольских организаций западных областей УССР усилить массово-политическую и воспитательную работу среди колхозников, улучшить работу сельских клубов и библиотек, обеспечить своевременную доставку во все колхозы газет, журналов, регулярное демонстрирование кинокартин, силами партийного актива развернуть в колхозах чтение популярных, доходчивых до населения лекций и докладов, регулярно проводить общие собрания колхозников, на которых обсуждать вопросы политического и организационно-хозяйственного укрепления колхозов, широко развертывая большевистскую критику недостатков работы. Обеспечить успешное и своевременное выполнение каждым колхозом всех сельскохозяйственных работ,

обязательств перед государством, неуклонный рост доходов каждого колхоза и оплату трудодня колхозников.

23/VIII-50 г.

Л. Мельников
А. Кириченко
И. Назаренко

Д. Коротченко
И. Сенин
(один підпис нерозбірливий)

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 69, арк. 56—63.

Сергійчук Володимир. Самі себе звоювали. — Київ, 2003. — С. 54—59.

№ 98

*1950 р. — Звернення українських повстанців до родин і учасників
винищувальних батальйонів із закликом припинити боротьбу
проти українського національно-визвольного руху*

(БЕЗ ДАТИ)

ДО УЧАСНИКІВ І РОДИН “ИСТРЕБИТЕЛЬНЫХ” БАНД!

Криваво скаженіє на українській землі червоний сталінський терор. Палить села, грабить, мордує невинних людей. Немає родини, щоби їй не зжерла когось дорогого ненажерлива кремлівська потвора. Одного знищила на фронті, другого в підвалах НКВД, третій конас в холодній Сибірі.

За що? В ім'я чого? В ім'я цілковитого винищення українського народу, в ім'я ситого панування сталінської кліки! Ці всі злочини вона виконує руками своїх НКВД-івських та НКГБ-івських банд та їх помічниками з “истребительных” банд.

Учасники “истребительных” банд!

Чи вже завмерло в Вас українське серце, що помагає палити та грабити своїх братів?
Чи не зранює Ваших душ стогін рідних, що виганяє їх в холодну Сибір на голодову смерть?

Чи не здригається Вам рука, як стріляєте до своїх братів — Українських Повстанців, — що обороняють український народ перед знищенням?

Чи Ви вже забули, яка доля стріла жадівських міліцаїв, що гонили, як Ви своїх братів, а як їх не стало, то самі стали жертвами німецьких куль?

Чи думаєте, що інша доля чекає Вас від НКВД-івських хозяїв?

Чи думаєте, що не будете так само, як Ваші брати, конати в колгоспах, в які Ви їх і себе заганяєте?

Матері і жінки заблуканих!

Чи Ви спокійно дивитесь, як Ваші сини чи чоловіки палять та граблять своїх братів?

Чи не зворушує Вас стогін гонених ними на Сибір?

Чи хочете голодової смерті в колгоспному ярмі?

Чи спокійно будете дивитися, як Ваших синів чи чоловіків буде знищувати як зрадників караюча рука українського народу — Українська Повстанська Армія?

Матері і жінки, опам'ятайте їх, поки не пізно!

Заблукані!

Опам'ятайтеся, поки не сплямили рук кров'ю своїх братів, і відверніться від цього ганебного діла!

Не стріляйте до Українських Повстанців, що йдуть освідомляти Вас у Вашій ганебній роботі, щоби Ви повернули як сини до свого народу!

Кидайте “істребітельні” банди, то народ все Вам простить!
Нерозкаяні і родини — що спокійно дивитися на підлі діла своїх синів чи чоловіків, — знайте, що жде Вас жорстока народна кара!
Смерть лакеям кривавого НКВД — вірним слугам “істребітельних” банд!
Хай росте і міцніє єдність українського народу!
Хай живе визвольна боротьба українського і всіх поневолених Москвою народів!
Хай живе захисниця прав і інтересів українського народу — Українська Повстанча Армія!
Слава Україні!

Українські Повстанці

Копія. Машинопис.

ДАТО, ф. Р. 3432, оп. 1, спр. 166, арк. 5.

Сергійчук Володимир. Самі себе звоювали. Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. — Київ: Українська видавнича спілка, 2003. — С. 60—61.

№ 99

1950. — листопада 15. — Постанова оргбюро ЦК КП(б)У про організацію політичних занять у групах охорони громадського порядку в західних областях УРСР та їх навчальний план

ОБ-66/8

15/XI-1950 г.

ОСОБАЯ ПАПКА

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ПОЛІТИЧНИХ ЗАНЯТЬ В ГРУПАХ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР

Постанова ЦК КП(б)У

1. З 1 грудня 1950 року по 1 травня 1951 року організувати політичні заняття в групах охорони громадського порядку в західних областях УРСР.

2. Затвердити представлений відділом пропаганди і агітації ЦК КП(б)У “Навчальний план політичних занять з членами груп охорони громадського порядку в західних областях УРСР на 1950—1951 рік”.

3. Для самостійної роботи слухачів гуртків політичних занять — членів груп охорони громадського порядку рекомендувати посібник для слухачів політшкіл сітки партійного навчання “На допомогу слухачам політшкіл”, випуск I і II (Держполітвидав УРСР, 1950).

4. Зобов’язати міністра Державної Безпеки УРСР тов. Ковальчука забезпечити всіх слухачів гуртків політичних занять посібниками “На допомогу слухачам політшкіл”.

5. Доручити відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У до 1 січня 1951 року написати брошури по тематиці програми — 2, 3, 9, 10, 11, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21.

6. Райкомам КП(б)У західних областей УРСР виділити підготовлених і досвідчених пропагандистів для проведення політичних занять з членами груп охорони громадського порядку та забезпечити контроль над проведенням політичних занять.

За: Мельников (14/XI-50 г.), Сердюк, Назаренко (14/XI-50) тт. Кириченко, Назаренко, Сердюку, Белогурову, Ковальчуку, Держполітвидаву УРСР, секретарям обкомів і райкомів КП(б)У західних областей.

Тир. — 260.

Навчальний план політичних занять в групах охорони громадського порядку в західних областях УРСР на 1950—1951 рік

Назва тем	Кількість	В тому числі годин	Розповідь.Бесіда пропагандиста
1. Як жили і боролися за своє визволення робітники і селяни в царській Росії	4	2	2
2. Велика Жовтнева соціалістична революція та її історичне значення	2	2	—
3. Ленін і Сталін — організатори і керівники Великої Жовтневої соціалістичної революції	2	2	—
4. Побудування соціалістичного суспільства в СРСР	4	2	2
5. Радянська соціалістична держава	4	2	2
6. Радянський Союз і капіталістичні країни	2	2	—
7. Велика Вітчизняна війна радянського народу	2	2	—
8. Радянський народ в боротьбі за відбудову і розвиток народного господарства СРСР в післявоєнний період	4	2	2
9. Дружба народів СРСР — джерело сили і могутності Радянської держави	2	2	—
10. Досягнення ленінсько-сталінської національної політики в СРСР	2	2	—
11. Історична дружба українського і російського народів та її значення	2	2	—
12. ВКП(б) — керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства	4	2	2
13. Наша мета — комунізм	4	2	2
14. Великі сталінські будови комунізму	2	2	—
15. Радянський Союз — оплот миру і демократії	4	2	2
16. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР	4	2	2
17. Завдання політичного та організаційно-господарського зміцнення колгоспів	2	2	—
18. Українські буржуазні націоналісти — агенти американо-англійського імперіалізму — найлютіші вороги українського народу	2	2	—
19. В. І. Ленін та Й. В. Сталін про революційну пильність	2	2	—
20. Збереження державної і службової таємниці — священний обов'язок кожного радянського громадянина	4	2	2
21. Завдання груп охорони громадського порядку	2	2	—
Разом:	60	42	18

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 58, арк. 14, 15.

Сергійчук Володимир. Самі себе зовували. Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. — Київ: Українська видавнича спілка, 2003. — С. 61—64.

1950. — Звернення українських повстанців до членів винищувальних батальйонів і так званих охорон колгоспів з пропозицією порвати стосунки з поневолювачами України

Смерть Сталіну і його вислужникам!

УКРАЇНСЬКІ “СТРИБКИ” І ЧЛЕНИ Т.ЗВ. ОХОРОНИ КОЛГОСПІВ

Московсько-большевицькі загарбники поневолили Україну і в постійно зростаючих розмірах грабують майно нашого народу, топчуть наші національні святощі, нівечать духовно нашу молодь, винищують фізично весь національно-свідомий елемент і революційно-визвольний рух українського народу.

У цій злочинно-бандитській роботі допомагають їм різної масти вислужники, зрадники українського народу, серед яких не останнє місце займає ви, члени ганебних “істребительних” банд і т. зв. охорон колгоспів.

Рятуючи свою мерзенну шкуру, ви взяли від большевицьких бандитів зброю на те, щоби допомагати їм поневолювати свій рідний український народ, гнати своїх братів у Сибір чи Донбас на каторгу, гнати їх на колгоспну панщину, грабувати у них мізерний дорібок, арештувати і насилувати українських жінок та, врешті, стріляти у плечі оборонців українського народу — українських повстанців.

Ставши “стрибками”, ви стали слугами і прихвостнями кривавого НКДБ-МГБ. Ви стали його спільниками. Ви зв’язалися з тими катами, які в жорстокий спосіб вимордували мільйони невинних людей — невілних мешканців ССРСР, з тими душогубами, які терором, невиносною працею і голодом держать у білому жаху перед страшною смертю кріпаків-колгоспників і чорноробів-робітників, з тими садистами, які “по плану” мордують і нищать без жалю ваш рідний український народ.

Ви — юди, що за щербаті срібняки та гнилі покидьки зі столу продаєте свого брата і насолоджуєтеся його муками, коли його мордують дикі большевицькі людодіди, — не забувайте про останній день, коли мусите стати перед лицем свого народу, щоб здати звіт зі своєї ганебної, каїнової роботи, коли за ваші вчинки каратиме вас справедлива рука народного правосуддя.

Перед справедливою караючою рукою вам не скритися ніде. Вашій проклятій каїновій роботі вже почислені дні так, як і пекольній тюрмі народів — большевицькому ССРСР. Кров вами проданих жертв не піде на марне, а важким прокляттям впаде на вас і на ваші покоління.

Де ж заховаетесь ви, коли на вашого кровожадного молоха рушить цілий світ, щоби розчавити його зміїне кубло? Як тоді поглянете своїм зрадницьким оком на блиск і велич воскресшої України?

Опам’ятайтеся, бо не знаєте, що робите!

“Схаменіться, будьте люди,

Бо лихо вам буде!

Розкуються незабаром

Заковані люди, настане суд!”

Негайно порвіть з проклятим ворогом! Знищуйте катів народу — сталінсько-большевицьких опричників з МВД і МГБ, які підло використовують вас проти рідних ваших братів! Героїчними вчинками докажіть своє навернення до рідного народу.

Українські поставнці й увесь український народ слідкують за кожним вашим рухом навіть там, де ви цього найменше сподіваетесь, та ждуть вашого покаяння, щоби вас простити.

Якщо не завернете з погубної дороги, то не знайти вам місця на землі перед викидами

власної совісти і народною справедливістю. П'ястук революції твердий. Знищимо вас — бандитів, якщо не покинете каїнового ремесла.

Схаменіться, поки ще не пізно!

Кидайте зброю і розходіться до домів!

Смерть лакеям кривавого МГБ і МВД — плюгавим слугам з “істребительних” банд!

Хай живе визвольна боротьба українського і всіх інших, поневолених Москвою, народів!

Хай живе українська самостійна соборна держава!

Хай живе воля народам і воля людині!

Українські повстанці.

1950 рік.

Копія. Машинопис.

ДАТО, ф. Р. 3432, оп. 1, спр. 158, арк. 1, 2.

Володимир Сергійчук. Самі себе звоювали. Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. — Київ: Українська видавнича спілка, 2003, — С. 64—66.

№ 101

*1951 р. — Звернення українських повстанців до членів винищувальних батальйонів
із закликом скласти зброю*

За Українську Самостійну Соборну Державу!

Воля народам! Воля людині!

БРАТИ, НАСИЛЬНО ЗАГНАНІ В “СТРЕБКИ”!

Не слухайте большевицької брехні про те, що є якась різниця між “стрєбками” і “охоро-нами колгоспів”. Не обдурюйте самих себе, що Ви ніколи не будете виступати проти власного народу. Не заспокоюйте самі свої совісти, що Ви чейже не взяли добровільно зброї, що Вам її насильно впхнули. Большевики знають, що роблять, і не на те заставили вони Вас взяти зброю, щоб Ви носили її для паради. Так само як примусили Вас взяти зброю, так само примусять Вас виступати проти своїх братів. До Вас прийдуть бандити з району і заставлять разом з ними здирати з Ваших односельчан, з Ваших рідних і близьких останню копійку на позику і податки, заставлять вимітати хліб на поставку, примусять гонити людей на колгоспні роботи, пильнувати колгоспних полів, щоб навіть Ваша рідна мати не могла колоска зірвати. Вас примусять брати участь у вивозах на Сибір невинних жінок, стариків і дітей. Вас будуть водити емгебісти на засідки і примусять стріляти у своїх братів-повстанців. З Вас хочуть зробити зрадників і закрити Вам шлях до народу.

Невже ж Ви хочете стати зрадниками свого народу? Невже ж Ви хочете, щоб на Вас і на дітей Ваших спало прокляття тих матерів і дітей, від яких Ви забираєте хліб і яких будете вивозити на Сибір? Невже ж Ви хочете плямити свої руки кров'ю своїх братів? Якщо Ви допуститеся до цього, то знайте, що скорше чи пізніше заслужена кара Вас не мине.

Подумайте над цим, поки ще не пізно! Ворота повороту до народу для Вас ще не закриті. Скористайтеся з них, заки ще є час!

Єдиний вихід для Вас — це якнайскоріше зложити зброю і назавжди пірвати з “істребками”. Радимо Вам це зробити від найщирішого серця. Радимо Вам це, бо розуміємо Ваше становище. Бо боліємо за Вашу долю, бо хочемо, щоб Ви не довели до біди себе та Ваших рідних.

Не виправдовуйте себе тим, що за складення зброї Вас вивезуть на Сибір — всіх на Сибір не вивезуть. Большевики свідомо вивозять декого на Сибір, щоб залякати Вас усіх. Не піддавайтеся цьому застрашуванню.

Геть “стрибки”!

Смерть емгебітсько-емведівським катам!

Смерть Сталіну!

Хай живе єдність усього українського народу!

1950 р.

Українські повстанці.

Перевидано 1951 року.

Копія. Машинопис.

ДАТО, ф. Р. 3432, оп. 1, спр. 159, арк. 1, 1 зв.

На документі є помітка: “М-Подольск”.

Очевидно, мається на увазі Мельниця-Подільська.

Сергійчук Володимир. Самі себе звоювали. Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. — Київ: Українська видавнича спілка, 2003. — С. 66—67.

№ 102

1953. — жовтня 14. — Скарга засудженого І. П. Павлюка Генеральному прокурору СРСР про перегляд його кримінальної справи

Генеральному прокурору Союза Советских
Социалистических Республик
От заключенного Павлюка Ивана Петровича,
1926 г. р., № личного дела 21-1-170, осужденного
Военным трибуналом Закарпатского военного округа
по статье 54-1 “а”, 54-11, сроком 25 лет исправительных
трудовых лагерей и 5 лет поражения в гражданских правах

ЖАЛОБА

10 июня 1948 г. Военный Трибунал признал меня виновным в измене Родины как распространителя антисоветской литературы и члена организации украинских националистов.

Мое преступление: в марте месяце 1948 года студент политехникума Зеленьяк Василий Васильевич дал мне книгу с предупреждением не давать никому, под названием “Занедбана земля”. В то время я читал книгу “Преступление и наказание”. Получил я ее от учительницы Кришеник Ольги. Встретившись с ней, она потребовала от меня книгу. Читать я не кончил и предложил ей данную мне вчера Зеленьяком книгу, она приняла.

17 апреля 1948 г. я встретился с Кришеник Ольгой. Она спросила, где я взял эту книгу. Я ей сказал. Тогда говорит она, что эта книга националистическая и она находится в организации и предлагает мне вступить. Я спросил — какая цель организации? Она предлагает мне завтра, т. е. 18 апреля поехать с ней в город Берегово, там познакомлюсь со всем. Когда я пришел на станцию, с Ольгой был Фирцак И. И. Здесь я встретил Зеленьяка, он ехал в школу. Зеленьяк потребовал у меня книгу, но я сказал, что книгу не прочитал и она находится у Кришеник. Мне сказал взять ее, а мне дал другую.

Когда мы приехали в город, там нас встретил организатор. Он сказал, что он торопится, а придет человек, который уведет нас к нему в квартиру. В то время мы были арестованы.

Следователь назвал мне несколько фамилий и заставлял меня признать их как националистов. Правда, я этих людей знал, но не как националистов. Избивая меня и угрожая разными способами моей матери, которую я любил, заставил меня всему признаваться.

Моя автобиография. Родился я 13.X.1926 года в Чехословакии, в Подкарпатском крае в семье крестьянина-бедняка. Из-за крайней бедности отец мой в 1930 г. уехал во Францию на заработки, где и умер в 1936 году. Мать моя работала батрачкой до 1940 года в кулака и так кормила двух сыновей. За чехословацкой власти я учиться не мог, на это требовались средства, мать этого дать не могла, и я бросил школу. В 1940 г. я уехал в Венгрию, где нанялся работать в угольную шахту и так пособлял матери. В 1944 г. я приезжаю домой. Вступаю в ряды Союза Молодежи, а в 1945-м — в ряды ВЛКСМ. Учусь в политехникуме, а потом перехожу в среднюю школу. Учусь и помогаю матери. С 9 класса я был арестован.

На суде я просил Военный Трибунал вызвать свидетелей с комсомольской организации и со школы, но мне в этом отказали.

Узнал бы я цель националистов, никогда не мог бы согласиться вступить в организацию. Для меня никогда не было и не могло быть лучше Советской власти. За это боролся отец-шахтер и мать, проживавшая до 1940 г. батрачкой.

Прошу Вас обратить внимание на мое поведение в лагере и на производстве.

Я надеюсь, что, пересмотревши мое дело, мне сократят срок наказания и не за долгое время я смогу вернуться к матери и влиться в великую семью Советского Союза.

14.X.1953 г.

з/к Павлюк

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 732, арк. 198—199.

№ 103

1954. — березня 4. — Скарга засудженого В. В. Федака Генеральному прокурору СРСР про перегляд його кримінальної справи

Генеральному прокурору СССР
г. Москва

от з/к Федака В. В., 1911 г. р. приговоренный Закарпатским облсудом дня 18.XII.1948 г. согл. ст. 54-4 УК УССР лишению свободы сроком на 25 лет в ИТЛ, с пораж. в гражданских правах на 5 лет, конфиск. личн. имущества и отбывающего свое наказание в 7/2 отд. Берлага МВД СССР

ЖАЛОБА

Я, з/к Федак В. В., бывший председатель Закарпатского областного комитета физкультуры и спорта, б. — начальником футбольной команды мастеров II. гр. СССР “Спартак” Ужгород, секретарь сельсовета в д. Сокирница, б. член президиума Хустского окрисполкома, б. делегат исторического съезда народных комитетов Закарпатской Украины 26 ноября 1944 г. в г. Мукачево, где было провозглашено воссоединение Закарпатской Украины с Советской Украиной, обращаюсь к Вам, гр. Генеральный прокурор, со следующей жалобой:

Приговор Закарпатского облсуда от 18.XII.1948 г. считаю несправедливым и неправильным так, как им были нарушены основные принципы советского уголовно-процессуального кодекса, почему то и является этот пересмотр необходимым.

Был я осужден по следующим мотивам:

1. Якобы еще в конце 1938 г., будучи венгерским подданным, был сотрудником венгерской контрразведки.

2. Будучи инструктором венгерской молодежной организации “Левенте” в 1941—43 гг. в д. Сокирница, якобы избивал обучающуюся там молодежь.

3. Будучи офицером венгерской армии, участвовал в войне против СССР и, наконец,

4. Якобы, после воссоединения Закарпатской Украины с Советской Украиной работал против этого воссоединения.

При наличии ниженаведенных фактов совершенно ясно будет, что обвинять и судить меня по ст. 54-4 противоречит всякой логике.

К 1-вому пункту приговора:

1. Следорганами допрошены свыше 20 свидетелей не только что не подтвердили протокольное показание единственного свидетеля Ильницкого с 1945 г., а, наоборот, доказали мою невиновность и поэтому следственные органы, облсуд, несмотря на мое законное требование, ни на очную ставку, ни на судебное разбирательство не допустили ни одного из допрошенных и мною предложенных свидетелей.

2. Не разрешили мне очную ставку с Ильницким.

3. Не удовлетворили моему требованию:

а) выслушать в качестве экспертов и свидетелей бывших начальников венгерской контрразведки на территории Закарпатской области Ожвата и Сильвашя, с которыми во время предварительного следствия я в одной камере сидел в тюрьме МГБ.

б) свидетелей: Миньо А., Феньеш, Полянский В., Грабарь, Контратович, Бокшай Ио., Иванчов А., Савкулич А., Граб Ио., Пилип Ио., Лашкай М., Мончак О., Сидор Э., Деяк, Сабаш, которые в состоянии были доказать нелепость протокольного показания Ильницкого.

4. Следственные органы и облсуд не обратили никакого внимания и не разрешили представить на суд. разбирательство целый ряд очень ценных и подлинных документов, которыми я хотел подтвердить мою невиновность.

Эти документы и сегодня находятся в моем распоряжении.

По 2-му пункту:

1. Следственные органы в качестве “свидетеля” предоставили подставного лица, опасного лгуна и клеветника, бывшего сотрудника венгерской жандармерии д. Сокирница Копанского, который по собственному признанию заявил, что на моих занятиях он никогда не был и он только то “слыхал” от кого-то, что я за недисциплинированность ударил кого-то в школе.

2. Следств[енные] органы и облсуд не разрешили выслушать в качестве свидетелей:

1. Самих “пострадавших”, бывших моих учеников,

2. Их родителей, родственников,

3. Активных участников этих занятий: самую молодежь,

4. Преподавательский состав.

3. Свидетеля Орос Л. следств[енные] органы из-за того, что и на очной ставке заявил, что в протоколах не то записано, что он говорил при допросе, и дал показания в мою пользу, следств[енные] органы на судебное разбирательство уже не допустили.

Таким образом приговор облсуда и по этому пункту должен быть отменен.

По 3-му пункту:

На фронте я был всего-на-всего 16 дней (с 2 апр. по 11 мая) в качестве мл. лейтенанта в запасе.

Облсудом не было обращено ни малейшего внимания на следующие очень важные факты:

1. Звание офицера я получил еще в 1935 г., когда Закарпатская область принадлежала к Чехословакии, и я в действующей армии окончил офицерскую школу для офицеров в запасе.

2. На фронт я был отправлен в виде наказания из-за моего гуманного и демократического отношения в то время венгерскими фашистами к преследованным евреям и за симпатии к венгерским коммунистам.

8 "УТВЕРЖДАЮ" 8 октября 1948 г. Форма № 1.

ВРИО НАЧ УМГБ Арест санкционирован
 (подпись прокурора)

10 ЛКОВНИКОВ 11 октября 1948 г.

ВОЙНО

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(на арест)

Гор. Ужгород "8" октября 1948 г.

Зам. начальника 2 Отдела УМГБ
(должность) Майор ФУРМАНЧУК (отдел и орган)

ГБ по З. О. Майор ФУРМАНЧУК

(имя и фамилия)

смотрев поступившие в УМГБ по З. О. материалы о преступной деятельности ФЕДАК Василия
Сильевича, 1911 г. рождения, жителя Ужгорода, проживающего по ул.
Вловича № 16, работающего в издательстве "Радянська школа".
(фамилия, имя, отчество и другие)
(установочные данные)

Нашел:

ФЕДАК Василий Васильевич в период Отечественной войны
Советского Союза с фашистской Германией, служил в мадьярской ар-
мии в звании ст. лейтенанта, принимал участие в боях с Советской
Армией; во время оккупации мадьярами Закарпатской Украины, будучи
директором школы в с. Секерница, Хустского округа, он являлся ко-
мендантом "левенте", воспитывал молодежь в профашистском духе,
подвергал избиению учащихся в "левенте"

По показаниям осужденного ИЛЬНИЦКОГО Александра Юлье-
вича, ФЕДАК в 1938 г. был завербован им в качестве агента "Кеме-
ьгарито-Осталь" и по заданию последнего распространял листовки
литературы провокационного характера в угоду мадьярским окку-
пантам, получал от мадьярской контрразведки денежное вознаграж-
дение.

Кроме того, по показаниям свидетеля ШАНДОР Адольбер-
а Юльевича ФЕДАК Василий Васильевич в 1945 г. проводил большую
антисоветскую работу, направленную против воссоединения Закар-
патской Украины с Советской Украиной и с этой целью нелегально

Постанова на арешт В. В. Федака

3. На фронте 27 апреля 1944 г. за попытку перейти к Сов[етской] армии был арестован и чуть не расстрелян.

4. 11 октября 1944 г. с военного госпиталя я снова был направлен на фронт, но я, не желая воевать против Советского Союза, поехал к своей семье в д. Сокирница, где я скрывался аж до освобождения этой дер. Сов[етской] армией.

5. 15 ноября 1944 г. я добровольно пошел в чехословацкую бригаду ген. Свободы, чтобы воевать против германских фашистов, но ввиду того, что в то время я народом был избран секретарем с/сов. дер. Сокирницы и членом президиума Хустского окрисполкома, военными властями был освобожден, о чем имею подлинный военный документ.

Все вышенаведенное я могу доказать подлинными документами, выданными государственными, партийными, политическими и спортивными руководителями народно-демократической Венгрии, как статсекретарь Гедьы Дюла, художники Ханак, Пальманьи, писатель Пор Деже, представителями венгерско-еврейской общины в г. Будапеште, а также сотнями и тысячами евреев и теперь проживающими в Венгрии и в Сов[етском] Союзе.

По 4-му пункту:

1. Следств[енные] органы и облсуд представили одного подставного “свидетеля”, некоего Шандора Бейлу, бывшего чешского и мадярского жандарма, венгерского фашиста, провокатора и уголовного преступника, которого уже само сов[етское] правосудие в то время осудило на 10 лет.

Показания Шандора не были подтверждены ни другими свидетелями, ни документальными данными, и они являются ложью и сплошным вымыслом.

2. Из другой стороны мною и на суд[ебном] разбирательстве моим адвокатом предложенные свидетели и документальные данные не были допущены на судебное разбирательство.

Неопровержимым фактом является, что я:

1. 2 ноября 1944 г. народом д. Сокирница единогласно был избран секретарем с/сов. дер. Сокирница.

2. 15 ноября 1944 г. делегатами сельсоветов Хустского округа я был избран членом президиума окрисполкома.

3. 26 ноября 1944 г. я, как народом избранный делегат, участвовал на историческом съезде народных комитетов Закарпатской Украины в г. Мукачево, где я проголосовал и подписался за воссоединение Закарпатской Украины с Советской Украиной.

4. 3 апреля 1945 г. председателем Народной Рады Закарпатской Украины я назначен заведующим отделом физк[ультуры] и спорта в Нарпросвещении Закарпатской Украины.

5. 1 июня 1945 г. предс[едателем] Нар[одной] Рады Зак[арпатской] Украины я был назначен первым председателем Комитета физк[ультуры] и спорта при Нар[одной] Раде Зак[арпатской] Украины, которую то должность я с большим успехом выполнял в течение 2 лет.

6. В январе 1946 г. я был избран секретарем избирательного участка № 7 в г. Ужгороде, и моя успешная работа была отмечена во всех областных газетах.

7. В январе 1947 г. был назначен начальником футбольной команды мастеров II гр. СССР — “Спартак” Ужгород.

8. В 1948 г. из-за плохого состояния здоровья я перешел на более спокойную работу и стал редактором в книгоиздательстве “Радянська школа”. Одновременно по общественной линии был председателем временно областной и городской секции футб[ольных] судей при обком — и горкомфизкульте в г. Ужгороде, тренером ДСО “Большевик” д. Доманинцы (Ужгородский округ).

Вся эта моя деятельность полностью показывает, что я работал не против, а, наоборот, — за воссоединение Зак[арпатской] Украины с Сов[етской] Украиной и за укрепление советской власти, советского физкультурного движения на территории Зак[арпатской] Украины.

Так, разобрав отдельные “дела”, видно, что все они сфабрикованы на основе лживых “показаний”, подставных лиц, выступивших в роли “свидетелей”.

В связи с наведенными я должен обратить внимание гр. Генерального Прокурора на следующие важные факты:

1. Был обвинен и осужден за “преступления”, которые никогда не были мною совершены и впоследствии этого несправедливого приговора меня без вины сделали преступником, искусственным врагом своего народа, которому я в течение всей своей жизни честно и преданно служил, что я и могу доказать: в течение 20 лет мною на украинском и русском языках написанными книгами, альманахами и сотнями статей в разных газетах Закарпатской области.

2. В течение 1938—1944 гг. я был законным подданным и гражданином независимой и сов[етским] правительством признанной Венгрии. На этот период приписываются мне “преступления”, которые ни в коей форме и степени не были направлены ни против СССР, КПСС, ани против советского народа.

Широко известно, что благодаря великодушию советского правительства не только все военнопленные были отправлены на свою родину, но в 1953 г. военные преступники стран народной демократии в соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР об амнистии или по определению Верховного суда СССР досрочно были освобождены и подлежали возвращению на свою родину.

Непонятно почему то я должен еще и в дальнейшем отбывать свой незаслуженный срок, если мне приписанные обвинения были “совершены” в чужом венгерском государстве еще до 1945 г. и я не являюсь даже военным преступником.

3. Советским подданным я стал только в 1945 г. и за период моей жизни в Сов[етском] Союзе, ни в малейшей форме не нарушил советские законы.

4. Ко мне была применена политическая контрреволюционная статья 54-4, которая должна применяться только к советским гражданам, имеющим связи и оказывающим помощи той части международной буржуазии, которая стремится к свержению коммунистической системы, приходящей на смену капиталистической системе.

Я сын простых рабочих, отца потерял еще в первой империалистической войне. По образованию учитель, который с международной буржуазией никогда и в никакой форме никакие связи не имел и ей никакой помощи не оказывал. Как спортивный общественный работник, всю свою жизнь посвятил служению своему народу.

Областной суд, несмотря на то, что сам представитель сов[етской] власти и правосудия, областной прокурор на суд[ебном] разбирательстве не убедился в моих “преступлениях” и не видел доказательств моей виновности, просил наказание до 10 лет — вынес самый суровый и жестокий приговор 25 лет, который то срок дается только действительным врагам Советского государства, КПСС и народа, а и то согласно УК только при особо отягчающих обстоятельствах.

Гр. Генеральный прокурор!

Прошу Вас, в имя Справедливости, в имя счастливой будущности своих пятеро малолетних детей, своей престарелой и больной матери, жены, которая в течение 6 лет моего заключения героически переносила все тяжести позора и воспитания детей, и которая теперь физически полностью истощена и морально убита, а также от своего имени — потерявши свое здоровье на Колыме и в течение моего заключения, никогда не имевши ни малейшего нарушения ни лагерного режима, ни трудовой дисциплины, справедливо пересмотрите мою жалобу, отмените решение Закарпатского областного суда от 18.XII.1948 г. и дайте указание для нового пересмотра моего дела, вернее для его возвращения в стадию предварительного следствия.

1 марта 1954 г.

з/к подпись (Федак)

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 13, арк. 243—251.

1954. — червня 25. — Лист-прохання засудженого Ю. Ю. Перевузника Президії Верховної Ради СРСР про звільнення його з позиттєвого поселення у Воркуті і дозвіл повернутися до сім'ї в Прагу

Президиуму Верховного Совета Союза ССР
(Комиссии для частной амнистии)

К. Е. Ворошилову

г. Москва, Кремль

От Перевузника Юрия Юрьевича, 1900 г. рожд. в с. Среднее Ужгородского р-на Закарпатской обл., УССР, проживающего и работающего заправщиком у АТК в г. Воркута Коми АССР на положении спецпоселенца.

ХОДАТАЙСТВО О ПОМИЛОВАНИИ

Будучи уроженцем Закарпатской обл., я был подданным Чехословакии, а после соединения этой области с Украиной я остался в подданстве Чехословакии, так как мое постоянное место жительства находилось в Праге.

Решением особого совещания НКВД от 26 декабря 1945 г. мне был дан срок 8 лет ИТЛ по ст. 58-4 УК РСФСР за то, что в 1939 году подписал меморандум, требующий от германского правительства присоединения тогда Венгрией оккупированной Закарпатской Украины к Словакии, пользующейся в то время мнимой независимостью.

В 1939 году как Закарпатская Украина, так и Словакия являлись по праву территориями Чехословакии. Вопрос воссоединения этих территорий в 1939 г. был внутренним вопросом Чехословакии. Поэтому меня не за что было судить особому совещанию НКВД в 1945 году.

Я свой срок честно отбыл, но при освобождении 5 июня 1953 г. мне было спецкомендатурой в г. Воркута объявлено решение о том, что я должен в г. Воркута находиться на вечном поселении без права выезда оттуда. Так как моя жена и двое детей находятся в Чехословакии, то я к ним, а они ко мне не могут [приехать] и таким образом к моему несчастью прибавилась еще и вечная разлука от семьи.

Судьба Закарпатской Украины в 1945 году была счастливо решена на вечные времена. Народу Закарпатья было дано счастье, о каком он за свою тысячелетнюю историю и мечтать не мог.

Подарите и Вы мне семейное счастье! Снимите с меня спецпоселение и разрешите мне выезд к своей семье в Чехословакию.

Буду Вам за это я и моя семья благодарны до конца моей уже не долгой жизни!
Воркута, 25 июня 1954 г.

Перевузнник Юрий Юрьевич,
спецпоселенец в г. Воркута Коми АССР

№ 105

1954, липня 7. — Лист засудженого С. С. Клочурака Президії Верховної Ради СРСР про звільнення його з пожиттєвого поселення в Воркуті і дозвіл повернутися до сім'ї в Прагу

Президиуму Верховного Совета СССР
(Комиссии для частной амнистии)

К. Е. Ворошилову

г. Москва, Кремль

От спецпоселенца Клочурака Степана Степановича, 1895 г. р., уроженца с. Ясиня Раховского р-на Закарпатской обл. УССР, работающего заведующим складом ОРСа В/уголь в г. Воркута, Пионерская ул. дом. № 6а, кв. 4 Коми АССР.

ХОДАТАЙСТВО О ПОМИЛОВАНИИ ПУТЕМ ЧАСТНОЙ АМНИСТИИ

Решением особого совещания НКВД от 26 декабря 1945 года я был осужден к 8-летнему ИТЛ по ст. 58-4 УК РСФСР за то, что в 1939 году, будучи чехословацким подданным, подписал меморандум, требующий от германского правительства, чтобы Венгрией насильственно оккупированная Закарпатская Украина была присоединена к Словакии, которую судьба спасла от оккупации.

Так как в то время как Словакия, так и Закарпатье явились территориями Чехословакии, то этот вопрос был внутренним делом Чехословакии и особому совещанию НКВД нечего было меня за это судить. Свой срок я добросовестно отбыл, но при освобождении 18 февраля 1953 г. спецкомендатура в г. Воркута объявила мне решение о пожизненном поселении в г. Воркута без права выезда.

Таким образом навеки отлучили меня от моей семьи, которая проживает в г. Праге в Чехословакии. Я и члены моей семьи являются чехословацкими подданными. Меня к семье не пускают, и семья не может ко мне.

Прилагаю подлинник документа, заверенного Консульским Отделом Посольства Союза ССР в Чехословакии, из которого явствует, что власти Чехословацкой республики не возражают против моему возвращению в Чехословакию.

Поэтому убедительно прошу Вас, дайте мне, дряхлому старику, то немногое, что мне еще до конца моей жизни осталось, дожить в среде своей семьи. Этим вернете счастье целой семьи, которая за добро ответит добром со мной вместе. Снимите с меня ссылку и разрешите выезд в Чехословакию.

7 июля 1954 г.

Клочурак Степан Степанович

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 5369, арк. 269.

№ 106

1954. — липня 26. — Висновок старшого оперуповноваженого управління МВС в Закарпатській області про правильність рішення Закарпатського обласного суду стосовно І. І. Цуги і про залишення попередньої міри покарання

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

24 июля 1954 года гор. Ужгород

Ст. оперуполномоченный I спецотдела УМВД капитан Диденко, по поручению областной комиссии, рассмотрев следственное дело № 2909 по обвинению Цуга Ивана Ивановича,

Н А Ш Е Л :

приговором Закарпатского областного суда от 7 февраля 1950 года признан виновным и осужден:

Цуга Иван Иванович, 1906 года рождения, уроженец и житель с. Забродь В. Березнянского р-на (бывшего округа) Закарпатской области, украинец, гр-н СССР, б/п, по социальному положению кулак, грамотный, ранее несудим, женат, до ареста работал в своем единоличном хозяйстве

по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР к 10 годам ИТЛ и 5 годам поражения в правах.

Судебная коллегия Верховного суда УРСР от 25 февраля 1950 года своим определением утвердила приговор Закарпатского областного суда, а кассационную жалобу осужденного оставила без удовлетворения.

Областной суд признал виновным Цуга Ивана Ивановича в том, что он, будучи враждебно настроенным против существующего политического строя в СССР, проводил среди окружающих его лиц антисоветскую агитацию.

Подсудимый в 1946, 1947, 1948 годах в неоднократных беседах с гражданами Гомулич, Шугайда, Ципар и другими высказывал неправдоподобные измышления на действительное положение в СССР, одновременно с этим выхвалял капиталистический строй и его систему хозяйства, предсказывал о неизбежной смене политического строя в Закарпатье.

Подсудимый Цуга в предъявленном ему обвинении признал себя виновным частично и в судебном заседании суду сообщил следующее:

“За время оккупации мадярами территории Закарпатья я работал в своем хозяйстве, в этот же период времени с 1939 до 1941 года мой отец был старостой села Забродь. Отец сам руководил селом, а я никакого участия в этом не принимал. В мадярско-фашистских партиях я не состоял, а честно работал в своем хозяйстве.

В 1942 году я был призван мадярскими властями и направлен в Венгрию на работу, где и находился до 1945 года, затем возвратился домой.

Таким образом сообщаю, что я на протяжении с 1945 по 1949 год антисоветской агитации среди лиц не проводил и ничего никому не говорил.

Признаю только то, что я говорил против председателя сельского совета села Забродь, что неправильно меня обложил госпоставками, что госпоставки меняются каждый год, а земля не меняется в условиях советского государства в Закарпатье.

Кроме этого, признаю, что в 1946 году у меня была посеяна трава. Проезжавшие военнослужащие Советской Армии, которые перегоняли лошадей, пустили их в мою траву, поэтому я сказал, что на Закарпатье были чехословацкая и венгерская армии, но такого не допускали, как допускаете вы”.

На вопрос председателя подсудимый ответил, что он имел 9 гектаров земли и держал наемную силу. В партиях не состоял и не агитировал, чтобы вступали в партию “Мадяр эйлет парт”.

Допрошенные свидетели в судебном заседании дали следующие показания:

Свидетель Гомулич Иван Михайлович, 1922 года рождения, уроженец и житель села Забродь, с подсудимым личных счетов не имеет, сообщил:

“В 1939 году мадярскими оккупантами были захвачены продукты питания, оставленные чехами. Подсудимый был назначен мадярскими оккупантами распределить эти продукты. Я находился в плохом материальном положении и обратился к подсудимому, чтобы дал муки для нашей семьи, на это подсудимый Цуга ответил, что мой отец коммунист и для меня и моей семьи муки нет, он теперь хозяин и кому захочет, тому даст положенную норму.

В 1946 году я зашел к подсудимому, который мне сообщил — “жизнь в Закарпатье становится все хуже и хуже. Советские власти заставляют наш народ работать, а помощи народу не оказывают и все идет глупо”.

В 1947 году в июле подсудимый мне говорил, что советская власть снимет с нас — крестьян — последние шкуры, нужно сдавать молоко, мясо, хлеб, деньги, все государству и когда сему настанет конец. В каком государстве слышно, чтобы так сдирали шкуры с народа, как в советском государстве, где же их культура. Скоро ли мы дождемся конца, когда у нас советского государства не будет и русские от нас уйдут. Я подсудимого предупредил, что так говорить нельзя, на это он ответил, что советских законов не признает и исполнять их не будет, пусть исполняют те, кому нужна советская власть, а мне она не нужна.

В 1949 году я неоднократно обращался к подсудимому, чтобы вступил в колхоз, но подсудимый в колхоз не вступал, а говорил что когда будет перемена, то он уничтожит всех руководителей села Забродь”.

Свидетель Шугайда Мария Юрьевна, 1904 года рождения, уроженка села Забродь В-Березнянского р-на с подсудимым личных счетов не имеет, сообщила:

“В 1946 году военнослужащие Советской Армии гнали лошадей около земли подсудимого, где была посеяна трава, кони зашли в траву, подсудимый стал кричать, что русские хуже мадяр и немцев, потому, что они такого не делали, как русские. Советская власть недолго здесь будет, потом мы с вами расправимся”.

На предварительном следствии допрошенные свидетели Капраль Василий Васильевич, 1924 г., Сурович Иван Степанович, 1905 г., Попович Михаил Петрович, 1911 г. рождения, все уроженцы В-Березнянского р-на, подтвердили антисоветские высказывания подсудимым Цуга, направленные против советского государства.

10.V.1954 года мать осужденного Цуга Ивана Ивановича подала завление на имя Председателя Совета Министров СССР, в котором указывает, что ей 75 лет и она не в состоянии воспитывать троих детей, а поэтому просит освободить ее сына из мест заключения, который по своей неосознанности попал в тюрьму.

Осужденный Цуга Иван Иванович имеет следующий состав семьи: согласно характеристики Забродьского с/совета от 1.V.1954 года:

Жена — Цуга Мария Васильевна, 1911 года рождения, в настоящее время работает в колхозе им. Ленина В.-Березный, дочь — Цуга Анна Ивановна, 1931 года, сын — Цуга Иван Иванович, 1937 года, дочь — Цуга Мария Ивановна, 1939 года, дочь — Цуга Зузанна Ивановна, 1949 года. Свидетельскими показаниями и частичным признанием самого осужденного доказано, что Цуга Иван Иванович систематически допускал антисоветские высказывания, направленные против советского государства, восхвалял капиталистический строй и распространял слухи о неизбежном свержении политического строя в Закарпатье.

Закарпатский областной суд от 7 февраля 1950 года правильно квалифицировал состав преступления по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР и вынес меру наказания в соответствии совершенного преступления.

ПОЛАГАЛ БЫ:

Заклученному Цуга Ивану Ивановичу, осужденному по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР, меру наказания оставить прежнюю.

Ст. оперуполномоченный 1-го спецотдела УМВД ЗО капитан
подпись (Диденко)

Начальник 1 спецотдела УМВД Закарпатской обл.
подполковник подпись (Быканов)

26/VII. — 54 г.

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 391, арк. 167—170.

№ 107

1954. — липня 30. — Довідка про смерть учасника ОУН-УПА І. М. Марковича, убитого під час проведення операції по знешкодженню його нелегальної групи

СПРАВКА

По имеющимся в управлении КГБ по Закарпатской области данным явствует, что житель села Рекиты Межгорского р-на Закарпатской области Маркович Иван Михайлович, 1924 г. рождения, с 1947 по 1949 гг. находился на нелегальном положении, как участник ОУН-УПА.

9 февраля 1949 г. при проведении Славским райотделом МГБ Дрогобычской области операции, Маркович Иван Михайлович, имевший оуновскую кличку “Боржава”, был убит.

Справку составил:

следователь следотдела УКГБ при СМ УССР
по Закарпатской области
ст. лейт. подпись Снесаренко

30.VII. 1954 г.

Основание: дело № 1061, которое хранится в Учетно-архивном УКГБ при Совете Министров УССР по Закарпатской области.

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 705, арк. 101.

№ 108

1954. — вересня 29. — Висновок військового трибуналу про вилучення із вироку обвинуваченого В. М. Марковича його належності до ОУН і поширенні націоналістичних листівок

О П Р Е Д Е Л Е Н И Е

ВОЕННЫЙ ТРИБУНАЛ ПРИКАРПАТСКОГО ВОЕННОГО ОКРУГА

в составе: председательствующего Марушина,
членов Карплюка, Ящина

рассмотрел в заседании от 29 сентября 1954 г. протест военного прокурора Прикарпатского военного округа на приговор военного трибунала пограничных войск МВД Закарпатского округа от 8 сентября 1947 г., коим осужден —

Маркович Василий Михайлович (данные) т. е. на 10 лет лишения свободы в ИТЛ, с поражением в правах на 3 года, без конфискации имущества.

Определением военного трибунала войск МВД Украинского округа приговор суда оставлен в силе, а кассационная жалоба осужденного Марковича без удовлетворения.

Заслушав доклад подполковника юстиции Яшина, заключение военного прокурора майора юстиции Шурина об удовлетворении протеста, —

Н А Ш Е Л :

Маркович признан виновным в том, что в июне 1947 г. был вовлечен своим братом в ОУН и один раз разбросал националистические листовки в с. Н. Студеном Межгорского р-на. Кроме того, Маркович с ноября 1945 г. знал об оуновской деятельности своего брата, бандита ОУН по кличке “Боржава”, но об этом органам советской власти не донес.

В своем протесте прокурор указывает, что обвинение Марковича в принадлежности к ОУН, а также в распространении листовок основано исключительно на показаниях осужденного, от которых он в жалобе Президиуму Верховного Совета СССР отказался и заявил, что он в ОУН не состоял и листовок не распространял. Других доказательств в деле нет и потому данное обвинение подлежит исключению из приговора. Прокурор считает доказанной вину Марковича в недоносительстве и потому просит квалифицировать его преступление ст. 54-12 УК УССР и меру наказания определить в 5 лет лишения свободы в ИТЛ.

Протест прокурора является правильным, т. к. по делу бесспорно установлено лишь то, что Маркович, зная об антисоветской деятельности своего брата, бандита ОУН “Боржава”, не сообщил об этом в органы советской власти (то обстоятельство не отрицается и самим осужденным).

Полностью соглашаясь с доводами протеста прокурора, Военный трибунал округа, руководствуясь Указом Президиума Верховного Совета СССР от 14 августа 1954 г. —

О П Р Е Д Е Л И Л :

Приговор Военного трибунала войск МВД Закарпатского пограничного округа от 8 сентября 1947 г. и определение Военного трибунала войск МВД Укр. округа от 7 сентября 1947 г. изменить: исключить из приговора обвинение Марковича в принадлежности к ОУН и участие в распространении националистических листовок, преступление его переквалифицировать со ст.ст. 54-1 “а” и 54-11 УК УССР на ст. 54-12 УК УССР и определить ему наказание по этой статье на 5 (пять) лет лишения свободы в исправтрудлагерях без поражения в правах. Конфискацию имущества из приговора исключить.

За отбыванием определенного ему наказания Марковича Василия Михайловича из-под стражи немедленно освободить и в силу ст. 6 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 27 марта 1953 г. “Об амнистии” считать его не имеющим судимости.

подпись

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 705, арк. 114—115.

№ 109

1955. — березня 12. — Довідка слідчого управління Комітету держбезпеки при Раді Міністрів СРСР про “буржуазно-націоналістичні організації” та “буржуазно-націоналістичний уряд” Карпатської України

СПРАВКА

По данным Комитета госбезопасности при Совете Министров СССР в период венгерского и чехословацкого режимов на территории Закарпатья существовали различные буржуазные националистические организации, из которых видное место занимали “Украинское Национальное Объединение” (УНО), националистическое общество “Просвита”, молодежное националистическое общество “Пласт” и вооруженные отряды “Сич”.

Названными националистическими организациями издавалось большое количество литературы антисоветского националистического характера, а также проводилась в широком масштабе обработка украинского населения в буржуазно-националистическом духе.

После Венского арбитража в 1938 году на Закарпатье было образовано буржуазно-националистическое “правительство” во главе с Волошиным Августиним и в этом же году в основном из украинских националистов была создана “Карпатская Сич” — вооруженные отряды “правительства” Волошина и правительственная партия — так называемое “Украинское Национальное Объединение” (УНО).

Волошинское “правительство” и главари ОУН, ориентируясь на фашистскую Германию, предлагали Гитлеру свои услуги в борьбе против Советского Союза, проводили антисоветскую агитацию и репрессии против лиц, симпатизирующих Советскому Союзу.

Справку составил

Зам. нач. 1 отд.-ния 3 отдела следственного Управления Комитета Госбезопасности при Совете Министров СССР майор Жирухин

12 марта 1955 года

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 5386, арк. 287—288.

№ 110

*1955. — квітня 28. — Лист громадянки М. Е. Барабаш
міністру внутрішніх справ СРСР з проханням дати дозвіл її чоловіку
повернутися додому із спецпоселення*

Министру внутренних дел Союза Советских Социалистических Республик
гор. Москва

ЗАЯВЛЕНИЕ

Гр-ки Барабаш Мальвины Емельяновны,
проживающей в гор. Мукачево, ул. Духновича,
дом. № 66 Закарпатской области

Мой муж Барабаш Адальберт Иванович был осужден Закарпатским областным судом в январе 1946 года по ст. 54-4 УК УССР и отбыл меру наказания в Коми АССР Кожвинском районе п-к Инта п/я № 388/13.

После отбытия наказания он не вернулся ко мне домой, а, очевидно, не имея на это разрешения, остался на поселении в месте, где отбывал меру наказания.

Я, его законная жена с сыном и престарелой матерью, проживаю в городе Мукачево, занимаюсь общественно-полезным трудом, работаю в Мукачевском институте по охране материнства и детей.

Осуждение моего мужа являлось результатом клеветы нескольких злонамеренных людей и в случае, если даже была за ним некоторая вина, то я, его жена, считаю, что 9-летний честный труд и разлука с семьей его переформировали и он стал достойным, чтобы дальнейшим честным трудом в кругу семьи помог вырастить сына и оказать помощь матери на старости лет.

Поэтому прошу Вас распорядиться о выдаче разрешения моему мужу на возвращение в город Мукачево к своей семье.

Выражаю свою глубокую благодарность за оказанную Вами моей семье помощь.

подпись (Барабаш)

г. Мукачево, 28 апреля 1955 года

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 374, арк. 118.

1955. — травня 7. — Доповідна записка військового прокурора ПРИКВО першому секретарю ЦК КПУ, першому секретарю Закарпатського обкому КПУ про організацію співробітниками репресивних органів фіктивних молодіжних націоналістичних організацій та незаконні арешти

7 травня 1955 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Первому Секретарю Центрального Комитета
Коммунистической Партии Украины товарищу
Кириченко А. И.
Первому секретарю Закарпатского областного
комитета КПУ товарищу Ваш И. М.

**О НАРУШЕНИЯХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЗАКОННОСТИ,
выявленных при пересмотре дел по Закарпатской области в порядке
Указа Президиума Верховного Совета ССР от 14 августа 1954 года**

В соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 14 августа 1954 года Военным Трибуналом Прикарпатского Военного Округа в период с сентября месяца 1954 года по 1-е апреля с. г. рассмотрено в порядке надзора 119 дел на 281 человек, осужденных ранее по обвинению в совершении государственных преступлений.

По указанным делам Военный Трибунал реабилитировал 38 человек, прекратив в отношении их уголовное производство, за отсутствием состава преступления, из них 21 чел. находились в заключении свыше 6 лет, а 16 чел. свыше 4-х лет каждый.

Кроме того, Военный Трибунал в отношении 74-х чел. приговора отменил как необоснованные и возвратил дела на доследование, из которых Управление КГБ по Закарпатской области уже прекратило производство на 31 человека. Эти лица также необоснованно в течение длительных сроков лишены свободы.

Действия 36-ти человек неправильно осужденных по обвинению в государственных преступлениях Военным Трибуналом переквалифицированы на общеуголовные преступления.

При изучении дел и опротестовании в надзорном порядке неправильных приговоров, Военной Прокуратурой Округа выявлен ряд дел, созданных работниками УМВД-УМГБ Закарпатской области провокационным путем, главным образом об антисоветских молодежных националистических организациях.

Сущность допущенных работниками УМВД-УМГБ провокаций заключалась в том, что они подсылали к отдельным лицам из числа учащейся молодежи своих негласных сотрудников под видом бандитов ОУН и других антисоветски настроенных личностей, которые вовлекли молодежь в искусственно создаваемые антисоветские организации.

В созданных таким путем организациях проводились нелегальные сборища, на которых обсуждались вопросы, связанные с приобретением оружия, распространением антисоветских листовок, созданием запасов продовольствия и тому подобное.

Затем, за все эти спровоцированные действия, работники УМВД-УМГБ арестовывали участников сборищ и предавали их суду Военного Трибунала. Об этом беззаконии свидетельствуют следующие факты:

1. 26 октября 1950 года Тячевским Окр. отделом МГБ Закарпатской области были арестованы учащиеся 9-10 классов Тячевской средней школы Публик Отто Йосифович, 1933 года рождения, член ВЛКСМ, Гладко Йосиф Иванович, 1934 года рождения, член ВЛКСМ, Велеган Андрей Михайлович, 1932 года рождения, Вакий Николай Николаевич,

1932 года рождения, член ВЛКСМ, Небола Антон Михайлович, 1934 года рождения, член ВЛКСМ и Домбай Михаил Дмитриевич, 1931 года рождения, член ВЛКСМ.

Как установлено по делу, указанные школьники под непосредственным влиянием и руководством негласного сотрудника УМГБ Закарпатской области Варга Андрея Карловича, в 1950 году в селе Тячеве создали антисоветскую националистическую организацию.

Эта организация по указанию Варга и при его непосредственном участии провела пять-шесть нелегальных сборищ, на которых обсуждались вопросы распространения антисоветских листовок, приобретения оружия, теплой одежды, продовольствия и перехода на нелегальное положение для борьбы с советской властью.

Собрав несколько старых пистолетов, до 7-ми десятков боевых патронов, теплую одежду, Публик, Варга, Гладко, Вакий и Велеган в ночь с 22 на 23 октября 1950 года направились в лесной массив близ села Усть-Черная, Тячевского района, с целью перехода на нелегальное положение, но в пути следования по информации Варга были задержаны работниками УМВД и подвергнуты аресту. Варге же работники Окр. отдела МГБ инсценировали побег.

Все участники этой организации, кроме Варги, были осуждены Военным Трибуналом как изменники родины.

Данный приговор по протесту Генерального Прокурора Союза ССР отменен, дело возвращено на доследование и 6 ноября 1954 года УКГБ по Закарпатской области в уголовном порядке прекращено.

В фальсификации материалов на арест учащихся Публик и других, в количестве 6-ти человек, по обвинению их в тяжких государственных преступлениях и в необъективном ведении следствия по делу повинны — бывший начальник Тячевского Окр. отдела МГБ майор Сафонов, его заместитель майор Олеоленко, оперуполномоченный того же отдела мл. лейтенант Бобровский, начальник 5 отдела УМГБ подполковник Сотников, бывший начальник следственного отдела подполковник Аксенов, бывший зам. начальника УМГБ полковник Бойко, работающий ныне в должности начальника УНВД по Закарпатской области, он же член областной комиссии по пересмотру дел.

По их вине шесть школьников-комсомольцев необоснованно находились в заключении 4 года каждый.

2. В июне месяце 1948 года Севлюшским Окр. отделом МГБ были арестованы жители села Вилки*, Иршавского округа — Михалынич Мария Александровна, член ВЛКСМ, Михалынич Александр Александрович, Михалынич Александр Антонович и Бабинец Василий Павлович.

Михалынич Мария обвинялась в том, что она, установив связь с руководителями банды “Фенинец” и “Ярославом”, по их заданию создала в селе Вилки антисоветскую националистическую организацию, в которую вовлекла Михалынич Александра Александровича, Михалынич Александра Антоновича и Бабинец Василия Павловича.

Дом Михалынич Марии систематически посещали под видом бандитов ОУН “Фенинец” и “Ярослав”, которые давали указания о проведении антисоветской националистической деятельности.

О работе антисоветской организации Михалынич Мария составляла отчеты, которые передавала руководителям банды ОУН “Фенинец” и “Ярославу”.

Все участники этой организации были осуждены к заключению в ИТЛ сроком на 25 лет каждый.

Как установлено, руководители банды ОУН “Фенинец” и “Ярослав”, по указанию которых Михалынич Мария создала в селе Вилки антисоветскую организацию, являлись секретными сотрудниками Управления МГБ Закарпатской области, которые и склоняли к антисоветской деятельности членов этой организации.

---

* Тут і далі правильно — Билки (О. Д.).

Военный Трибунал Прикарпатского Военного округа 12 марта 1955 года приговор по делу Михалынич Марии и других отменил и дело в уголовном порядке прекратил.

За провокацию, арест Михалынич Марии и других, необъективное расследование дела ответственны — бывший зам. начальника УМГБ по Закарпатской области полковник Макаров, бывший начальник Севлюшского Окр. отдела МГБ капитан Христиченко, его заместитель майор Парфенов, следователь областного управления МГБ ст. лейтенант Увин и бывший начальник следственного отдела полковник Аксенов.

3. 27 июля 1948 года органами УМГБ Закарпатской области был арестован житель села Монастыревск* Яцканич Василий Юрьевич.

Яцканич обвинили в том, что он систематически в своем доме укрывал бандитов-террористов Бонь Михаила, Кода и Антонь Михаила, снабжал их продуктами питания, хранил полученную от бандитов винтовку.

Как установлено, Бонь, Кода и Антонь не были бандитами ОУН, а являлись секретными сотрудниками Управления МГБ Закарпатской области, которые с провокационной целью посещали квартиру Яцканич.

Несмотря на то, что работникам УМГБ Закарпатской области было известно, что квартиру Яцканич посещали их секретные сотрудники, тем не менее они сознательно пошли на арест Яцканич, сфальсифицировали доказательства и добились осуждения на 25 лет заключения в ИТЛ.

Военный Трибунал прикво 12 февраля 1955 года приговор в отношении Яцканич отменил, дело в уголовном порядке прекратил.

Материал на арест Яцканич оформляли — начальник Хустского Окр. отдела МГБ майор Ермилов, оперуполномоченный того же отдела капитан Порошин, начальник следственного отдела УМГБ подполковник Аксенов. Следствие проводили следователи УМГБ ст. лейтенант Увин, капитан Педченко, майор Василевский.

4. В апреле 1952 года по материалам 14 погранотряда был арестован по обвинению в покушении на измену Родине Аксененко Петр Петрович, 1922 года рождения, русский, член ВКП(б) с 1944 г., исключен в связи с арестом, в Советской Армии служил с 1941 г. по 1948 год, участвовал в боях с немцами, имеет два ранения, награжден орденом “Красная Звезда”, медалями — “За отвагу”, “За взятие Будапешта” и “За победу над Германией”.

30 июня того же года Аксененко был осужден к 25 годам лишения свободы.

При проверке указанного дела в порядке надзора установлено, что начальник отделения погранотряда майор Олин, совместно с заместителем начальника 2-го отдела УМГБ Закарпатской области майором Ледневым, спровоцировали Аксененко на переход государственной границы, а затем задержали его и добились предания суду за спровоцированные ими действия.

Сущность провокации заключалась в следующем: Олин и Леднев, имея данные о том, что у Аксененко имеется по работе недостача в сумме 1244 рубля и, что он в связи с этим вызывался в милицию, подослали к нему негласного сотрудника Жолдош Ивана, который стал подстрекать Аксененко перейти вместе с ним, Жолдошем, государственную границу СССР в Венгрию.

Добившись у Аксененко согласия на переход советско-венгерской границы, Жолдош повел его по заранее условленному маршруту, где майор Олин и майор Леднев устроили засаду и задержали Аксененко, а негласному сотруднику Жолдош преднамеренно инсценировали побег.

Старший следователь УМГБ Закарпатской области майор Голованов и начальник следственного отделения капитан Зудов, зная о том, что Жолдош в действительности не скрылся, для виду выделили на него материалы в отдельное производство, указав в постановлении, что Жолдош, якобы, находится в бегах, а в действительности преследовали цель ввести прокуратуру и суд в заблуждение относительно допущенной по делу провокации.

* Правильно — с. Монастырец (О. Д.).

В апреле месяце 1955 г. приговор по делу Аксененко отменен и дело по обвинению его в государственном преступлении прекращено.

Майор Голованов и капитан Зудов до сих пор продолжают работать в следственном отделе УКГБ Закарпатской области. Более того, капитан Зудов является старшим группы рабочего аппарата Областной комиссии по пересмотру дел в отношении лиц, осужденных за контрреволюционные преступления.

Выполняя исключительно ответственную работу по подготовке указанных дел, для рассмотрения в Областной комиссии, капитан Зудов, как видно, и теперь не хочет понять требования ЦК КПСС о необходимости по-партийному разобраться в каждом конкретном деле на осужденных с тем, чтобы исправить ошибки и извращения, допущенные раньше при расследовании дел.

Так, например.

В 1948 году начальник Иршавского окружного отдела МГБ майор Ионов и оперуполномоченный того же отдела лейтенант Шмельков арестовали учителя средней школы Билунко Андрея Васильевича по обвинению его в бандпособничестве.

Следствие по делу вел следователь УМГБ Закарпатской области лейтенант Якуненко и начальник след. отдела полковник Аксенов, а обвинительное заключение утверждал зам. начальника УМГБ Закарпатской области полковник Бойко (данное время работает в должности начальника УМВД Закарпатской области).

По делу установлено, что в дом Билунко помимо его желания несколько раз приходили бандиты ОУН, причем, по требованию последних он давал им продукты питания. Также установлено, что Билунко о посещении его дома бандитами своевременно сообщал представителю сельсовета и уполномоченному милиции.

При отсутствии вины в действиях Билунко, указанные выше работники УМГБ передали на него в суд, а последний незаконно вынес Билунко обвинительный приговор, лишив его свободы сроком на 25 лет.

В октябре 1954 года лично изучив это дело в связи с предстоящим докладом его на заседании Областной комиссии по пересмотру дел, капитан Зудов составил по делу необъективное заключение о доказанности, якобы, преступления и необходимости оставления приговора в силе, чем пытался прикрыть допущенные по делу беззакония.

Будучи введенной капитаном Зудовым в заблуждение о доказанности преступления Билунко, Областная комиссия вынесла решение лишь о снижении ему меры наказания до 10-ти лет, а не о полной реабилитации осужденного.

В марте с. г. Военным Трибуналом ПрикВО приговор в отношении Билунко отменен и дело производством прекращено. Билунко, будучи невиновным, пробыл в заключении 7 лет.

5. В августе месяце 1947 года Управлением МГБ Закарпатской области были арестованы студенты Мукачевского кооперативного техникума Штень Любомир Антонович, 1926 года рождения, член ВЛКСМ, Бубряк Илья Николаевич, 1929 года рождения, член ВЛКСМ, Меденци Василий Иванович, 1929 года рождения и другие в количестве 7-ми человек.

Всем им было предъявлено обвинение в том, что они состояли в антисоветской националистической организации ОУН, имели клички, платили членские взносы, собирали оружие, приобретали медикаменты.

На следствии и в суде Штень и Бубряк показали, что они создали молодежную организацию, собирали взносы, составляли отчеты о деятельности организации, по указанию некого Гендровского Григория.

Все участники этой организации, кроме Гендровского Григория, были осуждены на длительные сроки лишения свободы. Гендровский же к ответственности не привлекался.

Как теперь установлено, Гендровский Г. являлся негласным сотрудником Управления МГБ по Закарпатской области. Следовательно, как видно из показаний Штень и Бубряк, фактическим организатором и руководителем антисоветской группы являлся — Гендровский.

По протесту Военной Прокуратуры ПрикВО приговор в отношении Штень, Бубряк и других отменен и дело возвращено УКГБ при СМ УССР по Закарпатской области на доследование. Следствие еще не закончено.

6. В 1952 году за участие в антисоветской организации Военным Трибуналом УМГБ осуждены Надь Людвик, Потор Бартоломей, Киш Шамуил и другие в количестве 17 человек.

По делу установлено, что Надь, проживая в Закарпатской области, группировал вокруг себя бывших граждан Венгрии, обещая им добиться получения виз на выезд из СССР в Венгрию.

Затем к этой группе присоединились граждане Комароми Андрей и Ковач Адальберт, по инициативе которых начались разговоры о необходимости проведения вредительства в колхозе, распространения антисоветских листовок.

За указанные действия все участники этой организации, кроме Ковач и Комароми, органами УМГБ Закарпатской области были арестованы и впоследствии осуждены.

Комароми и Ковач к уголовной ответственности не были привлечены и даже не допрашивались по делу. К делу следственными органами были приобщены справки о том, что Ковач болен, а Комароми выехал за пределы области.

Таким образом, зачинщики и организаторы антисоветских разговоров Ковач и Комароми остались не наказанными при отсутствии в деле сколько нибудь уважительных мотивов для этого. Приговор отменен с возвращением дела на доследование. Следствие еще не закончено.

7. В феврале 1947 года Военным Трибуналом войск МВД Закарпатского округа по обвинению в принадлежности к антисоветской националистической организации были осуждены к длительным срокам лишения свободы Иванчев, Буксар М. и другие в количестве 9 человек.

Следствие было проведено необъективно. Заявление осужденного Иванчева на предварительном следствии и в суде о том, что антисоветскую организацию создал некий Сопко Г. не проверено. Вместе с тем, установлено, что Сопко является негласным сотрудником УМВД и к ответственности не привлечен.

В марте 1955 года приговор по делу Иванчева и других в порядке надзора отменен и дело возвращено на доследование, для проверки заявления осужденных.

Приведенными фактами нарушения социалистической законности при расследовании дел в УМГБ-УМВД не исчерпываются.

Серьезные нарушения законности были допущены также при расследовании дел: Федько С. Д., Керечан В. В., Рушак В. И., Лях Дмитрия, Минджак и некоторых других.

Все эти нарушения законности по Закарпатской области творились в период, когда начальником Управления МГБ работал полковник Чернецкий, его заместителями полковник Бойко и подполковник Макаров.

Докладывая об изложенном прошу Вас нарушителей социалистической законности привлечь к партийной ответственности.

В отношении бывших Военных Прокуроров войск МГБ Закарпатской области, допустивших политическую близорукость при осуществлении надзора за расследованием уголовных дел, материал мною направляется Главному Военному Прокурору, для привлечения виновных к дисциплинарной и партийной ответственности.

Военный прокурор ПрикВО генерал-майор юстиции А. Лабутев

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 4087, арк. 224—235.

Літопис нескореної України. — Т. 2. — Львів: Галицька Видавнича спілка. — 1997. — С. 370—374.

№ 112

1955. — травня 12. — Лист спецпоселенця А. І. Барабаша міністру внутрішніх справ СРСР з проханням про повернення додому

Министру внутренних дел СССР
товарищу Круглову

От спец. поселенца Барабаша Адальберта Ивановича,
рожд. 1909 года, ныне находящегося в распоряжении
спекомендатуры города Инта Коми АССР. П/о Инта, 4
12.V.1955 г.

ЗАЯВЛЕНИЕ
о восстановлении прав голоса

Я родился в 1909 году в Венгрии дер. Гулач, сам венгер, женатый, имею 1 душу детей. Беспартийный, ни в каких антисоветских бандах не состоял, ранее несудим и под следствием не был.

18.VIII.1945 г. в ложносфабрикованных материалах следователями НКВД меня осудили по ст. 54-4 к лишению свободы сроком на 10 лет и 5 лет поражения в правах.

26.IV.1955 г. освобожден и стал спецпереселенцем. Моя семья, жена, сын и 69-летняя мать живут в гор. Мукачево Закарпатской области УССР. Я считаю своим долгом оказать материальное содействие моим нетрудоспособным родственникам. Но их вызвать на Север не могу, потому что это для них прямая могила здесь. Я своим заработком не в состоянии содержать не только их, даже себя.

Я не преступник. Никогда никакого преступления против власти не совершил. Стал жертвой провокации. По случаю проявления в моем пути — малейшее нарушение законности — пусть Советское правительство покарает меня строгой жестокостью.

Поэтому прошу восстановить меня в правах, возвратит к свободному труду.

Подпись Барабаш А. И.

Адрес: Барабаш Адальберт Иванович, гор. Инта Коми АССР
Предшахтная, барак № 24, до востребования, П/о Инта, 4

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 374, арк. 113.

№ 113

1956. — квітня 11. — Заява дружини І. І. Мондока, Ф. Мондок до Президії ЦК КПУ про перегляд справи чоловіка

ЗАЯВА

Мондок Ф. І. із Львівської обл., Кам'янка-Бузького р-ну с. Батятичі

Мій чоловік, Мондок Іван Ілліч, був на протязі 1920—1930 рр. керівним партійним робітником на Закарпатській Україні, яка в той час входила в склад Чехословаччини. Він був: голова крайкому партії, редактор краєвої партійної преси ("Карпатська правда"), депутат від компартії в чехосл. парламенті, член ЦК КП Чехословаччини і в 1927 р. на конгресі Комінтерну обраний до КК Виконкому Комінтерну.

У 1930 р. ЦК КП Чехословаччини вислав Мондока у Радянський Союз, щоб він міг уникнути багаторічної тюрми в Чехословаччині за свою партійну роботу. ЦК КП(б)У післав його на навчання у ВУАМЛІН (Всеукр. Асоціація Марксо-Ленінських інститутів), де він на протязі 3-х років був аспірантом в інституті історії (в Харкові). В листопаді 1933 р. він був арештований (в Харкові) і в березні 1934 р. засуджений на 5 років по 58 ст., п. 1-а. Спочатку він був висланий в с. Дмитрієво під Москвою на будівництво каналу Москва-Волга, а влітку 1934 р. пересланий у м. Кем над Білим морем (мабуть, на острови). До осені 1937 р. він писав мені листи із Кемі, а потім зовсім перестав писати. В 1938 р. я звернулася до Генеральної прокуратури СРСР і мені відповіли, що він, перебуваючи у засланні, зробив новий злочин, за який його засуджено на 10 років заслання в дальніх лагерьх без права листування. Більше я нічого про нього не знаю.

Прошу зарядити перегляд його справи і про наслідки повідомити мене.

До цього додаю більш точні біографічні дані з вказанням, чим вони підтверджуються.

Мондок Ф. І.

Львівська обл., Кам'янка-Бузький р-н, с. Батятичі

Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії. — Т. 3. — Київ: Сфера, 1999. — С. 308.

№ 114

1956. — травня 15. — Постанова заступника прокурора Закарпатської області про залишення скарги засуджених С. С. Клочурака, Ю. Ю. Перевузника та М. П. Долиная без задоволення за "відсутністю відповідних підстав"

“УТВЕРЖДАЮ”:

Прокурор Закарпатской области
Советник юстиции (Чопей)

20 мая 1956 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1956 г. мая 15 дня

гор. Ужгород

Зам. прокурора Закарпатской области советник юстиции Сагун К. Ф., рассмотрев в порядке надзора архивно-следственное дело № 0462631 на осужденных Перевузник Ю. Ю., Клочурак С. С. и Долиная Н. П., нашел:

По постановлению Особого Совещания при Народном Комиссариате Внутренних дел СССР от 26.XII.1945 г. на основании ст. 58-4 УК РСФСР за участие в антисоветской националистической организации заключены в ИТЛ:

1. Клочурак Степан Степанович, 1895 г. рождения, уроженец села Ясиня, Раховского района, Закарпатской области, по национальности украинец, из крестьян, с высшим юридическим образованием, служащий, до ареста проживал в гор. Праге (Чехословакия), занимался торговлей, — заключен в лагерь сроком на 8 лет;

2. Перевузник Юрий Юрьевич 1900 г. рождения, уроженец села Среднее, Ужгородского района, Закарпатской области, из крестьян, по национальности украинец, с высшим юридическим образованием, до ареста проживал в г. Праге (Чехословакия), работал судьей, — заключен в лагерь сроком на 8 лет;

3. Долиная Николай Петрович, 1894 г. рождения, уроженец села Долгое Поле, Тячевского района, Закарпатской области*, из семьи священника, по национальности украинец, с высшим медицинским образованием, до ареста работал врачом в гор. Праге (Чехословакия), — заключен в лагере сроком на 5 лет.

* Насправді Мараморош-Сигетського округу (Румунія) (О. Д.)

Ключурак С. С., Перевузник Ю. Ю. и Долинай Н. П. признаны виновными в том, что они являлись участниками существовавшей на территории Закарпатской Украины антисоветской националистической организации “Украинское национальное объединение”, ставившей своей задачей отторжение от СССР Украины и создание при содействии немцев украинского государства по типу фашистской Германии.

В период пребывания осужденных в 1939 году на постах Министров Карпатской Украины, а также впоследствии в период нахождения в эмиграции в Чехословакии продолжали свою враждебную деятельность, направленную против Советского Союза.

На предварительном следствии Ключурак С. С., Перевузник Ю. Ю. и Долинай Н. П. признали себя виновными в инкриминируемых им преступлениях и дали такие показания:

1. Ключурак Степан Степанович: “По существу предъявленного мне обвинения признаю себя виновным в том, что действительно в силу своих антисоветских убеждений проводил враждебную против Советского Союза деятельность. Конкретно эта деятельность выразилась в следующем: Будучи продолжительное время членом т. н. “Первой Центральной Украинской Народной Рады”, возглавлявшейся Волошиным, а также и членом ее управы, в которую входили как представитель Республиканско-Земледельческой партии. Эта Рада за подписями ее членов 21 октября 1938 года выпустила манифест, в котором требовала от тогдашнего правительства Бродия роспуска всех политических партий и сотрудничества с фашистской Германией во всех областях политической и хозяйственной жизни.

После образования правительства Волошина я был назначен политическим секретарем и уже 2 ноября 1938 года, как политический секретарь Волошина участвовал с последним и другими лицами на заседании Венского арбитража, на котором участники его: министр иностранных дел Германии Риббентроп и министр иностранных дел фашистской Италии Чиано “решили” отобрать города Ужгород, Мукачево и Берегово с прилегающими к ним районами и передать все эти территории Венгрии. Таким образом Подкарпатская Русь была урезана...”

(см. л. д. 97, 98).

Затем Ключурак подробно изложил свою деятельность на постах министра и чиновника в “правительстве” Волошина до 1 декабря 1939 г. в частности признал, что в конце 1939 года он принимал активное участие в составлении меморандума о присоединении Карпатской Украины к Словакии под протекторатом фашистской Германии с целью недопустить вступления советских войск на территорию Закарпатской Украины.

В дальнейшем от политической деятельности он отошел. (л. д. 97—100).

2. Перевузник Юрий Юрьевич, допрошенный в качестве обвиняемого на предварительном следствии, показал:

“Обвинение мне понятно. По существу предъявленного обвинения признаю себя виновным в том, что являлся автором меморандума, направленного министру иностранных дел фашистской Германии Риббентропу, который, как я теперь осознал, являлся по своему содержанию враждебным актом против Советского Союза, но такого намерения я не имел. Являясь председателем националистической организации УНО (Украинского Народного Объединения), я там фактически никакой активной работы не проводил... 15 марта 1939 г. я как член правительства Волошина участвовал на заседании сейма, на котором была провозглашена независимая буржуазно-националистическая держава “Карпатская Украина” и при формировании правительства я вошел в состав его министром внутренних дел...” (л. д. 162, 163).

3. Долинай Николай Петрович, допрошенный в качестве обвиняемого, дал такие показания:

“... По существу предъявленного мне обвинения признаю себя виновным в том, что я дважды участвовал в октябре-ноябре 1939 г. на заседаниях членов правительства Карпатской Украины, на которых был выработан меморандум, направленный министру иностран-

ных дел фашистской Германии Риббентропу, который по своему содержанию являлся враждебным актом против Советского Союза.

Являясь членом УНО (Украинского Народного Объединения) я последним был выставлен кандидатом в списках для голосования в депутаты сейма и, будучи впоследствии депутатом сейма, а также членом правительства Волошина, участвовал на заседании сейма, где была провозглашена независимая держава — Карпатская Украина. При формировании Волошиным правительства Карпатской Украины я вошел в состав последнего министром здравоохранения и социального обеспечения”.

(л. д. 190, 191).

В 1941 году при неоднократных встречах я с Волошиным имел беседы... Волошин, беседа со мной, сообщил, что имеет интересные новости и при этом показал мне пакет письма, написанного в адрес Гитлера..., в проекте, адресованном Гитлеру, предлагалось создать Украинское монархическое государство на базе территории Карпатской Украины и Советской Украины, захваченной немцами в начавшейся 22 июня 1941 года войне... Относительно указанного проекта знали Клочурак и Перевузнак, так как в 1941 г. при беседе с ними стало об этом известно...”

(л. д. 192—196).

Инкриминируемые Клочураку, Перевузнаку, Долину преступные действия подтверждены также другими лицами, арестованными по обвинению в националистической антисоветской деятельности.

Брашайко Юлий Михайлович, 1879 г. рождения, член УНО, показал, что Долина и Перевузнак он знает как активных националистов

(л. д. 35-42).

Ревай Федор Иванович, 1890 г. рождения, член УНО, характеризует Клочурака, Перевузнака и Долина как активных деятелей Волошинского “правительства” и членов УНО (л. д. 48—59).

Ворон Андрей Михайлович, 1901 г. рождения, член УНО, характеризует Клочурака, как резко настроенную антисоветскую личность (л. д. 65);

В качестве вещественных доказательств к делу приобщены документы, подтверждающие антисоветскую деятельность Клочурака, Перевузнака и Долина:

1. Черновик меморандума на имя Риббентропа, от ноября 1939 г., написанный рукой Перевузнак Ю. Ю., в котором он ставит вопрос о присоединении Карпатской Украины к Словакии под протекторатом фашистской Германии, чтобы избежать присоединения ее к Советскому Союзу.

2. Манифест от 21.X.1938 г., отпечатанный в типографии “Свобода” в г. Ужгороде от имени “Первой Украинской (русской) Центральной Народной Рады” с подписями Волошина, Долина, Клочурака и других. О создании самостоятельного Украинского государства под протекторатом фашистской Германии.

3. Письмо на имя Риббентропа на немецком языке от имени “правительства” Прикарпатской* Украины от 30.XI.1939 г. о создании самостоятельного Украинского государства под протекторатом Германии.

4. Письмо на немецком языке Адольфу Гитлеру от лица, подписавшегося псевдонимом “Преданный” от II.VII.1941 г. о создании самостоятельного Украинского государства во главе с Президентом Волошиным и превращения его впоследствии в монархию под протекторатом Германии во главе с монархом, каким-нибудь крон-принцем.

Таким образом, преступления, вмененные в вину Клочураку С. С., Перевузнаку Ю. Ю. и Долиной Н. П., материалами, имеющимися в деле, подтверждены полностью.

6.V.1946 г. по жалобе сестры Долиной — Долиной Марии дело проверялось зам. нач. Главного Управления “Смерш” генерал-лейтенантом Бабич и в пересмотре постановления Особого Сопещения отказано.

* Правильно — Карпатской (О. Д.).

После отбытия срока наказания с зачетом рабочих дней Долиной Н. П. 4.III.1950 г. освобожден из заключения.

В связи с жалобами осужденных Ключурака С. С. и Перевузника Ю. Ю., адресованными в 1954 году Президиуму Верховного Совета СССР и поступившими в Прокуратуру Закарпатской области 16.IV.1956 г. через Комитет Госбезопасности при СМ СССР, настоящее дело облпрокуратурой истребовано для проверки.

Рассмотрев материалы и жалобы, считаю, что для опротестования постановления Особого Совещания по данному делу нет никаких оснований.

В своих жалобах Ключурак и Перевузник не отрицают совершенных ими действий, но заявляют, что они якобы осуждены неправильно, так как не являлись советскими гражданами, а действовали на территории Чехословакии и их действия являлись внутренним делом Чехословакии. В виду того, что они наказание отбыли и находятся на ссылке на поселении, то просят освободить от ссылки и разрешить выезд в Чехословацкую республику.

Доводы жалобщиков не могут быть приняты во внимание, так как все действия их были направлены против интересов трудящихся Закарпатской Украины и усиление мощи гитлеровской Германии и явно против Советского Союза, о чем свидетельствуют практические их враждебные действия и переписка с Гитлером и Риббентропом по вопросу передачи Закарпатской Украины под протекторат Германии, впоследствии об отрыве также и Советской Украины от СССР.

За эти преступные действия Ключурак, Перевузник и Долиной правильно привлечены к ответственности по ст. 54-4 УК РСФСР и мера наказания, назначенная за эти преступления, соответствует степени социальной опасности преступников и совершенных ими преступлений.

Жалоба Ключурака и Перевузника в части освобождения их от ссылки на поселение подлежит удовлетворению на основании Указа Президиума Верховного Совета Союза ССР, от 10.III.1956 года “Об отмене Указа Президиума Верховного Совета ССР от 21.II.1948 г. “О направлении освобожденных государственных преступников по отбытии наказания в ссылку на поселение в отдаленные местности СССР”.

Что касается вопроса о выезде жалобщиков в Чехословацкую республику, то данный вопрос может быть решен на общих основаниях через соответствующие органы, после освобождения жалобщиков от ссылки.

На основании изложенного, руководствуясь ст. 360 УПК УССР и Приказа Генерального Прокурора Союза ССР № 229 от 29.XII.1954 года, —

П О С Т А Н О В И Л :

1. Жалобу Ключурака С. С. и Перевузника Ю. Ю. об опротестовании постановления Особого Совещания и освобождения их от наказания оставить без удовлетворения за отсутствием к этому оснований.

2. Поставить вопрос перед прокурором Коми АССР об освобождении Ключурака, Перевузника и Долиная от ссылки на поселение на основании Указа Президиума Верховного Совета СССР от 10 марта 1956 года.

3. Разъяснить жалобщикам, что вопрос о их выезде в Чехословацкую республику может быть решен через органы МВД.

4. Надзорное производство по делу по обвинению Ключурака Степана Степановича, Перевузника Юрия Юрьевича и Долиная Николая Петровича дальнейшим производством прекратить и дело направить для хранения в отчетно-архивное отделение УКГБ при СМ УССР по Закарпатской области.

Зам. прокурора Закарпатской области
советник юстиции К. Сагун

(Опубликовано мовой оригиналу).

Карпатський край. — 1995. — № 5-8, травень-серпень. — С. 51-52.

1956. — червня 27. — Відповідь начальника слідчого відділу УКДБ при Раді Міністрів УРСР на запит щодо справи № 0185569

Начальнику УКГБ при Совете Министров СССР
по Ивановской области — полковнику тов. Желтухину
г. Иваново

ПОЯСНЕНИЕ

Согласно Вашему запросу № 6/1011 от 20 июня 1956 года, поясняю:

В конце 1941 года, в связи с началом военных действий, в г. Иваново было эвакуировано несколько сот арестованных иностранцев, до этого содержавшихся в тюрьме в городе Станиславе УССР. Возможно, что в это число входила и группа арестованных: Фаркош И. Я., Мартон И. Б. и др.

Как были доставлены эти арестованные в г. Иваново, мне не известно. Знаю, что арест их произведен в разное время до начала войны.

В конце 1941 г. и в начале 1942 г. ведением следствия по этой категории дел занималось большинство следработников управления, на этой работе находился и я, занимая должность старшего следователя контрразведывательного отдела.

Консультантом по этим делам при Управлении в то время был имевший отношение к аресту перебежчиков командир погранотряда по фамилии Карпов.

В начале 1942 года многие из арестованных находились в крайне истощенном состоянии и были размещены в больнице № 1 в г. Иваново и в Шуйской тюремной больнице.

В связи с тем, что многих арестованных администрация тюрьмы не выдавала на допросы, я ходил к ним в больницу.

О тяжелом состоянии арестованных (истощение, авитаминоз) мною был подан рапорт на имя бывшего начальника управления НКВД Ивановской области и доложено наблюдавшему за ходом следствия помощнику прокурора по спецделам Ивановской области (кажется, т. Пономареву). О таком же положении докладывали руководству НКВД и другие следователи.

Руководством НКВД принимались меры к оздоровлению арестованных, под наблюдением врачей было организовано изготовление витаминхвоевого отвара, выдавался пророщенный горох, несколько улучшилось питание.

Однако смертность арестованных к весне 1942 г. росла, были недели, когда арестованные умирали ежедневно, умершие насчитывались десятками.

По некоторым из дел в ходе следствия и до вынесения приговора арестованных уже не оставалось в связи с их смертью. Допросы арестованных (которых можно было допрашивать по их физическому состоянию) велись в строгом соответствии с требованиями законности.

Почти никто из этих арестованных не владел русским языком, поэтому их допросы велись через соответствующих переводчиков, в числе которых были бывшие сотрудники аппарата Коминтерна: тт. Гошек, Никольская и другие преподаватели Ивановского интернационального дома.

Личность упомянутого в Вашем запросе арестованного Мартона И. Б. и содержание его обвинения за давностью времени и в связи с наличием в то время большого числа дел совершенно не помню. Хорошо помню, что большинство подследственных находилось в истощенном и болезненном состоянии.

В то время в управлении не было следователя, который бы не встречался с несколькими фактами смертности его подследственных из этой категории арестованных. Основной причиной смертности было истощение арестованных иностранцев, что не зависело от следственных работников.

Для полного представления о причине смерти арестованного Мартон и многочисленной смертности других арестованных иностранцев прошу Вашего распоряжения поднять и проанализировать учетные данные о смертности и истории болезни за этот период по указанной категории лиц. Эти данные должны храниться в тюрьме № 1 и в Шуйской тюремной больнице Ивановской области.

Производилось или не производилось вскрытие трупа умершего арестованного Мартон мне не известно. Направление на вскрытие трупов, содержащихся в тюрьме арестованных и установление причин смерти, возлагается и возлагалось на администрацию тюрем. Как выполняла тюремная администрация эти установленные требования, мне не известно.

Помню лишь, что акты о многочисленных фактах смерти арестованных поступали из тюрьмы № 1 и из Шуйской тюремной больницы к следователям, когда умершие были уже захоронены.

Состояние этой группы арестованных было хорошо известно как бывшему руководству УНКВД, всем следственным работникам и работникам тюрьмы, а также и прокуратуре Ивановской области.

Начальник следотдела УКГБ при СМ УССР
по Киевской области — полковник подпись (Леонов)

27 июня 1956 г.

г. Киев

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр, 1801, арк. 454-456.

№ 116

1956. — липня 1. — Заява Ф. Мондок прокурору Київського військового округу про розшук відомостей про її чоловіка І. І. Мондока

ВОЕННОМУ ПРОКУРОРУ КИЕВСКОГО ВОЕННОГО ОКРУГА, г. Киев

На мою просьбу найти местопребывание арестованного в 1933 г. Мондока Ивана Ильича, рожд. 21.V.1893 г. в Закарпатской Украине, в случае его смерти, произвести посмертную реабилитацию, я получила письмо из Прокуратуры УССР в Киеве о том, что 25.IV. с. г. это дело было передано в Ваше ведение и я должна к Вам по этому вопросу обращаться.

С тех пор прошло больше 2-х месяцев, и я не получила от Вас никакого сообщения. Предполагая, что из-за давности дела и утери мной писем арестованного у Вас нет о нем достаточных данных, хочу настоящим дать следующие дополнительные сведения:

- 1) арест произошел в Харькове 2.XI.1933 г. органами ОГПУ;
- 2) в начале марта (или в феврале) 1934 г. Мондок был осужден выездной тройкой ОГПУ по 58 ст. (на Украине, кажется, 54), п. 1 на 5 лет;
- 3) в марте 1934 г. был отправлен на стройку канала Москва-Волга в с. Дмитриево под Москвой, где работал в редакции газеты “Перековка” до лета 1934 г. (точно месяца не помню);
- 4) куда был отправлен из с. Дмитриево, не помню, но у меня есть данные предполагать, что это была Архангельская область, Свирьстрой (постройка электростанции, думаю). Там работал на лесозаготовках, тяжело заболел и был переведен из госпиталя на работу в какое-то санитарное учреждение, где находился до 1936 года;
- 5) последний известный мне этап — это Соловецкие острова. Туда он был переведен приблизительно в феврале 1936 г., через Мурманск. Не помню точно его адреса на островах (хотя, мне кажется, что он начинался от слова “г. Кемь, почт. ящ. ...”). Моя подруга, у

которой муж тоже находился на Соловках и встречался с Мондоком, утверждает, что у них был общий адрес: АКССР, почт. отделение Рабоче-Островск, в отделение ББК. Я теперь вспоминаю, что в самом деле у него был такой адрес.

На островах Мондок находился до осени (приблизительно сентябрь мес.) 1937 г. Дальнейшие его судьбы мне не известны.

На мой запрос в Генеральную Прокуратуру СССР в 1938 г. мне ответили, что он был вновь осужден на 10 лет и сослан в дальние лагеря без права переписки.

Не откажите сообщить мне, каков результат произведенных Вами розысков.

С совершенным уважением

Мондок Ф. И.

Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії. — Т. 3. — Київ: Сфера, 1999. — С. 308—309.

№ 117

1956. — жовтня 20. — Висновок військової колегії Верховного суду СРСР про відміну постанови особливої наради при МДБ СРСР стосовно засудженого А. М. Патруса-Карпатського і звільнення його з-під варту

ВЕРХОВНЫЙ СУД СОЮЗА ССР

ОПРЕДЕЛЕНИЕ № 4Н-018594/56

Военная коллегия Верховного суда СССР

В составе председательствующего полковника юстиции Борисенко и членов: полковника юстиции Степанова, подполковника юстиции Швецова, рассмотрев на заседании от 20 октября 1956 г. протест (в порядке надзора) Генерального прокурора СССР на постановление особого совещания при МГБ СССР от 11 декабря 1948 г., которым Патрус-Карпатский Андрей Михайлович, 1917 года рождения, уроженец Закарпатской области, до ареста работавший уполномоченным Союза советских писателей Украины по Закарпатской области по ст.ст. 58-4 и 58-6 ч. I УК РСФСР заключен в ИТЛ на 25 лет.

Заслушав доклад тов. Швецова и заключение пом. Главного военного прокурора майора юстиции Сухова об удовлетворении протеста,

УСТАНОВИЛА:

Патрус-Карпатский признан виновным в том, что он в 1938—1939 гг. в Закарпатье сотрудничал в фашистско-националистической прессе, систематически печатал в газете “Нова свобода” свои стихи, статьи националистического и профашистского характера. Кроме того, работая в 1942—43 годах в чехословацкой военной миссии в СССР, занимался шпионской деятельностью против Советского Союза.

В протесте ставится вопрос об отмене постановления особого совещания о прекращении дела за недоказанностью обвинения по следующим основаниям:

На следствии и в своих жалобах, поданных после заключения в ИТЛ, Патрус-Карпатский свое сотрудничество в 1938—1939 гг. в буржуазно-националистической газете “Нова свобода” объяснил тем, что он это делал по заданию Закарпатского крайкома компартии Чехословакии, членом которой он являлся.

Утверждение Патруса-Карпатского о том, что он работал в этой газете по заданию Компартии Чехословакии, материалами дела не подтверждается.

Однако из показаний бывших руководящих работников Компартии Чехословакии Мацканюка, Климпотюка и Вайса, а также из приобщенных к делу копий архивных документов видно, что партийная организация сотрудничество Патруса-Карпатского в газете “Новая

свобода” не считала предательством со стороны последнего и не привлекала его к партийной ответственности за его буржуазно-националистические колебания.

К делу в качестве вещественных доказательств приобщены статьи, написанные Патрусом-Карпатским, и помещенные в газете “Новая свобода”. В этих статьях выступлений против Советского Союза не содержится.

Обвинение Патруса-Карпатского в шпионаже основано на его показаниях и на показаниях Цибере П. П.

Патрус-Карпатский на допросах признавал, что он члену Государственного совета Чехословакии в Лондоне Цибере посылал в 1942—43 гг. донесения о том, что многие чехословацкие граждане, эмигрировавшие в СССР, содержатся в местах заключения, и просил принять меры к освобождению их. Это обстоятельство подтверждено и показаниями Цибере.

В своих жалобах Патрус-Карпатский утверждает, что он шпионажем не занимался, а как чехословацкий военнослужащий по приказанию своего начальника генерала Пика подписывался под телеграммами, направленными в Лондон, в которых сообщалось о положении чехословацких граждан в СССР.

Произведенной по делу проверкой направление Патрус-Карпатским в Лондон каких-либо иных сведений, кроме тех, о которых он показал на следствии, не установлено.

МВД СССР сведениями о связях Патруса-Карпатского с иностранными разведками не располагает. Приобщенные к делу материалы КГБ при Совете Министров СССР на Патруса-Карпатского неконкретны, а часть из них вызывает сомнение в их достоверности. Ввиду этого сделать по ним выводы о наличии шпионских связей Патруса-Карпатского с иностранными разведками не представляется возможным.

Сведениями о принадлежности к иностранным разведкам Цибере МВД СССР и КГБ при Совете Министров СССР не располагает.

Военная коллегия Верховного суда СССР, рассмотрев материалы дела и соглашаясь с протестом,

ОПРЕДЕЛИЛА:

Постановление особого совещания при МГБ СССР от 11 декабря 1948 года в отношении Патруса-Карпатского Андрея Михайловича отменить и дело о нем производством прекратить за недоказанностью обвинения. Патруса-Карпатского Андрея Михайловича из-под стражи освободить.

Председательствующий подпись

члены: подпись

подпись

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр, 972, арк. 286—287.

№ 118

1956. — листопада 19. — Заява Ф. Мондока старшому слідчому слідуправління КДБ при РМ УРСР тов. Короткому про пошуки місця перебування І. І. Мондока

ЗАЯВА Ф. МОНДОКА СТ. СЛЕДОВАТЕЛЮ СЛЕДУПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ СМ УССР ТОВ. КОРОТКИЙ

на Ваше письмо от 15.X.1956 г. № 28/1/4971

1) В г. Берегово Закарпатской обл. находится областной архив Закарпатской области. Там сообщили мне, что они располагают богатым материалом о жизни и деятельности Мондока Ивана Ильича. Если Вы обратитесь к ним, они согласны дать Вам данные, т. к. у них имеются документы как партийных организаций, так и материалы полиции и государ-

ственных учреждений, капиталистических учреждений дореволюционного периода в Чехословакии.

2) В Закарпатской области очень много людей, которые знали Мондока И. И. Указываю нескольких старых членов партии в Ужгороде. В случае надобности они же могут указать других лиц, живущих в селах и других городах Закарпатской области. а) Пфеффер Адольф Гейзович, г. Ужгород, Больничная ул., № 3.

Вместе с Мондоком присутствовал в Будапеште на организационном собрании Компартии Венгрии, а затем работал с ним в парт. организациях в Ужгороде с 1920 по 1930 гг.

б) то же самое Давид Гейзович Пфеффер, г. Ужгород, Больничная, 3.

в) рабочий Александр Бурич, г. Ужгород, ул. Толстого, 50, член бюро Закарпат. крайкома КП Чехословакии с 1919 г.

г) Клемпотюк Николай Васильевич, г. Ужгород, площ. Ленина, 14. Старый член КПЧ, в настоящем корреспондент “Рад. Украины”.

д) Юдкович Моисей, г. Ужгород, Юридическая консультация, Советская ул., член КПЧ с 1918 г.

е) Варга Петр Ильич, г. Ужгород, председатель Облсобеса.

ж) Липовский, рабочий горводопровода в Ужгороде, старый рядовой член партии.

Одновременно обращаюсь к Вам с личной просьбой. Если Вам известно местопребывание Мондока И. И., то прошу сообщить мне об этом. В случае, если он умер, прошу прислать подтверждение.

подпись

Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії. — Т. 3. — Київ: Сфера, 1999. — С. 309.

№ 119

1957. — квітня 11. — Висновок у справі І. Мондока про відміну рішень судової трійки при Колегії ДПУ УРСР та трійки УНКВС Ленінградської області

“Утверждаю”

Председатель Комитета Госбезопасности
при Совете Министров УССР генерал-майор
подпись В. Никитченко
18 июня 1957 года

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ст. следователь Следственного управления КГБ при СМ УССР капитан Короткий, рассмотрев материалы архивно-следственных дел № 32518 и № 3155 на Мондока Ивана Ильича, 1893 года рождения, уроженца с. Русские Грабовцы (Чехословакия), украинца, гр-на СССР, из служащих, бывшего секретаря Закарпатского края компартии Чехословакии, редактора газеты “Карпатская правда”, члена интернациональной контрольной комиссии Коминтерна, в последнее время — аспиранта Института красной профессуры ВУАМЛИНА, и материалы дополнительной проверки.

НАШЕЛ:

Мондок был арестован 3 ноября 1933 года СПО ГПУ УССР. Что послужило основанием к его аресту, в деле не указано.

На предварительном следствии Мондок признал себя виновным в том, что он являлся членом “Украинской военной организации” (УВО), в которую был в 1926 году завербован

Баданом, а также в том, что проводил борьбу с коммунистическим движением на Закарпатской Украине и Чехословакии.

Далее Мондок показал, что в феврале 1926 года, во время его пребывания в Харькове, он познакомился со Скрыпником, Максимовичем, Васильковым, которые много говорили ему о неправильности политики КПЧ (компартии Чехословакии) по украинскому вопросу, в результате чего он согласился на Закарпатской Украине проводить украинскую линию в национальном вопросе. Затем на квартире у Скрыпника, в присутствии Максимовича и Бадана, он подписал соглашение, по которому обязывался делать все в интересах украинизации Закарпатской Украины.

После подписания этого соглашения Бадан и Максимович заявили ему, что теперь он принадлежит к “Украинской военной организации”, которая работает в рамках всех компартий или коммунистических организаций в интересах украинского народа.

“УВО”, — как ему объяснили Максимович и Бадан, — это ударный отряд борцов за дело украинского трудящегося народа и Соборной Украины.

На основании директив и инструкций Бадана, Максимовича, Зенона и руководителей разломовцев из КПЗУ его основная задача состояла в “украинизации” населения Закарпатской Украины и Восточной Словакии.

Мондок показал, что начиная с 1926 года им проводилась вредная для коммунистического движения работа по линии “УВО”; перевел на украинский язык все издания партии, переорганизовал партаппарат, развернул пропагандистскую и агитационную работу в пользу роста украинской национальной сознательности в рядах рабочих, крестьян и интеллигенции. Эти показания Мондока несостоятельны.

Далее он показывал, что после того, как партийная организация (Закарпатья) перешла на “украинскую линию” в национальном и языковедческом вопросе, началось наступление чешского правительства, конфисковавшего издания и не разрешавшего употреблять слово “украинцы”.

Проведение в жизнь “украинской линии” привело к тому, что влияние партии, по показаниям Мондока, на широкие массы сильно уменьшилось. На выборах в 1928 г. партия потеряла половину голосов, а на выборах в 1929 году в парламент партия получила всего лишь два депутатских места, значительно уменьшилось количество членов партии, а КПЧ осталась засоренной членами “УВО”.

Наряду с этим Мондок показал, что он давал сведения о работе КПЧ Зенону и Тузу как работникам чешской разведки, а также о том, что он по указанию Бадана “в интересах украинизации Закарпатской Украины” связался с Нечасом (ответственным работником чешской контрразведки), которого информировал во время встреч с ним о делах КПЧ и Коминтерна.

В 1930 году в связи с угрозой ареста и длительного тюремного заключения он с согласия КПЧ выехал в Советский Союз.

В своих показаниях как известных ему участников “УВО”, арестованных ранее его, Мондок назвал: Бадана, Максимовича, Василькова, Турянского, Бея, Яворского, Романюка, Дятлова, Тура, Войтюка, Приступу, Сидоряка, а как участников “УВО”, находившихся за границей, Зенона (Богдан, Кузьма), Рудзинского, Дубинского, Цуперяка, Бойчука, Туцканюка, Гренджу-Донского, Дивнича, Ярему, Ладана, Железняка, Зейкань, Сикуру, Затворницкого, Борканюка, Климпотюка, Петрущака и Туряницу.

Кроме признательных показаний Мондока, других доказательств в деле по его обвинению не имеется, однако в обвинительном заключении по делу отмечено, что Мондок проходит по показаниям Приступы и Гриценко-Цивинского.

28 февраля 1934 года Судебной тройкой при коллегии ГПУ УССР Мондок был осужден к 5 годам ИТЛ.

Отбывая наказание, как это видно из архивного дела № 3155, 25 ноября 1937 года тройкой УНКВД Ленинградской области Мондок был осужден к ВМН.

В архивном деле, по которому Мондок осужден вторично, имеются только оперативные материалы, следственных не имеется. В оперативных материалах содержатся сведения о том, что в разговорах с другими осужденными Мондок говорил, что он был арестован и осужден неправильно и что виновным он себя ни в чем не признает.

В процессе дополнительной проверки по настоящему делу установлено, что Бадан, Максимович, Туз, Васильков, Турянский, Яворский, Войтюк, Сидоряк и другие лица, прошедшие по показаниям Мондока, арестовывались органами НКВД и были осуждены как участники “УВО”

Из архивно-следственного дела на Бадана-Яворенко видно, что на предварительном следствии он в отношении Мондока дал показания как об участнике “УВО”, который, по его показаниям, в 1925 году был им вовлечен в эту организацию.

По показаниям Приступы, Мондок также проходит как участник “УВО”, который был тесно связан с Тузом и Ирчаном.

Кроме того, Приступа показал, что сам Мондок несколько раз рассказывал ему и Войтюку, что Тур вел с ним переписку по организационным вопросам “УВО”, используя для этого дипломатическую почту. В частности, они вели таким способом переписку о тактике в отношении скомпрометированного на Советской Украине Бадана, с которым они дружили и работали в Чехии как члены “УВО”, а потом решили пожертвовать им, чтобы самим лучше законспирироваться.

О Мондоке, как об участнике повстанкома на предварительном следствии в 1933 году были даны показания и Гриценко-Цивинским, признавшим себя виновным в принадлежности к “Украинской военной организации” и связи с польской дефензивой, однако 19 апреля 1957 года Военной прокуратурой КВО после проверки вынесен протест о прекращении его дела за отсутствием состава преступления.

По показаниям Максимовича на предварительном следствии Мондок как участник “УВО” не проходит.

Крилык-Васильков, Букшованный, Зозуляк, Демчук, Бей-Орловский, Викул, Яворский и Сарван, осужденные как участники “УВО”, показаний в отношении Мондока не дали, а Туз и Сидоряк свое участие в контрреволюционных организациях отрицали.

В I спецотделе МВД УССР сведений о том, что Климпотюк, Борканюк, Дивнич, Жупник, Туцканюк и Туряница привлекались к ответственности, — не имеется.

Проверить по учетам I спецотдела МВД УССР Петрушака, Бойчука и Нагорного без полных установочных данных не представилось возможным.

Дело на Войтюка 28 августа 1956 года Военным трибуналом Киевского Военного округа прекращено за отсутствием в его действиях состава преступления.

Допрошенный 15 апреля 1957 года в качестве свидетеля Гаско показал, что он в 1933 году, будучи арестованным, длительное время находился в одной камере с Баданом, что последний в камере вел разговоры о необходимости подписывать любые обвинения, выдвигающиеся следствием, так как это необходимо из политических соображений, и что он, Бадан, исходя из этого, оговорил себя и всех своих знакомых, кроме одного Скрыпника, память которого он не хотел осквернять.

В отношении Мондока свидетель Гаско заявил, что он не помнит, был ли он лично с ним знаком, однако показал, что Мондок в статьях, публиковавшихся в периодической печати, выступал как убежденный коммунист, веривший в победу трудящихся Закарпатья, в их освобождение и объединение с Советской Украиной.

Свидетель Туцканюк, прошедший по показаниям Мондока как участник “УВО”, находившийся за границей, на допросе 6 ноября 1956 года эти показания Мондока не подтвердил и характеризовал его как человека, преданного делу компартии, активно выступавшего перед трудящимися Закарпатья с призывами к борьбе против буржуазии за улучшение материального благосостояния трудящихся.

Свидетель Липовский, будучи допрошенным 14 ноября 1956 года, показал, что Мондок с 1921 года был членом компартии Чехословакии, непродолжительное время являлся секретарем краевого комитета компартии Чехословакии на Закарпатье, но с этого поста был снят за пассивность в работе. Кроме того, свидетель Липовский показал, что Мондок был редактором газеты “Карпатская правда”, избирался депутатом Чехословацкого парламента от коммунистической партии, арестовывался за выступления против буржуазии, во время ди-

скуссии отстаивал линию ЦК ВКП(б) и что в связи с предстоящим длительным тюремным заключением Мондок выехал в Советский Союз.

Свидетель Гросман на допросе 14 ноября 1956 года заявил, что об антипартийной деятельности Мондока ему ничего не известно и показал, что Мондока он знает с 1919 года по совместной работе в компартии и по работе в редакции газеты “Карпатская правда”.

Являясь секретарем краевого комитета компартии Чехословакии на Закарпатье, Мондок избирался от компартии депутатом парламента.

Выступая на проводимых им митингах, он критиковал буржуазные порядки Чехословакии и призывал трудящихся Закарпатья к борьбе против буржуазии за улучшение благосостояния народа. В 1930—1932 гг., как показал далее Гросман, Мондок в связи с преследованиями карательных органов Чехословакии за деятельность в компартии эмигрировал в Советский Союз.

Как преданного делу коммунистической партии, бывшего секретаря краевого комитета компартии Чехословакии на Закарпатье, депутата буржуазного парламента Чехословакии и редактора газеты “Карпатская правда” характеризовал Мондока и допрошенный 16 ноября 1956 года свидетель Варга.

По документальным материалам государственного архива Закарпатской области (донесения, информации, отчеты полицейских, жандармских, судебных органов, а также коммунистической прессы) Мондок значится как член социал-демократической партии Венгрии с 1913 года. В период первой мировой войны в 1915 году он попал в русский плен. После победы Великой Октябрьской социалистической революции в России учился в социалистической академии в Москве. В период советской власти в Венгрии в 1919 году находился в Будапеште и был политическим уполномоченным советского правительства и редактором газеты “Русская правда”. После поражения советской власти в Венгрии пребывал в Ужгороде, затем в Вене. Являлся одним из организаторов международной социалистической партии в Закарпатье, стоящей на платформе III Интернационала, а затем в 1921 г. — краевой организации коммунистической партии Чехословакии в Закарпатье. В апреле 1920 года был избран секретарем международной социалистической партии и редактором органа партии газеты “Правда”, затем “Карпатская правда”, после образования коммунистической партии Чехословакии в 1921 году стал секретарем Закарпатского краевого комитета партии и в этой должности проработал до 1929 года. С 1925 по 1929 год являлся депутатом чехословацкого парламента от КПЧ. За период политической деятельности принимал участие в конференциях и партийных съездах КПЧ, которые состоялись между 1921 и 1930 годами. В 1928 году он являлся членом ревизионной комиссии Коминтерна.

В 1929 году после перемещения краевого комитета КПЧ из г. Ужгорода в г. Мукачево он остался в Ужгороде в должности секретаря окружного комитета компартии. В 1930 году в связи с репрессиями чехословацких буржуазных властей нелегально эмигрировал в Советский Союз в г. Харьков. В госархиве Закарпатской области сведений об антипартийной деятельности Мондока не обнаружено.

В материалах, хранящихся в ЦК КПСС, в отношении Мондока содержатся сведения о том, что он являлся членом РКП(б) с 1918 года, с 1919 по 1921 год членом компартии Венгрии, с 1921 по 1930 год членом компартии Чехословакии.

Прибыл в СССР из Чехословакии 29 июля 1930 года из-за преследования чехословацкими властями. Разрешение на выезд дано ЦК компартии Чехословакии. В 1919 году Мондок был политкомиссаром Красной дивизии “Русской Краины”, затем уполномоченным политкома автономной “Русской Краины”, принимал участие в создании компартии Чехословакии, являлся редактором “Карпатской правды”, избирался секретарем крайкома в Закарпатской Украине и членом бюро крайкома, был также депутатом от Закарпатской Украины в чехословацком парламенте. В 1931 году он являлся членом Интернациональной контрольной комиссии.

В сообщении института истории ЦК КП Украины — филиала института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС — указывается, что: “Мондок Иван Иванович (но не Ильич), 1893

года рождения, член КП(б)У с 1931 года, был членом коммунистической партии Чехословакии, служил в венгерской армии вольноопределяющимся. Аспирант Института красной профессуры ВУАМЛИНа. Обвиняется в активном участии в контрреволюционной фашистской организации, стремившейся к свержению советской власти путем восстания. За участие в контрреволюционной фашистской организации Мондока И. И. из партии исключить”.

Это решение ЦКК КП(б)У в отношении Мондока было принято, как видно из этой справки, 13 декабря 1933 года, т. е. после его ареста.

Других документальных материалов на Мондока И. И. в партархиве филиала ИМЛ не обнаружено.

При проверке Мондока по материалам Центрального государственного особого архива ГАУ МВД СССР и ПГУ КГБ при СМ СССР сведений о его связи с чешскими разведорганами и его провокаторской деятельности не обнаружено.

В ПГУ КГБ при СМ СССР сведений о связи Туза, Зенона и Нечаса с чешскими разведорганами не имеется.

В I отделе КГБ при СМ УССР сведений о связи с чешскими разведорганами в отношении Туза и Зенона также не обнаружено, а Нечас по архивным материалам I отдела КГБ при СМ УССР проходит как видный член социал-демократической партии, находившийся в близких отношениях с украинской социал-демократической и с украинской эмиграцией, высказывавший веру в творческие силы советского народа и в прочность социализма.

На основании вышеизложенного,

ПОЛАГАЛ БЫ:

Решение Судебной тройки при Коллегии ГПУ УССР от 28 февраля 1934 года и решение тройки УНКВД Ленинградской области от 25 ноября 1937 года по делам на Мондока Ивана Ильича отменить и дела прекратить за отсутствием состава преступления,

Ст. следователь следуправления КГБ
при СМ УССР капитан подпись Короткий

Согласны:

Начальник отдела следуправления КГБ
при СМ УССР подполковник подпись Защитин
Начальник следственного управления КГБ
при СМ УССР полковник подпись Пивоварец

Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії. — Т. 3. — Київ: Сфера, 1999. — С. 309—312.

№ 120

1958. — жовтня 10. — Лист І. І. Климпуша Генеральному прокурору СРСР з проханням вирішення питання про його реабілітацію

Генеральному прокурору СССР
гор. Москва
от гр-на Климпуш Ивана Ивановича, прож.
с. Ясиня Раховского района Закарпатской
обл. УССР, ул. Сталина, 49

ПРОСЬБА О РЕАБИЛИТАЦИИ

Постановлением особого совещания при быв. МГБ СССР от декабря м-ца 1947 г. был я лишен свободы на срок 8 лет по ст. 54-4 УК УССР. После отбытия срока в 1956 г. я был освобожден из заключения.

Мое обвинение, а следовательно и наказание лишены всякого основания. Я был наказан только за то, что проживал в буржуазной Чехословакии и не был коммунистом. Значит, меня наказано за мое мнимое буржуазное убеждение, а не за действия против рабочего класса. Доказательством этого является то, что меня приговорил не трибунал или другой суд, и лишил свободы не конституционный орган — особое совещание, которое наказывало людей не за их действия, а за их мнение.

Отмечаю, что после освобождения Закарпатья Красной армией я сразу включился в полезный труд и восстанавливал разрушенное войной народное хозяйство (кооперацию и лесозавод). Возвращаясь из служебной командировки, я был арестован. Мне предъявлялись чудовищные обвинения в разных вариантах. Но в ходе следствия, все попытки следователей доказать мне вину оказались тщетными. Обвинение было тут же опровержено.

В результате незаконного и абсурдного постановления особого совещания я отбыл в заключении 8 лет, потерял стаж работы и здоровье. Таким образом, последствия этого постановления преследуют меня и по сей день.

Не чувствуя себя виновным, я не могу примириться с таким положением. Я считаю, что если было упрямлено особое совещание и был осужден культ личности, то должны быть также устранены последствия этих институтов. А между тем, в моем случае, эти последствия остались нетронутыми, и я должен их переносить.

Исходя из этого, убедительно прошу реабилитировать меня.

10 октября 1958 г. подпись (Климуш)

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 3742, арк. 105.

№ 121

1959. — вересня 19. — Доповідна записка начальника УВС в Закарпатській області М. П. Лялька про вирішення питання прописки і проживання на території області колишніх спецпоселенців німецької національності

Председателю Исполкома Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся тов. Гарагонич И. Г.

Начальник УВД подполковник Лялька М. П.

Из Управления внутренних дел Исполкома Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся от 19.09.59.

СЕКРЕТНО

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

В 1946 году на основании распоряжения НКВД СССР, № 1034 от 15 января 1946 года с территории Закарпатской области в отдаленные районы Советского Союза (в основном в Тюменскую область) были выселены с семьями лица немецкой национальности, наиболее скомпрометировавшие себя в период немецко-венгерской оккупации, в том числе: пособники немецкой националистической организации “Фольксбунд”, члены семей эсесовцев, семьи, бежавшие вместе с отступавшими фашистскими войсками в Германию, а затем возвратившиеся к местам прежнего жительства. Всего было выселено около 2 тысяч человек.

13 декабря 1955 года Президиум Верховного Совета СССР издал Указ, которым были отменены ограничения в правовом положении немцев и членов их семей, однако, с запрещением возвращаться в те области, откуда они были выселены.

Несмотря на это запрещение, часть бывших спецпоселенцев, бывших жителей Закарпатской области (до 1946 г.), возвратилась в Закарпатскую область и до настоящего времени продолжается их возвращение.

По состоянию на 17.09.59 г. всего проживает на территории Закарпатской области 294 человек, которые составляют 77 семей (в количестве человек — 288), 46 человек одиночек.

В том числе: взрослых — 208 чел., детей до 16 лет — 86 чел. Из них: были несовершеннолетними к моменту выселения — 85 чел. Родилось в местах спецпоселения и возвратилось вместе с родителями в Закарпатскую область 73 чел.

Руководствуясь Указом Президиума ВС СССР № 129/23 от 13.12.55 г., органы милиции принимают меры к выселению бывших спецпоселенцев за пределы области. С этой целью органы милиции отказывают им в прописке, подвергают штрафам за нарушение паспортного режима, предлагают в порядке переселения по линии оргнабора и т. д.

Несмотря на это, бывшие спецпоселенцы категорически отказываются куда-то выезжать, ссылаясь на отсутствие средств, на престарелых родителей и малолетних детей. Трудоспособные работают на различных сезонных работах, на предприятиях, в колхозах. Ими направляются многочисленные жалобы и заявления в Президиум ВС СССР, в Совет Министров СССР и другие советско-партийные органы с просьбой разрешить им прописку и проживание в Закарпатской области.

Меры, принимаемые органами милиции к выселению бывших спецпоселенцев за пределы области, вызывают у них озлобление. На этой основе они группируются, отдельные из них высказывают намерение выехать в Западную Германию и в своих письмах к родственникам, проживающим там, просят оказать им содействие. Отмечен случай направления анонимного группового письма от имени всех спецпоселенцев-немцев Генсекретарю ООН с просьбой оказать им помощь в выезде из СССР. Подобные письма, как правило, носят антисоветский характер. Имела место попытка связаться с Посольством ФРГ в Москве.

Главы семей, выселенных в 1946 году, в настоящее время являются преимущественно престарелыми людьми. Многие из их детей к моменту выселения были несовершеннолетними. Достигнув в ссылке совершеннолетия, они создали новые семьи и возвратились на жительство в Закарпатскую область.

В связи с поступлением запросов из УВД областей, как поступать в отношении лиц, снятых с учета спецпоселения и самовольно возвратившихся в места, откуда они были выселены, МВД СССР своим письмом № 1134/В от 25.04.58 г. разъяснило, что эти лица этапированию к прежнему месту поселения не подлежат и что они должны удалиться с территории области, откуда они были выселены в административном порядке, как это предусмотрено “Положением о паспортах”.

Вопрос об удалении этих лиц МВД считает целесообразным в каждом отдельном случае согласовывать с местными советско-партийными органами, прокуратурой и УКГБ области.

Советско-партийные органы в районах области возражений о прописке этой категории лиц не имеют, за исключением одной семьи по г. Мукачево.

На основании вышеизложенного считаем целесообразным рассмотреть на Исполкоме Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся вопрос о разрешении прописки и проживания на территории Закарпатской области бывших спецпоселенцев с установочными данными на них и справка о их количестве по районах прилагается.

Начальник УВС Лялько

ДАЗО, Ф. р. 195 с. оп. 13, спр. 45, арк. 3-5. Оригинал.

№ 122

1959. — вересня 19. — Довідка начальника УВС в Закарпатській області про кількість осіб німецької національності, які повернулися із спецпоселення

СПРАВКА

о количестве лиц немецкой национальности, возвратившихся из спецпоселения и проживающих на территории Закарпатской области.

По состоянию на 17.09.59 г. всего проживает на территории Закарпатской области — 294 чел.

По г. Мукачево: всего — 57 чел., из них:

семей — 15, взрослых — 41 чел., детей — 16, пенсионеров — 2.

По Мукачевскому району: всего — 59 чел., из них:

семей — 17, взрослых — 40, детей — 19.

По Свалявскому району: всего — 121 чел., из них:

семей — 29, взрослых — 80, детей — 41 чел.

По Тячевскому району: всего — 38 чел., из них:

семей — 12, взрослых — 36 чел., детей — 2 чел.

По Воловецкому району: всего — 10 чел., из них:

2 семьи, взрослых — 5 чел., детей — 5 чел.

По Иршавскому району: всего — 9 чел., из них:

семей — 2, взрослых — 6 чел., детей — 3 чел.

19.09.59 г.

Начальник УВС Лялько

ДАЗО, ф. р. 195, оп. 13, спр. 45, арк. 6. Оригінал.

№ 123

1968. — січня 5. — Лист-заява до Верховної Ради СРСР від Г. Х. Вольовича з проханням зарахувати роки перебування у таборах у стаж роботи

В Верховный Совет СССР
от гр. Вольович Германа Хаймовича

ЗАЯВЛЕНИЕ

Я родился на Гуцульщине в Закарпатской области в 1917 г. В 1940 г. мы с группой 6 человек бежали с венгерского концлагеря, в котором держали евреев, и перешли в Западную Украину, где уже была советская власть. Мы пришли, как беженцы, и просили убежище. Обязались честно работать и, если будет возможность, будем воевать против венгерско-немецких фашистов. Но нас посадили в тюрьму как и остальных беженцев, которых было десятки тысяч. Около года были в тюрьме, а потом увезли нас на Крайний Север в Магаданскую область, как заключенных, но без суда.

В 1941 году, будучи в Магаданской области в лагере, нам объявили, что мы осуждены особым совещанием НКВД к пяти годам исправительно-трудовых лагерей. Где этот суд состоялся, неизвестно. Мы во всяком случае его не видели. Мы проработали в лагере 4 года в самых тяжелых условиях под конвоем. В 1945 г. нас освободили из лагеря и заставили

подписать документ, что мы закрепляемся за Дальстроём (Колыма-Чукотка), и меня не выпускали оттуда даже в отпуск. И остался там работать до 1967 г.

В настоящее время мне 50 лет и я уже инвалид II группы. Это мне дала тюрьма, лагерь и жестокое отношение. Я уже несколько раз писал жалобы прокурору СССР и безрезультатно. Только в 1965 г. Закарпатский областной суд пересмотрел мое дело и три года из нас сбросили и таким образом мы считаемся все-таки преступниками, а пять лет нам дали ошибочно. Но два года мы все-таки заслужили, за что? Разве беженцев судят за переход границы? В какой стране? Кроме того, в советской конституции есть статья, которая гласит, что люди, преследуемые за национальные и политические деятельности, имеют права убежища! Кроме того, что я еврейской национальности, я еще был членом коммунистической партии Чехословакии.

Прошу только одно, чтобы мне эти годы, т. е. два года засчитали в стаж работы. Больше я ничего не прошу. Здоровья вы мне уже не вернете и зарплату, что работал 5 лет.

подпись 5.1.1968 г.

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, сgh. 6348, арк. 147—148.

№ 124

1968. — січня 13. — Висновок військової колегії Верховного суду СРСР про відміну вироку військового трибуналу НКВС Уральського військового округу і припинення справи стосовно О. І. Білак

ВЕРХОВНЫЙ СУД СОЮЗА ССР

ОПРЕДЕЛЕНИЕ № 5-29/42

Военная Коллегия Верховного Суда СССР в составе: председательствующего полковника юстиции Долотцева членов: полковника юстиции Федоткина и подполковника юстиции Некрасова рассмотрела в заседании от 13 января 1968 г. заключение (в порядке ст. 387 УПК РСФСР) зам. главного военного прокурора по делу осужденной приговором военного трибунала войск НКВД Уральского округа от 8 декабря 1941 года по ст. 58-6 ч. 1 УК РСФСР к ВМН-расстрелу.

Билак Александры Ивановны, 1925 (по приговору 1924) года рождения, уроженка дер. Первотаровки Исилькульского р-на Омской области, русской, арестованной 30 мая 1941 года при переходе государственной границы.

Определением военной коллегии Верховного Суда СССР от 12 января 1942 года Билак заменен расстрел лишением свободы сроком на 15 лет.

Заслушав доклад полковника юстиции Долотцева и выступление прокурора отдела Главной военной прокуратуры подполковника юстиции Миц в обоснование выводов заключения, Военная Коллегия Верховного Суда СССР — установила: по приговору Билак признана виновной в том, что, проживая в Венгрии, в мае 1941 года была завербована контрразведкой г. Мукачева для борьбы с Советским Союзом и 29 мая того же года направлена на территорию СССР с целью шпионажа, но при переходе госграницы была задержана советскими пограничниками.

В заключении предполагаются судебные решения в отношении Билак по вновь открывшимся обстоятельствам отменить и дело о ней за недоказанностью обвинения производством прекратить.

Факт нелегального перехода Билак государственной границы, отмечается в заключении, по делу установлен с бесспорностью. Что же касается обвинения Билак в шпионаже, то оно основано только на противоречивых показаниях самой осужденной.

После задержания на государственной границе Билак заявила, что она перешла на территорию СССР в поисках работы и лучших условий жизни. На предварительном следствии показала, что она согласилась выполнить шпионское задание венгерской разведки, чтобы облегчить положение своих родных, проживавших в Венгрии. В судебном заседании Билак пояснила, что согласие на проведение шпионской работы в СССР она дала с целью получить возможность перейти границу, выполнять задание не собиралась и не имела намерения возвращаться в Венгрию.

На допросах во время дополнительной проверки Билак заявила, что с венгерской разведкой она вообще не сотрудничала, границу перешла с целью возвращения на Родину, а на предварительном следствии и в суде оговорила себя в результате применения к ней незаконных методов следствия.

При таких обстоятельствах, говорится в заключении, показания Билак, на которых основано ее обвинение в шпионаже, не могут служить бесспорным доказательством ее виновности.

В ходе проверки установлено, что соответствующие компетентные органы компрометирующими материалами в отношении Билак не располагают.

Рассмотрев материалы дела и соглашаясь с доводами, приведенными в заключении, Военная Коллегия Верховного Суда СССР, руководствуясь ст. 50 Основ Уголовного Судопроизводства Союза ССР и Союзных Республик —

О П Р Е Д Е Л И Л А :

Приговор Военного Трибунала Войск НКВД Уральского округа от 8 декабря 1941 года и определение Военной Коллегии Верховного Суда ССР от 12 января 1942 года в отношении Билак Александры Ивановны по вновь открывшимся обстоятельствам отменить и дело о ней за недоказанностью обвинения производством прекратить.

Председательствующий: (подпись неразборчивая)

Члены: Подписи обоих

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 237, арк. 133-135.

№ 125

1983. — Лист-прохання М. Ю. Іваняса голові Івано-Франківського обласного суду з проханням про реабілітацію і зарахування років перебування в таборах у стаж роботи

Председателю Ивано-Франковского областного суда от Иваняса Митрофана Юрьевича, жителя с. Кошелева, Ленина, 66, Хустского р-на Закарпатской области

П Р О С Ь Б А

В силу необходимости пришлось мне обратиться в Ивано-Франковский областной суд со следующей просьбой.

С ноября 1939 года началась массовая эмиграция закарпатцев в СССР. Как известно, все перебежчики, в т. ч. и я, были задержаны за нарушение государственной границы СССР и, конечно, арестованы. Началось следствие. Но следственные органы встретились с такими

трудностями, как непонимание закарпатцев, а тем более поляков, чехов, словаков и др. Я кончал Хустскую реальную гимназию, владел всеми этими языками, так пока шло следствие, меня взяли переводчиком, что и облегчило мое положение не только в Полтаве, но и в дальнейшем.

В конце июня 1940 года, как и других закарпатцев, меня вызвали в кабинет начальника тюрьмы и объявили, что мы, закарпатцы, за нарушение госграницы СССР осуждены особым совещанием НКВД по статье 80 УК УССР сроком на 3 года, с отбытием срока наказания в исправительно-трудовых лагерях.

Из Полтавы нас отправили в Харьков, где в то время находился пересылочный пункт и формировались эшелоны на Север. Из Харькова я и много других з/к попали в Сорюклаг на строительство Сорокообозерской железнодорожной магистрали.

Началась Великая Отечественная война, и всем нам было объявлено, что мы, иностранцы, в связи с военным положением остаемся до окончания войны в ИТЛ.

Но в марте 1943 года нам, закарпатцам, объявили, что согласно Указа Президиума Верховного Совета СССР, освобождаемся и направляемся в Бузулук, где тогда полковник Л. Свобода организовал чехословацкий батальон, переросший впоследствии в корпус на территории СССР.

Я просил бы Ивано-Франковский областной народный суд сообщить мне, если я был реабилитирован, могут ли мне эти три года, а именно: 1940, 1941, 1942 гг. включить в производственный стаж.

Если такая возможность есть, то в какие инстанции мне следует обратиться по месту моего проживания. Нужны ли свидетели, потому что с тех, кто отбывал со мной срок, И. Зизич живет в Братиславе, И. Щадей — в Брно, Й. Буковецкий — в Праге. И только один А. Фулитка проживает в Закарпатье, хватит ли одного свидетеля?..

1983 г.

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 4795, арк. 38-41.

№ 126

*1989. — вересня 14. — Висновок прокуратури Закарпатської області
про опротестування судових рішень стосовно В. Ю. Кречка
та про їх відміну і припинення судової справи*

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

14.IX.1989 г.

г. Ужгород

Ст. помощник прокурора Закарпатской обл. Лендьел А. Д., проверив в порядке надзора уголовное дело № 54 по обвинению Кречко В. Ю. в связи с указанием № 42 с/13/40 от 30.07.1986 г.,

УСТАНОВИЛА:

Приговором судебной коллегии по уголовным делам Закарпатского областного суда от 13 мая 1949 г.

Кречко Василий Юрьевич, 1909 г. рождения, ... осужден по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР к 10 годам лишения свободы в ИТЛ с поражением в правах сроком на 5 лет.

3.08.1949 г. судебная коллегия по уголовным делам Верховного суда УССР, рассмотр-

рев кассационную жалобу Кречко В. Ю., оставила приговор облсуда в силе, а жалобу без удовлетворения.

27.04.1956 г. президиум Верховного суда УССР по протесту прокурора УССР изменил в порядке надзора приговор областного суда и сократил Кречко В. Ю. меру наказания до 5 лет лишения свободы в ИТЛ без ограничения в правах и на основании Указа от 27.03.1953 г. “Об амнистии” освободил его от наказания со снятием судимости.

Кречко В. Ю. осужден за то, что в 1948—1949 гг. в с. Заобуч Перечинского района систематически проводил антисоветскую агитацию, направленную против организации колхоза, на подрыв мероприятий, проводимых партией и правительством.

Так 5.12.1948 г. на собрании крестьян в с. Заобуч по организации колхоза Кречко В. Ю. выступил с призывом к населению подождать вступить в колхоз, а 23.02.1949 г. в выступлении на общем собрании села подчеркивал невозможность создания колхоза в селе и утверждал, что в колхозе люди будут голодать. Этими выступлениями Кречко В. Ю. отрицательно повлиял на организацию коллективного хозяйства в селе.

Считаю, что в действиях Кречко В. Ю. отсутствует состав преступления и уголовное дело по отношению его следует прекратить.

Вывод суда о виновности Кречко В. Ю. в совершении преступления основан на показаниях свидетелей Ключинец Ф. Ю., Король Ю. М., Бабидорич П. С., Кепич В. И., Печко Ю. А. и частичном признании Кречко В. Ю.

Так, свидетель Ключинец Ф. Ю. заявил суду, что Кречко В. Ю. запретил оповещать население о сдаче молока по госпоставке, скрыл от органов советской власти фактические размеры принадлежащей ему земли.

В ноябре 1948 г. на собрании села по вопросу организации колхоза Кречко В. Ю. говорил, что сначала надо построить комитет, клуб, создать актив, а после лишь организовать колхоз. Позже он говорил, что не будет вступать в колхоз, т. к. будет там голодным и рекомендовал свидетелю не спешить с организацией колхоза, а то могут его убить и, кроме того, жизнь меняется.

Свидетель Бабидорич Н. Д. также показал, что Кречко на собрании говорил, что сначала в селе надо построить школу, клуб, сельсовет, а затем будет видно — можно ли будет организовать колхоз. На следующем собрании Кречко заявил, что он не работает в колхозе, а в колхоз не пойдет, т. к. там посадят картофель на горе, а дожди смывают его в реку и люди останутся голодными.

Свидетель Бабидорич П. С. слышал, как Кречко говорил Ключинцу Ф. Ю., чтобы последний не спешил с организацией колхоза, а присматривался к тем селам, где еще не организованы колхозы.

Свидетель Печко Ю. А. показал суду, что в 1947 г. на собрании Кречко отказывался сдавать молоко и мясо по госпоставкам и его примеру последовало все собрание, а также, что он скрыл фактическое количество имеющейся у него земли и зарегистрировал лишь 4 га вместо 10 га. Когда же свидетель вступал в колхоз, Кречко просил его продать ему лошадь, говорил, что свидетелю от продажи будет больше пользы, чем от сдачи коня в колхоз.

Свидетель Кепич В. И. заявил в суде, что на собрании, на котором решался вопрос об организации колхоза, Кречко отказался вступать в колхоз, объясняя это тем, что колхоз посадит картофель на холмах, дождь смывает его, и колхозники останутся голодными.

Свидетель Бабидорич В. А. подтвердил, что Кречко неодобрительно отзывался о колхозе.

Свидетель Король Б. М. показал, что в 1949 г. на собрании по организации колхоза, ссылаясь на неблагоприятные горные условия в с. Заобуч, Кречко был против создания колхоза, что когда пойдет дождь, то вымоет картофель, придется голодать.

Подсудимый Кречко не признал себя виновным в антиколхозной и другой агитации, заявил, что такую не проводил.

Анализ указанных показаний свидетельствует о том, что в высказываниях Кречко В. Ю. отсутствует контрреволюционный умысел, в них не содержатся призывы к свержению, подрыву или ослаблению советской власти, либо к совершению контрреволюционных преступлений. Кречко В. Ю. высказывал сомнение в целесообразности организации колхоза в горной местности, что необходимо сначала построить в селе клуб, школу, здание сельсовета. Суждения Кречко В. Ю. не всегда были зрелыми, но это объясняется его недостаточной политической грамотностью и осведомленностью, а не контрреволюционными мотивами.

Поэтому действия Кречко В. Ю. обоснованно квалифицированы как контрреволюционная агитация и судебные решения в отношении его незаконные.

По мнению УКГБ УССР по Закарпатской области Кречко В. Ю. необходимо реабилитировать как необоснованно репрессированного.

Кречко В. Ю. проживает в г. Ужгороде по ул. 60 лет СССР, дом 31/6.

На основании изложенного

полагала бы:

Рассмотреть вопрос об опротестовании судебных решений по делу Кречко В. Ю. на предмет их отмены и прекращения дела производством из-за отсутствия в его действиях состава преступления.

Ст. пом. прокурора Закарпатской области, советник юстиции

подпись

Лендьел А. Д.

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 703, арк. 155-158.

№ 127

1989. — грудня 11. — Витяг із висновку прокуратури Закарпатської області про реабілітацію греко-католицького священика В. Д. Хоми, засудженого за антирадянську діяльність

ИЗ ЗАКЛЮЧЕНИЯ

11 декабря 1989 г.

гор. Ужгород

... Изучением материалов уголовного дела установлено, что в них не содержится доказательств, свидетельствующих об антисоветской деятельности Хома В. Д.

Сам осужденный свою вину в проведении среди населения антисоветской агитации не признал и показал, что он, являясь с 1915 по 1949 гг. священником греко-католической церкви, занимался лишь миссионерской деятельностью. За добровольное выполнение своих обязанностей священника, он в 1938 году Ватиканом был возведен в сан каноника и назначен настоятелем кафедрального собора в гор. Ужгороде и был избран членом капитулы.

В годы становления советской власти на Закарпатье он, как священнослужитель, проповедовал католицизм, однако никакой антисоветской деятельностью не занимался.

Свидетели Лелекач М. М., Дунда И. Ю., Чечур С. П., Гнатик С. П. и другие, допрошенные в судебном заседании, подтвердили, что Хома В. Д., являясь священником греко-католической церкви, проповедовал католицизм. В период, когда Закарпатье входило в состав буржуазного государства, он состоял в обществе "Просвита" и был членом "Миссионерского общества", а также сотрудничал в журнале "Добрый пастырь".

Однако никто из свидетелей не указал, чтобы Хома после установления советской вла-

сти в Закарпатье призывал к свержению, подрыву или ослаблению советской власти, а ровно к совершению какого-либо контрреволюционного преступления.

Деятельность Хома В. Д. в период его членства в “Миссионерском обществе”, “Промсвите”, участие оправдательной комиссии и сотрудничестве в журнале “Добрый пастырь” относятся к периоду, когда территория Закарпатья входила в состав буржуазного государства, территорией СССР не была, а сам осужденный гражданином СССР не являлся.

Поэтому, согласно ст. 2 УК УССР в редакции 1927 года за эти действия Хома В. Д. к уголовной ответственности привлечен быть не может, поскольку действия денного законодательства распространяются лишь на территории УССР.

Каких-либо иных доказательств, указывающих на антисоветскую деятельность Хома В. Д., в деле не имеется.

В действиях Хома В. Д. отсутствуют признаки преступления, предусмотренного ст. 54-10 ч. 2 и 54-4 УК УССР.

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 309, арк. 160—170.

№ 128

1990, вересня 6. — Постанова про відміну рішення про переведення І. Ф. Шоварія на становище спецпоселенця

ПОСТАНОВЛЕНИЕ об отмене постановления о переводе на положение спецпоселенца

г. Сыктывкар

6 сентября 1990 г.

Старший пом. прокурора Коми АССР по надзору за следствием в органах гос. безопасности Яганов Н. С., рассмотрев материалы архивного личного дела № 21677 спецпоселенца Шовария И. Ф.

У С Т А Н О В И Л :

Постановлением помощника оперуполномоченного оперотдела Устьвымлага МВД СССР от 26 декабря 1946 г., утвержденным зам. начальника Устьвымлага МВД и согласованном с прокурором Устьвымлага МВД, Шоварий Иван Федорович, 1923 г. рождения, уроженец с. Требушаны Раховского района, Чехословацкой республики (ныне Закарпатская обл., Раховский район, с. Деловое), по национальности словак, б/п, образование 8 классов, несудим, холостой, переведен на положение спецпоселенца сроком на 6 лет отделом спецпоселений МВД АССР в Прилузский район, спецпоселок Лопью и закреплен для работы в Лопьинском мехлесопункте, Объячевского леспромхоза в качестве рабочего.

Постановлением начальника Прилузского РО МГБ Коми АССР от 25 декабря 1952 г. Шоварий И. Ф., как отбывший срок спецпоселения, на основании постановления Совета Министров СССР от 7 октября 1951 г. № 3857—1763 с. с. от спецпоселения освобожден с ограничением проживания в режимных местностях, в соответствии требований ст. 39 Положения о паспортах.

Постановление о переводе на положение спецпоселенца и об освобождении от спецпоселения в отношении Шовария И. Ф. являются незаконными и необоснованными, поэтому подлежат отмене по следующим основаниям.

Материалами проверки установлено, что в августе-сентябре 1944 г. гражд. Венгрии (с

1939 г.) Шоварий И. Ф. мобилизован на действительную военную службу в ряды венгерской армии, которая в составе немецкой армии принимала участие в войне против СССР и армий союзников. Службу проходил в качестве солдата — ротного писаря. Присягу принял 5 февраля 1945 г.

Рота участия в боевых действиях не принимала, а использовалась на ремонте дорог, поврежденных в результате бомбардировок.

12 апреля 1945 г. немецкое командование разоружило роту и направило в тыл Германии. В пути следования союзными американскими войсками подразделение было взято в плен и водворено в лагерь для военнопленных немецких солдат и офицеров.

В период нахождения в плену Шоварий находился в различных лагерях военнопленных на территории Германии и Франции.

В ноябре 1945 г. в качестве военнопленного солдата немецкой армии передан советскому командованию.

До 26 декабря 1946 г. проходил проверку в проверочно-фильтрационном лагере МВД, а затем переведен на положение спецпоселенца на 6 лет.

По своему правовому положению Шоварий не является лицом, в отношении которого распространяются правила постановления ГОКО (идет перечень №№ и дат постановлений), а также изданной (и чит. дальше) в их исполнении директивы МВД СССР от 20 апреля 1946 г. № 97 “О порядке оформления материалов и направления для расселения на положение спецпоселенцев лиц, служивших в немецкой армии, “власовцев”, легионеров и полицейских”. В этих документах дан конкретный перечень лиц, подлежащих расселению.

Шоварий был гражданином Венгрии и Чехословакии, в советской армии не служил, а поэтому присягу не принимал, был в плену в качестве солдата венгерской армии. На период передачи советскому командованию не был гражданином СССР, поскольку договор между СССР и Чехословацкой республикой “О Закарпатской Украине” был подписан 29 июня 1945 г.

а сама Закарпатская область была образована 22 января 1946 г. Его службу в венгерской армии нельзя рассматривать как измену Родине — СССР, как пособничество врагу.

В процессе проверки исследовался вопрос в отношении Шовария как конкретного нацистского военного преступника. В материалах дела отсутствуют доказательства, свидетельствующие о его виновности, как военного преступника, как организатора или исполнителя уничтожения мирных советских граждан или военнопленных.

При данных обстоятельствах на Шовария должны были распространяться правила Женевской конвенции 1929 г. с дополнениями, внесенными в 1949 г. “Об обращении с военнопленными”.

Руководствуясь ст. 29 Закона СССР “О прокуратуре Союза ССР” и в соответствии постановления ГОКО от 18 августа 1945 г. № 9871, директивы МВД СССР от 20 апреля 1946 г. № 97.

Постановил:

1. Постановление помощника оперуполномоченного оперотдела Устьвымлага НКВД СССР от 26 декабря 1946 г. о переводе на положение спецпоселенца, постановление начальника Прилузского РО МГБ от 25 декабря 1952 г. об освобождении от спецпоселения в отношении Шовария Ивана Федоровича — отменить за отсутствием в его действиях оснований о переводе на спецпоселение...

подпись

Яганов

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 117, арк. 39—41.

1992. — лютого б. — Постанова Закарпатського обласного суду про реабілітацію Ц. Д. Філіп, засудженої за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону

МИНИСТЕРСТВО ЮСТИЦИИ УКРАИНЫ

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ СУД

ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 44 К 1169/92

6 февраля 1992 г.

Председательствующего Лендьела И. В.
чл. президиума: Рипича И. В., Дроботи В. В.,
с участием прокурора: Бондаренко А. Ю.

рассмотрел в порядке надзора уголовное дело по протесту прокурора Закарпатской области на постановление особого совещания при Народном комиссариате внутренних дел СССР от 27 июня 1942 г., которым

Филип Циля Дмитриевна, 1913 г. рождения, уроженка с. Нижнее Селище, проживала в с. Нанково Хустского округа Закарпатской обл., работала в сельском хозяйстве, украинка, б/п, неграмотная, замужняя, несудимая, подданная Венгрии. Была заключена в ИТЛ сроком на два года.

Филип Ц. Д. было предъявлено обвинение в том, что она 8.X.1940 г. нелегально перешла границу из Венгрии в СССР. Действия Филип Ц. Д. квалифицированы по ст. 80 УК РСФСР.

В протесте ставится вопрос об отмене постановления. Заслушав доклад председателя облсуда, выступление прокурора, президиум считает, что протест подлежит удовлетворению.

Допрошенная на предварительном следствии Филип Ц. Д. виновной себя в нелегальном переходе госграницы признала полностью и показала, что она госграницу нарушила вследствие тяжелой жизни в оккупированном Венгрией Закарпатье, стремлении найти работу, т. е. по политическим мотивам.

Фактов привлечения обвиняемой Филип Ц. Д. к сотрудничеству с полицейскими, разведывательными и другими враждебными СССР органами Венгрии или других государств в процессе предварительного следствия добыто не было.

При таких обстоятельствах и мотивах перехода госграницы в действиях Филип Ц. Д. отсутствует состав преступления, предусмотренный ст. 80 УК УССР.

ПОСТАНОВИЛ:

Протест прокурора Закарпатской области удовлетворить.

Постановление особого совещания при НКВД СССР от 22 июня 1942 г. в отношении Филип Циля Дмитриевны отменить и дело производством прекратить по ст. 6. п. 2 УПК УССР.

Председательствующий: подпись

И. В. Лендьел

ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 3559, арк. 30.

1989. — серпня 12. — Спогади М. М. Борки про засудження за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону та перебування в таборах ГУЛАГу.

З ВОГНЮ ТА В ПОЛУМ'Я

Кара

— Хай перепочине, — просив хтось стрілка.
— Та він, мов і не чує.
Наді мною пливуть порвані на клоччя хмари. Небо синє-синє. А там, в безкінечній далечині, вгледів блискучу хмарку. У зеніті. Зірньо! Та як же ти далеко від мене!
— Ставай! — чути жорстоку команду стрілка.
— Тримайся, неборе, бо жити треба, — шепче хтось мені ззаду.

До смерті не забуду того “малинового” життя.
Ступаю, а ноги, мов не мої. Іду, наче неживий. Думаю: “Ішов сюди, щоб боронити Країну Рад від ворогів, а, виходить, мене самого прийняли за ворога. Як доказати, що я не той, за кого мене вважають? Не із злими намірами переходив кордон”.

А фашисти вже під Москвою. А нас чомусь тут тримають, не довіряють, збиткуються. Колона зупинилася перед вартою. Виходить з фанерною дошкою стрілок і читає з неї поіменно. Запускають по одному в табір. Мене ж ловить за лахміття дужа рука, тягне за собою.

— Залиште його, — заступаються, та злий погляд конвоїра змушує всіх мовчати.
У карцері було двоє: росіянин і угорець з Будапешта, єврей за національністю. Ми всю ніч розмовляли з ним угорською мовою. Скаржився мені, що вже два тижні він на першому котлі. Росіянин вже третій рік відбуває покарання за три кілограми колосків, назбираних ним на колгоспному полі. Аж не вірилось, що й таке може бути, що за це ув'язнили на сім років. Не хотілося вірити і про голод, про який мій ровесник розповідав. Правда, чутки про голод у свій час доходили й до нас, за Карпати, але хто б повірив у них.

Минуло літо, осінь. Знову настала зима. Каторжна, холодна, голодна, яка нікого не жаліла, не милувала.

Пиляю дерево. Враз воно крутнулось, нахилилось у мій бік. Та так швидко, що я навіть пили витягти не встиг. Зламало її. От нещастя. Ще стануть вважати мене за шкідника, симулянта.

Стараюсь працювати краще, аби хоч бригада виконала норму. Плекаю надію, що, може, якось минеться, не покарають. Та я ж і не винний в тому, що сталося.

Де там! Через прохідну увечері мене не пропустили. Зупинили перед входом.
Стою під стіною на морозі. Нестерпний холод. А мені ніхто нічого не каже.
“Зачиняють у карцер, — думаю, — і закоцюбну там до ранку. Чи, поки прийдуть, засну і замерзну тут, та й кінчатся на цьому мої муки”.

Стою. Чекаю, аби не замерзнути, пританцьовую на місці. Дивлюсь крізь щілину на подвір'я табору. Бачу кухню. Вечерю вже давно роздали — у нас це небагато займає часу. Кількох хвилин досить, щоб і випити ту баланду.

Подвір'я табору опустіло. Виходить стрілок, веде мене. Йду покірно. Цікаво, куди? Здаєть-

ся, в інструменталку, бо карцер уже минули. Працювати до рана. Радість охопила мене — хоч буду в теплі.

Та ні, проминаємо й цей домок. Ідемо до сушилки. Це велика, довга будівля. Досі я її тільки здалека бачив, і чув про неї від тих, що працювали тут.

Заходимо в кочегарку. У двох печах палає вогонь. Кочегари працюють в одних сорочках.

— Дивись, аби цей доходяга від тебе не втік, — наказує конвоїр старшому кочегару, відчиняє двері в якусь темінь і щосили штовхає мене туди.

Зразу відчув нестерпну духоту. Й дихати нічим. Оглядаюсь довкола. Яма довжиною, мабуть, метрів п'ятдесят, а, може, й більше, і метрів п'ятнадцять у ширину. Решітки в три яруси. На них лежать і стоять квадратні, в п'ять сантиметрів чурбани — паливо для генераторів автомашин. Духота і пара зовсім мене звалили.

Відчинилися двері, почув шепіт:

— Іди в самий кінець. Там не так жарко.

Дві товсті труби ближче так розпалені і печуть. Іду попід самою стінкою. Десь спереду чути хриплий голос, нашіптування молитви. Слова її мені зрозумілі.

Підійшов, намацав такого ж, як і сам, в'язня. Сів поруч. Розпитуємо один одного, за що покарані. Він відповідає, що не знає, за що його вже вчетверте запхали сюди. Я розповів, хто я і звідки. Напарник лише сказав, що він священик, не зрікся слова Божого і через це з ласки беріївців опинився тут.

Ще він мені повідав, що історія такого не знає, аби не було кінця тиранії. Буде кінець і цій. Тільки треба молитися і вірити у слово Боже.

Я заперечив йому, але доказати своєї правоти не зумів, бо слабо був обізнаний як у філософії, так і в богослов'ї. Та й зміст його тоді мене мало цікавив. Я вже перестав вірити у живе й неживе. Як і людям. Бо ж випав з життєвої колії і топтався по бездоріжжю, шукаючи в думці істину. І здавалось, що її нема і не було. Один тільки міраж, що манив і повільно тягнув на дно. Завів і заманив у трясовину й мене.

Ми роздяглися догола. Все одно піт заливає нас. Не вистачає повітря. Лежу, як напівмертвий. Напарник піднімає мене, ставить на коліна. Заставляє повторювати за ним слова. Та мені важко й рота відкрити. Я б лише лежав і спав.

— Не спи, бо не проснешся. Молися й Бог допоможе.

— Я вже не вірю ні Богові, ні чортові, ні людям, — заперечую йому.

— Тоді вір мамі своїй, їй молись. Встань і клич її. Вона тебе почує.

Мамі можна. І я кликав неньку, згадував рідну. В уяві обіймав її, згадав свої дитячі роки. В очах постала мама. Бачив, як вона крає хлібину, годує подорожніх, яких стільки перебуло в нашій хаті. І котрих вона ні доти, ні після ніколи не бачила.

Образ рідної неньки нав'яв на очі сльози.

Плата

Відчинилися двері. Швидко одягаємось і виходимо. Мені дають в руки шматок хліба. Ті, заповітних триста грамів. Всю денну норму.

Ведуть у бік лісу. Одного. Оглянувся і побачив позаду себе гвинтівку в руках стрілка. “Все”, — подумалося.

І неспроста, бо ж в бараках інколи доводилося чути такі страшні розмови. Сповільнив кроки, щоб хоч трохи відтягнути той момент, хоч на мить продовжити собі життя. Та мене підганяли, і я мусив поспішати. До смерті, як вважав.

І не помітив, як підійшли до будиночків. Ступили на повір'я одного з них. Стрілок підвів мене до штабелю дров.

— Ось тобі пила, сокира. До вечора всі їх маєш попиляти й порубати, — наказав.

І залишив мене. Я взявся пиляти і колоти ті “метровки”. На серці полегшало. Запахло хатою, домашньою травою. Та й наді мною вже не стоїть громило з штиком. А з дровами цими я справлюсь. До останнього поліна.

Штабель все меншає. Вже й зовсім кінчається. Але ж і сонце заходить. Господиня винесла миску кухонних відходів, недоїдків різних. Мені аж дух сперло від радості.

“Тепер наїмся”, — думаю.

І вже наставив руки, щоб прийняти ту їжу. Але натомість почув непристойну лайку. А ті недоїдки жінка висипала собаці, а сама пішла в дім.

Я схопив поліно і жбурнув у вівчарку. Схопив миску і усе з неї висипав у підкладку свого бушлата.

— Пробач, друже, але ти привілейованіший, ніж я, більше маєш шансів вижити.

“Ів, майже не жуочи. За кілька хвилин нічого не залилося. З будинку виходить господар — і до собаки. Заглянув у її миску.

— Молодець, — мовив. Все поїв. Вівчарка гризла кістку.

— Щось, ти хлопче, слабо пиляєш? Дивись, а то посаджу в карцер.

— Я б водички хотів попийти.

Та він не почув.

Допиляв і доколов я ті дрова, склав у штабель, підмів за собою. І постукав у вікно.

Вийшла господиня і подала мені обривок газети. На кілька цигарок. Без махорки. Я подякував чемно, але не взяв.

— Ну й дурак, — кинула. — Проміняв би на хліб.

І додала:

— У табір підеш сам. І доповіси.

Недовзі мене поставили працювати на циркулярку. Бо в мого попередника там при розпилюванні кожної товстої колодки раз, а то й кілька разів за зміну спадав шків з барабана. Мені ж повезло — при мені він жодного разу не злетів. І розпилювання йшло швидко, повністю могли завантажувати сушилку. Табір став перевиконувати план. Бо від циркулярки багато залежало.

Ось ще одна колода допиляна. Я схопив з неї останній цурпалок, щоб жбурнути його в купу дров. Та він зачепився в мою порвану рукавицю і не долетів, куди треба, а впав ближче, на зуби пили. Звідси з силою був відкинутий — і прямо мені в ліве око.

Отямився я вже біля санітарної машини. Тим оком нічого не бачу, воно все залите кров'ю.

На місці нічого зробити не змогли. На моє щастя, начальник табору виявив чуйність. Я й досі вдячний йому за це. Він зразу ж посадив мене у вантажну автомашину і повіз в інший табір. Потім ще в інший. Кілька днів возив, поки не знайшов лікаря, який взявся вилікувати, врятувати моє око.

Тим лікарем була грузинка. Вона сказала, що зробить все, аби я бачив на те око. Коли записувала мої дані і почула, що я чехословацький підданий, запитально глянула на мене, але нічого не сказала.

А пізно ввечері, коли всі поснули, викликала мене до себе, детально розпитала про все: про родину, господарство, що мене наштовхнуло перейти кордон? Я щиросеречно розповів їй.

У лікарні пролежав майже чотири місяці. Та одного дня привели мене в прийомну. У кабінеті побачив військового. Так і охолов. Здалось, що і лікарка зустріла мене дивним, сумним поглядом. Кивнула у мій бік.

— Він самий.

Вивів мене той військовий, посадив у кузов машини, завантажений мішками з борошном. Люди сиділи на кабіні та задньому борту. Я ж присів посередині. Везуся, хоч, як завжди, не знаю куди.

Дорога широка, з високим насипом. Дивлюсь: машина поступово з'їжджає на край. Не встиг я й крикнути, як вона вже лежала колесами вгору.

Воля

Лежу під мішками. Добре, що хоч голови не придавило. Чую крики, стогін, метушню. Та ні поворухнутися тілом, ні вилізти не можу.

За допомогою другої автомашини, що проїжджала, витягли на дорогу й нашу. Визволили мене. Непошкодженим. Ті ж, хто сидів спереду і ззаду в кузові, всі потрапили в лікарню з переломами.

Наступного дня працював у кар'єрі. Відкидав і сіяв щєбінь.

Все дужче дули холодні, пронизливі вітри. Знову наближалася зима з снігом і морозами — справжнє нещастя для ув'язнених табору.

Увечері в бараці чуємо голос нарядника:

— Чехословацькі піддані, є? — питає.

— Є! — відповідаємо.

— Віднині ви вільні. Видано наказ про це.

Тихо. Ні звуку не вирвалося ні в кого з вуст. Ніхто не радіє. Бо не віриться, що таке може бути.

— Радійте, — каже нам літня людина із зволеними очима.

Але ми ніби відчували, що радіти ще рано. Вже наступного дня побачили, що в нашому становищі нічого не змінилося. Знову, як і завжди, нас повели на роботу.

Тільки через два тижні приїхала комісія. Нас викликали на медогляд, і тих, кого визнали гідним до військової служби, одягли в усе нове. Попрощавшись з нами, вони поспішили до машин і поїхали. Ті, хто не потрапив у те число, залишилися у таборі і продовжували ходити на роботу. У нашому житті все зосталося по-старому, хіба що більший душевний біль пік і виснажував.

Увечері ставлю посудину у віконечко.

— У тебе завтра друга котел, — втішає мене товариш-китаєць. — Не журись, скоро і ти поїдеш.

І показує жєстами.

Дні минали ще тяжче. Чи не меланхоліком я зробився після того, як мене визнали негідним до військової служби?

Знову стою біля прохідної. Формують бригади для роботи. Закарпатців вже вилучають. Кажуть зібратися зі своїми рєчами. Це недовго. Сїдаємо у машини, які згодом привозять нас у пересильний табір. А звідти через деякий час вивозять на станцію, у вагони. Товарні звичайно.

Перед відправкою ще раз уточнюють особистість кожного. Та ми вже ніяк не реагуємо. Думки ніби зупинились. Не можемо звикнути, що ми вже на зворотньому шляху додому. Тернистому, бойовому, з численними жертвами. Двері відчинені, варті з охороною немає. Виходить, ми справді вільні. По колесах товарняка постукує вагонний майстер. Потяг готують до відправки.

— Через півгодини поїдете, — стискаючи своїми руками наші натружені, в мозолях, долоні, мовив робітник-залізничник.

Скільки чекав я цього братнього потиску.

І ось протяжний гудок трудяги півночі, що привозив людей на каторгу. Тепер він ніби виправдовувався перед нами, сигналив. Водночас, наче й утішав нас, тих, хто зостався тут: “Не падайте духом, не журіться, я ще приїду й за вами”.

Вдарили, ніби кєлихи, на стиках рейок буфери, вибиваючи: “І-де-мо, І-де-мо до-до-му...”. Набираючи швидкість, важко дихав паровоз.

Ніхто не висловлював своїх почуттів. Кожний боявся порушити цю урочисту хвилину, важко було повірити у цю довгождану, бажану мить, ми все ще не вірили, що це не солодкий сон. Чи, може, вже розучилися радіти, одвикли від цього?

Стоїмо на станціях день, два, а буває, що й вісім. Назад, на південь їдемо повільно. Продуктів у нас все меншає. Під кінець зостався лише один хліб. Ті триста грамів на день.

Мое тіло в струпах. Цинга нагадує про себе. Хлопці на станціях бігають, риються в помийних ямах. Приносять кістки. Обжарюємо їх на грубці. Гриземо. Двом — трьом з наших, тим, що вискакують з вагона першими, часом вдається випросити десь в їдальні на станції тарілку баланди. Та хіба всіх нагодуюш? Дехто оглядає товарні вагони, шукаючи залишків мерзлих буряків, картоплі, листя капусти. Та рідко коли вдавалося комусь щось знайти, втамувати голод.

А тут ще й холод доконує. Лютий же місяць іде. Дують дошкульні, пронизливі вітри, наскрізь пронизує мороз.

Стоїмо на станції досить давно. Кажуть, Барнаул. З вагона вилізати не відважуюсь — боюсь відстати від поїзда.

Відчуваю, що сили зовсім полишають мене. З тридцяти шести чоловік, що були у вагоні на початку нашої зворотньої дороги, вже залишилося десь двадцять троє — двадцять четверо. Інші відстали на станціях, чи захворіли, і їх довелося доставити в лікарню. І тут, у Барнаул, з нашого вагона віднесли одного на носилках.

Знову ідуть по здобич. Кличуть і мене. Боюсь.

— Ідемо, бо інакше помреш з голоду.

Беруть за руки, ноги, тягнуть.

— Иди і не гайся.

Та я пішов у протилежний бік.

— Не йду з вами, аби не довелося вам мене на плечах тягти, — зі злості і жалю кажу їм.

Пролізаю попід вагонами. На мене кричать, сваряться залізничники. Та я, як сліпий чи божевільний, не звертаю на те уваги, лізу далі. Те, що діялося навколо, мене ніби не стосувалося. Бувало, що вже в останню секунду вихоплював ногу чи руку з-під коліс потяга, який раптом рушав.

Вагонам тим на станції не було кінця. Та ось уже всі проминули. Переді мною велике засніжене поле. Неподалік, праворуч — вулиця. Будинки лише з одного її боку.

Попрямував я на ту вулицю. Дійшов до хвіртки. Та натиснути на клямку, увійти в двір — не смію. Це ж ганьба яка: просити, жебракувати!

Ні, у цей двір не піду, хай краще в той. Так, соромлячись, дійшов до останньої хати, хоч вулиця та була досить довгою.

Не знаю, скільки вже я простояв перед тією крайньою хвірткою, поки, нарешті, відважився відчинити. Велике подвір'я. Ступаю по ньому, піднімаюся на ганок. Нерішуче відчиняю двері, а в хату — ні зайти не смію. Тихо. Нікого не чути. Стою в сінях. Ще раз подаю голос. Ніде нікого. Бачу стелаж, на ньому домашня хлібина. Беру, дивлюся на неї і кладу назад.

Важкі дні і ночі

Так десь разів зо три я брав і клав ту хлібину назад, поки, нарешті, насмілювався вкинути її в підкладку бушлата.

Відхилив занавісну, а там цілий склад! Кошик столових буряків, картоплі, задне стегно барана, шмат, як товста книжка, сала... Що робити?

“Візьму — зловлять і уб'ють. Так і загину з ганьбою”, — страх мозолив мій мозок.

Скоса глянув на свою руку. Пітна. Відчув, що й сам весь залитий потом.

Та голод все ж заставив мене прихопити частину тих запасів. Не лише для себе брав його. Знав, як мучаться у вагоні з голоду й друзі. Чую, як калатає, мов у порожній бочці, серце.

Виходжу. Ледве переступаю поріг. Вага бушлата тягне вниз. А тут ще й де взялося собача і схопило за ногу. Падаю зо страху. Собача теж, мабуть, злякалося, відскочило. Підвівся з великим зусиллям. Що придумати? Бачу — висить шпагат. Взяв, зробив зашморг, накинув на собача, затяг його в сіні і закрив. Тепер я спокійний.

Поспішаю на вулицю. Та тільки відчинив хвіртку, як велика вівчарка із-за рогу вибігла у двір. Ледве встиг вискочити і перед самим її носом гримнути хвірткою.

Йду, гойдаючись. Час здається вічністю. Дійшов до колій і тільки тепер дозволив собі відкусити кірку з хлібини.

До свого вагона добрався вже у другій половині дня. А пішов уранці. Чекаю на підмогу хлопців, бо сам я не можу залізти у вагон.

Дуже зраділи друзі, побачивши мою здобич. Розділили все порівну. Кожний задоволений. Я сповна сплатив їм борг. Цікавляться, де все то роздобув, хто то стільки мені дав?

Вночі поїзд рушив. Через пару днів прибули в Семипалатинськ. Перше, що зробили хлопці, знову відправили за здобиччю.

Та ледве я проминув свій потяг, трохи відійшов від нього, як чую гудок. Оглянувся — наш поїзд рушив. Кинувся бігти за ним. Де там! І сильному, здоровому його не догнати, а мені і поготів. Тільки хвіст майнув.

Боляче й гірко зробилося. Таких як я, ще пару чоловік зосталося. Що ж тепер робити?

Ідемо на вокзал. Нас усі жахаються, як примар. У пасажирський поїзд не беруть, зіштовхують вниз. Горє та й годі.

Деякі ухилилися з протилежного боку поїзда на східцях вагонів повезтися. Не знаю, як і чи й взагалі вони доїхали.

Настала ніч. Довга, холодна. У зал не пускають — міліція проганяє.

На третій день з трудом розшукав і добрався якось до урядового будинку, як у нас називають місцеву владу. Та це мені нічого не дало. І вислухати там не захотіли, вигнали з кабінету.

— Працювати треба! — кинули сердито, з докором.

— Не залишиш кабінету — викличемо міліцію, — погрожували.

Третій день минає, як у мене й крихти в роті не було. З тривалими зупинками на відпочинок йду на станцію. Натрапляю на хлібний магазин. На карточки продають в ньому цей продукт. Та де ж мені, жебракові, їх узяти? І грошей — ні копійки.

Постояв хвилинку, подивився і відійшов у бік, до телеграфного стовпа. Обперся об нього, обійняв. Думки — одна гірша другої. Як же бути? Як догнати своїх? Куди звертатись? Від усіх тільки й чуєш, що “посадимо, то й будеш працювати”. Ніби я не хочу трудитися, тікаю від роботи.

В очах туман. Та ось виринає перед ними хліб. Он, он він. Поряд. А вкусити не можу. Кручу головою, намагаючись відігнати той страшний сон.

Заду хтось зняв з моєї голови шапку. Хай бере. Мене це вже не турбує. Бачу — тиче ту шапку в мої руки.

— Тримай, хлопче, — чую жіночий голос.

І жінка кладе в мою шапку шматочок хліба. Додаток до свого пайка.

Після того ця літня жінка повернулася до крамниці. Невдовзі звідти й інші жінки йдуть до мене, відламують від своїх скупих пайків шматочки і кладуть їх у мою шапку. Мабуть, дуже вже жалюгідний був у мене вигляд, якщо так зворушив цих трудівниць. У країні тоді було дуже сутужно з продуктами — вже ж скільки часу йшла війна.

Ще через деякий час принесла мені та жінка горня чаю і крихітку цукру. Потім розпитала, хто я і звідки? Після нашої розмови завела мене в чекальню, а сама кудись пішла. Повернулася з міліціонером. Я спершу злякався його. Та вона зразу ж сказала, що мене посадять на перший же поїзд і доведуть до Джамбула.

І от я вже в поїзді; Людей у вагоні — повно. І сісти ніде. Зате тепло. І везуся. Знайшлися добрі люди, купували і давали мені тарілку “затерюхи”, яку в великих горшках носили для пасажирів у вагоні і продавали.

На одній з станцій виліз із вагона, пішов з казанком по гарячу воду. Дивлюсь — жінка тримає в руках велику домашню паляницю. Мої очі так і прикипіли до неї. Вона ж вже торгується з іншими, який має нову фуфайку.

— Тільки півхлібини за неї можу дати, — мовила.

А той просить ще хоч трохи додати.

На мені фуфайка теж майже нова. Правда, вже трохи поношена.

— Тьотя, — прошу її, — мені за мою фуфайку дайте хоч малий шматочок хліба.
Вона подивилася на мене з подивом, помовчала хвилинку. А потім віддає мені всю хлібину.

— За віщо тільки мучаться ці люди? — мовила.

І взамін на мою фуфайку зняла і віддала мені свою стару.

У вагоні пасажирів — битком. Сісти ніде. І раптом мені повезло. В кінці вагона звільнилася полиця вгорі. Допомогли мені вибратися на неї. Ліг. Тепер я пан.

Прокинувся, коли вже був день. І тихо, як у вусі. Жодної людини немає.

“Що трапилося?” — думаю. Але лежу.

— Злізай, друже, бо завезем у тупик.

— А яка це станція? — питаю проводника.

— Яка тобі треба?

— Джамбул.

— Він і є.

У зал чекання мене знову не пустили. Вийшов на вулицю і почув сильний запах. Глянув — у долині видніються скирти з тюків сіна. Туди й подався. Виліз на самий верх, розгріб, умостилися. Тепло. Нарешті зігрівся. Заснув.

Вдень пішов до міста. Розпитую про своїх. Ніхто не чув і не знає. Пробую влаштуватися на роботу, та всюди кажуть зайти через місяць. А доти, як пробути стільки? У мене ж ні притулку, ні документів, ні карток та грошей.

Газ. Прапор комунізму. [Виноградів]. — 1989. — 3, 5, 10, 12 серп.

№ 131

1989. — Спогад М. Ю. Угриня про засудження за участь у діяльності антирадянської організації “Смевор — України” та про перебування в таборах ГУЛАГу.

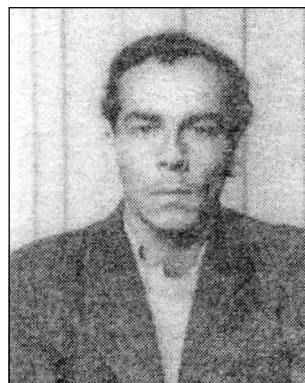
ПІД ТАБІРНИМ НОМЕРОМ С-531

Народився я у с. Невицьке Ужгородського району у 1924 році в селянській родині. Батько працював залізничником, а мати була домогосподаркою і обробляла землю, якої нараховувалося три гектари. Всіх своїх дітей (мене, молодшого брата та двох сестер) мама привчала до роботи в полі. Пригадую, що, крім нас, мамі допомагали ще в господарстві бабуся й дідусь.

Навчався я в сільській народній школі і після закінчення чотирьох класів у 1935 році продовжив навчання в Ужгородській горожанській школі. Це було в чехословацький період. Уже під час угорської окупації у 1940 році я поступив вчитися в Ужгородську вчительську семінарію, яку закінчив у 1945 році після визволення Закарпаття. У цьому ж році був призначений учителем початкової школи в с. Руський Мочар Великоберезнянського району, а останні два роки перед арештом вчителював уже в рідному селі.

24 серпня 1948 року органи МДБ арештували мене як учасника антирадянської організації, а 28 травня 1949 року нас судила особлива нарада при МДБ СРСР на 25 років каторжних робіт (на зміну смертного вироку). Хочу трохи докладніше про це розповісти.

Відомо, що в цей період “сталінського розгулу” органи МДБ пильно стежили винятково за кожною людиною, особливо за молоддю. Одне підозріле слово у розмові з незнайомим —

і ти вже в чорному списку. До нього потрапляли всі, кого потрібно було ізолювати від суспільства в ГУЛАГи — ці найганебніші сталінсько-берієвські машини.

Серед таких опинився і я, чия доля подібна до тих, які стали жертвами радянської тоталітарної системи і пройшли крізь пекло ГУЛАГів. Мене, як і моїх друзів, судили за статтями 54-1 “а”, 54-11 і 54-9 за участь в діяльності антирадянської організації ОУН “Смервор-України” (Смерть ворогам України). Нам приписали “український буржуазний націоналізм”, визнавали зрадниками і ворогами народу України за те, що виступали проти більшовицької ідеології, яка вбивала в людині все демократичне, духовне. Ми відкидали репресії проти студентів, вчителів, неповнолітніх старшокласників середніх шкіл, а також греко-католицького та іншого духовенства.

А чим фактично займалася наша організація? Вона працювала серед молоді, організовувала гуртки художньої самодіяльності, зокрема сільський хор. В селі запрацювали драматичний і спортивний гуртки. Наші односельці були захоплені виставами за п’єсами “Назар Стодоля” Тараса Шевченка, “Украдене щастя” Івана Франка та іншими. Під керівництвом директора школи І. Богдана у сільському хорі милозвучно виконувалися українські народні пісні та колядки не лише на сцені нашого клубу, але й інших сіл Ужгородського району.

А сільська футбольна команда завдавала поразки іншим командам з навколишніх сіл. Славилися своїми перемогами і волейболісти Невицького.

Але в той же час не дримали і працівники МДБ. Репресії, які розпочалися із встановленням нової влади, тривали й далі. Після арешту членів нашої організації, масові обшуки проводилися по цілому селу. Ми перебували під слідством спочатку у в’язниці м. Львова, а потім Золочева. Потім справу було передано в Москву, де особлива нарада при МДБ СРСР засудила нас заочно на 25 років каторжних робіт. Але вироку ніхто не підписав, бо ми вважали себе невинними. Незважаючи на це, рішення цього “найсправедливішого у світі” суду було остаточним.

Після цього, так званого суду, нас відправили у вантажних вагонах на Далекий Схід до бухти Ваніно у пересильний табір, де нас зустріли бандити і злочинці в законі. Відібравши від нас одяг й інші речі, всіх відправили на важку і виснажливу роботу лісозаготівлі. Робочий день тривав 10 годин, тому в’язні поверталися до бараків змучені й голодні. А харчі були нікудишні: водичка, яку називали супом, та шматок хліба.

Через чотири місяці, восени нас відправили пароплавом до Магадана, де ми перебували ще 10 днів. Діставши одяг, ми з Михайлом Данком потрапили в шахти Ельген-вугілля, що за 500 кілометрів від Магадана. Тут ми зустріли в’язнів різних країн і національностей, зокрема китайців, японців, поляків, литовців, латишів, колишніх власівців та інших військовополонених.

На новому місці нам дали один тиждень відпочинку, щоб пообкратати і позбирати новий теплий одяг, який в’язні-старожили повимінювали на свій, зношений. Так ми потрапили на стажування в шахти. Через кілька днів увесь старий контингент в’язнів був відправлений в інші місця позбавлення волі. А ми запрацювали в шахтах при таких “новітніх” технічних засобах, як лопата і чокан-кирка. При цьому денна норма виробітку на бригаду з 15 чоловік складала 100 тонн вугілля — на кожного члена бригади припадало приблизно по 7 тонн.

Якщо нормозавдання виконувалося, то через деякий час їх підвищували, але при цьому норма харчування не збільшувалася. Про це яскраво свідчив розпорядок дня. Ранком на сніданок давали ріденький суп, кашу і 350 грамів хліба. Обід зовсім не практикувався, а на вечерю було те ж саме, що й на сніданок. Цих харчів вистачало лише на сяке-таке підтримання життєздатності організму. Хто хотів одержати більше, той після денної зміни йшов у нічну на кухню, а зранку знову у забій.

Жили ми в бараках по 40—50 чоловік, у кожного на спині, штанах і шапці був гулагівський номер. Мій особистий — С-531. Зняти номер означало покарання на 10 діб карцеру і голодний пайок — 350 грамів хліба на день, трохи чаю без цукру та безліч стусанів від наглядачів і блатних. А у шахті під кінець зміни діставалися побої і за те, що поволі

рухалися, бо вже бракувало сил. Таким чином мені теж зламали ребро і на роботу мусив ходити, перев'язавшись рушником.

Такі і подібні побої вели до втечі в'язнів з місця роботи. Ось лише один факт. Два в'язні-литовці, які прагнули роздобути собі трохи харчів у найближчому поселенні, поплатилися за це життям. Їх спіймали і біля воріт табору розстріляли на показ і острах іншим.

Після шести з половиною років роботи в шахті у 1955 році я був переведений у с. Бурхала на золоті копальні. Через рік несподівано сюди прибула комісія з Москви, яка переглядала справи в'язнів. Викликали на розмову кожного особисто і потім приймали рішення про звільнення з табору. Так і я у серпні 1956 року був звільнений — мій вирок знайшли безпідставним.

Через 8 років табірних поневірянь, морально пригнічений, з підірваним здоров'ям повернувся я додому у рідне село. Але влаштуватися на якусь роботу було дуже важко, особливо на педагогічну. На репресованих дивилися як на людей другого сорту. До того ж ми і далі залишалися під наглядом служби безпеки. Лише через півроку мені вдалося одержати посаду комірника тарного складу Ужгородської райспоживспілки. Тут працював два роки.

У 1959 році випадково познайомився з головним лікарем санаторію "Малятко" М. Бращайко. Вислухавши мене, ця чуйна людина влаштувала мене вихователем старшої групи. Завдяки їй я знову повернувся до педагогічної діяльності. У 1962 році поступив на вечірній відділ біологічного факультету Ужгородського університету, який закінчив у 1968 році і став спеціалістом з вищою освітою. З 1973 року працював учителем Ужгородської середньої школи № 2, звідси й вийшов на пенсію.

1989 р.

№ 132

1990. — січня 31. — Спогад І. Г. Демчика про засудження за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону та перебування в таборах ГУЛАГу

ХТО ЗМІРЯЄ НАШУ ДОЛЮ?

Давно я хотів розповісти про те, про що говорити було страшно. Боявся, що пережите так і помре з нами, не ввійде у пам'ять нащадків.

Не раз, коли заплющу очі, бачу, як утрюх — Василь Роман, Андрій Баганич і я — переходимо кордон в СРСР. Дорогу нам показав двоюрідний брат Баганича, який був лісником у Руській Мокрій. По дорозі на нас звалився такий дощ і туман, що ми заблудилися.

На заставі радянських прикордонників ми кілька днів прожили на соломі у залізничному вагоні. Коли вагон наповнився подібними до нас "шпигунами", усіх на вантажних машинах відвезли до "нормальної" тюрми у Надвірній. Там уже сиділи самі лише закарпатці, крім одного комуніста-австралійця, який також потягнувся до інтернаціональних братів. Він був такий зарослий і брудний, що дивував навіть нас, бідарів Верховини. На його чолі я вперше побачив тюремну вошу.

Дядько-австріяк виявився обізнаним у всьому, що могло торкатися нас. Пояснював, що нас чекає, до чого слід готуватися.

Ви Радянському Союзу — брати, тут будете лише декілька днів, доти, поки вам не знайдуть роботу. Я ж німець, а німця у цій країні, як бачу, може чекати лише розстріл.

Ці слова були для нас дуже тривожними. Наша мрія згасала.

Кожного дня нас на певний час випускали з камер у тюремний двір; тут ми зустріли своїх земляків з усього краю. Пам'ятаю, на цім дворі зустрілася жінка зі своїм чоловіком,

котрі перейшли кордон разом, але потім їх розлучили. Зустрічалися закохані, які також переходили кордон разом, сподіваючись щасливо прожити у новому світі.

На подвір'ї я познайомився з Іваном Бембилем із Синевирської Поляни. Потім довго я не бачив його. І раптом зустрілись у Воркуті. Іван розповів, що його, як неповнолітнього, направили у фабрично-заводську школу. Але після того, як Молотов з Ріббентропом підписали договір, його з школи забрали і засудили, як і нас...

Коли тюрма наповнилася, нас завантажили на військові машини й перевезли до тюрми в Станіславі. Описувати її не стану. У камеру напхали нас 40 чоловік, і ми могли лежати лише боком, щоб якось вміститися. Як заболів бік у однієї людини і вона просила допомоги, мусили повертатися усі. Тут уже були не лише ми, закарпатські “шпигуни”, були вже й інші “вороги народу”: українці, поляки, євреї. Зустріли й інтелігентів із Західної України, вчених. Пригадую історика, якого між собою називали Тараненко. Він часто розмовляв з арештованими, пояснював, як учням у школі, чому нас арештували і до чого нам слід готуватися. Полякам розповідав про Закарпаття, Чехословаччину.

Незабаром настала справжня Содома та Гоморра, коли серед ночі нас з усіх боків оточили стражники НКВС із псами і вели з тюрми на залізничну станцію у Станіславі. В тихій ночі на весь голос брехали пси, чулося страшне різноголосся чоловічих, жіночих, дитячих зойків, охоронці на повний голос викликали сотні прізвищ. Своїх шукали батьки, сестри, брати, рідні. Гукали українською та польською мовами. Ще не раз після цього ті зойки розривали мою душу. Ця картина наяву повторялася кожен ніч, як тільки наш поїзд прибував на якусь станцію.

Нічні зойки розвіяли у нас рештки надій. Ми не бачили людських сліз, поїзд зупинявся лише вночі. Але все було видно і так, ми почали вдивлятися у цей світ серцем.

Нас завантажили у вагони, як худобу. На дорогу видали 500 г болотяного хліба та солену рибу і більше нічого — ні чаю, ні води. Дорога обернулася для нас у біблійську кальварію. Люди божеволіли...

На станції у Полтаві ми дізналися, що того дня свято — річниця Жовтневої революції, крізь щілини вагонів бачили, як вітер повіває величезними червоними прапорами, а будинок увесь закритий величезними портретами “любимого батька Сталіна”. Ці “урочистості” Жовтня 1940 року на шляху із Станіслава до Полтави назавжди залишилися у моїй душі як припинення моєї людської гідності.

Різниця між тюрмами у Станіславі і Полтаві була лише в тому, що в останній параша була відкритою, а лежали ми на холодній долівці і з боку на бік поверталися за “командою”.

У Станіславі нас, закарпатців, на допити не викликали, а тут — чи не кожної доби опівночі. Через кілька місяців, навесні 1941 року, оголосили вирок: три роки — щасливим, нещасливим — по п'ять і більше. Чому одним менше, а іншим більше, цього ніхто не знав, може, й ті, що нас судили.

Мене при допитах не били, і ми, закарпатці, при цьому деколи й сиділи. Але радянські громадяни завжди мусили стояти. Одного разу, коли повертався в камеру, я бачив, як одного вели з допиту із закривавленим лицем.

У Харкові ми зустрілись із старими арештантами. Навіть такими, котрі уже поверталися із будівництва Біломорканалу. Ми їм розповідали про свою долю, казали, що нас, невинних засудили ні за що. Вони усміхнулися. Один лиш махнув рукою і сказав: “Ми би хотіли, аби нас судили в Полтаві. Нас взагалі не судили, і вже сидимо по п'ять і більше років, хто вижив”. Потім ще додав: “Тут все одно, чи засудять на три роки чи на тридцять...”

Такими, вже освіченими ми дійшли до автономної республіки Комі, до міста Котлас. Для нас це був край світу, а для тисяч земляків — і кінець життя. Правда, не в самому Котласі, а за декілька кілометрів за ним, де “будувалася” на людських кістках-шпалах залізниця на Воркуту.

Після рідних Карпат нам було перший раз дозволено “досита” надихатися чистим повітрям та почистити собі босі ноги, а хто ще зберіг, і черевики від... Бо ж у вагонах не було навіть параш. Хай читач вибачить цей натуралізм, але я ще ніде не читав про це.

Для наших інших земляків були ще й суворіші шляхи. Наприклад, Василь Вурста з Горінчова їхав на Воркуту взимку. Вагони зовсім не обігрівалися. Кусень хліба та солена риба без води — усе харчування у цій лютій дорозі. Люди придумали як добути води. На стінах вагона від людських випарів утворювалися бульки — їх або відколювали нігтями, або й злизували.

Нас вивели на будову. Нічого нормального, крім повітря, тут не було. Інструмент, яким мали виконувати норми, поламаний, застарілий, тупі сокири і кирки. Усе це плюс голод, холод, влітку комарі масою убивали невинних людей.

Але й у цій суцільній горі були дні святкові. Для мене таким першим днем став той, коли вранці мій сусід не пробудився. Я вибрав його пайку хліба, і моє життя продовжилося на цілий день. Цей мій сусід був одночасно і моїм приятелем. Він називався Михайло Пацкан з Ільниці.

Войтех Бек з Великого Березного недавно нагадав мені: “Нас кордон перейшло п’ять, а табори пережили лише двоє: я та Ганз з Ужгорода. Останній був чомусь засуджений на 10 років, може, через своє прізвище. Сім років відсидів і витримав лише тому, що був за професією різником, а у таборі працював поваром”.

Іван Бембило розповідав нам: мій сусід наклав на воза трохи сіна, а на нього двох заспаних діточок; запрягли з жінкою корови і знайомими місцями перейшли кордон. Корови залишилися вже на першій прикордонній заставі. Дітей відібрали і відправили згідно з віком до різних дитячих будинків, а батьків також розлучили і відправили до різних таборів. Тюрми і табори пережила тільки одна — мама. Вона пережила і війну в Чехословацькому корпусі. Після закінчення війни залишилася у Південній Моравії, звідки даремно шукає своїх діточок.

“У нас”, на Воркуті, я вважав за найсуворіше катування церемонію похорон мертвих в’язнів. Цю “урочистість” виконували так: мертвого роздягали догола. Як мав у роті золоті зуби, їх виривали, а людське тіло скидали на громаду, де вже лежали інші замерзлі. Так вони і лежали, поки їх не занесло снігом. Влітку мертвих стягували до ями.

Після смерті Сталіна я про своїх репресованих земляків написав книгу. Пробирав її здати у видавництво. Але на “престол” вступив “імператор” Брежнев, і книга моя заплісняла.

Крім уже згаданих моїх друзів, я зустрівся в таборах ще з Іваном Куцином, Василем Гомичком, Михайлом Гафійчуком, Іваном Божуком, Юрком Курином, Іваном Болданюком, Оленою Тафійчук, Михайлом Пекарем, Миколою Грибом, Йозефом Галмом, Михайлом Микулинцем, Михайлом Соймою, Михайлом Бігунцем, Морицем Гросом, Василем Йовбаком, Василем Кобулеєм, Іваном Фотулом, Іваном Станком та його братом, Василем та Іваном Могоритами, Василем Матроничем, Іваном Погоріляком.

Міг би скласти цілий список. Але хіба цим зміряєш пережите нами?

с. Ільниця, Іршавський район

“Закарпатська правда”: 1990. — 31 січ.

Крізь пекло ГУЛАГів: Документи, спогади, нариси. — Ужгород, 1996. — С. 18—22.

№ 133

1990. — листопада 10. — *Спогад монашки Теофіли про смерть єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора (Федора) Ромжі*

ЯК ПОМЕР ЄПИСКОП РОМЖА...

Вперше через 43 роки дає свідчення про загадкову смерть останнього Мукачівсько-ужгородського греко-католицького єпископа Теодора Ромжі черниця-василіянка, яка проживає нині в Ужгороді.

Відчуваючи близький кінець свого земного життя, обов'язком своїм вважаю повідати людям історію кончини греко-католицького єпископа Теодора Ромжі, який свої останні страждання завершив у Мукачівській лікарні на моїх очах. Щоб нарешті виправити свою мовчанку тоді, коли різні неправдоподібні версії поширилися серед народу після смерті нашого дорогого мученика (а ми не мали змоги пояснити істину), я вирішила докладно описати все те, безпосереднім очевидцем чого була. Усвідомлюючи, що за правдивість кожного слова відповідаю перед Господом Богом, так і перед Католицькою Церквою та своєю совістю, благаючи помочі Святого Духа, берусь за перо.

1 листопада 1947 р. опівночі з вервечкою в руках і блаженною усмішкою на устах віддав наш дорогий мученик свою шляхетну душу Спасителеві. У Мукачівську лікарню владика Теодора у важкому стані завезено в понеділок 27 жовтня 1947 р. о 12 год. 30 хв. разом з важкопораненим душпастирем отцем Даниїлом Бачинським, травмованим о. Андрієм Березнаєм, теологами Михаїлом Бугірем і Михаїлом Маслеєм. З ними був і сильно скалічений селянин-кучер, який віз їх із села Лохово до Іванівської зупинки, де вони мали пересісти на ужгородський автобус.

Вірники села Лавки, філії парафії Лохово Мукачівського району, провели реновацію храму, і з цієї нагоди було призначено посвячення на неділю Христа-Царя 26 жовтня 1947 р.

Незважаючи на ряд серйозних застережень і прохань священства й Капітули, бачачи загрожуючу обстановку, яка склалася навколо нього, преосвященний вирішив особисто провести освячення храму. По дорозі з Ужгорода до зупинки села Іванівці, де їх чекала карета Лохівського пароха о. Петра Васька, він молився.

Урочисті святкування відбулися спокійно. Після обіду, який був поданий високим гостям у пароха в селі Лохово, доповіли вірні селяни, що вже декілька днів за селом стоїть військова вантажна машина “Студебеккер” з невідомими особами, які стежать за селом, надто за парафіяльним будинком. Щось готується... Отець Петро та його дружина Маргарита, рідна сестра о. Даниїла Бачинського, стали благати гостей, щоб залишилися на ночівлю, бо вже вечоріло. Владика згодився на те.

Наступного дня вранці преосвященний Теодор із своєю асистенцією відправив літургію в церкві села Лохово. Хоч вісті в цей день стосовно загадкового “Студебеккера” були ті ж, що і вчора, а, крім того, на недалекій відстані з'явився ще й “бобик”, владика після сніданку рішуче сказав: “Поїдемо!” Коли виїхали на кареті з села, за ними повільно вирушила вантажівка. Перед селом Іванівці, коли карета спустилася з невисокої гірки, “Студебеккер” набрав швидкості й з розгону вдарив у карету. Це було десь посеред схилу. Перед зіткненням водій вистрибнув з кабіни. Слідом їхав “бобик” з людьми, які пильно спостерігали за аварією.

Картина була жахлива! Автомобіль, поки не зупинився в кюветі, штовхав перед собою все. Преосвященний Теодор потрапив між розбиту вщент карету і перше колесо вантажівки. Отець Даниїл Бачинський і кучер Хома опинилися під каретою з важкими пораненнями. Коні в передсмертній агонії моторошно іржали й тут же загинули.

Отець Андрій Березнай і теологи Бугір та Маслей від різкого удару відлетіли на поле в траву. Схаменулися, коли побачили, що єпископа та кучера люди з “бобика” добивають залізними палицями. Вони піднялися з трави і стали втікати в бік села Іванівці з криком: “Люди, рятуйте!” Щоб їх наздогнати, кати залишили свою основну жертву, погналися за ними. Наздогнавши, теж били, куди попало, однак поштова автомашина, що наближалася з Мукачева, перешкодила їх кривавій розправі. Вони повскакували в свій автомобіль і швидко зникли. А кров'ю залитих страждальців поштові працівники зібрали і повезли в міську лікарню.

Потерпілим негайно було надано висококваліфіковану невідкладну допомогу групою хірургів, яку очолював завідуючий хірургічним відділенням, покійний нині Олександр Фединець.

У преосвященного Теодора найбільше постраждала голова. Крім подвійного перелому нижньої щелепи, в ротовій порожнині залишилося всього 7 здорових зубів. Одна нога також була травмована повздовжньою раною в гомілці. По всьому тілу багато синяків від побоїв.

В о. Даниїла Бачинського були тріщини основи черепа і правої лопатки, перелом ребра і обох гомілкових кісток правої ноги. Перші три тижні лежав у непритомному стані.

Бідний кучер потрапив на операційний стіл в абсолютно безнадійному стані. В нього все обличчя було розбите до невпізнанності, крізь глибокі травми черепа витікала мозкова речовина. Врятувати його життя не вдалося.

О. Андрій Березнай, теологи Михайло Бугір та Михайло Маслей обійшлися хірургічними швами на головах, куди були биті монтировками.

Післяопераційна ніч як для хворих, так і для медпрацівників була спокійна.

28 жовтня зранку, без відома старшої хірургічної медсестри Іларії та старшої адміністративної медсестри, функції якої виконувала я (через те дуже добре знала, що вакансії для санітарки в хірургічному відділенні немає), головний лікар Берман ставить нас перед фактом, що на той час, поки в нас лежать такі потерпілі люди, як єпископ і його асистенція, він прийняв нам на допомогу санітарку, молоду дівчину на ім'я Одарка (чи Одоця). Свій вчинок мотивував тим, що до нас тепер, крім обласної прокуратури, будуть приїжджати юристи з Києва, а може і Москви, тому потрібно, щоб палата наших пацієнтів була надзвичайно чистою. Завершив доктор Берман свої вказівки тим, щоб харчі для цих хворих індивідуально доставлялися з кухні цією милою, ввічливою дівчиною. Підозріння в нечесності головного лікаря Бермана загострилося ще більше тоді, коли наказав нам в аптечному складі хірургії встановити тапчан, поки “бідна сирота” десь знайде квартиру. Як ми не відмовлялися від такої люб’язності з його боку, рятунку не було. Дівчина залишилася працівником хірургічного відділення. Не знаючи, куди її прилаштувати, я попросила сестру-господарку дати їй ганчірки для миття вікон у коридорі. Це не дуже відповідало бажанням Одарки, але поневолі протирала вікна, розглядаючи на всі боки, що діється у відділенні.

Доктор Берман пихтів від злості, що дівчину не використовуємо за його вказівкою — в палаті єпископа та о. Бачинського. Вони двоє лежали в маленькій палаті, інші — в сусідній, більшій. Головний лікар невтомно бігав навідувати наших пацієнтів. Увечері, перед сном, уже четвертий раз прибіг подивитися на страждальців. Уклонившись глибоко єпископові, потішив його, що друга ніч буде легшою від першої. Над о. Бачинським усміхнувся, тому що той у непритомності на повен голос заспівав чудовим баритонем “Благослови владико”. Преосвященний теж усміхнувся і важко простогнав: “Благословляю, Данилку”. Хрестоподібним жестом дійсно благословив його. Відтак Берман звернувся до дружини о. Даниїла і пошепки сказав, щоб ночами не сиділа біля чоловіка. Ми постараємося, мовляв, щоб хворі були забезпечені індивідуальним їдлом. Отже, будьте добрі, прийняти до відома, що приходити можете в лікарню до чоловіка тільки вдень. Бідна Марія Бачинська гірко заплакала, а я стала потішати її, що не відійду від Данила до тих пір, поки вранці вона не прийде.

Коли невдоволений головний лікар, виходячи з палати, викликав мене в коридор і спитав, чого маю я зоставатись на ніч, якщо крім двох чергових медсестер-василянок та нічної санітарки, у хірургічному відділенні є ще й дівчина, спеціально прийнята для обслуговування цих важких хворих. Я, не знаходячи швидкого виправдання, відповіла, що це мій двоюрідний брат (насправді у нас з о. Бачинським були родинні зв’язки третьої ступені).

Тільки-но відійшов доктор Берман і я повернулася в палату, ледве встигла зітхнути, як відхилила двері Одарка.

— Що би вам потрібно? — спитала я. — Чого вам не спиться?

— Хочу поговорити з вами.

— На це буде і завтра день.

— Ні, так спокійно, як тепер, не поговоримо. Дуже прошу виділити мені трішки уваги.

Сказала так настирливо, що я зрозуміла — від неї легко не викрутишся. Я послала її за одною з чергових медсестер-василянок, щоб та була біля хворих, а сама сіла з нею в коридорі, біля дверей.

Одарка почала з того, щоб я дозволяла їй перш за все розповісти ширше, хто вона. От і починає.

— Родом я зі Львова. Мала 5 років, коли більшовики арештували моїх батьків. Добрі люди, сам Митрополит Шептицький, взяли мене за ручку і відвели до сестер-василіянок, доручивши їм моє навчання і виховання. Я звикла до них, як до рідних. Особливо полюбила я матір Марію Вітер. Згодом більшовики розгромили всі монастирі у Львові, та й по цілій Україні.

Старших сестер арештували, а молодих порозганяли. Мати Марія теж потрапила до в'язниці. Щоб мене не взяли до дитбудинку, я з групою дівчат і хлопців втекла в ліс, щоб мстити більшовикам. По лісах мандрувала дотепер. Набравшись сміливості, перебралася через Карпати і прийшла до мукачівської лікарні, де чула, що працюють сестри-василіянки. І ось я тут. О, який добрий ваш головний лікар, що мене прихистив, поселив серед вас. Тут я вже дома. Буду щасливою, якщо ви мене полюбите, як любила мати Марія. Я впевнена, що тоді ви мені нічого не відмовите, тому що й вона мені не відмовляла. Знаєте, я не можу забути за добрих своїх друзів у лісі. Хлопці бідолашні, не раз поранені, вже не мають ні клаптика вати, ні бинта, ні йоду. Дуже прошу дати мені перев'язувального матеріалу для них.

Я зітхнула й запитала Одарку:

— Сестри-василіянки не вчили вас 10 Божих заповідей?

— Як же ні, — відповіла і тут же почала перераховувати їх. Коли дійшла до 7-ї, я затримала її.

— Ви хочете, щоб я порушила заповідь і передала з лікарняної аптеки кудись у ліс?..

Я рішуче встала, пішла до дверей своєї палати, а їй наказала йти спати.

Мені ж спання не було до ранку. Владика, тихенько стогнучи крутив весь час в руках вервечку, молився.

Головний лікар не пожалів труда по півночі ще раз навідати нас із своїм заступником (прізвище не пам'ятаю), але побачили нас на своїх місцях і тихо вийшли.

29 жовтня, дочекавшись дружини о. Бачинського, я пошепки розповіла їй, яка в нас була ніч. Перервавши їй чергування, попросила, щоб нічийми послугами не користувалася. Будемо годувати наших хворих тим, що самі приготуємо. Навіть підігрівання харчів не довіряйте нікому.

Тільки-що спустилася до каплиці на службу божу, коли через ворота попрямували мені назустріч отець-прелат Олександр Хіра з Ужгорода і о. Андрій Біцко, капелян Мукачівської парафії. Я розповіла їм про секрети ночі. Отець-прелат дуже просив мене до суботи витримати нічні пости, а в суботу, каже, заберемо преосвященного додому. Догадливий о. Біцко, замислившись, додав: "Мало того. На мою думку, все те, що говорила вам Одарка, потрібно доповісти головному лікареві, але обов'язково при двох свідках. Тут щось не чисто". Отець-прелат одобрив. Вирішили, що з сестрою Іларією ще сьогодні підемо до головного лікаря, коли там буде його секретарка.

Так і сталося. Пополудні ми з сестрою Іларією (на жаль, уже покійною) попрямували на офіційну розмову з доктором Берманом. Він запропонував сісти, запитав, що нового?

— Не найкращі вісті, — відповіла я.

— А що таке? — поцікавився він.

— Відчуваю своїм обов'язком доповісти вам, що Одарка, яку ви прийняли нам на допомогу, нечесна і небезпечна для нас.

— Чому? — стривожено спитав.

Я все розповіла про нічну розмову з нею. Небезпечно для нас є те, що ночує в складі старшої сестри. Вона може обікрати нас, а відповідальними будете ви і старша сестра. Я раджу позбутися її якнайскоріш.

Доктор Берман то блід, то червонів. А через кілька хвилин мовчанки вистогнав:

— Якщо так, то доведеться нам на медичні шафи ще нині накласти подвійні замки. А взагалі потрібно уважно дивитися на її поведінку. Ясно, що ми її не будемо тримати довго, якщо вона така, але ще пару пробних днів її потримаємо.

За тих "пару пробних днів" Одарка нічого не робила, тільки бігала по коридору, ніби

Теодор Ромжа на смертному одрі

втираючи пил, а насправді стежила, хто приходить на відвідування до єпископа. Доктор Берман теж нервував. Щогодини забігав до хворих. Під вечір повів розмову, що треба о. Бачинського перевести в сусідню палату до теологів, бо єпископ біля нього не має спокою. Але нас виручив сам преосвящений, благаючи, щоб цього не робити, бо йому з сусідю веселіше.

Вночі Берман із своїм заступником пішов у хірургічне відділення на візит. Такі візити раніше не практикував. Була перша година ночі, коли вони заглянули до нас. Виходячи з палати, притишеним, але наказовим тоном сказав, що я теж повинна брати участь в обходах, хоч там уже з ним були дві чергові медсестри. Я відмовилась, посилаючись на те, що мушу бути з двоюрідним братом, який лежить з високою температурою, кидається і кожен такий рух може бути смертельним. Так я й не залишила палати.

30-го жовтня я раненько передала пацієнтів дружині Бачинського, швидко обійшла свої палати, перевірила порядок. Одарку похвалила за миття вікон і попросила полити квіти в коридорі.

Того дня доктор Фединець виписав з лікарні отця Андрія Березная і богословів Михайла Бугіра та Михайла Маслея.

Після обіду преосвященного навідав о. Петро Васько, якого після дикої розправи кілька разів допитували органи міліції і КДБ. Питали, хто були ті злочинці, який відгомін у селі, що говорять люди?

Побачивши єпископа з шиною в устах, отець заплакав. Владика заспокоював його: “Не плач, Петре, терпіти й проливати кров за Бога, за віру, за святу Католицьку Церкву — це велика честь”. Коли гість зібрався відходити, преосвящений попросив: “Будь ласка, Петрику, поклич свого старенького тестя о. Даниїла навідати мене з святими тайнами. Буду йому дуже вдячний!”.

Пообіцявши на завтра виконати бажання владика, отець Петро з дружиною Бачинського пішли з лікарні.

31 жовтня приїхав намісник села Дубрівка, батько потерпілого о. Даниїла — о. Даниїл Бачинський з найсвятішими тайнами. В палаті було велике свято. Преосвящений висповідався, прийняв святі тайни. Непритомного сина Данилка намісник укріпив батьківським благословенням. Невдовзі він помер за католицьку віру в Ужгородській тюрмі.

31 жовтня був якийсь слідчий і випитував єпископа, що той пам’ятає про аварію. “Нічого не пам’ятаю. Сів у карету, а пробудився отут у лікарні”.

Як юрист відійшов, я вологим рушником освіжила спітніле чоло владика і допомогла йому повечеряти.

І ось стук у двері. Це наша мати-ігуменя Ігнатія Геревич приїхала з Ужгорода відвідати страждальців.

— Що трапилося, чому так пізно? — спитала я.

— Берман затримав.

Я здригнулася, інтуїцією відчула щось недобре.

— А що хотів? — наважилася спитати.

— Говорив, що співчуває нам, хотів би допомогти. Скаржився, що не береде до уваги його пропозиції. Просив хоч на одну ніч замінити вас іншими сестрами, які радо почергують біля владика. Казав, що вам треба відпочити, щоб набратися сил.

— А ви що йому сказали?

— Пообіцяла це зробити.

— О мати! Дуже прошу вас не реагувати на його прохання! Повірте, я не втомлююся біля них.

— Ідть, сестричко, трохи відпочити, — ласкаво мовив владика. — Ми постараємося теж заснути. Хай благословить вас Господь за ваші щирі послуги. Я теж благословляю.

Це було так несподівано, що я не знайшла іншого виходу, як вклякнути перед його ліжком і поцілувати благословляючу мене руку.

Ми з матір'ю-ігуменею пішли.

Нам було не до вечері. Тільки-но стали оповідати одна одній про свої переживання, коли на вхідних дверях задзвонив дзвінок. Нам повідомили, що помирає владика. Стрімголов кинулися туди. Прибігли доктор Фединець і черговий лікар Мішкольці. Ввели адреналін в сердечний м'яз, однак було пізно.

Питаємо, як це трапилося. Сестри в сльозах розповіли, що після нашого відходу з'явився головний лікар із заступником, оглянули хворих і Берман наказав сестрам вийти в коридор і приєднатися до нічного обходу. Вони спробували пояснити, що мають сидіти біля важко хворих, але той зміряв їх диким поглядом, крикнув: “Я наказую! Пішли зі мною!”. Вони скорилися.

Повернувшись через кілька хвилин, забігають в палату, і втішені, що хворі лежать спокійно, зраділи: “Слава Богу, що нічого не сталося”. І в ту мить почувся стогін: “О, Ісусе!..” Тіло владика здригнулося востаннє.

У відчай ми розглядали руки, ноги, чи не видно якихось слідів смерті. На превелике диво піднімає голову о. Бачинський і каже: “Була тут дівчина і піднесла щось владичі під ніс”. Ми ахнули!

Доктор Фединець припустив, що отрута могла потрапити в організм через ніс (слизові оболонки), тим більше, що покійний став синіти від носа. Вони з Мішкольці визначили, що це мав бути ціанистий калій, від дії якого через певний інтервал наступила асфіксія і смерть.

Сумно погодитися з волею Божою. Біля мертвого ми просиділи до ранку. Черговий лікар Мішкольці намагався повідомити про смерть владика і, набравши номер телефона Бермана, почув, як той комусь доповідав, що доручена йому справа виконана. Мішкольці тихенько поклав трубку і тільки вранці доповів офіційно, що наш пацієнт Теодор Ромжа помер.

Убивця прибіг у відділення констатувати факт смерті і висловити нам співчуття. Дозволив прибрати владика в реверенду, а коли буде труна, покласти в капличку.

Хворі натовпом горнулися туди, щоб попрощатися з духовним батьком. Одарка теж частенько забігала туди. Проливала “гіркі” сльози біля катафалка...

2-го листопада зібралася спецкомісія з 6 чи 7 лікарів з Ужгорода. З наших були туди допущені Фединець і Мішкольці. Комісія вирішила, що причиною смерті був крововилив у головний мозок. Фіктивний акт підписав і доктор Фединець, який потім усе життя в душі кається. (Записано зі слів друга Фединця, якому він звирявся своїми переживаннями).

Потім були пишні похорони. Нещасна Одарка, відпросившись від нас на похорон, більше в лікарню не повернулася.

Отець Даниїл пролежав у лікарні близько трьох місяців. Пізніше, 21 червня 1949 р., був заарештований і засуджений на 10 років. Відбував ув'язнення в Кіровоградській області. Повернувшись у 1955 р. додому з підірваним здоров'ям, працював робітником на фабриці. У 1968 р. 12 грудня помер від інфаркту міокарда в Ужгородській міській лікарні.

Закінчую свій звіт про трагічні події, які спіткали нашу греко-католицьку церкву в 1947 р., словами старозавітного праведного старця Сімеона: “Нині отпущаєш рабу твоему, владико...”.

З усім нашим змученим народом усердно та безустанно благаю повноцінної релігійної свободи для нас, греко-католиків. Ми віримо у всемогутність молитви і тому на шляху твердих випробувань нашої вірності усердно молимося і співаємо:

*Мати ласкава, Мати єдина,
Умоли в небі у свого Сина,
Щоб Запад зі Сходом в єдності
Співали пісню вдячності!*

Сестра Теофіла, чина святого Василя Великого

Молодь Закарпаття (Ужгород). — 1990. — № 45. — 10 листоп.

Літопис нескореної України. — Т. I. — Львів: Просвіта, 1993. — С. 353—359.

№ 134

1991. — квітня 16. — Спогади В. А. Рогача про засудження за антирадянську діяльність та про перебування в таборах ГУЛАГу

КАТИ В КАТІВНІ

Печорський філіал архіпелагу ГУЛАГ

То було влітку. Над Бескидами висіла розпечена коновка сонця. Божа неділька... А писався рік 1948. Моя Великоберезнянщина вітала квітучий травневий час. Ми щойно збиралися на матч із футболістами Перечинської школи. Перекинувши бубен через плече, я спішив на стадіон.

Минув травень. Минув... Боже мій... Щойно почало світати, як до мене в пелевню (де я спав) увірвалися безпекаші Любоміров, Мальований, Папкін, Григоренко, Ковач із міліціонерами. За ними бігла заплакана мама, щоб обняти мене на прощання, та Мальований переступив їй дорогу і... штовхнув у груди. І сьогодні бачу заплакані очі рідної, її горем убите обличчя...

А невдовзі, вже, маючи заковані в наручники руки, я крокував селом в оточенні кадебістів, ніби небезпечний злочинець. Замість іспиту з математики (який я мав складати в той день у школі) розпочався страшний іспит жахливого життя.

Подорож моя по ГУЛАГу започаткувалася із “конвеєра” у Великоберезнянському управлінні КДБ. “Конвеєр” — це допит, який триває кілька діб підряд, не припиняючись ні на хвилину. Хочеться їсти... Дуже хочеться пити... І неймовірно хочеться спати... Дико, до божевілля. Перед очима пливають чорні, жовті, червоні кола... Підлога, стіни, стеля хитаються, мов солдатики, і падають, падають. Якась несамовита нечиста сила залізла в голову і

клепає мозок чимось чавунним, колючим, пекучим... А було тоді мені всього вісімнадцять літ.

Слідчі спітнілі, розлючені, стомлені. Кожні 2—3 години вони змінюють один одного, а жертва — одна і та ж. І сьогодні, і завтра, і післязавтра. Найскаженішими були Папкін та Мальований.

— Об'ясні, што такое ОУН, мать твою за ногу! Ми із тебя шесть шкур здерьом і всьо подпішеш, во всем сознаешся... Понял!

Однак зізнаватися не було в чому. Зізнаєшся — смерть.

Трохи нам ставало легше, коли допитував Григоренко. Не бив, не кричав, не лаявся. Відчувалося, що професія мордувальника не по його натурі... Та такі люди, у яких лишилося ще щось людське, довго не трималися в інквізиторських службах.

... Після кількох “конвеєрних” діб позаштовхували нас у вантажівку, поставили на коліна та із зв'язаними назад руками — голову весь час слід було тримати нижче грудей — повезли в Ужгород. Коли виїжджали з Березного, я кинув погляд на людей, що з'юрмилися на подвір'ї. Тітка Марія ридала на весь голос. Брат Андрій бив собов об стіну. Люди плакали...

Гаряче спасибі вашим сльозам, добрі люди! Ваше співчуття надавало нам сили і насаги в заполярній каторзі, допомогло вистояти і вижити в страхітливому пеклі.

Найвагомішими речовими доказами моєї “антирадянської діяльності” були: виданий у 1912 р. у Києві-Лейпцігу “Кобзар” великого Тараса, “Червона скеля” Гренджі-Донського та дитячі часописи “Дзвіночок”.

Господи, Боже мій... Я йшов Ужгородом у наручниках. Точніше — не йшов, мене вели. Тим моїм містом, де я знав кожне дерево. Щоднини упродовж трьох літ сховався із друзями з поїзда на Малій станції, біля парку, і пішком, у надіях здобути освіту, спіхував у гімназію...

Над містом висіла ніч. Мене і таких же, як і я, заштовхали у вузький заготований кабінет і:

— Раздевайся, в чем мать родила, — то був худющий горбоносий, вельми схожий на “залізного Фелікса”, старшина. Зігнули мене в три погібелі і стали порпатися у... прямій кишці. Я перекосився набік від болю і тут же дістав міцного стусана чоботом під груди. Так почалася моя подорож по сталінському ГУЛАГу (Главному Управленню Лагерей).

... Сліпе, вологе, холодне приміщення з голими нарами. Страшений сморід, повітря затхле, важко дихати. “Мешкають” тут 20 чоловік віком від 15 до 70 літ. Василь Писар, Михайло Гергель, Андрій Худан, Немеш, Контрош, Ференці, пресвітер Жіго бачі, ігумен Малоберезнянського монастиря Шепа, інших не пам'ятаю. А було їх нівроку...

— Звідси на волю дороги немає, хоч би ти був і ангелом, синку, — з жалем прошептав учитель Енді-бачі (так звали ми Андрія Контроша). — Якщо ти сам скоїв “злочин” — вріжуть тобі за УКК (українським кримінальним кодексом) статтю 54-1 “А”. За Кодексом РРФСР це відповідає зловісній статті 58 з десятками параграфів.

І ось перший допит. Запхали мене в куток, поруч із дверима. Наказали сісти. Слідчий — середнього зросту, блондин, коренастий, товстий, років під тридцять, ст. лейтенант Гаврилов. Демонстративно поклав на стіл пістолет:

Мені інкримінували:

1. Я назвав “татарами” збирачів державної позики, які потягли з двору порося у мого сусіда Івана Гелетича (готівкою не мав грошей).

2. Радянські вибори до рад назвав штучними, фіктивними: фальшивими: у бюлетнях — лише 1 кандидат, а в США — 7, в тому числі — генеральний секретар компартії Генрі Уоллес.

3. Читав нелегальну, тобто заборонену, українську буржуазно-націоналістичну літературу.

4. Пригадали мені і мого старшого брата Івана — одного з помічників коменданта “Січі”, секретаря президента Карпатської України Августина Волошина (1938-39 рр.), а потім редактора київської газети “Українське слово” у 1941-42 рр.

Брата Івана і сестру Ганнусю у Києві в 1942 р. розстріляли гестапівці.

Та попри все слідчий Гаврилов не кричав, не матюкався, не бив, тому й був замінений

старшим лейтенантом Кречком із... Тур'я Пасіки. То був справжній вовчик. Ні, скоріше — пес. На свята Петра і Павла при очній ставці із Юрічком я кулаками накинувся на фальшиводоносчика, та Гаврилов із вартовим мене так обтріпали, що повернутися до камери на своїх ногах уже не зміг.

Мені було заборонено отримувати передачі.

Кречко лютував, бив-катував, та я все одно не підписав статтю про зізнання і закінчення слідства.

— Не побачиш суду, як своїх вух, — скаженів Кречко. — Здохнеш у наших апартаментах, як собака.

Камера № 7. Моє житло. Одні вибували, інші прибували. В'язнів тут набито, як оселедців у діжці. Спали лише не лівому чи правому боці. На спині — не було місця.

Сірого дощового дня до камери № 7 запхали високого, чорнявого юнака. Це була не людина, а її тінь: промацувалася кожна кістка — живий скелет. У київській контррозвідці студенту Ужгородського університету Арсену Бабиченку не давали їсти... 33 дні. Разом із ним привезли ще чотирьох студентів — Івана Сегеду із Великого Березного, Михайла Фізера із Мирчі, Костянтина Дзуровчика та Василя Неверклу з Ужгорода.

Якраз тоді з мене й зняли заборону на передачу і я одержав випечену гуску, почав нею воскрешати-відгодовувати Арсена: кожен день поступово збільшував порції, аби не вмер.

Сидів у камері № 7 і син православного священика із Великих Лучок 17-річний Серафим Гриньо. Він і його вісім однокласників придумали гру в партії. Самі зображали “ПБ” — партію безробітних, за що й були “нагороджені” 25 роками таборів плюс 5 роками спецпоселення.

... Після двох місяців мордування нас, “подільників” (тобто тих, які проходили слідство “по одному делу”), перевезли у велику ужгородську тюрму і розкидали по різних камерах. Мені відчинили двері камери № 70. Тут уже сидів Мишко Фізер, а в сусідній № 69 — мій однокласник по гімназії Василь Тиболт, далі — Арсен Бабиченко.

Умови у великій тюрмі були дещо легшими. Стражникам тут служили, в основному, наші руснаки — добродушні, співчуваючі люди. Варгулич, Вукстич, Фізер, Белас... Вони дозволяли нам лежати вдень, стиха співати і навіть, ризикуючи службою, давали читати газети, що було суворо заборонено. Навчившись азбуки Морзе, я щодня перестукувався “розмовляв” із сусідом по камері Арсеном Бабиченком.

Похмурими були наші п'ятихвилинні прогулянки по подвір'ю тюрми із закладеними назад руками. Автоматники водили нас біля стін, пробитих кулями... і... залитих кров'ю.

У той день до камери № 70 прибуло поповнення: босий, худий, як сірник, в домотканих ногавицях і такій же сорочці хлопчина. Лежить на підлозі під нарами, заливається слізьми. Це був чотирнадцятирічний пастир отари Юрко Брецько із села Латірки Воловецького району. У камеру № 70 закинули його щойно із суду, де зачитали вирок: “25 років”.

Цілих 2 місяці ми утішали хлопчика: “Терпи, козак, отаманом будеш!”. “Присвоїли” йому звання генерала. Уже через роки надійшов на мою великобerezнянську адресу лист від нього за підписом “генерал Юрко”.

Незадовго перед новим, 1949 роком, повели мене у великий просторий кабінет з високими стільцями. За столом — три підполковники, два полковники і шостий — слідчий Кречко. Стою рівненько перед грізним начальством, никаю на стіні: портрети Сталіна, Дзержинського, Берії. Час від часу киваю пальцями: давлять прокляті наручники. Аж ось і до мене:

— Освободілі вас, закарпатцев, от гньота і експлуатації, університет відкрилі, а ви вместо благодарності антисовеччину разводіте.

Тут мене і прорвало! І про голодомор 33-го сказав, і про те, як мордували закарпатців, які тікали в Радянський Союз, і про “радісну колективізацію”.

— Прокляне вас ненька Україна за те, що вчинили з неї руїну, — прокричав я суддям.

— Молчать, бандюга. Уб'ю! — звівся рудий підполковник, схожий на соняшник — круглолиций, вгодований!

А його сусід, вискочивши із-за стола, наставив на мене пістолет.

— Расстрелять гадьоныша!.. Двадцать пять лет ему — контре бандеровской. Не меньше!
Із цього судилища завели знову у 70-ту, зняли наручники, звеліли “собрать шмуткі”.
Одягнув я потріпане пальто, полишене від розстріляного фашистами брата, попрощався із
“челядниками” і — в етапну камеру. Була то величезна бетонна зала, а людей тут!... От і
зрозумів я, яка то “широка страна моя родная...”

Нар у цьому мурашнику не було — в’язні сиділи на підлозі, на своїх речах. Кожен чекав
виклику. Час від часу стражники викрикували прізвище і:

— Виходи!

А далі — вокзал, “столипінські” вагони і — руш-руш-марш у потойбічний світ,
сталінський “рай”. [...]

Коли нас, новачків, виводили перший раз на роботу, на кам’яний п’єдестал піднявся
огрядний дядько з рупором в руках. Ось він піднімає трубу до рота і як загорлає:

“Внимание, внимание! Слушайте все! Начальник лагеря подполковник Полевой объяв-
ляет. Кто будет старательно работать, систематически перевыполнять нормы и не нарушать
режим — тот в случае смерти... будет похоронен в белье”.

Оце був справді надихаючий заклик в ім’я соціалістичного ентузіазму...

Уникнувши роботи на шахті, я дуже помилився. На доці працювати було тяжче: дошку-
ляли морози, виснажлива ручна праця, нещасні випадки.

Ми тягли на плечах сушарки, метрів за двісті п’ятдесят 150-кілограмові балки-форшти,
вирізані із сосни метрового діаметру.

Це був справжній хрест на Голгофу. Ноги під нами гнулися: ні скинути, ні донести.

А морози справді були люті. Особливо, коли нас вночі виганяли на станцію розвантажу-
вати вагони з лісом... Скільки статечних легінів загубили там своє здоров’я. Майже щоранку
за доківські ворота вивозили... голі трупи. І... скидали в тундру. Замерзаючі голі тіла бли-
щали, наче віск на сонці... Вахтові розбивали дерев’яними молотами голови нещасних і двічі
пробивали шомполом серце. Замерзлі голови тріскались, як глечики. Цю справу зеки назива-
вали “бікатаріс” — друге прощання душі з тілом. (від латинського “bikatarys” — друге
відходження душі).

Це вже було схоже на щось дикунське, людодське. Нам втовкмачували: хто не виконає
норми, того жде “бікатаріс”.

У таборі постійно змінювалися контингенти в’язнів. І коли в такі зміни потрапляли
кримінальники — часто спалахували криваві бійки. Бандюги різали беззахисних в’язнів. О,
як ми тоді заздрили дружнім, згуртованим прибалтам, кавказцям. Їх кримінальники не
осмілювалися зачіпати, бо відразу діставали рішучу відсіч.

Та й особисто до мене і моїх друзів кримінальники не приставали, якщо ми не захищали
від їх ножів політв’язнів.

І як же нам було гірко, що найбільше від бандюг терплять незахищені українці, бо одні
недружні, незгуртовані, як у тій байці “Лебідь, Шука й Рак”, а інші замикаються у шка-
лупи своїх регіонів, і всі ж від цього страждають. Ось до чого призвела сталінсько-сусловсь-
ка національна політика, ефемерна політика єдиної радянської нації.

Коли політв’язні отримували посилки, біля поштового бараку на них уже чатували і
“чесняги” і “зсучені”. Посилки відбирали, а їх господарів били, цькували.

На допомогу адміністрації марно було сподіватися, і якби не наш загін самозахисту, нам
би довелося туго. Так згуртувалися в один кулак 28 відчайдушних побратимів-закарпатців,
готових віддати один одному останній дарачик хліба, останню сигарету, а не раз ішли і під
ножі бандюг, щоб урятувати друга. Блатняки наші стежки обходили.

Це Федір Попович, Петро Король, Василь Тіболт, Василь Цуга, Микола Шімоня, Андрій
Білунка, Іван Данайканич, Гаврило Кубіні, Василь Марко, Володимир Семеді, Серафим
Гриньо, Юрко Тричинець, Юрко Варга, Василь Глагола, Іван Лукеча, Степан Васько, Андрій
Васько, Дмитро Писар, Василь Писар, Роберт Ласлофі, Степан Кулик, Костя Дзуровчик,
Юрко Мадай, Дмитро Діянич, Федір Курах, Качурек, Ференці, Микуланинець.

З дому я посилок не одержував, бо батьки ледве зводили кінці з кінцями. Та одного зимового вечора стражник:

— Рогач, топай в поchtовий барак!..

... Розриваю бандерольку, а там — гарний теплий з ворсом спортивний костюм. Бідні батьки не знали, що зекам носити такий одяг заборонено. Навіть листи дозволялося писати лише... двічі на рік. Нарядчик обслуговуючої колони (бригади) кримінальник Іван Зулев — провокатор, сексот і шахрай підлестився до мене:

— Слушай, Рогачик, подарі мне костюм, ведь у тібя всьо равно отберут. За ето устрою тібя дневальним в маленькій барак.

А я, теплень, погодився. Та й... купився. Завів мене Зулев у барак. Там жили (шевці).

А на другий день за “кражу” у шевців хромових чобіт мені на руки сталінські браслети — і 7 діб карцеру. (Пізніше я довідався, що й ті чоботи поцупив Зулев). І знову роздягнутий до білизни, з наручниками на руках “мешкаю” у кам’яному мішку. Температура — мінусова.

Пригадалися мені тоді великобerezнянські собаки, яких цигани зловлювали у спеціальну машину. На волі вони гризлися між собою, а тут сиділи тихенькі, смиреннькі. І не думали кусатися перед загальною небезпекою.

Харчі в карцері всюди однакі. Раз на три дні миска баланди і 300 грамів хліба. Коли з карцеру мене привели в камеру, я ледве тримався на ногах. Гланди боліли, губи пекло, трясла гарячка. Три дні лежав, як труп. А на четвертий — марш на шахту “давать стране угольок”, і тут врятували мене побратими. Харчами і нормою. (Частину своїх виробітків записували на мою норму). Мої рятувальники — Федя Ткаченко і вантажник Міша з Одещини.

Харчі. Харчі. У них — життя і смерть зеків. Я вже казав, що харчування наше ділилося на 6 котлів (категорій). Але виконати трудову норму навіть на 3 котел було неймовірно важко. Практично це була найвища норма, яку ледве-ледве виконували молоді, сильні хлопці.

Із чого ж вона складалася?

Сніданок. Ріденький суп із вівсяної каші. 660 г хліба — на весь день.

Обід. Щі (суп з кислої капусти). Чи розсольник із гнилих помідорів. Вівсяна чи пшоняна каша на воді. 3-4 тюльки.

Вечеря. 2 куски цукру. Суп. Кип’яток.

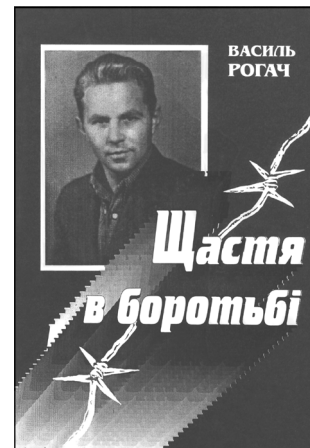
І це для дужих і юних. А мільйони і мільйони зеків харчувалися набагато гірше.

Отакій-то був соціалістичний рай. Під сонцем сталінської конституції у найпередовішій у світі країні. Під мудрим керівництвом КПРС. І сьогодні перед моїми очима стоїть така картина: хворі на цингу, помираючі, дистрофіки заглядають у вікна кухні, благають роздатчиків дати хоч одну крумплю (хворі і хто постарший норм не виконували, то їх майже й не годували). Серед цих “доходяг” було багато колишніх в’язнів фашистських концтаборів.

Догадливий читач уже, певно, дізнався, про кого піде мова. Про службовців сталінських таборів смерті. Це конвоїри, охоронники, опери різних звань і чинів. Ангели смерті, звірі, садисти, хижакі. Більшість із них знала, що мають справи із невинним людом. А чому ж тоді знущалися над нами? Із-за страху, що звинуватять у лібералізмі до “ворогів народу”. І тоді... Тоді вчорашній кат сам ставав зеком (траплялось і таке). І щоб не сісти за колючий дріт, били, катували, лютували.

Були й фанатики (дуже мало). Вони вірили у святість сталінської системи, були переконані, що перед ними і справді — “вороги народу”. І, як не дивно, ці знущалися менше. З примусу. Як не як, а були це “ідейні” люди, хоч і з викривленим мозком.

І, нарешті, третю групу стражників складали чесні, мужні люди, які намагалися, як могли, допомогти обездоленим, хоч якось полегшити їх страждання. Та таких було дуже,

дуже мало. Не витримували роботи в катівнях. Або самі звільнялися, або їх звільняли, або ж... ставали у наші лави.

...Начальник буру татарин Саубанов гуманністю не міг похвалитися. Коли проходив табором, ми намагалися не потрапляти йому на очі. Помахає товстим пальчиком: “Іди, голубе, до мене, порадую тебе”.

Стоїш перед ним, як телепень, і напружено думаєш: коли ж і де проштрафився.

Пам’ять у нього була, прямо скажу, собача: пам’ятав “провину” в’язня роками.

А старшина Саубанов (до офіцерського звання піднятися не дозволяли розумові здібності) стоїть і насолоджується твоєю розгубленістю.

— Ну, скільки суток карцера хочеш, дружок? Шість? В бельє? Или без?

... Невисокий, плечистий, з вузькими очима і монгольськими щелепами. Ну вилитий Чінгіз хан. Кожного ранку, приходячи на роботу, голосно, щоб усі чули, кричав: “Кто в прошлую смену отдал концы? Никто? Жаль. Ну в эту отдаст.”

Наприкінці 1954 р. цей звір у людській шкірі наказав солдатам розправитись із непокірним в’язнем — двічі Героєм Радянського Союзу, льотчиком-майором Черновим. Чудова людина, прекрасний художник... (Намальований ним мій портрет і досі бережу як дорогу реліквію). Так ось, цю людину нелюди зв’язали, заткнули у рот кляп, зламали руку і так по-звірячому побили, що бідолага ледве вижив.

На слідстві з’ясувалося, що Саубанов служив фашистам, катував партизанів. І “завітав” він знову у табір. На цей раз, як в’язень. Ну тоді катюзі дали по заслугі. Навіть труп його не могли знайти.

Такими ж звірями були і начальник табору (міняли їх, як циган коні) полковник Новіков, старший уповноважений “двійник” Дзержинського майор Поляков.

Табірне начальство ненавиділо мене за непокору, організацію груп самозахисту, незгоду підписати звинувачення у “терористичній діяльності”. Не допомогли їм ні погрози, ні побої, ні карцери. І тоді мені на руки — знову наручники і в спецоб’єкт 1-го ОЛП-у.

— Ну, тепер уже мені каюк, прощайся із життям, — думаю. У спецоб’єкті сиділи в основному бандюги-садисти, до яких для розправи “поселяли” політичних.

Я ступив п’ять-шість кроків за поріг і впав. Ослаб після 10 днів карцеру. Лежу і не можу піднятися. Чую на груди наступив здоровенний чобіт. А його господар, такий же здоровило, вишкірив від задоволення зуби:

— Ану розкривай рот, падло, сейчас ми тебе сделаем концерт!..

... Несамовий зойк різанув мені вуха. І на мить все стихло. Відчуваю чийсь дужі руки посадили мене на нари. Подають кухоль з водою. Поруч зі мною сидять два високі дужі блондини, а мій “концертник”, схопившись за живіт, катається по підлозі.

— Тобі повезло, друже, що ми, новачки, і нас тут ще ніхто не знає, — пояснюють мені мої рятівники. — В щасливій сорочці ти народився. Вважай, що вже був на тому світі.

Були це майстри спорту з боксу — два литовці, два Бориси — Асадаускас і Кемекліс. Підстраховували їх від шпани львів’яни з УПА Степан Гайовишин та Володя Крук. На їх вимогу блатняки погодились не зводити зі мною рахунок за бійку на шостому бурі. Вони ж навчили мене мистецтва боксу, вони ж і склали ядро самооборони.

О, скільки разів Бог і Доля рятували мене від, здавалось би, неминучої смерті! Вісім, десять, шістнадцять? Мабуть, більше... Разів з 10 програвали мене бандюги в карти, 10 смертей обійшли мене — попередили мене наші “розвідники”. Виводили мене і на розстріл вночі, щоб зламати непокору.

... На шахті Кожиму працював глибоко під землею машиністом електровоза. Коли вантажили у вагонетки вугілля, з люка рвонула шулюнка (густий вугільний порох з водою). За кілька хвилин вагонетки залило густою масою, а мій електровоз — у тупику.

— Ря-а-а-а-а-а! — щосили закричав вантажник Ондраш. Зіскакую із вагонетки і по шию застрягаю у шулюнці... Не знаю, що надало мені нелюдської сили вирватися із трясовини. Мабуть, страх, Страх перед смертю перемагає смерть. Іноді і страх стає на поміч.

Відтак із ключем від електровоза — прямо в кабінет начальника шахти:

— Моя мама на Закарпатті все життя топить буковими дровами, і їй вугілля не треба. Більше на шахту не піду.

... І знову — 10 діб карцеру, бур. Але на шахту таки довелося йти: треба ж було щось їсти.

...Уже після звільнення я підрахував, що за 8 років сталінського курорту катувався у карцерах — 45 діб, у борах — 11 місяців, до того ж 9 діб сухої голодовки. “Сухої” — цебто без їжі і без води. На знак протесту проти несправедливого засудження. Тоді справді хотів померти і вже “віддавав кінці”, але з’явилася надія на визволення, і голодовку припинив.

3.IX.1955 р. виїзний суд призначив мені, “як старанному трудівнику і дисциплінованому зеку” вільне поселення. Прощай, табір! Хоч це ще й не воля, але я вже — поза колючим дротом.

Врятував мене на суді... той же Лавриненко — українець-яничар. Не знаю чому. Мабуть, заїла совість за колишні злочини. А може, відчув хрущовську відлигу і авансом почав спокутувати. Як би там не було, а дуже ризикуючи, Лавриненко приховав від суддів усі мої “заколотницькі” дії. Підмінив мій формуляр новим.

На Інті закінчив 10 клас вечірньої школи. Добре виступав у збірній команді міста проти футболістів команди внутрішніх військ.

На шахті працював і далі.

У місті звільнені “вороги народу” навели зразковий порядок.

Припинились пияцтва, хуліганство, грабежі. Мешканці міста (а їх було 10 тисяч) просто не вірили: навіть уночі можна було спокійно йти вулицею.

У березні 1956 р. (працював я тоді помічником начальника дільниці шахти) викликають мене на-гора до начальника В. М. Бачурина:

— Танцюй, каже, — добру звістку маєш!

— Лист? Від кого? — запитую.

— 27.03.1956 за відсутністю вини твоя справа припинена. Тебе реабілітовано! Таки допомогла твоя скарга на ім’я Микити Сергійовича. Вітаю, друже!

Боже мій милий! Я думав, що серце розірветься від радості. Вулицею не йшов, а летів, мов на крилах.

... На Інті побув ще до кінця червня, поки не склав екзамени на атестат зрілості.

Був початок липня 1956 р. О, як повільно суне поїзд. Туди мчав, як куля, а тепер повзе, мов черепаха... Львів..., Стрий... Лавочне... Де же ти, Рідний краю?

І ось ніби тисяча сонць спалахнули на небі!.. Станція Скотарське!!! Милі, кохані Карпати! Цілую вас навіки! Ніколи більше не розлучуся з вами!

Йй богу, не пам’ятаю, як переступив поріг рідної хати, що казав на вітання. Плакали мамка, нянько, сусіди. Від горя і від радості. Цими гарячими сльозами рясно политий наш любимий Карпатський край.

Дай Бог, щоб у майбутті лиш Воля і Щастя крокували зеленими Карпатами!

Карпатський край. — 1991. — 2, 10, 16 квіт., 21 трав.

№ 135

1991. — липня 27. — Список найбільших і найбільш відомих виправно-трудова таборів на території Радянського Союзу, складений О. Квасневським

“ТУТ МУЧИЛИ МІЙ НАРОД” — ПРО ТАБОРИ ГУЛАГУ

Публікуємо список, далеко неповний, таборів ГУЛАГу, цієї імперії смерті в імперії зла. Скільки їх було за 73-річну історію радянської держави? Скільки народу мучилось у них, проклинаючи свою долю, свою волю, свій соціалістичний вибір? Скільки мільйонів було в них

розстріляно, замордовано, замучено? Ніхто нині достеменно і не скаже. Цей страшний перелік складений нашим читачем О. Квасневським з міста Хотина Чернівецької області на підставі циркулярів органів внутрішніх справ, Прокуратури СРСР за період з 1928 до 1953 р.

В останньому циркулярі — 162 табірних відділення(!) У Адольфа Гітлера було всього 28. Явно недотягнув.

Називаємо найбільші та найбільш відомі (не менше 100 тисяч в'язнів на рік) табірні поселення.

Топ (табір особливого призначення) — особливо суворий режимний кримінал, де ув'язнені зазнавали витончених тортур та знущань. Крім того, ТОПи мали значення розстрільних криміналів.

ПІ (політизолятор, або “закритка”). Місця ізольованого поселення у віддалених глухих місцевостях СРСР, куди, звичайно, направляли на заслання “контриків”, ізолюючи їх від вільного життя. Режим в політизоляторах був значно м'якший, ніж в існуючих паралельно виправно-трудовах таборах, але до кінця 1936 р. ПІ були закриті.

Лаг — виправно-трудова табора: прототип ІТЛ (ВТТ) були табора особливого призначення; СЛОН — Соловецькі табора особливого призначення. Назву ІТЛ відносять до 1934 р., коли офіційно був утворений ГУЛАГ під керівництвом НКВД.

Позначена також низка спецлагів (спецтабів) — особливо режимних та секретних таборів для засуджених за 58-ю статтею. Вони виникли 1948 р. в результаті таємної директиви міністра внутрішніх справ Берії Лаврентія Павловича.

“Лаврентію! Найдорожчий скарб — це люди!” — вчив вождь, батько всіх часів та народів, великий Йосиф Віссаріонович Сталін. І Лаврентій, як і його попередники, це пам'ятали. На брамі Соловецького табору було виведено: “Железной рукой загоним человечество к счастью!”.

ВИПРАВНО-ТРУДОВІ ТАБОРИ (ВТТ)

1. Акмолинський табір дружин зрадників Батьківщини — АЛЖИР. м. Акмолинськ, тепер м. Ціліноград, Казахстан.
2. КарЛАГ — величезні території Казахстану величиною кожна з Францію.
3. Абезь — ІнтаЛАГ — м. Абезь та м. Інта, Комі АРСР.
4. ПотьЛАГ (Усть-Потьминський) — на захід м. Потьми, Мордовська АРСР та м. Явас.
5. Соловецький табір особливого призначення — СЛОН (СТОП) — Соловецькі острови, Біле море.
6. Соловецько-Кемський табір СКІТЛ — м. Кем, Онезька губа Біломор'я.
7. БамЛАГ — Байкало-Амурські табора — безмежні території холодного східного Сибіру.
8. Бел-БалтЛАГ — Біломорсько-Балтійські табора — штаб оз. Онезьке.
9. БерЛАГ — Береговий — затока Шелімова, Охотське море.
10. ВишерЛАГ — відділення СЛОНу — р. Вишера, басейн р. Вичегди.
11. ВолгоЛАГ — канал Волго-Дон — будівництво Волго-Дону.
12. ВоркутаЛАГ — м. Воркута.
13. УхтПечЛАГ — м. Ухта, р. Печора, Комі АРСР.
14. УхтЗапЛАГ — м. Ухта, 6 км, Комі АРСР.
15. ВоркутПечЛАГ — м. Воркута, р. Печора, Комі АРСР.
16. ВрангельЛАГ — острів Врангеля, Чукотське море.
17. ВятЛАГ — м. Кіров, басейн ріки В'ятки.
18. НорЛАГ — Норильські табора — безмежні території Півночі.
19. УсвітЛАГ — басейн ріки Колими.
20. КолимЛАГ — верхів'я ріки Колими.
21. МагаданЛАГ — вічні мерзлоти північно-східного Сибіру.
22. КарЛАГ — м. Караганда, Казахстан.

23. ДимитЛАГ — м. Димитров, Московська обл.
24. ДубровЛАГ — Мордовська АРСР.
25. КінгирЛАГ — Казахстан.
26. ЕкібастузЛАГ — м. Екібастуз, Павлоградська обл., Казахстан.
27. ТайшетЛАГ — м. Тайшет, Іркутська обл.
28. НорильЛАГ — м. Норильськ.
29. КамурЛАГ — Карело-Мурманські табори — Карелія.
30. КамишЛАГ — Казахстанський — Казахстан.
31. КемерЛАГ — м. Кемерово.
32. ДальстройЛАГ — верхів'я Колими, Магадан-Колима.
33. Комсомольськ-на-Амурі — м. Комсомольськ-на-Амурі.
34. КотЛАГ Котлаські табори — рр. Вичегла та Північна Двіна.
35. КрасноуралЛАГ — м. Красноуральськ, Свердловська обл.
36. МагнітогорЛАГ — м. Магнітогорськ, Челябінська обл.
37. МарійЛАГ — табір для інвалідів — м. Марійськ, Красноярський край.
38. МарійЛАГ — табір для інвалідів — Марійський канал, південь оз. Онезького.
39. МедвежегорЛАГ — Медвежегорськ, північ оз. Онезького.
40. ОзерЛАГ — Озерний — Тайшетські табори, Іркутська обл.
41. СтепЛАГ — Казахстанські степи.
42. ХабаровЛАГ — м. Хабаровськ.
43. СвердловЛАГ — м. Свердловськ.
44. ІркутЛАГ — м. Іркутськ.
45. ДжекказганЛАГ — відділення КарЛАГ — м. Джезказган, Казахстан.
46. СкородінЛАГ — м. Скородіно, Амурська обл.
47. СучанЛАГ — Сучанські табори — м. Владивосток, на схід, тепер м.Партизанськ.
48. ПермЛАГ — Пермські табори — м. Перм.
49. КрасноярЛАГ — м. Красноярськ.
50. ПетромінЛАГ — Архангельські табори — м. Петромінськ, Архангельська обл.
51. ПесчанЛАГ — Казахстан.
52. СолікамЛАГ — м. Солікамськ, Пермська обл.
53. СеверУралЛАГ — м. Североуральск, Свердловська обл.
54. ОмЛАГ — Омські табори — м. Омськ.
55. СевжелдорЛАГ — будівництво залізниці Котлас-Котва — Комі АРСР.
56. СибЛАГ — Центр-9, Іркутськ-Новосибірськ.
57. РечЛАГ — Річковий табір — м. Воркута.
58. БалхашЛАГ — оз. Балхаш, Казахстан.
59. СпасЛАГ — м. Спаськ, Кемеровська обл.
60. ТобольЛАГ — м. Тобольськ, Тюменська обл.
61. УгличЛАГ — м. Углич, Ярославська обл.
62. ХолмогорЛАГ — м. Холмогори, р. Північна Двіна.
63. ТаймирЛАГ — півострів Таймир.
64. ЕльгенЛАГ — м. Ельген, 26 км від м. Сеймчана, Магаданської обл., напрямок до м. Ягодне.
65. ЯяЛАГ — м. Яя, Транссибірська залізниця.
66. ЯрославЛАГ — м. Ярославль, РРФСР.
67. АрхангельЛАГ — Архангельські табори.
68. Усть-ВимЛАГ — Усть-Вимський табір — р. Вим, Комі АРСР.
69. СвирЛАГ — р. Свир, Ленінградська обл.
70. РибінЛАГ — м. Рибінськ (Щербаков), Рибінське водосховище, Ярославська обл.

71. ІвановоЛАГ — м. Іваново.
72. ЧитинЛАГ — м. Чита.
73. Чурлай — ЧураЛАГ — р. Чура, м. Ціліноград, Казахстан.
74. АнгарЛАГ — м. Братськ, Іркутська обл.
75. КраснотуринЛАГ — м. Краснотуринськ, Свердловська обл.
76. ІвдельЛАГ — м. Івдель, Свердловська обл.
77. КуйбишевЛАГ — будівництво Куйбишевської ГЕС — м. Жигулівськ, Куйбишевська обл.
78. УмжЛАГ — м. Умжа, Семенівський р-н, Горьковської обл.
79. СевВостЛАГ — мис. Дежньова, північна частина.

ТАБОРИ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

1. Володимирський — м. Володимир, РРФСР.
2. Ашхабадський — м. Ашхабад, Туркменія.
3. Суханівський — Томська обл.
4. Вінницький — Великий розстрільний ТОП — м. Вінниця, Україна.
5. Козельський — Калузька обл., РРФСР.
6. Старобельський — Луганська обл., Україна.
7. Осташківський — Новгородська та Калінінська обл.
8. “Хрести” — м. Ленінград.
9. Лук’янівка — м. Київ.
10. Жовтневий палац — м. Київ.
11. Івано-Франківський — м. Івано-Франківськ, Україна.
12. Сичівка — Смоленська обл., РРФСР.
13. Ташкентський — м. Ташкент, Узбекистан.
14. Благовещенськ — Особ. ТОП — Амурська обл., РРФСР.
15. Сальський — Ростовська обл., РРФСР.
16. Торжок — Калінінська обл., РРФСР.
17. Новочеркаськ — Ростовська обл., РРФСР.
18. Липецький — Липецька обл., РРФСР.
19. Каунас — розстріли 1940 р. — Литва.
20. Казань — психокримінал — Татарстан.
21. Вільнюс — масові розстріли 1940 р. — Литва.
22. Бутирський — Буттюр — Москва.
23. Лефортовський — Москва.
24. Велика Луб’янка — Внутрішній кримінал НКВД — Москва.

ПОЛІТІЗОЛЯТОРИ (ПІ)

1. Суздальський — м. Суздаль, Володимирська обл., РРФСР 1923—1935 рр.
2. Челябінський — м. Челябінськ, РРФСР.
3. Орловський — м. Орел, РРФСР.
4. Верхньоуральський — м. Верхньоуральськ, Челябінська обл., РРФСР.
5. Александровський — м. Александровськ, Пермська обл., РРФСР.
6. Верхньо-Ісетський — Тюменська обл., РРФСР.
7. Алма-Атинський — м. Алма-Ата, Казахстан.

Літопис нескореної України. — Т. 1. — Львів: Просвіта, 1993. — С. 371—375.

1991. — грудня 24. — Спогади репресованого єпископа О. Хіри, підготовлені о. Ю. Сабовим

**СПОГАДИ ІЗ ЗАСЛАННЯ
о. Олександра Хіри, папського прелата, каноніка Мукачівської єпархії, професора теології**

ПЕРЕДМОВА

Трагічний період греко-католицької Церкви Закарпаття (1944—1950 рр.)

Дослідження і оцінка подій, зв'язаних із ліквідацією греко-католицької Церкви на Закарпатті, — “біла пляма” в історії нашого краю. За часів тоталітарного режиму з цього приводу широко пропагувалося твердження про “саморозпуск” греко-католицької Церкви та інші версії, якими намагалися замаскувати чи виправдати події, які спричинили стільки несправедливості і страждань нашим священикам і вірникам.

Серед репресованих у ті часи був канонік Олександр Хіра, який разом із єпископом-мучеником Теодором Ромжею з перших днів був свідком і учасником подій, зв'язаних з ліквідацією єпархії.

Подасмо його коротку біографію і написані ним спогади про останні роки діяльності Мукачівської греко-католицької єпархії з осені 1944 до весни 1949 рр.

Матеріал до друку упорядкував о. Юрій Сабов

За життя о. Хіра зазнав переслідувань і репресій від властей різних режимів, які були на Закарпатті. Народився 1897 року у Вільхівцях на Тячівщині. Богословські студії закінчив у Будапештському університеті, в 1920 році рукоположений у священика. Перші роки священницької діяльності відбув у рідному селі. Переїжджає в Ужгород, де стає улюбленим проповідником кафедрального собору, професором богословської семінарії.

О. Хіра розгорнув активну місіонерську діяльність серед молоді, хворих і в'язнів, відвідував у гірничих районах Франції і Бельгії наших краян-емігрантів, брав участь в економічному русі та на інших ділянках душпастирської роботи. За активність і вірну службу на духовній ниві був відзначений почесними титулами, став каноніком, ректором духовної семінарії. Після окупації краю угорськими військами в 1939 р. був під домашнім арештом політичної поліції. За опір окупаційному режиму Римський Апостольський Престол у 1943 р. присвоїв йому почесне звання папського прелата.

У 1944 р. єпископ Теодор Ромжа призначив о. Хіру своїм вікарієм. Його освіченість, дипломатичні здібності не дали владі дискредитувати в очах вірників молодого єпископа Теодора Ромжу. В 1945 р. (з дозволу Римського Апостольського Престолу) о. Хіра стає в умовах підпілля помічним єпископом. Після організованої насильницької смерті єпископа Теодора Ромжі (1947) влада пропонувала о. Хірі стати єпископом, якщо він підпорядкує єпархію Московській патріархії. Та о. Хіра був непохитним у своїй вірі і в ім'я цього свідомо піддався репресіям, які для нього тривали (як під час каторги, так і після амністії) до кінця життя.

I

З життєпису каноніка вимальовується картина, що характеризує, з якою “об’єктивністю” і якими “законними” засобами влада вже восени 1944 року готувала ліквідацію Мукачівської греко-католицької єпархії.

Місто Ужгород було визволене від фашистів у кінці жовтня 1944 року радянськими військами під командуванням генерала Петрова.

Для привітання переможців у листопаді 1944 року міська влада організувала в приміщенні кінотеатру святковий прийом. Єпископ Теодор Ромжа особисто був запрошений військовим командуванням на цю зустріч. Йому запропонували виступити і сказати, що священики і народ Закарпаття хочуть вийти із складу Чехословацької республіки.

Це було своєрідним випробуванням єпископа: якщо не погодиться, то буде причина присікати до нього, допитати. На той час уже знайшлися люди, які стали передавати православним греко-католицькі храми. Єпархіальне Управління висловило протест, але полковник Тюльпанов заявив: “Ми не визнаємо ніяких протестів”.

Єпископ все ж не погодився на участь у святкуванні, але виступити доручив каноніку Хірі, у якого на квартирі були поселені два офіцери-політруки. У розмові з ними канонік поділився, що виступатиме з промовою, запитував, чи може президента ЧСР Едуарда Бенеша титулювати “Його ексцеленція”.

А на другий день єпископа Ромжу знову відвідала делегація з представників військової влади. Наполягали, аби єпископ особисто виступив на зустрічі. Навіть запропонували текст. Видно, політруки не дримали!

На тому прийомі ми пізнали і роботу преси. В газеті “Закарпатська правда” з’явилася стаття за підписом єпископа Ромжі з повідомленням про те, що єпископ від імені єпархії заявляє про добровільне приєднання Закарпаття до Радянської України. Єпископ і думки не мав про це, на зустрічі чогось подібного й не згадував.

Публіку вразило: єпископа не було в президії святкового зібрання.

Коли головуючий Стасев зачитав заголовок телеграми: “Його ексцеленції доктору Едуарду Бенешу, Президенту ЧСР, Прага, Град”, присутні бурхливо аплодували, сподіваючись почути радісну звістку про визволення. Та замість цього, як грім з ясного неба, звучав текст телеграми: “Народ Закарпаття просить Вас, Пане Президенте, вилучити нас із складу Чехословацької республіки”. Оплески обірвалися. Неприємна мовчанка, напруженість, а потім звуки військового оркестру заповнили зал мелодією гімну. Наступні шаблонні промови вже нікого не цікавили.

А полковник Тюльпанов став частим гостем резиденції єпископа. В січні 1945 року він нагадав єпископу, щоб відвідав і привітав у м. Міхаловце на Словаччині генерала Петрова — командуючого військами, що визволяли Ужгород. Зауважив, чому досі це не зробив. Єпископ відкинув це зауваження, мотивуючи, що він уже привітав генерала. Тоді з’ясувалось, що той генерал, якого в Ужгороді видали за Петрова, був кимось іншим.

Першого разу генерал не прийняв єпископа, якого супроводжував канонік Хіра. Послався на зайнятість. Візит повторився наступного дня. Єпископа супроводжував молодий генерал у спецавтомобілі, а Тюльпанов зі своїми людьми йшов слідом за ними.

Генерал Петров, немолода віком людина, порівняно добре прийняв єпископа. Але разом з ним з’явився і третій генерал — Мехліс. Після загальних слів “гості” в категоричній формі перейшли до питання про возз’єднання Закарпаття з Радянською Україною. Полковник Тюльпанов також втручався у розмову: своїми софізмами намагався фізично знесилити єпископа. Канонік Хіра взяв слово, повторивши позицію єпископа, що питання про приєднання Закарпаття до Радянської України входить у компетенцію урядів ЧСР і СРСР. З похвалами і вітаннями армії-переможниці він допоміг єпископу вийти із скрутного становища. Генералу Петрову сподобалися слова на честь армії. Тиснули їм руки і запевняли: “Ми будемо підтримувати вас!”.

У серпні 1946 року військовий автомобіль зупинився біля квартири каноніка Хіри по вул. Кремлівській в Ужгороді. Колишній вихованець семінарії Тіводар з автоматом на плечах запросив каноніка в будинок “Народної Ради” (облвиконкому). Коли оминали ресторан “Київ”, працівник держбезпеки накинув на каноніка плащ, і автомобіль звернув на вулицю Айвазовського, зупинившись перед одним будинком. І хоч старалися, аби каноніка Хіру ніхто тут не побачив, все ж хтось із сусідів упізнав його. Невдовзі по місту рознеслася звістка: каноніка Хіру відвезли до штаб-квартири найнебезпечнішої контррозвідки “СМЕРШ”.

Три офіцери “СМЕРШу” почергово допитували каноніка з 10-ї до 16-ї години. Цікавилися, які зв’язки підтримує єпископ з Ватиканом, розпитували про окремих священників. Змушували стати їх агентом. Наказали 10 серпня о 9 годині вечора з’явитись і доповісти. “Я нікуди так пізно в цей час не ходжу”, — відмовлявся канонік. “Тоді приходьте о 10 годині ранку”. “А як мені підходити до єпископа? Посилатись на те, що “СМЕРШ” доручив це

Справа політв'язня Хіри О. К. та розпорядження МГБ ССРСР про направлення засудженого згідно з персональним нарядом ГУЛАГу в Озерний табір

2822-7

У С С Р
МИНИСТЕРСТВО ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

*Управление УМГБ по
Закарпатской области
Следственный отдел*

ДЕЛО № 140227

По обвинению *Хири Александра Корниловича в пр. пр. ст. 54-4, 54-10 и 7 УК УССР*

Начато *10.08.1949* г. В *1* томах
Окончено *15.10.1949* г. Том № *1*

После судебного рассмотрения и вступления приговора в силу, настоящее дело подлежит немедленному возвращению в _____ (именно взыскать от кого МГБ)

К делу должен быть приобщен копия приговора.

ОСНОВАНИЕ Приказ НКВД Прокуратуры и НКЮ Союза ССР № 00359 от 10.11.49 г.

Архив № *2006 С-2284*

Сделано в архиве _____ 19 _____ г.

Передана находящаяся в производстве следственного дела, а также копии на _____ дела в другие органы для органа МГБ, если бы и временно, проводится следствие только через _____ *учтено в 1989г*

Передана следственного дела объявляется постановлением, утверждением или приказом соответствующего органа МГБ как его _____

ЗАКАРПАТСЬКИЙ СУЛТАНІСЬКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННИЙ БЕЗОПАСНОСТІ
СОНД № *2782 (1909)*

МИНИСТЕРСТВО ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
Отдел "А"
августа 1949 г.
№ 18/11 *124758*
гор. МОСКВА

НАЧАЛЬНИКУ ОТДЕЛА "А" МГБ УКРАИНСКОЙ ССР,
Полковнику - тов. ПОДОБЦОВУ
гор. Киев .

При ответах ссылаться на наш № и число

Препровождаем для объявления и немедленного исполнения выписку из протокола № *43* Особого Совещания при МГБ ССРСР от *6/УШ* 1949 года по Вашему делу № *149227* на *ХИРА Александра Корниловича* котор. *оп* для отбытия срока наказания, согласно персонального наряда ГУЛАГа МВД ССРСР № 9/СО *39976* направьте в *ОЗЕРНЫЙ ЛАГЕРЬ* МВД

За направлением осужденного по назначению проследите, дату объявления выписки сообщите *по ВЧ*

ПРИЛОЖЕНИЕ. Выписка в 2 экземплярах и наряд.

Пом. начальника отдела "А" МГБ ССРСР (Заславский)
Начальник 14 отделения _____

мені?” “Ні в якому разі. Про це ніхто не повинен знати! Ясно вам?!. “Таким чином, своєму єпископу, кому на вірність присягав, я повинен брехати, а вам тільки правду говорити. Добре я зрозумів?”.

Розсерджені смершівці відпустили Хіру додому, та призначена на 10 серпня зустріч не відбулася. У штаб-квартирі “СМЕРШу” нікого не було. Очевидно, когось іншого розшукували.

II

Незабаром знову відчули ми ту “безкорисливу допомогу”, яку обіцяли нам військові при першій зустрічі у генерала Петрова. Військова делегація просила єпископа віддати “у тимчасове користування” приміщення духовної семінарії — альма-матер багатьох поколінь наших священників, що була розташована в історичних стінах Ужгородського замку. (Вихованці духовної семінарії можуть перейти в єпархіальні будинки сиріт по вулиці Капітульній). Допомогли перевезти інвентар семінарії в ці будинки і запевнили, що все це здійснюється в рамках законності з укладенням між церквою і військовими властями відповідної угоди. Це обіцяла військова делегація.

Та як тільки було звільнено приміщення замку, наступного дня у місцевій газеті з’явилася стаття про відкриття в приміщенні замку краєзнавчого музею. Відвідувачам екскурсів розповідали, що протягом 300 років тут “одурманювали народ і розміщувався осередок чорної попівської реакції”. Лише про те не згадувалося, що тут була перша на Підкарпатті друкарня кирилицею, що звідси взяли початок чоловіча і жіноча вчительські семінарії, і якби не було тут резиденції єпископа, то Ужгород, замість центру Закарпаття, залишався б одним з провінційних міст Угорщини.

“Безкорислива допомога” властей тривала. Одного дня завітала “комісія” і запропонувала, щоби вихованці семінарії звільнили приміщення і перейшли до єпископської резиденції. Урядник Палфій розпорядився, щоби і канонік Хіра туди перебрався. Але він мотивував свою відмову тим, що проживає з матір’ю. Залишився в квартирі по вулиці Капітульній до арешту 10 лютого 1949 року.

Весною 1946 року каноніка Хіру викликає “у важливій справі” голова Народної Ради Турянця. Канонік Хіра почав з такого вступу: “Невідомо мені, для чого я викликаний, але перед тим, як розпочати розмову, дозвольте заявити таке: мої предки по батькові, по матері, були греко-католицькими священниками. Мені, як катехисту студентської молоді і професору богослов’я, відомі провини і зради, починаючи від папських престолів і до рядових священників та монахів, що мали місце в Церкві протягом 2000-річної історії. Та, разом з тим, відомі і заслуги католицької Церкви, що їх здобули римські папи, єпископи, священники, монахи і монахині та багатомільйонні вірники. Серед них є чимало видатних діячів науки і героїв, котрі присвятили своє життя любові до ближнього. Всі інші віросповідання (разом узяті) у порівнянні з нашою католицькою церквою виглядають, як ставок біля моря. Я горжуся Церквою, до якої я належу, і буду завжди вірити їй та видимому їй голові, наміснику Христа на землі Святійшому Отцеві. Від вірності Папі римському, католицькій Церкві не відверне мене ні ув’язнення, ні муки, ні смерть. І нема в світі такої відзнаки чи скарбу, задля яких я би зрадив свою Церкву, свою віру. Це переконання почерпнув не із дитячих казок, а з двадцятилітнього досвіду роботи священником і багаторічних студій.

Після цього прошу вас сказати, для чого мене викликали?”

Турянця розчаровано сказав: “Чого ви все так випередили?! Подумайте, прошу вас, будьте благорозумними, ви ще молодий. Маєте в Закарпатті добру репутацію. Ваше місце в православ’ї”.

“На це дозвольте зауважити, по-перше, я старший за вас, а по-друге, з коня на осла не пересяду, і вашу пропозицію ніяк прийняти не можу”, — відказав канонік Хіра.

Турянця ще й у дверях намовляв Хіру перейти у православ’я. Потім сказав: “Я хотів вам добра. Наслідки вашого ставлення до нас незабаром відчуєте на собі. Шкодную вас.”

Чорні хмари все більше згущувалися над нами. Монастир на Чернечій горі в Мукачеві передано православним. На першому поверсі розмістилися монахи, на другому — монахині.

Наближалось 28 серпня, день Успенія Пресвятої Богородиці, день відпусту на Чернечій горі в Мукачеві. Монастир уже не наш, тому і відпуст перекладено в парохіальну церкву м. Мукачева.

Вірники великими процесіями прибували в місто. Та міліція направляла їх на Чернечу гору. Довелося в обхід діставатися до греко-католицького храму.

У програмі відпусту була архіерейська літургія преосвященного єпископа Ромжі. На жаль, уповноважений у справах релігій Агафонов заздалегідь заборонив єпископу з'являтися там. Агафонов, здогадуючися, що єпископ може замість себе послати в Мукачево 27 серпня каноніка Хіру, викликав його до себе “на розмову” і заборонив навіть з'являтися в Мукачеві.

І все ж відпуст у Мукачеві відбувся святково з участю великої кількості вірників. Присутній був і Вільховий — уповноважений у справах релігій з Києва. Висловив своє незадоволення отцем Біцко за його активність в організації відпусту, за виголошену ним проповідь і пригрозив: “Якщо колись і була б зареєстрована Мукачівська греко-католицька єпархія, запевняю, що Біцко не одержить реєстрацію”.

Напередодні, 27 серпня під вечір, у Мукачеві на квартирі каноніка Хіри з'явився священник-відступник із Галичини доктор Костельник. Він пробував “переконати” його у необхідності і користі переходу на православ'я. Розмова проходила в драматичному тоні.

... — Пане канонік, шукаєте мучеництва, то є середньовіччя, не сьогоднішнє, не модерне!
— А вічне життя, пане докторе?

— Так, так... вічне життя... Зробив зневажливу гримасу, махнувши рукою.

Бесіда з Костельником тривала 10-15 хвилин. Наступного дня він, за католицьким звичаєм, у фіолетовій беретці на голові й поясі біля Мукачівського монастиря проповідував проти Папи римського.

Про “успіх” проповіді серед слухачів свідчить те, що наступного дня в одному із сіл Мукачівщини автомобіль Костельника закидали стиглими помідорами. Це приниження покликаний був компенсувати сердечний прийом, влаштований архідияконом-іудою Іринеем Контратовичем і його дружиною.

Коли стало відомо, що Контратович готує звернення до православної єпархії та органів безпеки, його дружина вперто заперечувала це. Але події, що незабаром відбулися, засвідчили її стопроцентну брехню. А її чоловік — зрадник-іуда — просив римо-католицького священника Іштвана Леврінца: “Коли почувеш, що мені погано, прийди і дай мені розрешення від гріха моєї зради”. Та це його бажання не здійснилося. Леврінц тільки на третій день після його похорону довідався, що Контратовича вже немає в живих. Але папство і “вічний Рим” стоять, і не те, що Контратович, але і Сатана не переборюють їх.

Непереможність католицької Церкви забезпечує обіцянка Ісуса Христа, яка не може не здійснитися. А православ'я підтримується лише московським патріархатом і озброєними агентами терору. О, жалюгідні відступники наші! Чому не зважили на застереження Святого письма: “Проклятий, хто уповає на людську владу”?

У вересні міський канонік Хіра отримав від офіцера КДБ Черника “повістку”. Він і арештував його пізніше і допровадив до начальника — полковника Чернецького. Очевидно, хотів лише бачити каноніка, бо телефонний дзвінок з Києвом перервав розмову.

III

Наприкінці жовтня “благородна підтримка” властей нанесла свій удар прямо по главі єпархії. Єпископ Теодор Ромжа з села Лохова, поблизу м. Мукачева, на кінному візку їде до автобусної зупинки по головній дорозі. А організатори православ'я на Закарпатті готують провокаційну автомобільну катастрофу.

У день освячення храму в Лохові поруч підозріло часто проїжджав автомобіль. Після вечірні солдати ходили між людьми, намагаючись спровокувати сутичку. Але безрезультатно. Хтось попередив місцевого пароха о. Петра Васкова, що готується напад на єпископа. Тому його від'їзд перенесли на наступний день.

Уранці єпископ закінчив службу Богу. А після сніданку вирішив виїхати із села підводою

разом з супроводжуючими священиками — Данилом Бачинським і Андрієм Березнаєм та богословами Михайлом Маслеєм, Михайлом Бугирем. Дорогою Березнай, повернувшись, помітив, що позаду велика вантажна машина наїжджає прямо на них. Крикнув конюхові, аби повернув праворуч, але було пізно. Автомобіль наїхав на підводу. Один кінь зламав ногу, і єпископ та о. Бачинський опинилися під підводою. Секретар о. Березнай лежав на полі. Богослови, ще перед наїздом, устигли втекти.

Пасажири автомобіля, озброєні залізяками, пострібали з автомобіля, кинулися за богословами, збили їх. Отця Березная, який лежав, визнали за мертвого, тому залишили його. Підійшли до о. Бачинського, котрий дістав струс мозку (вважали його єпископом), сильно били його по руках і ногах. Єпископу теж завдали сильний удар, що спричинив перелом щелепної кістки. Селянин, який гнав коней, з відчаєм волав до нападаючих, що знищили його коней. У відповідь його вдарили залізякою по голові, але так, що розбили череп, і селянин зразу помер. Виконавши свою “місію”, нападники поїхали. Автомобіль був без номерних знаків, але дехто впізнав, що це була автомашина органів держбезпеки.

З поштового автомобіля помітили “шляхову пригоду”. Поспішили на допомогу потерпілим. У Мукачівській лікарні доктор Олександр Фединець, хірург, подав потерпілим допомогу. Єпископу Ромжі щелепа була поставлена на місце. Стан о. Бачинського був дуже тяжкий.

У четвер канонік о. Хіра відвідав хворих і мав розмову з єпископом. Він одужував і готувався через кілька днів бути в Ужгороді. А десь опівночі з'явився головний лікар і послав сестер-монахинь в інше відділення. Досі подібна “перевірка” не проводилася. Через годину сестри-монахині, повернувшись до єпископа, застали його при смерті. Викликали доктора Фединця. Той прийшов, але його поміч уже не була потрібна. Це трапилося 1 листопада 1947 року.

Канонік Хіра, як старший, доручив капелану кафедрального собору о. Василю Пушкашу доставити тіло єпископа в суботу ввечері в Ужгород. Та головний лікар не дозволив. Погодився лише, щоб тимчасово тіло єпископа було поміщене в каплиці лікарні.

Сумна звістка засмутила людей усього Закарпаття.

Уповноважений у справах релігій облвиконкому Агафонов у суботу об 11 годині прибув до єпископської резиденції, щоб висловити співчуття. Отець Хіра відповів, що тіло єпископа в другій половині дня буде привезено. Однак головний лікар переніс це на наступний день, на 2 листопада.

Вірники Ужгорода і околиці чекали процесію з тілом єпископа. У церкві оголосили, що процесія прибуде після служби Божої. Тоді надійшло телефонне повідомлення — для встановлення причини смерті, тіло розтинатиме експертиза. Ніхто з місцевих лікарів не хотів брати в цьому дійстві участі, але доктора Фединця змусили бути присутнім — як свідка.

Лікар-експерт оголосив результат експертизи — смерть настала внаслідок згущення крові в головному мозку. До протоколу записали діагноз: емболія (але того згустка крові ніхто не бачив).

Та очікувати дозволу на перевезення тіла в собор довелося ще довго.

Вечером 2 листопада о 7 годині надійшло повідомлення (по телефону) з Мукачева: у нічній темряві міліція не дозволяє перевезення тіла. Відкладено на понеділок.

... Поштові відділення, розташовані вздовж траси Мукачево—Ужгород, чітко слідкували за подіями. В Ужгороді майже похвилинно знали всі деталі подій: де, о котрій годині проїжджав автомобіль з тілом єпископа.

З вежі кафедрального собору помітили на Лазькім березі освітлений автомобіль. Наче єпархію хоронить, задзвонив найбільший дзвін собору “Іван”. Згодом озвались інші дзвони.

У неділю Агафонов не мав спокою. Кілька разів підходив до о. Хіри в єпископській резиденції. “Я прийшов порадитись з вами, — говорив, — чи не можна б іще цієї ночі поховати єпископа, відразу після прибуття з Мукачева”. “Ні, — відповів канонік рішуче, — тому, що не знаємо, чи привезуть його сьогодні. Та й прошу взяти до уваги, що не розбійника ховаємо...”

Нова пропозиція: “А чи не можна відразу завтра зробити похорон?”. І третє запитання Хірі: “А коли хочете ховати єпископа?”. “Четвертого листопада, у вівторок, із заупокійною літургією, як прийнято у нас”, — відповів канонік.

Понеділок, 3 листопада, Агафонов знову в резиденції єпископа. Вимагає детальної інформації: коли, де, хто буде ховати єпископа, хто виголосить проповідь. Показали йому крипту під кафедральним собором. Ховати будуть всі присутні священники. Проповідь виголосить канонік о. Віктор Хома. Похорон відбудеться 4-го з 9 до 11 години. Заспокоївся. Ті, що його посилали, думали, що, можливо, на кальварії будуть ховати, і боялися демонстрації населення.

Останньому єпископу нашої єпархії його вбивці віддали “останню почесь”: цього дня (з 7 до 11 години) в області було припинено рух транспорту, включаючи пасажирські поїзди, не тільки велосипедистів, але ще й пішоходів турбували.

На організаторів “аварії”, в якій був поранений єпископ і її виконавців доречною була б приповідка: “На злодієві шапка горить”, або “шила в мішку не втаїш”. У зв’язку із смертю єпископа Ромжі ходило немало різних чуток, різних версій його загибелі.

Скажімо, в Мукачеві ходила чутка про те, що на відкритому судовому засіданні одного міліціонера засудили на 10 років ув’язнення. Після оголошення вироку він вигукнув: “Так, зараз мене засуджуєте на 10 років ув’язнення через убивство жінки, що стала невірною до мене, а коли єпископа Ромжу треба було вбити — преміювали мене 10 000 карбованцями!” Суддя відразу оголосив засідання закритим, присутніх вивели, а підсудного визнали божевільним.

Або ще таке.

Мурник Гопта вимурував стіну крипти, де поховали єпископа Ромжу. Він повинен був пізніше і розібрати її, бо останки єпископа кудись відвезли. Потім знову замурував стіну. Для чого це було потрібно? Поки що таємниця. Очевидно, органам безпеки це потрібно було.

Про події вбивства єпископа детально розказувало радіо Ватікану. Після смерті єпископа залишилися лише три члени капітули: отці Хіра, Хома, Когутич. Капітулярним вікарієм-ординарієм єпархії обрано не члена капітули о. Миколу Муранія. Про це було повідомлено органи влади в особі Агафопова. Для останнього це було несподіванкою. “Влада” сподівалася, що вікарієм стане Хіра і це дасть можливість швидко ліквідувати єпархію, бо Хіра був членом політичної, а отже, буржуазної партії. Подібне давало “законну” підставу для арешту.

У грудні 1948 року о. о. Мурані, Хіра, Мурані були на прийомі з деяких господарських питань у Роспутька, що замінив Агафопова на посаді уповноваженого у справах релігій.

У ті дні в Ужгороді перебував Вільховий — уповноважений у справах релігій з Києва. Отож, Роспутько направив до нього відвідувачів. Вільховий поставив перед відвідувачами запитання: “Чи знаєте так званий урочистий перехід греко-католицького священства Галичини у православ’я і, яка точка зору з цього питання вікарія і його супроводу?”.

“До останнього подиху залишаємося греко-католиками”, — впевнено виголосив вікарій о. Мурані. У відповідь: “Тоді не знаю, що вам радити, бо ми Мукачівську греко-католицьку єпархію реєструвати не можемо. Уніати були проти радянської влади протягом всієї історії. Вже два роки дарма чекаємо вашого рішення”.

“Більше того, — зауважив Роспутько, — вже п’ять років. І як думаєте жити далі в нових життєвих обставинах?”.

“Будемо працювати, як чорнороби”, — відповіли.

“Але до цього ви не звикли!” — їм у відповідь.

Вільховий, закінчивши розмову, побажав щасливої дороги.

Після вбивства єпископа працівники державної безпеки зачастили до о. Хіри. Із “співчуванням” випитували про стан здоров’я. Давали “поради” у цей важкий для єпархії час. Заходили і священники-апостати Іриней Кондратович, Стефан Данієлович, Петро Погоріляк, а також Мукачівський адвокат Чекан — цих підозрювали у зв’язках із чекістами.

Тож о. Хіра вже після першого їх запитання відповів: “Приятелі! Скажіть, хто вас послав, для чого ви з’явилися у мене, а зараз поговорімо про погоду...” Але з’являлись до каноніка й такі, хто був з ним у добрих стосунках. Просили, щоб не залишив своїх вірників, прийняв православ’я, мовляв, ми ж знаємо, що в душі ви залишитесь католиком. Відвідала його ще й дружина головного прокурора області Івана Андрашка.

Десятого лютого 1949 року працівник держбезпеки Черник в офіцерській формі ввійшов до квартири каноніка Хіри. Свій вечірній прихід мотивував перевіркою паспортів. Але основною метою приходу було одне: арештувати каноніка.

З’явився ще якийсь офіцер безпеки. Він розпитував про біографічні дані каноніка. Врешті поріг переступив і сам начальник безпеки, підполковник Чернецький. Автомобіль чекав його поблизу будинку.

Обшук був ретельним: оглянули всі приміщення, навіть підвал, горище, господарські будівлі. Після переодягнення о. Хіри в цивільний одяг вся атрибутика — ряса, мантия каноніка, пояс, а також особисті речі (фотографії, настінні картини, книжки, радіоприймач) були конфісковані. Приймальну кімнату з бібліотекою опечатали. Бібліотекою зацікавився сам начальник безпеки Чернецький, Примітно, що папка з оригіналами протоколів про сльозіння Марія-Повчанської чудотворної ікони Божої Матері, що знаходилася на полиці бібліотеки, за кілька днів перед арештом зникла, а в день обшуку знову з’явилася на полиці. (У сусідній кімнаті проживав на квартирі учитель Лешко). Процедура обшуку тривала до 3-ї години ночі 11 лютого. Після цього каноніка доставили в камеру безпеки, де вже сидів знайомий журналіст, якого викрали з Братислави.

Першим, хто допитував каноніка, був майор Аксьонов. За свідченням в’язнів, грубіан. Звинувачення, яке він зачитав арештованому 12 лютого 1948 року, було таким:

1. Як активний католицький місіонер протягом десятиріч проповідував серед вірників католицизм і після зміни влади намагався й далі підтримувати серед вірників антикомуністичний дух.
2. Підтримував зв’язки з іноземними шпигунськими організаціями.
3. Був членом центрального комітету буржуазної християнської народної партії.

“Ну, тепер проповідуйте!” — цинічно заявив Аксьонов, закінчивши зачитувати звинувачення. У цей час до в’язня долинули звуки дзвонів з кафедрального собору. Аксьонов ехидно зауважив: “Зараз перебираємо (?) від вас кафедральний храм і єпископську резиденцію”. Відомо, що при цій передачі кафедрального храму проповідь виголосив священник-апостат Іриней Контрагович. А коли у храмі з’явився православний єпископ, вчителька Марта Фенкович голосно заплакала. Цей випадок також приписували каноніку, мовляв, він агітував проти православ’я.

Переїзд до Київської тюрми ім. Короленка, що вважалася центральною тюрмою держбезпеки Української РСР, відбувся 18 лютого 1948 р. Перед від’їздом допитував каноніка працівник держбезпеки Харитонов. (Він потім проводив усі допити до кінця серпня).

Принизливо смішними були допити Аксьонова. Він користувався послугами стенографістки, але до протоколу потрапляли не відповіді каноніка, а текст, який диктував Аксьонов, що наступного дня уже надрукованим подавав підсудному для підпису.

Відправляли каноніка до Києва спочатку на автомобілі — до Сваляви, а потім у супроводі двох охоронців до Києва. Один з охоронців, насміхаючися, запитав: “Чи не заїдемо до Олександра Васильовича (Фединця) на стакан вина?” (одного разу він приносив каноніку від нього корчагу вина). А під’їхавши до моста через Латорицю, іронічно мовив: “Не бажаєте піти на Чернечу гору в монастир проповідувати?”. Допитувачем каноніка був капітан безпеки. При знайомстві підкреслив, що він — високоосвічена людина, сподівається, що канонік уже обдумав справу і не зробить недопустимого вчинку (маючи на увазі його перехід у православ’я). Під час допиту кинув в’язневі у вічі: “Ви політична проститутка”. На це канонік, вставши, відповів: “Я вдячний, що з ваших слів можу переконатися у високій освіченості радянського офіцера”.

Та Харитонов далі продовжував допити; другий пункт звинувачення відкликав, але

спершу покарав каноніка карцером на 3 дні за те, що посмів не признавати обвинувачення в шпигунстві. Не маючи жодних доказів, які б підтверджували це звинувачення, змушував каноніка в письмовій формі зізнатися в шпигунстві. Канонік відмовився це зробити, виразивши у такий спосіб зневагу правоохоронцям. Тому і був покараний карцером на 3 дні (одиначна камера, 200 грамів хліба на день, тепла вода в порожньому бетонованому приміщенні підвалу, де заборонялося дрімати чи спати).

Як відомо, в'язні мають право повідомляти рідних про місце перебування. Каноніку Хірі на це його прохання сказали: "Про ваше місце перебування ніхто не сміє знати".

Аксьонов обіцяв каноніку звільнення, якщо перейде у православ'я. Відверто висловився: "Зараз поїдемо до Київського митрополита. З ним вирішите справу у церковному відношенні, а завтра літаком полетите в Ужгород".

Подібні пропозиції отримував канонік й пізніше — у Кемерові та Омську.

Вся процедура допитів від лютого по серпень 1949 року зводилася до того, щоб довести порушення законів. Основними запитаннями були:

— Яку папську енцикліку знаєте?

— Чи були у Ватікані?

— Що означає ваше звання "папський прелат?"

— За що одержали це звання?

— Де лист про присвоєння цього звання?

— Ви агітували проти Радянського Союзу, коли, проповідуючи, в Мукачеві на Чернечій горі, говорили: "Стережіться вовків в овечих шкурах".

— Якою була програма християнської народної партії в часи чехословацької окупації?

Протягом кількох ночей допит проходив лише навколо того, чому канонік не підписав Маніфест про відокремлення від Чехословаччини.

Старі газети часів чехословацької окупації, що використовувалися для розпалювання вогню у грубках, послужили "доказом" про зберігання антирадянської літератури. За це — 25 років позбавлення волі. Без будь-якого судового розгляду і захисту адвоката. На підставі рішення ОСО (особое совещание) людину засудили на 25 років позбавлення волі плюс 5 років позбавлення громадянських прав.

ПІСЛЯСЛОВО

Після суду єпископ о. Хіра побував у різних таборах Сибіру, працюючи в шахтах і на рудниках.

У 1956 році вийшла амністія. Він повертається у рідне село Вільхівці, продовжує душпастирську роботу в умовах підпілля. За це невдовзі знову був засуджений до тюремного ув'язнення терміном на 5 років із забороною повернення додому. Тепер о. Хіра потрапляє в табір поблизу м. Караганди (Казахстан). Тут продовжує в умовах підпілля душпастирську діяльність, переважно серед вірників німецької національності.

До нього горнулися люди з усього регіону. Долали сотні кілометрів, щоби з його рук дістати святе причастя та благословення. Понад 20 років боролася католицька церковна громада Караганди на чолі з о. Хірою за свою легалізацію. У 1977 р. громада була офіційно визнана, а наступного року о. Хіра посвятив новозбудовану церкву. З цієї нагоди папа Іоанн Павло II прислав вірникам і особисто о. Хірі своє апостольське благословення.

Працюючи серед католицьких поселенців Караганди, о. Хіра продовжував бути духовним наставником осиротілої, страждаючої Мукачівської єпархії. В ті часи вікарієм-ординарієм єпархії працював о. Микола Мурані, а священнодійства, які належить виконувати єпископам, вислужував о. Хіра. Відстань понад 5 тисяч кілометрів від Караганди до Ужгорода не стала перешкодою для літнього вже, але мужнього воїна Христового. Він, у міру потреби, навідувався до рідного краю, щоби в умовах підпілля висвятити священників, дати поради духовним отцям і вірникам. Хіра був серцем і душою єпархії.

Взимку 1983 року стан здоров'я о. Хіри погіршав. У своєму листі він писав: "У випадку, якщо це буде мій останній лист, пам'ятайте, що я вдячний улюбленому Спасителеві за благодіяння, якими так щедро обдарував мене протягом усього життя, яке закінчується у Караганді. Особливо вдячний я Богу за витривалість у вірі, говорячи словами великого ірландського духовника О. Конела: "Я дарую своє тіло

землі, мою душу — Богу, але серце залишаю Риму”. Так, з останнім подихом у своєму житті, хочу я висловити вірність вікарію Христа на землі папі Іоану Павлу II.

23 травня 1983 року перестало битися полум’яне серце одного з вірних синів нашої Церкви, що помер на засланні далеко від свого краю. Настав час, мабуть, зробити щось для перепоховання його тлінних останків на рідній землі.

Підготував о. Юрій Сабов для цього видання.

№ 137

1991. — *Список репресованих у 1944—1952 рр. греко-католицьких священиків Мукачівської єпархії, складений єпископом І. Семедієм та священиком Ю. Сабовим*

СПИСОК РЕПРЕСОВАНИХ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ

В часи більшовицького терору на Закарпатті духовенство піддавалось жорстоким переслідуванням. Та найбільше терпіли греко-католицькі священики. Їх переслідування велось у різних формах, багатьох арештували ще у перші роки комуністичної влади і над ними влаштовували судові процеси. Деякі були вбиті при різних спровокованих обставинах. Найбільш масовими були арешти священиків у 1949—1952 рр. Тоді, у відповідності зі сталінським планом на Західній Україні, включаючи Закарпаття, проводилась ліквідація греко-католицької церкви і примусове переведення греко-католиків у російську православну віру з підпорядкуванням московському патріарху. У цю кампанію були втягнуті і греко-католицькі священики Мукачівської єпархії. Від них вимагалася заява про вихід з греко-католицької церкви і перехід на православіє. Із 315 священиків, які були на той час у нашій єпархії, під натиском властей перейшли на православіє 140 священиків. З часом більше половини з них покаялись і повернулись в лоно греко-католицької церкви. Та 175 священиків залишились вірними присязі, даній римському Апостольському Престолу, і свідомо піддалися репресіям, що в той час означало ув’язнення, як правило, на 25 років з висланням на примусові роботи в табори Сибіру, Казахстану і інші. Засуджених звинувачували за ст. 54.4. та 10 ч. 2.

У 1956 р. оголошено амністію, і священики, які вижили, повернулись додому. 93 священики померли в тюрмах і таборах, а 19 залишилось на засланні. Але переслідування церкви тривало і після цього. За “нелегальні” богослужіння, контакт з вірними священиків штрафували: допитували, влаштовували обшуки вдома. Деякі священики були ув’язнені або вислані повторно.

У листопаді 1989 р. проголошено легалізацію греко-католицької церкви. Та реабілітовано до цього часу тільки 2 священиків.

Значком (+) помічено померлих священиків.

Пошуки репресованих і уточнення даних триває.

Азарій Андрій, Бачинський Данило-старший (+ помер в тюрмі), Бачинський Данило-молодший (+ в 1949 р. без суду засланий на 10 років, реабілітований), Бачинський Юлій, Бачинський Теодор (+), Бачкай Антоній (в 1956 р. повернувся до греко-католицької церкви; арештований і висланий), Балтович Микола (+), Бендас Степан (повторно арештований в 1959 р.) Бобик Михайло (+), Бобіта Микола (+), Бокотей Андрій, Вербещук Степан (+), Васько Петро (+), Гаджега Юлій (+ помер у таборі), Гарайда Дезидерій (+), Гафич Степан, Голіш Павло (+ помер в тюрмі), Грабарь Адальберт (+), Грегорович Степан, Греньо Михайло (+), Данканич Михайло (+), Деметер Михайло, Дем’янович Петро (+ арештований в 1944 р., помер у тюрмі в Ужгороді), Дзуровчик Михайло (+), Дребітка Діонізій (+), Дулішкович Євменій (+ помер у тюрмі), Дулішкович Віктор (+ помер у тюрмі), Дурневич Федір (+ помер у тюрмі), Егреші Олександр (+ убитий вдома), Егреші Георгій (+), Егреші Іван (+), Егреші

Михайло (+), Єнковський Ілля, Желтвай Юлій (+), Желтвай Микола (+), Желтвай Теодор (+ помер у тюрмі), Завадяк Йосиф (+ вбитий вдома), Зомборі Микола, Іванчо Віктор, Ільницький Олександр (+ помер у тюрмі), Іванчо Юлій-старший (+), Іванчо Юлій-молодший, Кабацій Реже (+), Кампов Йосиф (+), Карпинець Йосиф (+), Карпинець Іван (+), Клин Євгеній (+), Когутич Теодор (+ помер у таборі), Ковтюк Франциск (+), Кекеречені Павло (+), Кешеля Іван (+), Легеза Йосиф, Легеза Степан (+ помер у таборі), Легеза Петро (+), Лелекач Іван, Левкулич Михайло, Лозан Полікарп (+), Ляхович Микола (+), Марина Іван (+), Марина Лаврентій (+), Марина Олександр (+), Матейча Андрій-Юрій (+), Матейко Іван (+), Мелеш Євгеній-Іван (+), Микита Йосиф (+), Микуляк Василь (+), Микула Михайло (+), Малишка Іван (+), Маргітич Іван, єпископ, Миня Іван (+), Мішкотьці Теодор (+), Монді Микола, Мовзер Михайло (+ помер у таборі), Мурані Микола, вікарій єпархії (+), Орос Іван, Орос Петро, єпископ (+ вбитий вдома), Ортутай Елемер, Ортутай Євгеній (+ арештований у 1945 р., засуджений на 10 років тюремного ув'язнення, помер у таборі), Ортутай Степан (+), Пасулька Євгеній (+ помер у таборі), Петенько Степан (+), Петрик Євгеній (+ помер у таборі), Поп Симеон (+), Попович Дмитро (+), Попович Іван (+), Похіл Василь (+), Пушкаш Василь (+), Рабар Іван (+), Роман Антоній, Роман Юрій (+), Роман Іван (+), Ромжа Теодор, єпископ (+ убитий вдома), Ромжа Нестор (+), Русинко Микола (+ помер у таборі), Сабов Андрій (+), Сабов Йосиф (+), Савчук Микола (+), Сідей Іван (+), Сіксаї Ігнатій, Скиба Іван (+), Скиба Теофан (+), Сливка Іван (+), Сокол Іван (+ реабілітований), Станинець Антоній (всланий у Казахстан, там живе), Тиводор Степан (+ помер у тюрмі), Тілішак Андрій (+), Тербан Михайло (+), Тегза Микола (+ помер у тюрмі), Тромпак Юлій (+), Удут Гаврило (+), Уйгелі Йосиф, Урста Степан (+ після амністії в 1956 р. арештований повторно, був у таборі ще 3 роки), Феделеш Кирил (+ помер у тюрмі), Ференчик Теодор (+ помер у тюрмі), Фенцик Степан (+ арештований у 1945 р., вбитий в ужгородській тюрмі), Хіра Олександр, єпископ (+, у 1957 р. повторно арештований і висланий в Казахстан, де і помер), Хома Віктор (+ помер у тюрмі), Цибере Теодор (+ помер у тюрмі), Чейпеш Іван (+ вбитий у тюрмі), Ченгері Іван, Чургович Юрій (+), Шепа Микола, Шимша Андрій (+), Шерегій Андрій (+ помер у тюрмі), Штець Василь (+), Шуба Діонізій.

Єпископ Мукачівської греко-католицької єпархії Іван Семедій
о. Сабов Юрій

1991

Архів Інституту українознавства АН України

Літопис нескореної України. — Т. 1. — Львів: Просвіта, 1993. — С. 337—339.

№ 138

1992. — *Спогад І. І. Бігуна про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу*

В'ЯЗЕНЬ № И-999

Я добре усе це пам'ятаю, адже з мого життя викреслено 13 років.

... Глухо закрипіли двері “столипінського вагона” — конвоїр зачинив їх на совість. Стало тихо, як у могилі. Ніби з того світу звучали слова: “Іване, живим звідси не вийдеш!” — начальник тюрми стоячи на ший “ворога народу”, шкірив зуби, потішався.

Сусід по камері, старший лейтенант Борис Борисович Биков заспокоював: “Не вір цим сатрапам, Іване. Не пропадеш. Є ще хороші люди на Русі!” — і гірко заплакав.

На лаві підсудних сиділо 8 чоловік. Свідків, адвоката не було. Церемонія обвинувачен-

ня тривала недовго. Прокурор встав: “Перед вами, — звернувся до залу, — люди, які хотіли повалити радянську владу на Закарпатті”.

Ну, думаю, дожив. Швидше б усе це закінчилося.

Недовзі прокурор оголосив вирок: вісім років колонії суворого режиму, п’ять — позбавлення громадянських прав.

В’язнів у вагоні — не повернутися. Духота. Дехто непритомнів. Мені пощастило: вдалося чудом притулитися обличчям до підлоги. Крізь щілину вдарило живильним струмом повітря. Ой, як полегшало. Я заплакав: “За що?..”, за що??? — стукало в такт колісних пар. Попереду важкий етап у Карелію.

Північ зустріла білизна беріз. Щойно ми вийшли з вагона, як пролунала команда конвоїра: “Увага! В дорозі йти, не розтягуючись. Крок вправо, крок уліво — конвой застосовує зброю без попередження. Ясно?!” Запитань не було. Ця команда стала потім ніби нашою молитвою.

У житті я, правда, не тішився ілюзіями. Однак надії не втрачав. У нашій сім’ї було 13 дітей. Вижило сім.

У Першу світову війну батько бився за австро-угорського імператора. У Другу світову війну воював і я. У 1943 році мене, як і багатьох закарпатців, призвали в угорську армію. Під Коломиєю наш взвод, що складався повністю із закарпатців, дружно перейшов Прут і здався Радянській армії. Знаходився я в полоні два роки. Хоч назвати це полонем язик не повертається. Працював у самбірському госпіталі. Годували, вдягали. Командування госпіталю ставилося до нас добре. Я, наприклад, досі не можу забути доброту і чуйність старшого лейтенанта, помічника начальника госпіталю Олександри Дмитрівни Воловайської. Мене, пораненого на фронті, відпустили з “полону” достроково додому вдягненим, нагодованим.

Я дякував долі. На Закарпатті встановлювалася Радянська влада. Було й мені де докласти рук. Пішов на залізницю, де до війни працював колійником, просився на роботу. Та не взяли. У відділі кадрів, дізнавшись, що я закінчив чотири класи горожанської школи, здивувалися: “Хлопче, та з твоєю освітою треба продовжувати навчання, а робочі руки й без тебе знайдуться”.

І якось так вийшло, що я став учнем Хустського педучилища. Вже примірював на себе одяг майбутнього вчителя. Як раптом за доносом викликали в органи. Там мені повідомили новину: я — ворог народу.

— Яку нелегальну літературу читаєш? — прямо спитав мене співробітник органів. Я вухам своїм не повірив. Почав пояснювати:

— Читаю “Миколу Джерю”, вірші Т. Г. Шевченка...

— Брешеш!

Так було. Тепер ми вже наполовину вільні, душею вільні. Врешті-решт ми почали розуміти, за що ми тепер розплачуємося. Ми можемо дозволити собі, сидячи за чашечкою кави, розмірковувати про Солженіцина, Чорнобиль, РЛС біля Пістрялова, сталінські табори — оскільки знаємо про них з книг Солженіцина, Шаламова, періодичних видань. Наше суспільство існування цих таборів нарешті визнало, вмонтувало їх у життя як літературний факт. Та коли не в літературі, а наяву стикаєшся з вісником із того світу, віє холодом, як з-під могильної плити.

У Карелії я два роки валив ліс. Старався. Будеш чинити опір — поб’ють до синців, поламають ребра, відіб’ють нирки. На моїх очах людей били прикладами, чобітьми, місили як болото... Про яку людську гідність могла йти мова? Ти просто забував, хто ти.

Раз на місяць видавали 200 г цукру. Замотував його в ганчірку, вішав на шию, ніби талісман, і крадькома від чужих очей насолоджувався. Ой, як солодко було мені! Двічі на день одержували юшку. Виконав норму — сто грамів хліба. Не виконав — живи, як знаєш. Через шість років перебування за колючим дротом мені вдалося винести з їдальні перший шматок хліба. А до цього їв і... не наїдався.

Наступний етап — Воркута, шахта № 40. Працював прохідником. Навкруги — вода. Не

встиг відкачати — води по коліна. Спустишся на “баді” вниз у підземелля і думаєш: доки терпіти? А потім змирився: доля така, очевидно, в мене. Поряд зі мною працювала еліта країни: учені, письменники, військові... і злодії, карні злочинці. Пам’ятаю, зек Льонька тримав у страху весь барак. “Пришию всіх!” — знавісніло репетував після зміни. І пришивав. Усі його боялися. Вбивства траплялися часто. Розслідуваннями їх командування зони особливо не переобтяжувалося. Прокинешся — і радий, що живий. Вранці натягуєш робу з номером И-999 і знову на роботу. Після зміни зустрічали з духовим оркестром. Ми плювалися. Музика звучала, як наруга.

У 1954 році, уже після смерті “вождя всіх народів”, мене викликали в спецчастину.

— Сідайте, товаришу Бігун, — запропонував начальник.

Я вражено придивився на нього. Вісім років — “зек”, а тут — товариш!

— Почитайте, — він подав інструкцію.

Я прочитав: “Добровільно згідний на вічне поселення...” Оце так свобода! Робити було нічого, підписав

— Все. Можете йти.

А куди? У місті відразу спіймали, відвели в комендатуру, думали — втік. Відпустили. Це було взимку — градусів під сорок, а у мене блаженська шинелька. З великими труднощами вдалося влаштуватися на ферму, доїв корів. Кожного дня, як сумлінному працівнику, мені дозволяли випити півлітра молока. Зав. фермою був колишній в’язень Виноградов.

Потім потрапив вибухівником на шахту. “Хлопці, ви сидите на бочці з порохом”, — постійно попереджував нас майстер. Він не жартував. Вибухи метану і вугільного пилу траплялися нерідко, люди гинули. Та куди дінешся від долі? Заспокоювало й те, що я одержував 2000 карбованців. Це гроші! А життя? Спускався у підземелля, а погане — геть із голови. Така воля в неволі.

У таборах я і зустрів супутницю свого життя, українку, доля якої, можливо, гірша за мою. У неволі народилася донечка Оля. Радості було!

Ось так. Дожив до перебудови, демократизації нашого суспільства, коли сповна сказано про наше гірке минуле. Лиш одно мене хвилює. Як навчити людей не бачити в опоненті ворога, не намагатися будь-що зламати його? Досвід усіх конфліктів свідчить про безглуздя силових прийомів з чийого б то не було боку. Ганді, наприклад, учив “уперто триматися істини”, але ні в кому не бачити ворога.

А у мене на старості одне бажання: щоб сталінщина ніколи не поверталася. Гарантією цьому — лише ми з вами, правова громадянська захищеність, наші вчинки і єдність. Не дай Бог вам пережити, що пережив я.

с. Велика Копаня Виноградівського району

Газ. Закарпатська правда. — 1990. — 2 верес.

№ 139

1993. — квітня 30. — Спогад Д. М. Пригари про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу

ДОРОГА... КУДИ?

У ці спогади я не збирався вдаватися, бо для мене це завжди повернення у пекло. Однак останнім часом читаю в газетах, слухаю по радіо і телебаченню, як вчорашні керівники і володарі, хоч не відійшли від влади, та трохи було притихли, тепер на повний зріст виходять

з окопів і ось-ось підуть в атаку за повну й одноосібну владу над народом. А тому, гадаю, треба людям нагадати, якою була влада при торжестві “єдиної і неподільної” імперії і “єдиної керівної і спрямовуючої” партії. Не буду теоретизувати, наведу лише один епізод із свого життя, а таким воно було для мільйонів.

Невдовзі після визволення і возз’єднання мене, уродженця села Нижнє Селище Хустського району, спіткала доля багатьох закарпатців, котрі виявилися невідготтовленими до життя у “світлій радянській дійсності”. У 1948 році я був засуджений за “політичний злочин”. І моя нова доля потяглася по таборах архіпелагу ГУЛАГ. Усі не опишеш, не вистачить ні часу, ні снаги...

27 березня 1949 року з Джезказганського табору вели нас етапом, близько 700 в’язнів, у пересильний табір, що був на станції Карабас. Прибувши туди, завели в барак, у якому по обидва боки були двоповерхові нари, а посередині — прохід. На місце, де може лягти одна людина, клали чотирьох. Як саме? Зек не мав можливості протягнути ноги, бо між його ногами був другий зек, за ним — третій, а за тим — четвертий. І так рядами на нарах і у проході, на підлозі, були невідьники. Усіх нас у тісноті мучила спрага. Але води не давали.

Перед тим, як ми наближались до цього пересильного пункту, нам дали по 650 грамів хліба і по одній солоній рибі (це — на добу). Води не було. Конвоїри казали, що наш табір недалеко і там води нап’ємося. А тут спека нестерпна, а солена риба пекла наші душі. Десь серед ночі дали таки по склянці води. Та це ще більше розпалило спрагу. Словами те пекло описати не можна.

Наступного дня, а це було 31 березня, з цього табору набрали десь 600 чоловік і жінок. Вивели нас за зону, дали по 650 гр. хліба і риби. Води знову не виявилось, але це вже було не страшно, бо під ногами був сніг, який замінював нам воду. Тут оголосили, що йдемо в Спаський табір пішки, а це 40 кілометрів. Ми рушили в дорогу. Колона розтяглася десь на кілометр, бо відносно сильніші йшли попереду, а слабші, знесилені, постійно відставали. Конвой з нами поводився так само, як і тоді, коли нас везли зі Львова в Джезказган (кінець 1948 — початок 1949 року). Щоразу при лічбі у вантажних вагонах нас били дерев’яними молотами по кілька раз на добу протягом місяця.

Так от, коли колона занадто розтяглася, конвой зупинив передніх, а ми, знесилені, підходили до них. Але ми, слабші, не встигли ще й дійти, як конвой давав команду: “Шагом марш!”. Вийшло так, що передні відпочили трохи, а для відсталих відпочинку не було. У кінці колони я бачив жінку з Станіславської області. Вона мала на ногах постолята з онучами, що промокли. Несчасна плакала, промовляючи: “Мамо, мамо, нащо сь ня породила? Діти мої, де ви? Чи й ви так мучитеся, як я?” На неї ніхто не звертав уваги. Конвой лише покрикував: “Шагай, шагай!”

Від безсилля та холоду в дорозі люди почали падати. Цього, як виявилось, чекали. “Доходяг” підбирали солдати і складували на сани, які були конвоем підготовлені заздалегідь. Через деякий час ми довідалися від солдатів, що на санях є люди, що від холоду вже померли. Всім зекам стало страшно. Далеко попереду ми помітили табір невідьників “Джумабек”. Солдати, співчуваючи нам, говорили, що це буде наш табір: люди підбадьорилися. Та коли ми дійшли, наказали йти далі. Ми зрозуміли, що нас обманули, що ведуть у степ, щоб усіх заморозити. Я почав падати. Мене підняв Орест Каплун з Буковини. Якби не він, я б упав і мене кинули б на мертвих. Він брав мою руку, затискав на своєму плечі і так 8 кілометрів буквально тягнув аж до самісінського табору.

На цьому переході замерзло близько 60 чоловік, було 200 обморожених, до яких належав і я, що змогли ходити лише через один-два місяці. Важко обморожених, яким повідрізали ноги, виявилось близько 50, а ті, що дістали запалення легенів або простудили нирки, і не бралися до уваги, бо в таких умовах — це дрібниця. Мороз стояв невеликий, але ми були зовсім погано одягнені.

У новому таборі перебувало близько 15 тисяч чоловік і жінок. Смерть косила зеків немилосердно. Дві бригади по 30 чоловік постійно копали для покійників ями. Щодня вантажівка з трупами, що випирали понад борт, вивозила покійників на кладовище.

Влітку 1949 року я захворів на дизентерію. мене поклали в табірну лікарню. У палаті було 25 чоловік, а ліків ніяких. Я дістав одну ін'єкцію. У цій палаті щодня помирали один-два чоловіки. Щоранку в палату приходив санітар і питав: "Скільки надо паспортів?" А це означало, скільки мертвих, бо кожному з них треба було приготувати шматок картону, там написати ім'я, прізвище, по батькові, рік народження, статтю, строк. Це називалося паспортом, з яким мертвого вивозили на кладовище, тобто на волю, за зону, де не треба конвою.

Минуло два тижні, нікого з палати не випускали і не переводили в іншу палату. Тих хворих, які там "лікувалися" до мене, залишалось двоє, решта уже була на тому світі. Русак, Корольов чи Ковальов, вже не пам'ятаю, казав мені:

— Скажи, Пригара, следующий кто? Ты или я? Ведь очередь то — наша.

Але Бог дав так, що ми обоє цю хворобу пережили.

Чи не таке життя нам готують ті, хто зараз виходить з окопів?

с. Дубове, Тячівський район

Закарпатська правда. — 1993. — 30 квіт. Крізь пекло ГУЛАГів: Документи, спогади, нариси. — Ужгород. 1996. — С. 108—110.

№ 140

1993. Спогад про репресованого батька, священника А. Л. Бокотей, розповідає його донька Є. Скобало

ПРО БАТЬКА РОЗПОВІДАЄ БОКОТЕЙ (СКОБАЛО) ЄВА АНДРІЙВНА

Бокотей Андрій Леонтійович, народився 4 грудня 1909 р. в с. Золотарьово Хустського району Закарпатської області, греко-католик, безпартійний, священник, заарештований в 1949 р., звільнений в 1955 р.

Ніколи не пробувала переказати на письмо цю трагедію, яка сталася на Закарпатті і торкнулася нашої сім'ї. Мій батько, закінчивши Ужгородську духовну семінарію, з 1933 р. працював греко-католицьким священником спершу у с. Данилово Хустського, а потім с. Брід Іршавського району. У 1941 р. був переведений намісником до Іршави.

Одного вечора на початку 1949 р. прийшла якась делегація на парафію (дім, що належав церкві) і сказали нам, щоб уся сім'я вийшла із хати. Нас було дев'ять чоловік: п'ятеро дітей, бабуся і старенька няня, батько і мама. Вночі вигнали нас на вулицю. Все майно люди порозбирали. Нас прийняла до себе одна жінка, всіх в одну кімнату.

У цей час посилювалися репресії проти греко-католицької церкви, примушували священників підписувати документи про перехід у православну російську віру. Батька часто забирали і, як злочинця, кидали на день і ніч у підвальне приміщення НКВД, а потім випускали. Я — найстарша дочка, і все добре запам'ятала. Батько хворів виразкою шлунку і вирішив трохи підлікуватися у Берегівській лікарні. Недовго пролежав там, а коли виписався, ми вже жили в інших людей. Батька переховували у стайні, де було ліжко. Він дуже ослаб, але не так від хвороби, як від тих думок, які його не покидали: як ми будемо жити далі. В той час я працювала і вчилася у вечірній школі.

Одного вечора до хати з'явилися енкаведисти. Мама прибігла за мною до школи і, ламаючи руки, сказала: "Батька забрали". Ми прийшли додому. Діти і бабуся (мамина мама), перелякані, розповіли як все сталося. Енкаведисти вивели всіх і кажуть батькові: "Підпишись, бо оставиш дітей і жінку та будеш до кінця життя в Сибірі на каторзі". Батько відповів їм: "Я присягу дав перед Богом, від якої не можу відступити". На другий день повели батька вулицю до залізничної станції, як злочинця. Попереду жінка з пістолетом, батько посередині, а другий працівник НКВД із карабіном позаду. Я бігла за ними. Мені не дозволили говорити

з батьком. Він був дуже зажурений, худий і блідий. Його повезли до Ужгорода, де мучили півроку.

Мама часто їздила туди, просила побачення, але їй відмовляли. Тоді жінки заарештованих священиків знайшли вихід: вони вилазили на дах паралельного будинку і звідти слідували за своїми чоловіками, яких виводили на прогулянку у тюремний двір. Так робила мама, а коли приїжджала розповідала нам, що бачила батька.

Довго тримали батька в тюрмі, бо не могли знайти свідків для суду. Нарешті відшукали якогось єврея з порушеною психікою. Відбувся суд. Винесли вирок — 25 років ув'язнення і 5 років заслання.

Після цього батька перевезли до Львова. Там був пересильний пункт, де формували ешелони з в'язнями. В Ужгороді я з мамою один раз була на побаченні з батьком. Він був худий, з блідим втомленим обличчям.

Потім ми довго чекали від нього листа. Нарешті одержали, навіть вислав фотографію з міста Джекказган (Казахстан).

Про нашу долю годі й згадувати. Ми переїхали із Іршави у село Чинадійово, де мама отримала роботу за фахом. Я ж працювала нормувальником на лісохімзаводі у Сваляві.

Згадуються перші післявоєнні роки. Батько подружився із партизаном, який зійшов з гір. Звали його Казначей. Дружба їхня тривала довгі роки.

Під час війни німці палили села, не знаходячи партизан. Ми у той час жили в селі Брід. Батько допомагав багатьом сім'ям-погорільцям, поселяв їх у будинках парафії. Мав авторитет у людей, бо зразу ж після війни батька обрали головою сільради, хоч він залишався священиком.

Батько все життя робив добро людям, а його судили енкаведисти як злого ворога народу.

Наведу такий факт. Якось у будинку відпочинку в Усть-Чорній до мене підійшло двоє літніх євреїв і питають: “Ви дочка Бокотея, що був у Броді?” Я відповіла: “Так”. “Передайте йому великий поклін, — говорять, — він нас врятував від німців, від концтабора, ми перехувалися в лісах і мали контакт з батьком”.

Можна навести ще інші факти, які свідчать про те, що батько завжди виручав людей з біди. Згадую лише те, що найбільше запам'яталося.

Знаючи, що батька забрали хворого, ми за нього переживали, молилися Богу, щоб оберігав його і дав силу знести муки. Мама часто писала до батька листи, розповідала про кожну дитину, посилала фотографії. Я також часто писала батькові, посилала йому знімки. Батько, дістаючи від нас фотографії, зробив альбом, пронумерував знімки і часто переглядав його, згадуючи нас.

Якось листи перестали приходити, ми були стривожені, думали, що батька вже не стало. Потім він нам розповів, що сталося. На різдво батько разом з іншими священиками відправили Службу Божу з нагоди свята. Про це доповіли начальству, і батька кинули в карцер. Протримали там добу, а звідти відправили в тюрму строгого режиму, звідки не можна було писати листів. Після довгого мовчання батько нарешті написав нам. Його лист приніс радість. Ми дізнались, що він, хоча далекий, але живий.

Так минали важкі роки. Батько працював спочатку муляром, потім, столяром, штукатуром, маляром. Трудився чесно і багато молився, просив Господа допомогти йому у неволі.

Сподіваючись на добру волю, батько надіслав заяву в прокуратуру республіки з проською переглянути його справу, з'ясувати причини ув'язнення. Через рік одержав відповідь, деяке полегшення: йому зменшили термін ув'язнення до 15 років.

У 1955 р. вийшло урядове розпорядження звільняти поступово політв'язнів. До їх числа потрапляли і служителі культу, які постраждали за греко-католицьку віру. До їх числа потрапив і батько, відбувши в ув'язненні 7 років. Останній рік, працюючи на будівництві, батько зібрав трошки грошей. Проїжджаючи через Москву, купив деякі продукти харчування, які стали для нас добрими гостинцями.

Одного весняного ранку 1955 р., у понеділок, я, як завжди ішла до поїзда ст. Чинадійово, щоб їхати на роботу до Сваляви. Було ще темно, але я побачила, що до мене наближається

чоловік. Я запитала: “Дядю, чи прибув поїзд, який іде до Сваляви?”. Чоловік наблизився до мене, глянув уважно мені в обличчя і як вигукне: “Гейвіко, це ти?” Я, признаюсь, розгубилася від несподіваної зустрічі. Але досить швидко отямилась, зрозуміла, що переді мною батько.

Того дня я вже не поїхала на роботу. У нашу сім'ю прийшла велика радість. Я гордилася тим, що першою зустріла батька і привела його додому.

У 1956 р. батько став працювати на Чинадівському ДОКу столяром-пресувальником. Там, на пресах, при температурі понад 30°C трудився до 1970 р., коли вийшов на пенсію. Владоможці не дозволили йому як священникові служити людям.

Літопис нескореної України. — Т. 1. — Львів: Просвіта, 1993. — С. 434—436.

№ 141

1993. — Спогади В. М. Ігнася про засудження та перебування в таборах ГУЛАГУ

Ігнась Василь Михайлович, народився 23 січня 1914 р. у с. Скотарське Воловецького району Закарпатської області, українець, греко-католик, безпартійний, селянин, заарештований 1 квітня 1949 р., звільнений 26 квітня 1955 р.

Після закінчення Ужгородської учительської семінарії в 1940 р. мене призначили вчителем народної восьмирічної школи в село Новоселиця Міжгірського району. Це вже було під час окупації нашої Карпатської України угорською армією.

Новий окупаційний чобіт жорстоко топтав права українців на рідній землі. Угорський уряд повністю приєднав наш край до “святостефанської корони”. Розпочалися арешти інтелігенції та селян-патріотів. Тюрми були повні. Багато людей розстріляно, особливо молоді, угорськими жандармами і військовими. Тільки з моєї семінарії біля м. Хуста загинуло близько 25 хлопців, які відстоювали молоду Карпатську Україну проти навали угорського війська. Почалася сильна мадяризація. Всі наші міста і села окупанти перейменовували на свій лад. Наші діти повинні були освоювати угорську мову. Довелося і мені, як вчителю, вивчити її та вчити наших дітей.

За радянської влади я організував семирічну школу в тому ж селі, де був призначений директором. Важко було проводити організаційні роботи. Все ж таки зі всім справився добре. Кілька разів був нагороджений за свою працю.

У 1947 р. мене агітували стати в районі прокурором. Я відмовився. Та робота була не для мене, особливо в ті часи. Через кілька місяців мене перевели у початкову школу у тому ж селі. Був уже одружений, мав двоє дітей (сина і дочку). Нещасна доля мене не обминула, як і багатьох моїх земляків. Сталінські репресії розпочалися і на Закарпатті. 1 квітня 1949 р. увечері прийшли два енкаведисти і зробили в моєму домі обшук. Перекинули все, особливо в моїй невеличкій бібліотеці. Я був спокійний, бо знав, що у мене нічого нема. Нічого не знайшли. Того ж вечора забрали мене в район, у Міжгірську тюрму. Важко все описувати, але й забути не можна. Відірвали мене від дорогої рідні — дружини і двох маленьких дітей.

Слідство проводили 6 діб. Потім перевели в обласну тюрму в Ужгород. Перед тим, як завести в камеру, забрали золоту обручку. Розпочали все знову. Слідчий Васютинський часто викликав на допит вночі. Такими “гуманними” були методи слідства. Від слідчого завжди несло перегаром. Не соромився вживати брутальну лайку та нецензурщину, що у спілкуванні тих людей вважалося нормальним явищем.

Розтягали слідство аж на два місяці. Не було ніяких доказів. Потім ще зробили вдома обшук і ніби-то в моїй бібліотеці знайшли антирадянську літературу, листівки. На слідстві я попросив, щоб мені показали ті книги і листівки. Не показали. Слідчий записав у протокол те, що хотів. Я відмовився підписувати протокол. Мою бібліотеку забрали в район, там книги порозкидали по коридорах і кабінетах НКВД. Відбувся більшовицький суд (трійка). Від адвоката я відмовився. Почував себе невинним. 29 червня 1949 р. оголосили вирок — 25 років. То був стандарт. Через півроку конфіскували майно, хоч у вирокі про це не говорилося. Забрали все, що можна було, від жінки і двох малюків. А моїй тещі довелося продати корову, щоб сплатити судові витрати. Отакою гуманною була більшовицька влада. Опинився я в таборі Кенгір у Казахстані. Там знаходилося близько 5000 чоловік. За високим муром розташувалось жіноче відділення, з такою ж кількістю бранок.

Після прибуття в табір нас розподілили в бригади і наступного дня повели за зону на роботу. Мені випало будувати “Обогатительную медную фабрику”. Праця була нелегкою. Копали глибокі котловани під фундамент фабрики. Знаряддя праці — лопата, кірка (чекан), металевий клин, лом, молот. Норми непосильні для виснажених людей. Харчування жахливе.

Між собою у табірній житті люди трималися дружно. Між нами було чимало “битовиків” (зłodів, рицидивістів). Політичні їх цуралися. “Битовики” крали, забирали пайок від політичних, обзивали нас зрадниками і т. п.

Від виснажливих робіт при такому харчуванні багато людей хворіло та вмирало. Мене так само не обійшла хвороба. Перехворів дистрофією (доходяга), запаленням легенів, жовтухою. Завдяки табірним лікарям та землякам, видужував, поправлявся і знову виходив на роботу.

Жахливі умови, постійні знущання, важка праця урвали терпець в’язнів. За загальною згодою застрайкували у червні 1954 р. Керував нами страйковий комітет, який очолив москович, колишній полковник Кузнецов. Страйк тривав 40 діб. Про події в Кенгері тепер добре відомо. Виступ в’язнів був жорстоко придушений.

Про свою сім’ю я довго не знав нічого. Першого листа від жінки отримав аж через два з половиною роки. Для мене це було великою радістю.

Після смерті Сталіна репресованих поволі звільняли. Доля посміхнулася й мені. 26 квітня 1955 р. видали й мені папірець, де написано, що судимість знято. У таборі пробув я 6 років, один місяць, хоч за новим вирокі мені належало бути 5 років...

Отак-то за ніщо познущались наді мною й моїми дітьми більшовики. Про ті жахіття повинні знати всі люди.

Літопис нескореної України. — Т. 1. — Львів: Просвіта, 1993. — С. 511—512.

№ 142

1993. — Спогад дочки Ірини про свого батька, священника Олександра Марину. Записав о. Ю. Сабов

Марина Олександр народився в с. Урмезійово (нині Руське Поле) Тячівського району Закарпатської області, українець, греко-католик, безпартійний, священник, арештований у 1950 р.

Спогад його дочки Ірини записав о. Юрій Сабов

Народився мій батько в родині священника. Гімназію закінчив у Мараморш-Сигеті (нині Румунія), а теологічні студії — у Будапешті.

Спочатку його призначили на посаду єпископського секретаря Мукачівської єпархії. Оженився в 1919 р., після чого став помічником священника у верховинському селі Косівська

Поляна Рахівського району. Переміщення у далеке верховинське село не зменшило його жаги до знань, і в 1932 році він складає докторантуру у Празькому Карловому університеті. Після цього батька призначають професором філософії і догматики Ужгородської духовної семінарії, де працював до останніх днів її існування. Одночасно був ще катехитом гімназії в Ужгороді та парохом села Невицьке Ужгородського району.

Власне, з того часу аж до 1949 р. сів зерна Слова Божого як між молодими студентами гімназії, так між богословами і паствою. Своїми обширними знаннями, доступними педагогічними методами завоював авторитет і популярність боголюбивої єпархії.

Найбільшим доказом його вірності Христовій Церкві стало його переслідування совітами, коли його разом з іншими священиками примушували зректися греко-католицької віри і перейти у православ'я. Арештували батька 12 вересня 1950 р. "Покуту" свою він відбував в районі Іркутська, потім у Вологодському таборі. Причиною його арешту і засудження було те, що він посвятив державний мадярський прапор в час відкриття нової школи в Невицькому. За цей "гріх" він отримав 25 років тюрми.

Після повернення з таборів відновив свою попередню діяльність, але уже тайно і вчив молодих кандидатів-богословів, помагав зневіреним, слабим духом у наверненні в лоно греко-католицької церкви. Поширював він також матеріали II Ватиканського собору, богословські документи про зближення церков. У нього завжди можна було придбати найновіші богословські книги і журнали тощо.

Помер любимий і шанований всіма мій батько о. Марина Олександр 21 квітня 1987 р. на 94 році життя.

Літопис нескореної України. — Т. 1. — Львів: Просвіта, 1993. — С. 558.

№ 143

1993. — *Спогад засудженого В. І. Марчука про президента Карпатської України*
А. І. Волошина, з яким деякий час сидів в одній камері Лефортовської тюрми

Марчук Василь Іванович народився 16 червня 1921 р. в с. Йосипівка Малинського району Житомирської області, українець, православний, безпартійний, військовослужбовець, заарештований у 1945 р., звільнений у 1954 р.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, я був на західному кордоні як військовий льотчик. У листопаді 1942 р. мене збили. Я вистрибнув з парашутом і потрапив у німецький полон. 1944 р. мав щастя втекти з полону і дістатися до якоїсь частини Червоної армії. Спочатку мене послали у Подольськ на спецперевірку, а потім — в Москву у резерв ВВСКА. Там у березні 1945 р. мене заарештували.

Сидів 8 місяців у Лефортівській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиночку помістили Августина Івановича Волошина — президента Карпатської України. Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського. Це був стукач, але ми цього не знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносив слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин вчив мене "Отче наш". Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: "Ну, як "Отче наш" выучил уже?". Тоді я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив

до Риму, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це слово я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталося.

Одного разу Волошин в камері писав заяву на ім'я Молотова. В цій заяві він зазначав, що його заарештовано несправедливо, що він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви:

“Прем'єр-министру господину Молотову
от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина”

З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам'ятав я цю добру і розумну людину...

Літопис нескореної України. — Т. 1. — Львів: Просвіта, 1993. — С. 558—559.

№ 144

1993 р. — Спогад о. Ю. Сабова про мученицьку смерть священника греко-католицької церкви П. Ороса

Орос Петро народився 17 червня 1917 р. в с. Бір (Угорщина), українець, греко-католик, безпартійний, священник, вбитий у 1953 р.

Закарпаття багате на видатних діячів науки, культури, мистецтва. Про духовних отців, які сяяли зерна добра і милосердя між народом, за минуле десятиріччя писалось небагато — і то, в основному, негативне. Між тим можемо гордитися цілою когортою ісповідників і мучеників, які в ім'я правди Христової віри віддали своє життя. Жертвами тоталітарного сталінського режиму стали 124 греко-католицькі священники Мукачівської єпархії, які залишилися вірними своїй присязі, Вселенському Архієрею Папі римському та католицькій церкві і цим зберегли її в серцях вірних єпархії до наших днів, коли у нас починає відроджуватись греко-католицька Церква, віра наших предків. Серед них є і мученики. І хоч канонізація їх мучеництва зараз ще тільки починає розглядатись, ми можемо і повинні говорити вже про них, ставити їх у приклад, гідний наслідування. До їх числа, зокрема, належить преосвящений єпископ Теодор Ромжа, священники Петро Орос і Йосиф Завадяк.

Про о. Петра, його героїчне життя, обставини його вбивства свідчать його брат о. Іван Орос та о. ЧСВВ Павло Мадяр, що дозволило скласти цей спогад.

Петро Орос народився 14 серпня 1917 р. в с. Бір поблизу м. Маріяпівчі в Угорщині в сім'ї греко-католицького священника, який помер у 1918 р. Його дружина з двома дітьми повернулася до рідного батька в с. Березники на Іршавщині.* У 1922 р. померла і вона. Два хлопці-сироти виховувалися у вітчима. У 1927 р. їх забрав родич — священник Олександр Сабов у село Скотарське. По його смерті вихованням дітей займався його син Андрій Сабов, також священник.

Після закінчення гімназії у 1937 р. Петро Орос студіював богослов'я в Ужгородській духовній семінарії. У 1942 р. рукоположений на священника. Першим місцем його душпастирської діяльності було село Великі Ком'яти на Виноградівщині.

У 1948 р. у с. Білки Іршавського району зав'язалась боротьба греко-католиків з православними. Священника Поповича з сім'єю вигнали з парафії. Єпархіальний вікарій посилав туди одного з найбільш знаних священників — о. Петра Ороса, який за короткий час самовідданою душпастирською працею відновив спокій, підняв релігійний дух серед віруючих села.

* Не точно, — на Свалявщині (О. Д.).

Та наступного 1949 р. по всій єпархії розгорнулося переслідування греко-католицьких священників, яких виганяли з церков і парафій, а багатьох заслали на 25-річне ув'язнення в табори Сибіру і Казахстану. Провідіння визначило о. Петру інший шлях ісповідання віри і мучеництва. Був це період, коли серед людей панував страх. Більшість наших парафіян не хотіли зрікатися дорогої їм віри, але не вистачало в них сил ставити на великий жертвник віри своє життя. Перед кожним постало питання: або зрікаєшся віри, яка об'явлена “зрадницькою”, “ворожою народу” і тоді тобі і твоїм дітям дозволяється користатись громадянськими правами і привілеями, або залишаєшся впертим, і тоді ні ти, ні твої діти ніколи не будуть мати доступу до урядових посад, ні до вищих учбових закладів. Коли ж попадеш під слідство чи суд, за тебе ніхто не заступиться і ти мусиш “переконатись”, що “Бог про вас забув”.

Перед Великоднем 1949 р. о. Петро змушений був покинути парафію с. Білки. Більшість священників на той час уже була арештована і зіслана. Деякі з них, як оо. Іван Маргітїч, Іван Роман, Іван Ченгері, Іван Горінецький ще ховалися від переслідувань. До них приєднався і о. Петро, який очолив духовне підпільне священниче життя.

Незабаром зловили і відправили на 25 років у тюрми оо. Романа і Маргітїча. Наступила черга і о. Петра. За його голову встановили винагороду в сумі 5 тисяч карбованців. А він у той час продовжував обслуговувати духовні потреби парафіян у селах Білки, Нижнє Болотнє, Боржавське, Вільхівка, Великі Ком'яти, Онок, Олешник та інших, куди його кликали. Ці села постійно були під наглядом властей, і багатьом вірникам довелося зазнати тортур на допитах у підвалах слідчих органів. До о. Петра підсиляли провокаторів, щоб схилити його добровільно здатися, і тоді йому б гарантувалася свобода. Та він продовжував свою діяльність: відвідував хворих, писав духовні послання.

Зловили о. Петра на початку 1953 р. у селі Білки в родині Станкових. Був він під арештом в Ужгороді біля двох тижнів. Під час допитів вступав в дискусії з питань Христової віри з працівниками органів внутрішніх справ, які спочатку глумили над ним, а потім почали і самі задумуватися над його словами. Незабаром його відпустили. По смерті Сталіна настало деяке полегшення у переслідуваннях, але ненависть властей до католицької віри і Церкви не зменшувалася.

У середині літа 1953 р. на о. Петра було вчинено замах. У нього стріляли, але не влучили.

Перед святом Успення Пресвятої Богородиці у Ком'ятських горах зібралося багато вірників: о. Петро сповідав, служив св. Літургію. Люди, які охороняли священника, помітили, що на сповідь до нього зайшла підозріла особа. О. Петро, видно, відчував, що йому загрожує небезпека. Вирішили розходитися лише над ранок і йти на станцію до Сільця. Священника супроводжувала Катерина Станко. Коли вона пішла купити квиток на поїзд (о. Петро тим часом чекав її у тамбурі товарного вагона), на станцію прийшов міліціонер Повшик з села Богаревця. “Де він? — спитав у Станко. Жінка відповіла: “Не знаю”. Тоді міліціонер підійшов до стрілочника Кепича, який показав йому, де знаходиться о. Петро. Обоє, о. Петра і Катерину Станко, міліціонер повів у напрямку Заріччя. Поблизу придорожного хреста (він по сьогодні там), о. Петро звернувся до міліціонера із словами: — “Будьте добрі, відпустіть мене”. У відповідь почув: — “Молися, бо тобі кінець”.

О. Петро, ставши на коліна, спожив Найсвятішу Євхаристію, що мав при собі. Пролунали два постріли ззаду, і смертельно поранений священник упав на землю. Куля пройшла через підборіддя. Жінка побігла до найближчої хати і підняла людей. Підійшов і голова сільради. Він обурився вчинком міліціонера, а той йому у відповідь: “Мовчи, бо і з тобою так зроблю”. Міліціонер-вбивця хвалився згодом приятелям, що одержав за вбивство 500 карбованців.

Тіло вбитого відвезли в Іршаву до трупарні. Вірники хотіли похоронити о. Ороса. Та відповідь начальства була одною: “Собаці собача смерть... ви хочете ходити на його могилу і молитися як до святого, але ми йому зробимо свої похорони”. І закопали тіло між тернями поблизу с. Кам'янське. Тут тіло віднайшли пастухи, але людям так і не вдалося поховати його, бо вночі при світлі прожектора міліціонери відкопали тіло і повезли у напрямку Іршави.

Точне місце поховання досі невідоме. Ніхто досі не дав оцінку вчиненому злочину, не подбали урядові чинники й про те, щоб по-людськи перезахоронити тлінні останки мученика — о. Петра.

Мученича смерть о. Петра Ороса була вінцем його чеснот і святості життя. Нині люди з любов'ю згадують свого духовного пастиря, який у важкі часи переслідувань був разом з ними, ділив зі своєю паствою радість, смуток і горе, слідуючи словам Спасителя: “Добрый пастир душу свою віддає за вівці”. Пам'ять про нього ніколи не вмере серед єдиновірців.

Написав о. Юрій Сабов

Літопис нескореної України. — Т. 1. — Львів: Просвіта, 1993. — С. 593—595.

№ 145

1994. — листопада 11. — Спогади священика М. Масля про трагічну смерть греко-католицького єпископа Теодора Ромжі

ТРАГЕДІЯ ЄПИСКОПА ТЕОДОРА РОМЖІ

Від поїздки в с. Лавки Мукачівського району на посвячення оновленого храму єпископа Теодора Ромжу відмовляли священики, вся капітула. Але відмовитися від подорожі він не хотів. Увечері перед поїздкою єпископ викликав мене, а також богослова Бугір Михайла і повідомив, що ми будемо його супроводжувати, розповів про наші завдання. Наприкінці розмови з усмішкою спитав: “Чи не боїтеся їхати з нами?”

Дальші події описані в опублікованих спогадах сестри Теофіли, тому на них не зупиняюся. Як очевидець катастрофи, зупинюся лише на деяких, досі невідомих деталях. При поверненні додому із села Лавки до автобусної зупинки в с. Іванівці ми їхали на кінній кареті. На задньому сидінні сидів єпископ Теодор Ромжа і священик о. Даниїл Бачинський. Напроти них сиділи ми, а спереду — секретар єпископа о. Андрій Березнай та їздовий Хома. До кінця села нас супроводжували вірники.

Як тільки ми віддалились на кілометр від села, за нами виїхав великоваговий вантажний автомобіль “Студобекер” і на великій швидкості наближався до нашої карети. Ми дали сигнал їздовому, який, побачивши автомобіль, перейшов з каретою на лівий бік дороги. Та автомобіль також перейшов за нами на лівий бік дороги. Тоді їздовий знову повернув на правий бік дороги, і автомобіль повторив те саме. Нам стало зрозуміло, що автомобіль направлений на нас, але було пізно, бо він на швидкості вдарився в нашу карету, яка розсипалась на тріски.

Єпископ і о. Бачинський впали на дорогу, на них попадали уламки розбитої карети. Ми, богослови, та о. Березнай вилетіли через канаву на поле, їздовий впав між коней. Лежачи на землі, не відразу усвідомили, що з нами трапилось і не могли уявити, чому не чути гуркоту автомобіля. Піднявшись із землі, ми побачили бандитів, які ходили біля автомобіля і сильно кричали.

Побачивши, що ми живі, кинулись залізяками бити нас куди попало, але більше всього — по голові. Бандити, певно, добили б нас, якби не щасливий випадок: саме в цей момент з боку Іванівців надійшов поштовий автомобіль, а з боку с. Лавки бігли вірники. Бандити, побачивши, що їх можуть затримати, вскочили в легковий “бобик”, що супроводжував вантажний автомобіль і зникли в невідомому напрямку. Ми всі були залиті кров'ю. Поштовий автомобіль доставив нас до мукачівської лікарні, де нас прийняв лікар, професор Олександр Фединець.

Поява в останню хвилину поштового автомобіля було справжнім чудом. Та перше чудо сталося в момент зіткнення: коли вантажний автомобіль наїхав на нашу карету, з неї

відірвався шмат заліза довжиною 15 см, який пробив радіатор автомобіля і в ту же мить машина зупинилась. Всього на 20-30 см була голова єпископа від переднього колеса автомобіля. Що це, як не чудо?

Для організаторів ліквідації єпископа найвигіднішою версією була б автомобільна катастрофа. Передбачалось, що величезна багатотонна машина всіх нас роздавить, і ніхто не залишиться живий. Але Боже Провидіння цього не допустило. Автомобіль залишався на місці аварії ще кілька днів, бо влада не могла знайти пристойну версію причин катастрофи.

Потім було оголошено, що автомобіль, який і спричинив аварію, від воєнних викрали. Та над цим люди тільки посміхалися, бо всім відомо, що не так легко викрасти від воєнних автомобіль. По-друге, стало ясно, що акція вбивства єпископа спізнилась на день. Цей автомобіль вже напередодні був підготовлений і його бачили люди. Але організатори акції не могли передбачити, що єпископ відкладе свій від'їзд на один день. І за цей час ніхто не шукав "викрадений" автомобіль.

В лікарні ми, богослови, протягом доби були непритомні. Через день нам покращало, і ми попросили сестричок допомогти нам навідати нашого єпископа, який прийняв нас з усмішкою на лиці і сказав: "Ну, мої молоді мученики, казав я Вам подумати, чи поїдете зі мною". Ми стали біля нього і він дав нам, мабуть, останнє архієрейське благословення. Відтоді в тяжкі хвилини життя завжди відчуваю на собі благословляючу руку нашого дорогого єпископа-мученика.

о. Михайло Маслей

Таємне стає явним // Благовісник. (Видання греко-католицької єпархії Мукачівської). — 1994. — 11 лист. — С. 2—3.

№ 146

1995. — Спогади З. М. Штерна про засудження за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону і перебування в таборах ГУЛАГу

ОСЬ ТОДІ Й ПОЧАЛАСЯ НАША ТРАГЕДІЯ...

Час від часу дружина питає: "Про що знову задумався?". Як їй відповісти, про що? Згадую, згадую...

... Був 1940 рік, серпень місяць. Всі в сім'ї спали міцним робочим сном: батько, мати, брати і сестри — багато нас, 9 чоловік, а я помацки, тихенько-тихенько, не сказавши "надобраніч", — за двері. Думав, ненадовго, а вийшло — навіки усіх залишив. Куди поспішав? За чим? За щастям, за щастям для себе й для рідних і для всіх таких, як я і вони? А попав куди? Бодай і не згадувати! Та хіба забудеш?

В кожному селі Закарпаття між молоддю постійно точилися розмови: куди йдеш? Малося на увазі в Радянський Союз. Так було й у нашому селі Пасіка Свалявського району. Я домовився зі своїм другом Митром Зазулею, а той — ще з 2-ма хлопцями із селища Свалява, і увечері 19 серпня 1940 року, в п'ятницю, це добре запам'яталося, ми вирушили через села Голубине, Полянну, щоб полями й лісами добратися до села Гута нашого ж району. Та на окраїні Поляни чатували на нас угорські жандарми, і ми в ту ніч не змогли добратися до Гуги.

Під ранок 20 серпня я повернувся додому. Батьки здогадалися про мій намір. Мати плакала і благала не залишати сім'ю. Але в думках у мене тільки одне — піти через кордон, а звідти вже через 3-4 місяці повернутися додому визволителем разом з іншими закарпатцями в лавах Червоної армії.

У той же день, а саме 20 серпня, ми все ж добралися до Гути, де увечері в лісочку зібралось нас понад 54 (хлопці, дівчата, навіть цілі сім'ї).

Із Гути ми всю ніч ішли через ліси і над ранок перейшли кордон і потрапили у село Гусне (нас перевів через кордон житель села Гута). Ми вже самі розшукали радянських прикордонників. Ось тоді й почалася наша трагедія: ми стали арештантами. Перший раз я почув: “Шаг влево, шаг вправо — считаю побегом, применяю оружие!” Ці слова за 6,5 років ув'язнення чув не раз. Нас гнали пішки до селища Сколе Львівської області, де загнали у велику конюшню. Охороняли солдати. У цій конюшні було нас майже 1500 біженців-закарпатців. У цьому таборі я пробув біля 2-х місяців. Їсти давали один раз на день, а саме 400 грам хліба та якусь “баланду”. Для того, щоб дістати так званий суп, потрібно було чекати в черзі. Миска була на 7-8 чоловік. У цьому таборі ми вже чули про злидні, які нас чекають, але все ще не вірили, що до нас, патріотів, можуть так жорстоко ставитися. Через місяць я вже був вкрай брудний і мав немало вошей. Все ж не втрачав надії, що скоро злидні кінчатся і ми вийдемо на волю. Дальші події показали, що свобода була дуже далеко.

Із цього табору нас різними етапами відвозили в Стрийську тюрму, хоч постійно запевняли, що перевірки скоро закінчатся, нас відпустять на свободу і влаштують вчитися. Нас обманювали. У Стрийській тюрмі я пробув біля 3-х місяців. У нашій тюремній камері (20 кв. м) перебувало більше 30 чоловік. Спали одягнені, впритул один до одного. Правда, їсти приносили 3 рази на день, хоч ми все одно весь час почувалися голодними. Один раз на добу нас виводили на прогулянку на 30 хвилин.

У січні або в лютому 1941 року я був вивезений етапом до м. Старобельська, де пробув до 12 червня т. р.

Пересильний табір у м. Старобельську розміщався у колишньому монастирі, там було багато блоків (бараків). У цьому монастирі було вже кілька тисяч закарпатських біженців, які тікали від окупантів і, на жаль, потрапили не в кращі руки. Кількість арештованих у таборі часто мінялась. Людей привозили і вивозили в інші табори.

12 червня 1941 року нас поспішно завантажили в товарні вагони і через 48 діб привезли в селище Бухта-Находка, біля Владивостока. Дуже важко згадувати цю подорож — спека, голод, спрага. Один раз на день у вагони передавали хліб та рибу. Хотілося пити, але води обмаль, а то й зовсім не було. Так ми мучилися 48 діб.

Із Бухти-Находки парохомом “Джурма” нас повезли на Колиму. У серпні 1941 року мене й інших закарпатців, біля 400 чоловік, привезли в табір “Объединенный” — приїск з видобутку золота. Табір був ще недобудований. Нас, закарпатців, розмістили у 4-х бараках. На роботу кожного дня під суворим наглядом солдат, які дуже пильно стежили за кожним із нас, хоч тікати не було куди — навколо тундра, та все-таки постійно попереджували, що будуть стріляти.

Життя у цьому таборі було жаклим, особливо в листопаді, грудні 1941 р. та січні 1942 р. Колимські сопки, холодні бараки, морозні ночі, холодні та голодні ранки. 4-5 разів за ніч я злізав із свого “ліжка” (дерев'яних нар 2-го поверху) і йшов до залізної бочки, в якій горіли дрова і біля якої тиснулися один до одного такі ж, як я. Коли трохи нагрівся, знову залізав на своє місце. Спали у ватних штанах та ватних рукавицях. Волосся примерзало до дерев'яної стінки. Щоранку пильно придивлялися: хто ж ще остався живим, а кого вже мертвого і мерзлого тягнуть за ноги вперед? Не раз мовчки прощалися зі своїми земляками.

До кінця січня 1942 року у таборі нас, живих, залишилось біля 200 чоловік. Це, мабуть, було причиною того, що в лютому нас, закарпатців, перевезли в інший табір — на приїск “Мальдяк”. Тут умови були трохи кращі: протягом 2-х місяців на роботу не виганяли, їжа була ліпша.

Десь у травні 1942 року нас стали виводити на роботу. Ми возили золотоносний ґрунт, у якому були піщини золота. Ґрунт промивався у великих жолобах. Пайка хліба кожного із в'язнів залежала від кількості вивезених ним фуриків землі. Основою нашої життєздатності був хліб. Хто його міняв на табак, той скорочував своє життя. Інша їжа була малокалорійною — дуже мало жирів і приправ. Було немало випадків, що й хворого виганяли на роботу.

Краще було йти хворим на роботу, ніж у карцер, де давали хліба 300 грам на цілий день, до того ж було дуже холодно.

Працюючи кожний день без вихідних на голодному пайку, на приїсках “Мальдяк” ми промучилися до березня 1943 року, коли нас, 160—170 закарпатців, вивезли в м. Магадан і помістили в пересильний табір. Табірне керівництво повідомило, що нас відправлять у Чеську легію. Через якийсь час нас викликали на комісію, де всім було повідомлено, що колишніх чехословацьких громадян відправляють у військову частину... Тільки мені, єврею, повідомили, що я нікуди не поїду. До сьогодні не знаю, чому мене не відпустили в армію. Не зрозуміло мені й те, чому в Магадан не привезли й інших євреїв-закарпатців. Було гірко, коли мене залишили тут, в таборі. Я дуже хотів в армію, щоб воювати проти фашистів.

Невдовзі я був відправлений на приїск “Бурхала”, за 600 км від Магадана, де працював у шахті — вантажив ґрунт на вагонетки.

В тяжкій праці, холоді, голоді проходили мої молоді дні і роки, на шахтах на приїску “Бурхала” до 26 січня 1947 року. Це було “нагородою” за ненависть до фашизму.

Будучи каторжником такий довгий час, я став забувати про якусь волю і вже й не дуже у неї вірив. Правда, ночами я часто плакав, думаючи про батьків, братів, сестер, яких я залишив у с. Пасіка і не знав, що з ними зробили фашисти. У мене були 4 брати і 2 сестри.

Ще в моїй пам’яті вкарбувалося 6 травня 1944 року. Під ранок мене розбудив охоронець табору і наказав піти з ним до лікарні, де мені сказали, що я щасливий чоловік, тому що відправляють мене в армію генерала Л. Свободи. Протягом 20 днів мене дійсно на роботу не виводили. Потім керівництво табору повідомило, що чекають команду із Магадана про мою відправку. Та в Магадані про мене забули і через деякий час мене знову примушували працювати в шахті. З того часу я кожну неділю писав скарги керівникам Радянського Союзу. Більшість з них вислав “дорогому батькові Сталіну” та іншим “шановним людям” — Кагановичу, Берії та ін. Так прожив у таборі, вірячи у справедливість, до 26 січня 1947 року. Перебував на каторзі з 20 серпня 1940 по 26 січня 1947 року. Після звільнення з табору я проробив на Колімі ще один рік. Лише в лютому 1948 року мені дозволили, як виняток, виїхати додому. Добрався в Закарпаття у серпні 1948 року.

Яке щастя повернутися в рідний край, в Ужгород, Пасіку! Але, не доїхавши до свого села Пасіки, я вже дізнався про горе, яке спіткало всі єврейські родини. Нікого у нашій хаті я не знайшов. Тільки у 1968 році я дізнався, що двоє моїх братів залишилися живими і живуть за кордоном, куди вони потрапили після концтабору “Освенцім”.

А ось друга картинка згадки: Торгова академія. Заборона угорського уряду продовжити навчання українською мовою. Що ж робити, треба виборювати навчання на українській мові? А за це в кінцевому результаті — занесли в чорний список.

Все ж таки добилися, в тому числі і я немало зусиль доклав, у 1940 році відкрили торгову школу — “угро-русинське відділення” в місті Мукачево. Цю школу я закінчив у червні 1940 року. Хоч я її закінчив на “відмінно”, роботу мені не давали. Право на працю мали лише ті, хто симпатизував фашистам, а я, як противник режиму, числився в чорних списках жандармерії.

Щодня нові й нові спогади спливають у пам’яті, з ким поділитися: дружиною, синами чи онуками? Гадаю, не варто тьмарити життя-буття рідні. Нехай уже моє залишиться зі мною. Головне, що все я пережив-перегорював, і здолав. Головне, що все життя намагався робити добро. Ось і реабілітації за тюремні роки домігся не лише собі, а й тим, з якими перетнув кордон у пошуках щастя. Шкода лише, що з кожним роком все менше і менше уваги до реабілітованих. Шкода, що знову треба домагатись від уряду, щоб віддавав належне тим, хто того заслужив.

Я радий, що ювілей — 50-річчя возз’єднання Закарпаття з Україною пройшов на високому святковому рівні. Особливо пишно відзначалося це свято в Ужгороді. Жаль тільки, що керівництво нашої області забуло про тих, які були першими прохідцями возз’єднання Закарпаття з Україною. На мою думку, це були ті, хто в 1939—1941 роках залишив своїх рідних, близьких і тікав за кордон, щоб звідти повернутися в свій край визволителем в рядах

Червоної армії. Якраз цих людей, яких залишилось серед живих дуже мало, навіть не запросили на це свято.

м. Ужгород

1995 р.

Крізь пекло ГУЛАГів: Документи, спогади, нариси. — Ужгород, 1996. — С. 13-18.

№ 147

1995. — Спогад І. І. Сегеди про засудження за антирадянську діяльність і перебування в таборах ГУЛАГу.

НАМ БУЛО ТОДІ ПО 18 — 19 РОКІВ...

Народився я 21 листопада 1928 року у Великому Березному. Після початкової школи в 1940—45 рр. вчився в Ужгородській гімназії. 26 жовтня 1944 р. до нас прийшла Червона армія. У 1945 р. гімназію ліквідували і у 1947 р. я закінчив Ужгородську середню школу № 1 ім. Т. Г. Шевченка з медаллю. Поступив на медичний факультет Ужгородського держуніверситету. Був старостою групи, активістом, спортсменом, учасником художньої самодіяльності.

Моя активність у громадському житті серед студентів чомусь не сподобалася, сталінсько-беріївським “соколам”, і 10 березня 1948 р. мене заарештували. По цій же “справі” трохи раніше вже були заарештовані Арсен Бабиченко, Михайло Фізер, Василь Неверкла, Костянтин Дзуровчик (помер). Нам було по 18-19 років. Попередні допити проводилися в Ужгородському обласному відділі МГБ, а потім, 28.03.1948 р., нас повезли до Києва в республіканську тюрму МГБ по вул. Короленка, 33, де нам інкримінували важке обвинувачення — підготовку теракта на М. С. Хрущова, який тоді був першим секретарем ЦК КП(б)У.

Враховуючи важкість обвинувачення, з нами відповідно й поводитися. Там насамперед я потрапив у “бокс”. Це приміщення без вікон 1 м х 2 м, підлога бетонна, замурована лавочка, світло день і ніч і через кожні 3-5 хвилин через “глазок” перевіряє чекіст. Спати слід на бетонній підлозі з відкритим обличчям, повернутим до світла, по 5 годин. Були випадки, люди божеволіли у цих “боксах”. Скільки мене там тримали, точно не знаю, десь один тиждень. Потім була так звана “карантинна камера” (здається № 27), там теж можна було поспати пару годин на бетонній підлозі — це 2 тижні. Потім — на 2 поверх у камеру № 53, де було нас 5 чоловік. Там підлога була уже паркетна (для спання з відкритим до світла обличчям).

Як звичайно, вночі допити, вдень не давали спати. У камері зі мною були Петро Ковінченко, дядько з с. Петропавловська Борщагівка Святошинського району, Василь Вареник, Микола Воробець, єврей Гарковий, у якого появилися психічні приступи і його потім взяли від нас. Замість нього в камеру “прибув” молодий енергійний хлопець Володимир Канівець.

Великий вплив мав на настрій в’язнів повстанець УПА Володимир Фердига зі Львівщини. Подержали його в холодному карцері і тоді привели ледь живого, бо держали роздягненим. Він не міг розкрити рота, настільки запух. Ми йому допомагали наскільки це було можливим у наших умовах. Коли ж він за тиждень зумів заговорити, я зрозумів, що це освічена людина з широким діапазоном знань. Він ніколи не жалівся, поводив себе тактовно, в нього завжди був добрий настрій. Ця людина знала, за що бореться, куди прямує. Він знав безліч пригод, які нам розповів, звичайно, півголосом, бо тільки так дозволялося говорити.

В коридорі корпусу поряд з кабінетами слідчих були розставлені “бокси-скрині”, де запирали інколи на ніч до ранку. Там можна було тільки стояти, повернутися не було можливості, ноги пухли. Слабші інколи непритомніли. Прогулочний двір мав вражаючий вигляд — височенні страшні мури, а наверху кричали ворони. Ні психологічна “обробка”, ні інші “чекістські винаходи” мене не зломали, і я в думках складав пісні, вірші.

Не добившись бажаних “зізнань”, влітку того ж року нас відправили назад. Посадили мене в окреме купе сталінського вагона, й один чекіст стояв навпроти вікна, стеріг мене. Привезли до Львова у мокрий підвал так званої тюрми Лонського, де було нас четверо. Через тиждень — знову до Ужгорода в тюрму МДБ. Звідти через 2 тижні — до “великої” тюрми, де в камері № 119 пробув 6 місяців та 6 днів.

Так звану “справу” відправили до Москви, звідти повернули, потім знову відправили. І майже через рік від дня арешту особливою нарадою при Міністерстві держбезпеки СРСР заочно була винесена постанова від 10 січня 1949 р., якою за ст. 54-1 “а” та 54-11 КК УРСР мене засуджено на 10 років виправно-трудоих таборів “за зраду батьківщини, участь в антирадянській підпільній організації ОУН, обговоренні питань про здійснення теракта над секретарем ЦК КП(б)У, зберігання і поширення антирадянської літератури”. Вирок був остаточною, оскарженню не підлягав. Цю постанову мені зачитали в лютому 1949 р. Аналогічні строки отримали й мої друзі по “справі”, за винятком А. Бабиченка, якого засудили на 25 років.

Нас відправили до Львова в пересильну тюрму. Там наші дороги розійшлися. Через 2 тижні зі Львова сформували ешелон, куди потрапив і я. У товарних вагонах нас повезли в холодну зиму через Москву, Урал, Сибір. У вагоні біля мене лежали на нарах юнаки, сміливі хлопці — Адам Омелян, Гнат Гнатишин та інші. Наперекір міцним морозам, ми всю дорогу оповідали різні пригоди, співали пісні. Зупинка була в Омську. Нас завезли в катеринінську тюрму (товщина мурів біля 1,5 м). Там — лікарська “перевірка”, лазня, і через тиждень тих, хто ще міг, відправили далі до Петропавлівська Північно-Казахстанської області, звичайно, в тюрму. Там я захворів: втратив свідомість, стемніло в очах. Забрали в медсанчастину, тиждень підгодували, збили гарячку, я відійшов — і далі на етап.

Привезли в Джезказган Карагандинської області в так званий Степлаг п/л 392. Там відбував більшу частину строку покарання. Медична комісія визнала мене здоровим і здатним до роботи в шахті, куди я вперше спустився 28 березня 1949 р. Там ми вже були не люди, а тільки номери, які нам присвоїли. У мене — номер СМ — 966. Це — на чолі, спині, лівому рукаві, лівому коліні.

В шахтах працювали у дві зміни: перша з 12 ночі до 12 годин дня, друга — з 12 дня до 12 годин ночі, так, щоб в’язні чим більше мучилися. Крім цього, людей з першої зміни залучали на розвантаження вугілля з вагонів та інші роботи. Змучені, вони приходили з роботи після 12 години, поїли баланди і черпак каші, і десь біля 2 години лягали спати, через 2 години їх знову піднімали розвантажувати вагони, або виконувати інші роботи — так до вечора. За невихід на роботу — карцер і 300 гр. хліба.

У шахтах ми добували мідь і свинець. Не раз доводилося по 3 тижні працювати без вихідних. Перша моя робота була на “насіпці” — разом з напарником вантажили руду-каміння вручну на носилки, носили й засипали в люк. За зміну 15-20 тонн, у залежності від віддалі, на яку переносили руду. Із люка, внизу, руду вантажили у вагонетки, які електровозом доставлялися у кліті для подачі “на-гора”. Від роботи на “насіпці” руки в мене розпухли. При цьому харчування було таким, що не кожна наша собака з’їла б ту смердючу баланду.

Рудничний пил, яким ми дихали, призводив до цементування легенів, до силікозу. При роботах з навантаження руди у вагонетки, так званим люковим, за шию текла холодна вода, на штреку ноги у воді. А зимою, як вийдеш мокрий і поки дійдеш у колоні до табору по 30—35-градусному морозу, добре замерзнеш, онучі до ніг примерзають.

У бараці в одному приміщенні (секції) було нас біля 100 чоловік. Крім нашої, була ще бригада прохідників біля 25 чол. (бригадир Валентин Марченко). Біля мене на нарах спав

хлопець-каторжанин з Волині, номер КТР А-925, Петро Дрозд. Люковим у шахті працював Петро Біляк, номер КТР А-369. Недалеко спав Сергій Чумак зі станції Пашковської Краснодарського краю, номер СО-123. Бригадиром став Петро Коляда.

Запам'яталися три хлопці-друзі — Федя, Мирон, Хімка. З шахти № 31 була вчинена втеча (на цій шахті ми працювали). Втекли — українець Василь Грицак, грек Федя Татаринів, колишній капітан осетин, Мамієв, росіянин С. Александров. Їх, за “допомогою” казахів, що жили в пустелі навкруги Джекказгана, скоро впіймали. Звичайно, вони цього не пережили. В перший день втечі всю нашу бригаду поодиночки викликали до “кума”-оперуповноваженого, і кожного допитували, але надаремно. Після цього були ще втечі, але безрезультатні: всіх половили.

Я працював помічником скрепериста, а скреперистом — Іван Левковський. В кінці камери “обезопасщик” Хімка робив свою роботу, його окликнули: “Гей, Хімка!”. “Я вже 23 роки Хімка!” — відповів. Це був гарний, веселий хлопець. Того дня якраз мав день народження. І ось раптом обвал, які часто траплялися в шахті. Обвалилося біля 25/30 тонн руди. Хімка не встиг відскочити і його накрило величезною плитою. Підважили домкратом, розчавлене тіло склали в мішок і “поховали”.

Після цього на його місце ніхто не хотів іти. Запропонували мені, і я погодився стати “обезопасщиком”. Там треба бути спритному і міцному, бо робота небезпечна, зате після її виконання міг спочивати, практично майже півзміни. Після вибухів у камеру заходив першим, знімав навислі заколи “обезопаскою” і тільки після нього зміна мала право розпочинати роботу.

Після Різдва отримали нового бригадира — А. Ніколаєва. Він носив матроську “тільняшку”, почав “розпускати” руки, хоч його попереджували, що в нашій бригаді це не пройде. Одного разу без причини вдарив карбідною лампочкою згадуваного вище Мирона. Той йому сказав:

— Не рушай мене, Толя, бо буде погано!

У відповідь бригадир вдарив, сказавши при цьому:

— Ты што, бандеровский гадьоныш, задумал меня учить?

Мирон відійшов, попрощався з другом Федею та Миколою Процівим, взяв фінку, підійшов до Ніколаєва і вбив його. Потім піднявся з шахти, віддав фінку начальнику караула і сказав:

— Візьми, начальник, фінку і забори трупа з шахти.

Слабших “доходяг” від нас забирали і поповнювали бригаду “свіжою робочою силою”. Одного разу в нашій секції зчинилася невелика бійка. Я глянув і побачив, що два інгуші, Топчієв та Ібрагімов, напали на хлопця, але він не дається, відбивається. Це мені не сподобалось і я втрутився, взяв і скрутив сильнішого з інгушів, сказавши, що далі хай б'ються один на один, бо вдвох напасти на малолітку нечесно. Бійка припинилась. Я сів на своє місце і до мене підійшов Богдан Ковальчук, родом з-під Самбора. Подякував за допомогу, а я його похвалив за сміливість, що не здався.

Наступного дня до мене підійшли обидва інгуші, а з ними й кримський татарин Льошка Аблязов. Це були виселенці в Середню Азію. На волі займалися бандитизмом, а за вбивство партійних отримали політичну статтю 58-8, хоча з політикою ніколи нічого спільного не мали. Вони суворо спитали, чому я втрутився не в свою справу і що в них закон: кривда змивається кров'ю. Я відповів, що вони без причини напали на мого земляка і моїм обов'язком було втрутитися, а кров'ю нехай мене не лякають, бо в мене також є чим захищатися і нападати. Я показав їм свою гарну фінку, яку наступного дня відніс до шахти.

Спочатку вони хотіли напасти на мене, коли спав після виконаної роботи в шахті, але, крім китайця-скрепериста Лі-шу-лі, ніхто не знав, де я сплю. Він мене будив після закінчення зміни. Після Ніколаєва бригадиром до нас направили зрусифікованого українця Юрка Гриценка, великого хабарника. Одного разу я отримав посилку і крикнув своїм друзям, як завжди: “Хто сміливий — налітайте!”. Було нас таких 10—15, що мали звичку “разом сісти і з'їсти”. Хлопці “сіли і з'їли”, а хабаря бригадир не дочекався.

Ранком ще до “розвода” Гриценко підійшов до мене і сказав:
— Сьогодні пойдеш на насыпку!
Я засміявся йому у вічі і відповів:
— Ти що, здурів?
Пішов у їдальню поїсти; але Богдан мене вже попередив перед тим, що на мене готується напад. Не встиг відчинити двері, як Гриценко та його прихвосні напали на мене. Я його трохи побив, але їх було більше і все закінчилося нічийним результатом.
На роботу мене не пустили, викликали “до “кума””.
— Ты что избиваешь бригадиров?
Я йому сказав, що тільки захищався.
— Я знаю, как защищался, у бригадира фонари.
Врятував мене від БУРу бригадир іншої бригади, кабардинець Магомед Точієв. Він пішов до “кума” і поручився за мене. Інгуші з татариним побачили, що я їх більше не чіпаю, то їх покинули свою затію.
У своєму творі О. Солженіцин згадує про втікачів — колишнього фронтовика українця Прокопенка, що втікав разом із “зсученим вором” і “блатним”, який убив Прокопенка, щоб напитися крові замість води. Цей татарин Льошка Аблязов мені був знайомий. А два інгуші разом з поляком Володею Макаревичем у шахті вбили вільнонайманого начальника зміни, казах, який був партійним. Убивав Ібрагімов.
У таборі наші хлопці “розворушилися”, і вже не просто було бригадирам та різним “сексотам” принижувати за допомогою чекістів людську гідність в’язнів. То тут, то там вчинялися “розправи”, або когось добре побили, а ті, боячись розправи, втікали до БУРу, що став для них “камерою схрону”.
Керівником опору вважався Володя Савчук, поки його не забрали в тюрму і кудись не відправили. Та на місце одних протестуючих ставали інші. Довелося й мені брати активну участь у деяких акціях. Нам стало відомо, що Гриценко знущається над робітниками, спираючись на численну власну охорону з прихвоснів. Вирішили його “провчити”. Зайшли удвох з Богданом у секцію, коли він з друзями “пригощався”. Тоді увійшли хлопці й скомандували — всім сидіти на місцях, стороннім вийти.
“Друзі” Гриценка швиденько вийшли. Він хотів нас вгощати. Ми сказали, що ним робити не задоволені і ми також. Добре його збили. Тут надбій наглядач-старшина і закрити двері секції. Я підбіг до дверей, вдарив ногою, вони розкрилися, наглядач хотів мене зловити, але я скрутив йому руки, підняв шапку, що загубив Богдан, і побіг. Наглядач услід за мною кричав: “СО-35!” Але це був не мій номер. Гриценка забрали в “камеру схрону”.
Аж на третій день прийшли за мною. Оперуповноважений, старший лейтенант, Сиктинбаєв, казах, в оточенні своїх шакалів прийняв мене у “всеозброєнні”. Руки взад, клацнули наручники, а тоді робили, що хотіли. Кілька разів мене підвішували, поки не втратив свідомість. Відлили водою і стали допитували. Я сказав Сиктинбаєву:
— Ти, начальник, візьмеш у мене душу, а більше нічого, я нічого не знаю.
Процедура повторювалася кілька разів. Тоді привели на очну ставку старшину. Всі знали, що чекає мене за напад на працівника КДБ при виконанні ним службових обов’язків. Прийшов старшина і сказав, чи пам’ятаю, як йому руки скрутив. Я зробив невинний вигляд і відповів:
— Я тебе, начальник, не пам’ятаю, бо цього не робив. У вільний час читаю книжки. Він добре мене запам’ятав, але чомусь пожалів і промовив:
— Вроде он или нет...
Опер його вигнав. Мене ще кілька разів підвісили, але я мовчав. Тоді винесли рішення: “Посидит в карцере, в БУРе и заговорит”. В карцері, що був розміщений у БУРі, про мене “забули” і держали 3 тижні — а я мовчав. Потім помістили в загальну камеру, де були ще кілька “штрафників”. Там я пробув 2 місяці. Під осінь 1953 року перевели до відгородженого режимного бараку.
Всю зиму нас виводили на відкритий кам’яний кар’єр. Конвой був посилений, з подвійним

оточуючим кільцем, укомплектований автоматами, ручними кулеметами, собаками. І ось 6 березня 1953 р. нас повели скоріше в зону. Наступні 3 дні не випускали з барака, чекісти ходили понурі, ми довідалися про причину — помер “генералісімус-тиран”. Ми зраділи і співали на весь табір, не звертали уваги на погрози беріївців.

Здійснився “прогноз” в’язнів, що Сталін помре напередодні великого свята. Ми “святкували” біля двох місяців, потім під ще більш посиленим конвоєм нас знову почали виводити на кар’єр. Потепліло, і чекісти розпочали “чистку” — відібрали найбільш “небезпечних”, куди зарахували й мене, і відправляли в окремих штрафний табірний пункт Нікольськ. Сюди прибули й політв’язні з Екібастуза та інших таборів. Назбиралося біля 200—250 в’язнів, в т. ч. 70-75 відсотків “бандерівців”, як нас тоді називали. Недалеко був кам’яний кар’єр, на який нас водили працювати.

У цьому таборі ми завели свій порядок. Тут ніхто не посмів красти, навпаки — навіть знайдену загублену річ за об’явою повертали власникові, виключаючи винагороду за це. Начальником табору був українець-східняк, капітан Чалий. У вихідні дні ми не працювали, а виходили на барак і співали українські пісні — народні, козацькі, повстанчі. Тут зібрався досить міцний, інтелектуально розвинутий контингент.

Через якийсь час, весною 1954 року капітана Чалого замінив інший капітан, росіянин, який вирішив завести свої “порядки”, через що ми досить часто не виходили на роботу, Погрози не допомагали. Почали розправи з каторжників: 25-річників та “небезпечних” відправляли невеликими групами в інші табори, деяких до Кенгіра, декого в БУР (барак посиленого режиму). У списки на відправку потрапив і я. Але нас чомусь не відправили у призначений день. Це було в травні 1954 року. У Кенгірі сталася нечувана досі подія: повстали в’язні, вигнали адміністрацію з табору, захопили продовольчі склади, які знаходилися в межах зони, і 40 днів не виходили на роботу.

Сталася це внаслідок нестерпних умов, створених адміністрацією табору. Замало було беріївським катам знущатися над в’язнями, принижувати їх людську гідність, напівголодних виснажувати непосильною роботою, і почали вбивати беззахисних в’язнів. Наприклад, вартовий чекіст на вищій кинув махорку в “передзонник”, сказавши при тому в’язневі, щоб закурив. Той підійшов, а чекіст його застрелив, знаючи, що дістане за це 2 тижні відпустки — ось ціна людського життя.

Тож справді “відмінну” політико-виховну роботу з молодими чекістами проводили керівники КДБ! Вчили їх вважати нас за тварин, а не за людей. Так було вбито дівчину Ліду, яка повісила сушити панчохи на “передзонник”, застрелено в’язня на деревообробному комбінаті, поранено біля 20 в’язнів, які йшли в колоні з роботи і т. д.

В’язні розбили в таборі огорожу й об’єднали чоловічу й жіночу зони. Було створено комісію, яку очолив колишній фронтвик, полковник К. Кузнецов. До комісії входили Г. Слученков, литовець А. Кнопкус та інші, всього 12 чоловік. Караульну службу і фактично керівництво охороною табору очолив повстанець УПА Михайло Келлер.

Начальство Степлагу сподівалося, що повстання само собою задихнеться, почнеться безладдя. З’єднавшись із жіночою зоною, почнеться розпушта, тим більше, що незадовго до повстання в табір направили значний контингент побутовиків. Але чекісти глибоко помилилися, бо завдяки рішучим і розважливим діям політв’язнів, зокрема українців, прибалтів і частини росіян, тут було забезпечено належний порядок. Після придушення повстання медична перевірка показала, що багато дівчат залишилися незайманими, до чого чекісти поставилися своєрідно.

Про повстання в Кенгірі, ми, штрафники, довідалися через 2-3 дні, і, звичайно, підтримали — понад 1,5 місяці не виходили на роботу. Всі відомості про повстання нас тривожили, але ми знали небагато. Довідалися, що після невдалих “переговорів” між в’язнями та високими чинами КДБ повстання було придушене військами КДБ, за допомогою бойових танків Т-34. Людей розстрілювали з автоматів та кулеметів. Танки нещадно давили всіх, хто не встиг сховатися, не жаліючи жінок. Були й такі, що самі кидалися під танки. 25 червня 1954 р. повстання було потоплене в крові понад однієї тисячі в’язнів, які загинули.

Між тим до нашого табору підкинули біля 50 бандитів, “зсучених-блатних”, щоб навести порядок, примусити нас вийти на роботу. Всі вони були з фінками, відгодовані, сильні. Почали з секції, де спали каторжники. Але тоді піднявся весь наш барак і погнав їх до огорожі зони. Між ними виявилось кілька трупів. Вартові чекісти на вишках, озброєні кулеметами, до них не стріляли. Потім відчинилися ворота, до табору зайшли два танки Т-34, і адміністрація вимагала, щоб ми вийшли з барака. Але ми відмовилися. Тоді в зону увійшли автоматники, яких було більше, як нас, а також табірне начальство та наглядачі. Включили світло, високі чини заявили, що нам нічого не буде. Тоді ми спокійно вийшли, вислухали “лекцію” і попередження, щоб вийти на роботу.

З другого барака, де перебували нацмени і росіяни, наступного дня почала виходити на роботу одна бригада, потім дві... А табірне начальство знову взялося вивозити решту “небезпечних” окремими групами. Коли залишилися тільки малострокові (до 10 років), десь у серпні познімали з нас номери і раптово розконвоювали. Кілька днів ми ходили на роботу без конвою, і тоді чекісти мабуть “здогадалися”, що у “список небезпечних” був занесений і я та ще кілька моїх друзів. Нас забрали і повезли до Кенгіру в тюрму. Там я пробув тиждень в камері-одиночці, а потім мене випустили в зону, де й довідався більше про трагедію, що там сталася.

У Кенгірі я потрапив до бригади В. Сомова. Працював у бетонному цеху, потім в арматурному. Наша ланка складалася з 5 чол. — Володимир Кравець, Іван Кляп, Михайло і Петро (прізвища їх призабув) та я. Вони й розповіли, що пережили під час кенгірської трагедії.

У 1955 р. я знову потрапив на рудник Дзержкаган. Звідти звільнився 1 жовтня 1955 р. Відбувши строк табірною ув’язнення, залишився там ще майже на рік на заслання. Приїхав додому 13 липня 1956 р.

Дома, у Великому Березному, мене не захотіли прописувати, радили їхати геть, навіть приходили кілька разів виганяти з рідної хати. Нарешті, через півроку добився тимчасової прописки, поступив працювати до райпромкомбінату нормувальником. В Ужгородському університеті мені дали зрозуміти, що я там не бажаний. Я випросив свій атестат, поїхав до Львова і, не вказуючи у документах, що був політв’язнем, без труднощів поступив на заочне відділення лісотехнічного інституту. У 1962 р. закінчив факультет механічної технології деревини й отримав диплом інженера-механіка.

Підприємство, де я працював, за моєю активною участю розрослося. Внаслідок реконструкції, будівництва та інтенсивного впровадження нової технології був створений меблевий комбінат. Працюючи на різних посадах, я дійшов до головного інженера. Тоді й почали мене то знімати, як справи йшли гірше — мовляв, безпартійний, то знову ставити. Я не противився, бо вважав: те, що будується, залишиться тут, на нашій землі.

Крім цього, в 1957 р. одружився, і в мене виростили два сини: Іван та Віктор. Треба було їм не зашкодити. Обидва отримали вищу освіту: Іван став інженером-будівельником, Віктор — лікарем. Моя дружина Марія Сегеда (дівоче прізвище Козак), закінчила Київський політехнічний інститут (1957). У неї теж була неприємність, яка позначилася на подальшій долі. Вчилася на радіофакультеті, але у зв’язку з тим, що її брат виїхав у США (коли їй було 10 років!), змушена була перевестися з цього факультету на гірничий. Від частого недоїдання, бо жила на стипендії без всякої підтримки (батько помер, мати колгоспниця), нервових потрясінь від “розмов” з працівниками КДБ та праці в шахті почала втрачати слух.

На пенсію я вийшов з посади заступника директора меблевого комбінату з капітального будівництва у 1988 р. У 1990 р. вийшла на пенсію і дружина. Через рік після виходу на пенсію отримав “високу нагороду” — значок “ветеран праці”. Реабілітували мене лише у 1992 році.

1995 р.

с. Великий Березний

1997. — Спогади О. І. Росула про засудження за участь в антирадянській організації “Смевор — України” та перебування в таборах ГУЛАГу

МОЇ ТАБІРНІ МУКИ

Мене, як учасника антирадянської організації ОУН під назвою “Смевор — У” (смерть ворогам України), арештували 22 серпня 1948 року в м. Львові. Тут і почалася моя табірна епопея, яка закінчилася через багато років, після відбуття покарання. Опису всього того, що я пережив за ці роки, вистачило б на кілька товстих томів. Я розповім лише найважливіше.

Перше знайомство з ГУЛАГом відбулося у слідчій тюрмі КДБ у Львові по вул. Садовій, 7. Вузькими бетонними сходами мене повели вниз. Раптом почув команду: “Стій! Руки назад, лицем до стіни!”. Створилося враження, що мене хочуть бити. Але це була тюремна практика, коли вели на допит одного арештованого, то інший це не повинен був бачити.

У підвалі з камерами в кутку мене примусили роздягнутися догола. Думав, що будуть бити, але супроводжуючі, обмацавши весь мій одяг, взяли лише ремні і повідрізали на штанах гудзики. Потім завели в камеру № 1. Загриміли залізні засуви, і я опинився за залізними дверима камери. Підлога для небезпечного арештанта тільки-но була вимита. Так я опинився віч-на-віч з тюремними порядками.

Через три місяці мене перевели з одиночки у камеру № 4, де сиділо 12 в'язнів, таких як я. Це був для мене справжній рай, було з ким поговорити, навіть порадитися. Стало тепліше, було що підстелити під себе, поділитися їжею. Коли вперше вивели на 15-хвилинну прогулянку на свіже повітря, від запаморочення в голові я впав. Побачив над собою шматочок сірого неба, бо все інше закрили високі мури. З руками за спиною ходили по колу без розмов, які були заборонені.

11 січня 1949 року мене разом з якоюсь дівчиною у супроводі двох озброєних конвоїрів перевели у так звану Казимирівську тюрму, величезну чотириповерхову споруду, прямокутник якої займав цілий квартал. Завели в камеру на першому поверсі, вцент набиту в'язнями. Усі присутні мовчки сприйняли мою появу. Спитали, звідки я і за що. А, довідавшись, що я закарпатець, відразу звільнили на підлозі одне з кращих місць.

Повинен сказати, що галичани дуже добре ставилися до нас і по можливості допомагали. Вони ототожнювали нас з учасниками Карпатської України 1939 року, про яких залишилися добрі згадки. Але на присутніх я справив гнітюче враження: високий, зарослий, з чорною бородою, страшенно худий, з запалими очима. До того ж у камері було важке повітря. Лягали ми боком у два ряди до стіни, а поверталися на другий бік по команді всі. Але між в'язнями у камері був повний порядок і взаєморозуміння.

17 травня 1949 року всіх, хто чекав вироку, у столипінських вагонах перевезли у Золочівську тюрму, яка розміщалася у колишньому графському замку, обнесеному муром, по кутах якого були спостережні вишки з прожекторами, колючим дротом і охороною, а навколо — високий земляний вал.

Зі станції до тюрми нас погнали пішки. На тротуарах стояли люди, які проводжали нас співчутливими поглядами. У тюремному дворі мені вдалося просунути до групи мого побратима Михайла Угриня, і я потрапив разом з ним в одну камеру. Тут ми вперше отримали передачі з дому. Бідні наші матері з повними мішками на плечах обійшли всі львівські

тюрми і знайшли нас аж у Золочеві. Не можете собі уявити, що це значить, коли в'язня погано харчують. Домашні продукти були для нас святом і великою підмогою. Трохи пригостили і своїх співкамерників.

Тут, у Золочеві, мені зачитали вирок особливої наради при МДБ СРСР — за участь в антирадянській націоналістичній організації мене засудили на 25 років виправно-трудових таборів. І хоч я категорично відмовився його підписати, моя доля, як і доля моїх побратимів, була вирішена. Це був вирок на повільну загибель у таборах комуністичної імперії...

24 липня 1949 року нас відправили на Львівський пересильний пункт. Тут я отримав від батька, який у свій час пройшов угорський табір Вар'юлопош, сіру військову шинель, військові чоботи та інше. Він добре знав, що потрібно в'язневі. Розпоровши перед тим підкладку в своїх чоботах, я витяг заховані 50 тодішніх карбованців, на які відправив додому телеграму, що знаходимося на пересильному пункті, і незабаром нас відправлять етапом. Знову моя і Михайла Угриня бідні матері з сухарями, солониною, сушеницями, яблуками приїхали до Львова, щоб все це передати нам. Ці передачі були для нас порятунком на весь період етапу.

Нас, кілька тисяч в'язнів, вишикували в "лінійку" по п'ять чоловік і підготували для відправки. У кожного була якась торбина з речами і продуктами. На товарній станції стояв довгий ешелон з новенькими залізничними вагонами, які ще пахли фарбою. Між вагонами були споруджені вишки і весь ешелон просвічувався прожекторами. У кожний вагон запихали по 80 чоловік. Ми з Угрином потрапили в один з перших і зайняли місце на нарах на другому ярусі. Кому не вистачило місця, влаштувався на підлозі. Посередині вагона стояла невеличка бочка з оселедцями і поблизу бачок з водою.

Оцінивши ситуацію, ми з приятелем відмовилися від оселедців і мали рацію. Бо, поївши їх, в'язні страшенно хотіли пити і таким чином, через короткий час води не стало, а ешелон рухався далі без зупинок. У людей почалася спрага, у вагоні стало душно, а вночі — холодно, особливо після того, як ешелон пересік Уральський хребет. Хтось почав прорізувати дошки для втечі, але при перевірці це запримітили, і наш вагон став штрафним.

В Іркутську вночі ешелон поставили на запасну колію. Розпочалася перевірка. Всіх переганяли в один бік, б'ючи кожного по спині чи голові дерев'яним молотком на довгих метрових ручках, і таким чином перераховували. Потім по черзі всіх повели у велику лазню, збудовану поруч залізниці для таких, як ми. Там я зустрів закарпатця земляка Михайла Баконія. Відправившись далі, через 30 днів ми опинилися у порту Ваніно Хабаровського краю на узбережжі Тихого океану.

Величезний пересильний пункт в порту Ваніно, розташований на схилі пустиря неподалік моря, був набагато більшим, ніж у Львові. Тут вишикувалися десятки довгих бараків, перегороджених триметровим тином. Весь пункт був надійно огорожений кількома рядами колючого дроту, високим плотом, оточений багатьма вишками з прожекторами.

Тут розпочалося перегрупування і сортування в'язнів. В одній із зон, до якої нас завели, я мав необережність відірватися від своїх хлопців і раптом запримітив, що за мною спостерігає купка блатних. Коли зайшов в пустий барак, мене оточили й притисли в кут. Один з шести скомандував: "Знімай чоботи! Я відмовився і тут же блиснули ножі. Хоч жаль було чобіт, але життя дорожче. Здається, отаман проявив до мене якусь повагу, бо зняв свої кирзові чоботи і кинув взамін. Поки добрів до своїх, мене ще раз перестріли блатні, силою стягли чоботи, залишивши мені старі, полатані і, що найгірше, меншого розміру. Ледве докульгав до своїх і більше не відривався від них.

У порту на причалі нас чекав пароплав "Ногин", пристосований для перевезення "в'язнів-рабів" на "прекрасну планету Колима". Одна за одною колони в'язнів зникали у трюмах пароплава. Навантажили нас десь до 8 тисяч чоловік. Я опинився у найнижчому секторі трюму, бо місця на трюмних нарах уже не було. Проліз під нари — так і проїхав до місця призначення.

Дорога до Колими через Татарську протоку і усе Охотське море розрахована на 6 днів. Корабель потрапив під сильний шторм і збився із маршруту, тож ми прибули на місце при-

значення лише на 9-ту добу. Нам не вистачало ні харчів, ні води, і давали нам в основному лише кашу. У дорозі немало в'язнів загинуло. Ходили чутки, що мертвим відрізали язика, щоб при передачі відзвітуватися про кількість загиблих, трупи яких викидали в море.

На дев'яту добу ми пришвартувалися у бухті Нагаєво в Магаданському порту. Під крики конвоїрів: “Виходь, вперед, швидше”, — почали висуватися на берег в'язні. Якщо у Ваніно була ще осінь, то Магадан зустрів нас справжньою зимою — великим снігом і 30-градусним морозом. Всіх посадили в сніг і, забравшись на якийсь контейнер, перед нами виступив полковник військ НКВС.

Він сказав коротко: “Ну що, фашисти, вбивці, бандерівці, зрадники? Ви потрапили на Колиму. Звідси повернення нема! Розстрілювати вас не будемо, ви всі самі здохнете. Але поки здохнете, ви ще попрацюєте на радянську владу... Ваше місце тут, під сопкою!”. Це були правдиві, хоча на той час й не зовсім зрозумілі нам слова. А попереду нас чекали муки, страждання, колимське пекло і загибель.

Чорною смугою посеред білого снігу потяглася до пересильного пункту кількакілометрова колона рабів. На пункті по команді почергово всі роздягалися догола і проходили санітарну обробку. Всі речі й одяг забрали. Так я попрошався зі своєю шинеллю, яка добре мене виручала. Виходячи з бані всім видавали білизну, спецовку, ватну шинель, бушлат, шапку-ушанку, ватні рукавиці, валянки чи ватяні бурки. Отже з бані виходила вже однорідна, в зеківському однострої людська маса. Один одного не впізнавав.

На цей раз нас одягли у все нове, досить добротне, інакше б всі позамерзали. На шию повісили чорну табличку, на якій крейдою написаний номер “С-1-103”, і під ним моє прізвище, ім'я та по батькові. На пересильному пункті я пробув 12 днів.. Після почалася відправка у табори. На автомашини, накриті брезентом, вантажили по 25 в'язнів. Сиділи щільно один до одного. Третина кузова була відгороджена металеву решіткою, за якою була “буржуйка”, що опалювалася, і біля неї два конвоїри в овечих тулупах з автоматами. При дорогах були чергові теплушки, де можна було обігрітися і похарчуватися. Через півтори доби нас вивантажили перед табором.

Ми потрапили на золотодобувні розсипи під незрозумілою назвою “Спокойный”. Скоріше ця місцевість можна було б назвати “Мертва яма”, але в'язні охрестили її табором смерті. Тут я зазнав найважчих часів свого табірнього існування. Табір очолював людиноненависник-садист. Такою, постійно п'яною була і його команда наглядачів. За найменшу провину били, саджали в карцер, при цьому вживали навіть “гамівні сорочки”.

Працювали ми по 12 годин, одним словом від ночі до ночі. Коли вранці нас виводили на “розвод”, над лінійкою лунав гімн Радянського Союзу, бо у Москві була північ. В'язнів постійно попереджували: “Крок праворуч, крок ліворуч вважається втечею, конвой застосує зброю без попередження. Кроком Русь!” і так кожного ранку. І все це у супроводі конвою з вівчарками.

Кожному давали два ломи, загострені з обох кінців, лопату з держакон, кирку і так звану “ложку”, якою вибирали ґрунт з лунок. Немалі зусилля треба було затратити, щоб донести цей інструмент до місця роботи, а потім цілий день довбати вічну мерзлоту, міцнішу за бетон. Це була страшна рабська праця. Повертаючись до табору, затуплений інструмент здавали в кузню.

Чи не кожного разу, вишикувавши нас після зміни, конвой недораховував у п'ятірках в'язнів. Тоді на пошук відправляли вівчарку, яка, бігаючи між шурфами, знаходила замерзлого. Ми самі ледве волочили ноги, а ще треба було за рукава бушлата тягнути покійника по снігу до табору. Про таку долю думав і я, адже це була легка смерть. Але думки про рідну маму, яка чекала сина, рятували мене від подібних намірів.

Під весну я зовсім ослаб, ледве тримався на ногах. Від роботи звільняли лише тих, хто мав високу температуру. Я почував себе погано, але мусив, як й інші, тягати дрова до пункту вантаження. Я взяв дерево дещо легше. Але конвой примусив мене скинути його і взяти таке, що ледве підняв. Спочатку ніс, а потім тягнув за собою. При цьому вівчарка підганяла

мене, хапаючи за ноги і вириваючи вату з бушлата. Ледве доповз до місця відпочинку. І тут якась добра душа взяла моє дерево, давши мені своє, легше. Здаючи нас на вахті, начальник конвою заявив: “А цього типа мені більше не давайте. Я його не візьму”. Для мене це був порятунок.

З вахти мене відвели прямо у санчастину. Коли я роздягнувся, то аж сам налякався, бо з мене залишився один скелет, обтягнутий шкірою. Лікар та його помічники дивилися на мене й чудувалися, як я ще тримався на ногах. Виписали мені направлення в ОП (оздоровчий підрозділ). Це був окремий барак, набитий доходягами. Таких на роботу за зону не виводили.

В'язням в ОП, в тому числі і мені, перед їжею давали ложку технічного риб'ячого жиру, Але мій організм був настільки виснаженим, що він його не сприймав. Тут мене протримали один місяць. За цей час ми виконували у своїй зоні очисні роботи, в основному розчищали сніг, возили вирубаний ліс, а також сніг, з якого витоплювали воду для ідальні.

Один раз на рік нам дозволялося написати листа додому. Як це відбувалося? Нас вели в КВЧ (культурно-виховну частину), давали чистий папір, хімічний олівець і конверт, і ми, думаючи над кожним словом, повідомляли деяку інформацію про своє життя рідним. Якщо лист дійшов додому, то це був доказ, що я ще живий. Коли отримав першого листа від брата, радості не було меж. Але один десяток рядків було старанно затерто чорнилом. Так пройшов один з найважчих і найстрашніших у моєму табірному житті рік.

Наступив черговий етап, який тривав з листопада 1950 до вересня 1955 року. Дві доби нас везли на північ в автомашинах і завезли у величезну пусту зону, огорожену колючим дротом. Кухня працювала у великій військовій палатці. Навколо сувора зима з 40-градусними морозами. А тут заплановано побудувати табір на 5 тисяч в'язнів, що стало черговою “комсомольською новобудовою”.

Ми звели десятки бараків з усіма допоміжними будівлями, розпочали будівництво першої на Колімі потужної електростанції і паралельно житлового кварталу для “комсомольців”, а також вузькоколійки для доставки вугілля на електростанцію. Я потрапив на спорудження Аркагалінської електростанції, де працював до березня 1951 року.

Нас, закарпатців, у цьому таборі було більше двадцяти. Ми трималися разом, допомагали один одному чим могли. Сприяли нам і брати-галичани, які нас частували. Після хвороби мене зарахували в бригаду на будівництво містечка. Ми зводили триповерхові цегляні житлові булінки. Тут я теж одержав таку злощасну травму, з якої ледь вийшов.

Смерть Сталіна, якого в'язні називали ідолом, катом і деспотом, принесла у табір до в'язнів велику радість і маленьку надію. Всі ми підкидали вгору свої шапки, обіймалися й цілувалися. Це було щось неймовірне. Перелякавшись, охорона почала стріляти з вишок у повітря. Ми раділи, а табірне начальство плакало.

За життя Сталіна ніхто з таких, як ми, з Коліми не повертався додому. Якщо термін покарання закінчувався, то звільнений залишався тут на вічне поселення (або за якусь провину йому додавали термін ув'язнення). Тепер у нас з'являлася якась надія, що, можливо, колись і закінчатся муки нашого нелегкого табірному життя.

Про це свідчили окремі обнадійливі факти. Через кілька місяців після цієї події нас примусили позривати номери і побригадно здати у спецчастину. Всі номери були спалені у котельні, щоб таким чином заховати від нащадків одне з чергових злодіянь сталінсько-беріївського режиму. Кожному в'язневі почали нараховувати заробітну плату. У таборі

відкрився ларьок, в якому в рахунок зароблених грошей можна було купити хліб, маргарин та інші продукти. Для нас це було неабияким полегшенням. В'язні почали писати скарги і прохання про помилування у Президію Верховної Ради СРСР, Генеральному прокурору СРСР та в інші високі інстанції Москви.

У вересні 1955 року велику групу в'язнів автомашинами відвезли на пересильний пункт Магадан, а в грудні пароплавом прибули в порт Ваніно, звідки у товарних вагонах нас відправили на новий етап. Через 17 днів ми опинилися в містечку Краснотуринськ Свердловської області на північному сході Уралу. Це був напівпустий табір з досить покірним контингентом. Ми вели себе впевнено і відкрито протестували проти наявного беззаконня, яке ми виявляли, працюючи на лісорозробках. У 1956 році я побував ще у двох уральських таборах.

В один з травневих днів 1956 року співробітник адміністрації табору підійшов до мене і обережно сказав: “Росул, ти ще в цьому місяці вийдеш на волю”. Я сприйняв це з недовірою, але потім дізнався, що в цей час в таборах політичних в'язнів працювали комісії, які почали переглядати кримінальні справи. Дійшло це й до нас, і після співбесіди все стало зрозумілим. Всіх політичних відібрали і повезли в місто для перегляду справ.

У залі суду знаходилося близько десяти членів комісії. Дійшла черга і до мене. Зачитавши необхідні дані, головуючий сказав, що комісія вирішила зняти з мене половину терміну покарання, тобто 12 з половиною років. На це один з членів комісії зауважив: “Що ви скажете на це?” Я свідомо відчув, що комісія чекала від мене покаяння, і відповів, що їй видніше. “У такому випадку можете вийти” — сказали мені. У коридорі, у колі побратимів я схопився за голову й сказав собі: “Ось так сам собі присудив ще більше двох років таборів”.

Після комісії я побував ще у таборах “Куртим’я” і “Поріччя” Свердловської області, а у листопаді 1956 року нас повезли на станцію Шексна Вологодської області Російської Федерації. Основною роботою тут була заготівля кріпильного лісу для рудників та будівництво нового селища. У цьому таборі я почав рахувати кожний день, бо наближався час відбуття покарання. Мені запропонували поселитися десь у Сибіру або у крайньому випадку в Східній Україні, бо у Західну і Закарпаття не відпускали. Я категорично заявив, що поїду тільки до батьків у Закарпатську область.

Та все ж таки я одержав довідку про звільнення від 6 травня 1957 року і у графі, куди йду, доброю людиною було написано дуже загально — “Українська РСР”. Я пообіцяв це тримати у таємниці. Заодно мені був куплений квиток до Ужгорода — чого не було вказано у довідці. Після приїзду квиток я мав знищити. І ось я опинився за воротами табору. Якоїсь особливої радості не відчував, був якийсь страх за очікуване, що згодом підтвердилося. Дома отримав так званий “вовчий паспорт”, у якому було чітко вказано, хто я такий. З ним розлучився аж через 10 років. І весь час він був мені на заваді.

Через Вологду і Ярославль я прибув до Москви, а звідти — курс на Львів. І ось рідне Закарпаття. На станції Щербин, що на Великоберезнянщині, де поїзд зупинився на 15 хвилин, я відійшов від вагона на кілька десятків метрів, став на коліна і кинувся лицем до землі. Вперше за всі ті попередні муки, я тихо заплакав і подумки говорив: “Вітай і приймай, рідна земле, нещасного сина”.

На станції Кам’яниця Ужгородського району мене зустрів молодший брат. Кинулись бігти один одному назустріч і раптом зупинилися. Не впізнали один одного. На воротах рідної хати довго чекав на мене батько. Мовчки, без слів обнялися, і вперше в житті я побачив як у батька покотилися сльози. У мене теж. Побачивши мене, мати, яка стояла посеред хати, заломила над головою руки і схвильовано крикнула: “Боже мій, це ж не він, це не мій син... Що вони з ним зробили?!” Тремтячи від такої несподіванки, бабуся молилася в кутку.

Це було 14 травня 1957 року.

1997 р.

№ 149

1997 р. — Спогад репресованого М. І. Шимоні про перебування в таборах ГУЛАГу

Шимоня Микола Іванович, народився 19 жовтня 1912 р. в с. Колочава Міжгірського району Закарпатської області, українець, греко-католик, безпартійний, робітник, заарештований у 1947 р., звільнений у 1953 р.

У 1947 р. мене заарештувало Хустське НКВД, як “ворога” українського народу. Засудили по статті 54-1”а”. Вдома залишилося шестеро дітей: старшому — 12 років, найменшому — 1 рік. Жінка ніде не працювала. Все майно конфіскували. Забрали корову, свиню, пасіку, навіть меблі, діти мусили спати на підлозі.

Один рік мене тримали в Ужгородському ізоляторі. Мучили, били, виривали волосся, товкли пальці між дверима, добиваючись зізнання моєї вини.

Старшого сина теж викликали на допит. У постолах, у холод та дощ він пішки добрався до Міжгір’я, а звідти підводою доїхав до села Сокирниць, де сів на поїзд. В Ужгороді енкаведисти всілякими хитрощами намагалися щось дізнатися від нього. Обіцяли випустити мене з тюрми, якщо він все розкаже...

Судили мене у 1948 р. в Ужгороді. Свідчення людей, які визнавали мене невинним, до уваги судом не бралися. Вирок — 25 років ув’язнення і 5 років позбавлення прав.

У “столипінському” вагоні приїхав я до Львова, де пробув місяць.

У бараках жили по 300 чоловік, спали один на одному, на нарах і на землі. Люди задихалися. Їсти давали трохи рідкої баланди з капустою і 200 грамів чорного, житнього з соломою і половиною хліба.

Зимом у спеціально підготовлених вагонах нас відправили до табору. Цілий місяць їхали до Москви. Людей у вагон напхали стільки, що ступити ніде було, годували — кип’ятком, шматком сухаря і оселедцем. Ще місяць просиділи у Москві і тільки після того прибули на місце — м. Інта Комі АРСР. Тільки у вагоні, в якому я їхав, по дорозі померло 16 чоловік.

Коли ешелон прибув на кінечну станцію, його обступили озброєні автоматами та кулеметами солдати з собаками. До табору було метрів 500, але люди ледве добралися туди — страждали від холоду та голоду, багато з них повідморозували обличчя. Завели нас у барак, а там холод, сморід і блощиці. Протримали три дні задля так званого карантину і після цього погнали до роботи. Я працював на ДОКу столярем.

Після смерті Сталіна мені замінили статтю, а потім звільнили. Я приїхав до Львова, але через матеріальну скруту повернувся в Інту, де ще пропрацював один рік.

Після повернення додому, влаштувався у колгоспі столярем. У таборі відморозив ноги, через що прийшлося ампутувати ногу, і тепер я інвалід.

Літопис нескореної України. — Т. 2. — Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. — С. 556—557.

№ 150

1998. серпня 20. — Інтерв’ю з В. А. Цуголю репресованим за участь в антирадянській молодіжній організації та перебування в таборах ГУЛАГу

ЗАМІСТЬ АТЕСТАТА ЗРІЛОСТІ — СТАЛІНСЬКА “ДЕСЯТИРІЧКА”

Діалог серед бурхливого життя

... Сидимо у його затишній світлиці і прагнемо від нелегкої реальності сьогодення повернутися до значно жорстокішої, котру він відчув на власній шкурі в ті далекі сорокові.

— Зразком висвітлення табірної теми може слугувати славнозвісний Солженіцин, автор “Архіпелагу ГУЛАГу”, який, щоправда, на старості літ став децю дивакуватим і захопився ідеєю “обустроити” за рахунок інших республік колишнього Союзу рідну Росію. Так от, у своєму бестселері пан Олександр пише, що всі, кого відправляли до країни ГУЛАГ помирати, обов’язково проходили через арешт.

— Так, це істинна правда. Нас, необстріляних десятикласників, — мене, Василя Рогача та Василя Тиболта, просто із-за шкільної партії забирали у місця надто віддалені і страхітливі.

— Як це сталося?

— Передісторія нашого арешту в 1948 році — звичайна для тих часів. Ми троє дружили ще з гімназії. Коли ж Ужгородська гімназія перестала існувати, ми перейшли до Великоберезнянської школи (до восьмого класу). Час був тривожний і непевний: по селах людей заганяли до колгоспу, в Галичині точилась смертельна боротьба між повстанцями і радянськими каральними органами. З перших днів нової влади на Закарпатті почалися масові репресії: кого — в тюрму і табори, кого — в Донбас, а кого — на той світ. Все це ми бачили, всім кривдженим співчували. І слова О. Пушкіна:

*Пока свободою горим,
Пока сердца для мести живы,
Мой друг, отчизне посвятим
Души прекрасные порывы, —*

ми сприйняли буквально.

Брат В. Рогача був видатним політичним діячем-українофілом, інший, Андрій, тоді вже знаходився у підпіллі. До комсомолу жоден з нас трьох не вступив — “опозиційні” настрої ми не приховували. “Я не буду свою віру під ноги топтати”, — заявив на уроці В. Тиболт. А коли на уроці української мови вчителька, дружина працівника районного відділу МДБ, мені в очі перед усім класом кинула: “Ви, Цуго, вважайте на себе! В школі ви — хороший учень, та ваша поведінка за її стінами...”, я добре зрозумів, що на мене далі чекає. А розсердилась вона на мене через те, що після її виправлення я посмів знайти грубі помилки у творі одного з учнів.

А ще ми були заповзятими книголюбамі. Серед книжок траплялися й такі, котрі були написані письменниками-емігрантами і які правдиво відображали радянську дійсність. Все й призвело до того, що одного дощового червневого ранку за нами прийшли, а вже наступного дня ми опинились в Ужгородській в’язниці МДБ за ґратами.

— Поміняти шкільну атмосферу на тюремну — це велика психологічна драма, це початок життя у зовсім іншому напрямку, важкому і нестерпному, коли можна сподіватися на Бога і на самого себе. Як Ви, Василю Андрійовичу, пережили все це, як склалася подальша Ваша доля?

— Після виснажливого двомісячного слідства і трьох з половиною місяців перебування у “великій” тюрмі нам з Москви ОСО (“Особое совещание”) надіслало “подарунок” — кожному по десять років “исправительно-трудовых” таборів.

...І ось ми подумки прощаємось з рідними, з Ужгородом, і в “столипінському” вагоні, спеціально призначеному для арештантів, мчимо у Львів, до пересильної в’язниці. Поїзд їхав через ліси, і кожен з нас мріяв про те, аби його зупинили лісовики, які боролись за волю, відкрили двері і сказали: “Виходьте, хлопці!”. Та дива не сталося. Приблизно через місяць нас повезли далі, аж в Інту, на Крайню Північ, в країну Комі.

Та в кожному великому нещасті трапляється маленьке щастя. Нам “пощастило” хоча б у тому, що всі троє потрапили разом в один “лагпункт”. А це для нас ой як багато значило! Я з В. Тиболтом став шахтарем, а В. Рогача направили на ДОК.

— Думається, що табірні шахти і деревообробні комбінати мало чим нагадували цивільні, особливо, коли мова йде про умови праці?

— Уявіть собі картину, коли в’язні понуро бредуть з шахти, заплітаючи ногами. Мокрий і брудний одяг замерзає на тілі — шахта страшенно волога. Виснажені і знесилені вони

Василь Цуга

Василь Рогач

Василь Тиболт

ціною великих зусиль не падають на землю, бо це може погано скінчитися — поруч гарчать вівчарки, матюкаються конвоїри: “Шаг вправо, шаг влево — ресстрел!”. От і тримаються в’язні один за одного в калюжі, з останніх сил наважуються на наступні кроки. А в жилій зоні на них чекає кусень глевкого хліба і юшка з кісток риби, холодний барак.

— *Звісна річ, табірний народ — всілякий. Та чи були тут тільки невинні люди. І як можна було посадити за ґрати людину ні за що ні про що?*

— З книжок і газет добре знаєте, скільки великих людей — партійних і політичних діячів, наукових світил, полководців, Героїв Радянського Союзу — невинно стали жертвами сталінських репресій. А що для каральних і слідчих органів представляли прості люди? З ними можна було робити що завгодно — їх можна було душити, як мурашок. “Дайте нам человека, а дело на него мы найдем!” — говорили такі беріївські пінкертони. Нічого не вдієш, такою була доба. Допомогало усвідомлення, що не ти один страждаєш, що колись все це скінчиться.

— *Окрім ваших друзів, були в Інті ще й інші закарпатці?*

— У нашому таборі нараховувалось більше двох тисяч чоловік, серед яких — три десятки склали закарпатці. Відсоток великий. Василь Глагола, Володимир Семедій, Іван Лукеча, Юрій Тричинець, Іван Данайканич, Андрій Васько, Степан Васько, Іван Попович, Степан Шимоня... Більшість з них вижила, повернулась в рідні Карпати. А деякі навечно залишились лежати під похмурым небом, у чужій землі.

— *З-поміж зеків вашого “лагпункту” були одні політичні?*

— Ні, були тут й карні злочинці, яких спеціально давали до політичних, для “виховання”. Вони всіляко знущались над нами: відбирали належні нам пайки хліба, цукру, примушували замість них працювати. За своєю посилкою з рідної сторони я змушений був іти із своїм бригадиром, старим “табірним вовком” узбеком Сакеновим, якого всі поважали і боялися.

Подібне творилося доти, поки “блатні” не одержали організовану відсіч з боку політичних. Особисту мужність і організаторські здібності проявив тут Василь Рогач. Не раз і не два смерть заглядала йому в очі, не один раз фінка дотикалась до його горла. Та, слава Богу, все обійшлося. І тепер він, як голова обласного Товариства репресованих, багато допомагає людям.

— *Табори — це неприємні згадки. А що було потім, після повернення з Півночі? Як поставилися до Вас всі, з ким довелося стикатися під час навчання, праці?*

— Особливо не можу нарікати на долю, однак, якщо один може сказати, що в нього життя склалося, як на довгій квітучій ниві, то я, незважаючи на похилий вік, ще все плаваю на хиткому човні у бурхливій гірській річці із підводними скелями, підступними водопадами. І ніяк не можу дістатися до гирла, до тихої і спокійної заводі.

Закінчив УжДУ, філологічний факультет, довгі роки вчителював. Разом з дружиною

ростив і виховував двох синів. Радію над усе своїм чотирьом внукам — Наталочці і Христинці, Василькові і Ромкові. А щодо ставлення до мене після повернення з Півночі, то по-різному було. Спочатку дивилися, як на інопланетянина, хтось ставився з прихованим співчуттям, а хтось і остерігався. Та я не можу поскаржитись на недобррозичливе відношення до мене. Навпаки. А викладачі П. Чучка, П. Бевзенко, Й. Дзензелівський, Г. Удовиченко навіть допомагали в навчанні. Про студентів-однокурсників я зберіг найкращі і найтепліші спогади. До речі, однокурсник М. Сюсько досяг вершин науки, очолює кафедру української мови в УжНУ. Викладає в університеті і Л. Г. Голомб, теж науковець. Увесь наш курс щиро завдячує вчительці Галині Адамчук, яка двічі зуміла організувати незабутні зустрічі випускників нашого курсу.

Та був випадок навіть ворожого ставлення до мене одного з викладачів марксизму-ленінізму. Прізвиська його називати не буду, щоб не було соромно його дітям і внукам за батька і діда. А було це так.

Перед державним іспитом з марксизму-ленінізму на консультації, де були дві групи студентів, мене чорт сіпнув за язик задати цьому викладачу запитання. Він сприйняв це як його перевірку, як провокацію, бо почервонів, немов рак. Я ж запитав щиро, без підтексту.

На державному екзамені він помстився мені — ганяв по всьому матеріалу, питав, приміром, скільки членів профспілок брало участь в громадянській війні і таке інше. У нього був твердий намір мене “завалити”, це я добре відчув. Та оскільки пересвідчився, що я знаю матеріал, поставив мені трійку. А сімох моїх однокурсників-заочників (з третього курсу я перевівся на заочне відділення) таки загнав у глухий кут. Таких викладачів-невростенків і близько не можна підпускати до університету.

— *Найбільше вражень, напевно, у Вас залишилося під педагогічної праці?*

— Я завжди з охотою йшов до дітей, бо любив їх і щиро прагнув, аби вони стали порядними і освіченими людьми, яких шанувало б суспільство. А для цього багато працював над собою, підвищував свій фаховий рівень. І хоч в мене є численні грамоти-подяки за сумлінну працю, був випадок, коли перевіряюча, аби причепитися до будь-чого, аналізуючи мій урок, сказала: “А Ви таку тему не записали і не об’явили учням”. Я одразу показав їй кілька учнівських зошитів, в яких тема була записана. Тому вважаю, що кожен перевіряючий має нести на урок магнітофон і не приписувати вчителю зайвого. Деякі інспектори подібними перевірками відбивають бажання творчо працювати.

— *Буває, а взагалі то, які риси найбільше цінують в людях?*

— Доброту, справедливість і порядність. Цих рис побажав би багачам і начальникам, котрі покликані допомагати людям. Адже як приємно прислужитись людині, допомогти їй досягти бодай маленької мети.

Мені не вдалося ні нажити великого багатства, ні здобути високих посад. Тоді для того, щоб стати начальником, треба було мати червоний квиток.

Найбільше не подобається мені в людях підлабузництво, втрата власної гідності, користолюбство і брехня.

— *Думаю, тепер надто важливо знати, як формувати людину, підняти її над буденністю. Про що повинен пам’ятати кожен з нас у ці складні часи?*

— Насамперед важливо виробити в собі чуйне і доброзичливе ставлення до порядних і добрих людей. Друге — навчитись працювати з натхненням і наполегливістю. Виробити в собі силу волі. Вміти поєднувати фізичну і розумову працю. Третє — вміти радіти життю, красі природи, зустрічній людині, книзі. Четверте — вірити в Творця і людину.

— *Буває так, Василю Андрійовичу, що певні речі викликають у Вас біль душі?*

— Два моменти. Коли бідна голодна дитина поїдає очима багату, яка їсть банан чи “Снікерс”. Коли з бару п’яного батька веде дівчина і плаче рясними сльозами.

— *Одне несподіване запитання: Ваша улюблена їжа?*

— Тільки не згадуйте про улюблену страву, бо слюна йде! Жартую, звичайно. На нашу мізерну пенсію хіба можна дозволити собі купити те, що бажаєш? Вже п’ять місяців триває очікування. От правителів би — на таку дієту, якої б вони заспівали. Не збагну, якою мо-

раллю керуються ті, які одним дозволяють купатись в розкошах, а інших штовхнули в жебрацьку яму.

— *Щиро вдячний Вам, Василю Андрійовичу, за те, що не забуваєте про наше видання, час від часу радуєте читачів цікавими дописами. Журналістика — це ще одне Ваше захоплення?*

— І неабияке. Спасибі “Орбіті-логос” за можливість поділитись на її сторінках власними думками і роздумами.

Поряд з учительською роботою я любив писати замальовки, нариси, котрі друкувались в районній та обласній пресі, а деякі — і в республіканській. Та особливу естетичну насолоду мені приносили невеликі етюди, образки, оповідання на тему взаємовпливу людини і природи, про значення і роль рідної природи у формуванні любові до рідного краю, філософське осмислення людиною явищ природи. Людина ще не усвідомила всіх аспектів ймовірного впливу природи на неї. Рукопис моєї збірки пролежав у видавництві “Карпати” близько двох років, і я не міг зрозуміти, чому директор не дав їй побачити світ. Хоч про рукопис він сам відгукувався схвально, та й рецензія на книжку була позитивною. Можливо, побоювся мого минулого. Адже воно, як зловісна тінь, переслідувало мене все життя. І в період потепління політичного клімату я завжди відчував на собі пильне око відповідних органів, подих студених вітрів... Та завжди знаходились люди, які підтримували і допомагали морально. Ще в той час, коли повернувся і поступав до університету, таким було подружжя медиків Ганичів. Михайло Михайлович був біля мене і тоді, коли я дві години лежав на операційному столі...

І пізніше, коли мою сім'ю спіткало велике горе, і моя дружина відійшла у Вічність, і тоді, коли я лежав у реанімації з інтенсивною шлунковою кровотечею, добрі люди завжди були зі мною. Щире спасибі їм, нехай лихо про них ніколи не знає!

— *Яке Ваше життєве кредо?*

— Бог дав людині розум і волю, щоб вона гідно і достойно прожила своє життя, не отруювала себе духовними і фізичними наркотиками, не сіяла зло і неправду, а лишила по собі добру пам'ять і згадку.

Я — оптиміст. Великою ціною дісталась нам наша незалежність. Тож бережим її і робимо все, щоб вийти з кризи на шлях цивілізованих Європейських держав.

— *Спасибі за розмову. Орбітяни зичать Вам міцного здоров'я, щастя і радості, творчої наснаги на багато літ!*

Розмову вів Іван Кузович

Орбіта. — 1998. — 20 серп.

№ 151

1998. — жовтня 24. — *Стаття наукового дослідника І. М. Сенька про репресованих громадян за поширення антирадянських анекдотів*

РЕПРЕСОВАНІ АНЕКДОТИ

Добре відомо, що тоталітарний режим карав людей навіть за розповіді анекдотів. Були такі випадки і на Закарпатті: в Державному архіві Закарпатської області зберігаються справи репресованих за розповіді анекдотів, а після реабілітованих Михайла Андрійовича Ревти із Ужгорода, Бейли Олександровича Козьми з села Велика Бігань Берегівського району, Ернеста Людвиковича Мермелштейна з Берегова, Йосифа Миколайовича Павлюка з Великого Бичкова Рахівського району, Тібора Гейзовича Годора з села Яворове Ужгородського району. Всіх їх було засуджено до різних строків позбавлення волі у 1948—1957 роках згідно зі статтю 54-10 першої частини КК УРСР: “За пропаганду або агітацію, яка полягає у

заклику до повалення, підриву або позбавлення Радянської влади”. Таких справ було більше, але й ці п’ять дають досить повну уяву про побутування політичних анекдотів серед населення краю і про боротьбу репресивних органів із цим явищем народної сміхової культури.

У справі Михайла Ревти фігурують три анекдоти:

1) Про американських кореспондентів, які за вечерю в ресторані “Київ” відмовилися заплатити 500 карбованців, бо пропагандистське радянське радіо називало у сто разів меншу ціну за таку вечерю;

2) Про те, як під час танцю угорського артиста Пагера упали портрети Леніна і Сталіна, і він розпорядився: “Одного до стінки, другого — повісити!”;

3) Про обмін подарунками Гітлера і Сталіна — коштовностями і лайном: хто що мав.

Ревта на допитах розповідав анекдоти по-угорськи, а на суді їх перекладали російською мовою. Поліграфісти подали в суд позитивну характеристику на підсудного: “Ми, робітники поліграфічного виробництва, цим засвідчуємо, що Ревта Михайло Андрійович, з яким ми довгі роки разом працювали, як під час чехословацького режиму, так і за час угорської окупації Закарпатської області завжди виступав за захист інтересів робітничого класу”. Але не допомогло: 20 березня 1948 року за три анекдоти його засуджено до позбавлення волі строком на 8 років. 13 листопада 1954 року справу переглянуто і знижено покарання до фактично відбутого строку. Випустили Ревту з в’язниці 10 січня 1955 року. За три анекдоти відсидів 6 років 10 місяців і 24 дні. 17 квітня 1991 року його реабілітовано.

Три анекдоти фігурують і у справі Козьми:

1) порада Сталіна робітникові, який не може прожити на зарплату: “Не спи!”, тобто: кради вночі;

2) про агітпункт, на якому заманюють у пекло;

3) про те, що Бог не дав дощу на Закарпаття, бо тут і так “усе зелене”, а то зеленіли кашкети прикордонників.

Угорець Козьма як військовополонений (працював на заводі в місті Любліні до 1946 року) добре володів російською мовою, перейняв багато російських анекдотів. Свідок Шарлота Л. на допиті сказала: “Знаю про те, що розповідати анекдоти Козьма великий любитель і мав їх у запасі своєї пам’яті цілу серію”. Аби вигородити його, Шарлота Л. робить уточнення, що він, мовляв, любить оповідати сороміцькі фіглі.

Судове засідання у справі Козьми відбулося 9 серпня 1950 року: за три анекдоти його засуджено на 10 років позбавлення волі. У 1953 році Козьма просить переглянути справу, але помічник прокурора Закарпатської області Чикало пише категоричний висновок: “Вважаю що скарга задоволенню не підлягає”. Засудженого було амністовано 9 грудня 1954 року, на волю він вийшов 4 січня 1955 року. А 12 квітня 1963 року Генеральний прокурор СРСР Р. Руденко поставив останню крапку в цій справі: “Зміст анекдотів, як їх викладено у показаннях засудженого Козьми Б. О. і свідка Мармелштейна Е. Л., не створює складу злочину”.

І з репертуару Ернеста Мармелштейна наводилося три політичні анекдоти:

1) згадувана порада Сталіна робітникові: “Не спи!”;

2) про агітпункт при вході (теж із репертуару Козьми);

3) про солдата-єврея, який на відміну від представників інших національностей, на прохання Сталіна, готовий радше стрибнути у провалля, “ніж жити у Радянському Союзі”.

Вирок Мармелштейну оголошено 31 серпня 1950 року: 10 років неволі. Суд не взяв до уваги, що Мармелштейн пройшов через фашистські концтабори і тільки чудом вижив, що був членом ВКП(б) і в селах Берегівщини виступав із лекцією “Як боролися робітники і селяни проти царського гніту”. Любителю анекдотів про Сталіна довелося чекати за колючим дротом смерті великого вождя і наступної амністії.

Павлюка 17 листопада 1950 року було засуджено до позбавлення волі на 10 років усього за два анекдоти:

1) про те, як Сталін прогнав корову з дороги, пригрозивши їй, що запише її в колгосп;

2) про суперечку Правди і Неправди, як можна прожити в СРСР;

В останньому слові на суді він заявив: “На вечірці в 1950 році я був присутній, анекдоти

проти колгоспу, радянської влади я не розказував”. І в касаційній скарзі до Верховного суду СРСР писав, що справу його сфабриковано, 7 січня 1955 року внесено протест про те, що винесена Павлюку “міра покарання є суворою, не відповідає учиненому і особистості засудженого”. В’язневі було змінено міру покарання: 6 років позбавлення волі. Перебував під вартою до 26 квітня 1955 року (4 роки, 7 місяців, 19 днів із дня арешту), реабілітовано його 25 липня 1991 року.

Вирок Годору від 8 серпня 1957 року не був таким суворим: “Годора Тібора Гейзовича по ст. 54-10 ч. І КК УРСР засудити до позбавлення волі у загальних місцях ув’язнення терміном на 3 (три) роки без обмеження в правах”.

У справі Годора зафіксовано 11 анекдотів:

- 1) про зелені кашкети прикордонників, які Бог сприймає за зелені поля;
- 2) про зустріч на кордоні осла, який ішов у СРСР, і курки, що тікала з СРСР;
- 3) про Сталіна, який під загрозою записати коня до колгоспу, примусив його перестрибнути болото;
- 4) про футбольний матч Угорщина — СРСР, під час якого Імре Надя замінено Кадаром, внаслідок чого 150 тисяч людей покинули стадіон (натяк на події 1956 року в Угорщині, які зумовили велику еміграцію з країни).

Усі інші анекдоти стосувалися подій в Угорщині і особистості Яноша Кадара.

На допиті Тібор Годор зізнався:

“Так, у лютому 1957 року ввечері, у приміщенні сільської ради с. Яворово секретарю сільської ради Баллі Шамуелу і механіку колгоспу Гойсу Шимону я прочитав записаний у мене на папері анекдот про те, як команди Угорщини і СРСР грали у футбол... Цей анекдот я вперше почув біля клубу с. Яворово від школярів, які вчаться у селищі Чоп, прізвищ їх не пам’ятаю. Записав я його тому, що хтось із односельчан попросив його в мене, але коли я прочитав його Баллі, то він сказав, аби я його знищив... У буфеті с. Яворово я розповідав анекдот стосовно трьох голів урядів... Працюючи на колгоспній фермі, я в різний час у кінці 1956 року і на початку 1957 року розповідав анекдоти Човку Йосифу Йосиповичу, Форку Єнivu Шамуеловичу, Онашу Олександрю Івановичу... Які анекдоти їм розповідав, не пам’ятаю, але вони і самі розповідали мені анекдоти на побутові теми”.

Свідків було багато, пригадували анекдот за анекдотом. Скільки могли, вигороджували односельчанина, який потрапив у біду.

І Годор, наприклад, захищав себе в такий спосіб:

“... Анекдот про свинцеві галушки я не розказував. Про вільний народ також не розказував...”

... Анекдот про коней я чув від Чубірка Михайла. Цей анекдот він розказував ще давно про Сталіна, а в дні заворушень в Угорщині, я його розповідав про Кадара.

... Усі анекдоти я розказував без усякої мети, тільки щоб розсмішити компанію. Їх я не вигадував сам, а чув від інших громадян, а також від самих угорців, які розповідали анекдоти про свою державу, так чому ж я їх не міг розказувати”.

Та всього не вдалося спростувати, бо-таки розповідав анекдоти, в яких висміювалися недоречності радянської дійсності. Найбільш активний свідок, колишній голова сільради, стверджував на суді:

“Від підсудного чув анекдоти за курку й осла та про Сталіна.

1) Зустрілися на угорсько-радянському кордоні курка і осел. Курка йшла з Радянського Союзу, а осел з Угорщини. Осел запитав курку: “Що тебе заставило йти в Угорщину?”, а вона відповіла, що в Радянському Союзі треба нестися по плану, а я стільки не можу. А курка запитала осла, що його заставило. Осел відповів, що він чув, ніби в Радянському Союзі всі начальники осла, і він, може, стане начальником.

2. Черчіль, Трумен і Сталін їхали на конях. Коли під’їхали до болота, коні стали і боялися везти далі. Сталін встав і шось шепнув коневі на вухо, від чого коні зразу перевезли їх через болото. Тоді Черчіль і Трумен поцікавилися, що ж таке Сталін сказав коням, а він відповів, що коням сказав: якщо не перевезуть через болото, здасть їх у колгосп.

Ці анекдоти підсудний розказував біля кооперативу с. Яворово...

Суд врахував, що Годор був із робітників, сліпий на одне око, мав на утриманні дітей, і обрав йому, як зазначено у протоколі судового засідання “несувору міру покарання” — 3 (три) роки позбавлення волі. Не забули й про себе: “Стягнути із засудженого на користь Ужгородської ЮК 250 крб.”

На волю Тібор Годор вийшов 21 листопада 1958 року, відпрацювавши у таборі, де лік часу вівся не днями, а нормами виробітку, один рік, вісім місяців, вісімнадцять днів. І вже після його смерті (1969) реабілітували його “за відсутністю в його діях складу злочину”.

П’ять судових справ — п’ять скалічених доль. За такий “злочин” — розповіді анекдотів — треба було брати під варту чи не кожного, хто вмів розмовляти. І в репертуарі мого батька (село Келечин на Міжгірщині) були три з підсудних анекдотів: про агітпункт при вході до пекла, про зустріч курки і осла на кордоні, про бугая, якого Сталін перелякав колгоспом. Розповідав ці анекдоти і односельчанин Михайло Шопляк-Козак, і Іван Пижик, і Микола Глеба... Та чи в оселі не було “стукачів”, чи в службі безпеки Міжгірського району працювали більш мислячі люди — ніхто з келечинців за це не постраждав.

Отже, якщо навіть під загрозою арешту політичні анекдоти поширювалися, вони були життєво необхідні придушеній, але не зламаній людині.

Сенько І. Репресовані анекдоти // Новини Закарпаття. — 1998. — 24 жовт.

№ 152

1998. — листопада 8. — Спогади репресованого В. Гурдзана, записані його побратимом
Василем Овсієнко

ВІЧНА ПАМ’ЯТЬ

Світлої пам’яті Василя Гурдзана (23.01.1926—19.06.2001)

Помер Василь Гурдзан — учасник національно-визвольних змагань, член молодіжної організації ЗУП — “Закарпатоукраїнські повстанці”, політв’язень (18.10.1946—5.04.1955). Сучасники знали його також як художника, що належав до кола шістдесятників. Він розповсюджував літературу самвидаву, ходячи, як кажуть, по лезу бритви, а коли ослабли залізні пута російського імперіалізму — він був у числі тих, хто створював український культурологічний клуб (1987), Українську Гельсінську Спілку (1988), Всеукраїнське товариство в’язнів і репресованих (1989), де впродовж 9 років був заступником голови, а також заступником редактора журналу “Зона”, у якому опублікував низку статей (щойно вийшли окремою книжкою під назвою “І біль, і слово...”), та про себе — нічого.

Тим часом історія народу складається з історії життя конкретних людей, насамперед тих, хто займав активну життєву позицію. Усвідомлюючи це, інший колишній політв’язень, Василь Овсієнко, працюючи в Харківській правозахисній групі, записав уже з півтори сотні автобіографічних розповідей таких людей. Розмову з Василем Гурдзаном він мав на Дмитра, 8 листопада 1998 року, у помешканні п. Євгенії Козак — записував на диктофон, а журналіст Вахтанг Кіпіані на відеокамеру. Ушановуючи світлу пам’ять українського патріота, подаємо уривки з його розповіді.

* * *

Я, Василь Гурдзан, народився 23 січня 1926 року в селі Лісковець Міжгірського району Закарпатської області. Це, можна сказати, найбідніший на Закарпатті район. Батьки мої теж були бідні. Батько дванадцять років ходив на заробітки, щоб якось хату побудувати. Не

мали хати, ні мама не мала, ні батько. Батько мій розказував людям, що коли був малим, то його мама й батько найняли в друге село корови пасти. А що він був маленький, то сусіди докоряли моєму дідові: “Чого ти віддав дитину? Та то ж ти продав сина!” То батька так і записали в тому селі в метриці у священика: Гурдзан Василь Проданович. Він народився 1886 року, помер за рік до мого звільнення — у 1954 році. Дівоче прізвище мами теж було Гурдзан — у нас дуже багато було Гурдзанів. Навіть зараз мене плутають з головою КУНу Закарпатської області — він теж Гурдзан Василь. Ім’я мамине Марія Михайлівна. Вона на п’ять років молодша від батька, 1893 року, а померла у 1983-му. Вона пережила батька.

Було в мене двоє братів і двоє сестер. Перший був Іван — він помер два роки тому. Другий брат Федір. Він зараз у Празі. Був військовим. Справа з ним складна. Він сидів у тюрмі в Будапешті. Наступала Червона армія, бомбили Будапешт — і його засипало. Його відкопали і хотіли забрати в Червону армію. Він не захотів іти — його в Сибір. Але він пішов у Чеську Легію, котру організував генерал Свобода. Там майже всі закарпатці були, бо Закарпатська область була під Чехословаччиною аж до 1939 року. У Сибіру було дуже багато по тюрмах і на засланні закарпатців. То генерал Свобода сказав, що це його піддані, і з них організував Чеську Легію. Федір дослужився до капітана. Після війни їм дали такі умови: або залишайся в армії і одержуєш наступний чин, або вертайся додому, платимо тобі гроші, або йди в Судетську область, бери ціле господарство, звідки німців вигнали — хата, корови, коні. Але туди не дуже хотіли йти, бо німці вбивали ночами. Та брат залишився в армії. Там, у Чехії, й оженився. Він з 1924 року. А брат Іван з 1912 року.

Тепер сестри. Вони вже померли, хоч молодші були. Марія і Калина. Не Калина, а Калина. Позакінчували сільську школу, п’ять чи шість класів, і все. Марія була з 1930 року, померла 10 років тому. А Калина з 1933 року, померла в минулому році.

Отже, були два брати і дві сестри, я середній.

Як відомо, в 1939 році ми були окуповані малярськими військами, а в сороковому році* — совєцькими військами. Мені це дуже не сподобалось. Вони дуже грубо ставилися до нас. Навіть по селах обов’язково були військові. Ну, в 14 років я емігрував у Галичину. Це було в 1940 році. Отам я і потрапив у концлагер.

То був страшний концтабір, у місті Сколе. Тоді це ще була Дрогобицька область, а зараз Львівська. Тому було багато емігрантів із Закарпаття, яких у чомусь підозрювали. Я там недовго побув — і забрали у малолітку. З нами ще поводитися як з малолітками, а старших людей дуже перевіряли: всюди шукали шпигунів і дуже ретельно перевіряли. Нас теж. Мене на першому допиті питали, чи не направив мене хтось, чи є там якісь війська (по моєму селі кордон проходив). Я нічого такого не міг сказати.

Там нас тримали не дуже довго — здається, два тижні, а потім відправили в дитячий будинок. Він називався “Новий Розділ”. Десь за півроку я заагітував ще одного хлопця тікати. Ми добиралися аж до Львова, там нас зловили — і назад. Але повернули нас уже не в тюрму, а в ФЗО. Після того, як німецькі війська пройшли, нам треба було якось вертатися додому. А як вертатися? Там, де було це ФЗО, стояли військові продуктові склади. Щоб чимось забезпечитися на дорогу, ми витягли один ящик. Украви. Думали, взяли якісь консерви, а там виявилися сигарети. Ми їх набрали, щоб вимінити на щось поїсти.

І ось ми наблизилися до кордону і натрапили на службу безпеки, на українську поліцію. Вони сказали: “Ми вас не пускаємо, тому що там заміновано. Ми дамо вам людину, вона вас проведе”. І передали нас у руки угорській польовій жандармерії. З нас там уже добре познущалися — і в Ужгородську тюрму. Ми були в тюрмі два місяці. Там з нас теж дуже знущалися: чи батько, чи сусід, чи якийсь агітатор спонукав нас тікати з Угорщини, з Закарпаття.

Присудили як малолітці — уже мені 15 років було — 2 роки умовно. Але з мого села я повинен був кожен другий день іти на 20 км (бо тоді автобусів не було) до жандармської станції зголошуватися. Кожен другий день... І ось учителька в нашому селі зацікавилася мною і почала мене готувати до екзаменів. А тоді шкільна система була така: вісім класів сільської школи, а після того можна було поступити до так званої горожанської школи, на

* У 1944 році (прим. О. Д.)

чотири роки. Три екзамени я склав екстерном і пішов складати четвертий. Її чоловік мав великий вплив в Ужгороді, і я поступив у педагогічний ліцей.

На третьому курсі педагогічного ліцею мене арештували. Не в гуртожитку, де я жив, а на підпільній квартирі. Я поступив в організацію, яка називалася ЗУП — закарпатоукраїнські повстанці. Тож я по завданню пішов на підпільну квартиру — і там мене заарештували ще з одним хлопцем. Ми готували одну акцію — треба було оформити деякі документи, списки. Наш командир — дуже героїчна і дуже розумна людина — теж був у цій квартирі, але він пішов буквально за три години до нашого арешту.

Я тільки через років десять дізнався, що його таки піймали. Його розстріляли в Інті — там одинадцять чоловік розстріляли, вони готували велике повстання. Група була більша, але ці одинадцять були організаторами... У нього було подвійне прізвище. Він був Лисенко, а там ішов як Писанко. Так, Лисенко-Писанко. Напевно, він Лисенко був. А від кого я дізнався? Може, ви знаєте за нього — Пантелеймон Василевський? Він живе у Дрогобичі. Ми з ним розмовляли, і він перепитав: “Лисенко? Таж його розстріляли за підготовку повстання в Інті”.

Отож мене заарештували 18 жовтня 1946 року за участь у молодіжній організації закарпатоукраїнських повстанців. Старші — то вже були бойовики. Нас і судили окремо. Тоді заарештували щось більше тридцяти осіб — таки велика була організація.

Справа велася в Ужгороді. Судив військовий трибунал Прикарпатського округу. Слідство тривало півроку, а десь у травні 1947 відбувся суд. Після суду нас усіх пустили в одну камеру. Ми раділи, пісні співали, вигадували свої мелодії — у нас був один студент, що мав композиторський нахил. Усім нам дали по десять років. І ще п'ять років позбавлення прав — мені та ще двом. Це стаття 54-1 “а”, 11. Це була ходова стаття — “антирадянська агітація і пропаганда”, пункт “11” — це групова. Якщо людина одна щось робила, то без одинадцятки, а теж ж саме чи якщо військовий, то 1-”б”. А 1-”а” — для цивільних.

Майже місяць везли нас у пультмані на схід. У вагоні заправляли три бандити. Вони пройшлися по вагону. А нас було шість галичанських і закарпатських студентів. Наказали нас п'ятох перевести до іншого вагона, щоб їм було три місця. І вийшло так, що я був шостий, мене залишили з ними. Мені жаль було, що тих хлопців забрали, а я лишився з бандитами. Але то були “вори в законі”. Минуло два дні. Прийшли і сказали: “Василію, у тебе є красива вишита українська сорочка — дай! Будеш мати ще одну пайку”. Вони мали якийсь зв'язок із конвоем. У мене були дві вишиванки. Через якийсь час знову: “Дай”. Сказали, що в концтаборі їх не треба буде. Їм сподобалося, що я не жалію, даю.

Потрапляю я в перший свій концтабір, у Джезказгані, Пешлаг. Там мідна шахта. То була така робота, що людина першої категорії, здоровий хлопець, поробив місяць — і вже він інвалід. Той мідний порох не відпльовується, мідь осідає в легенях. А там ні вентиляції, ні зрошування не було. Там людей калічили страшно. Я побачив таку справу і вирішив не йти в шахту. Мене довели до того, що я вже не міг ходити. Перевели мене в інший табір, і я там зустрівся з одним із тих законників. Він запитав, де я. Я сказав, що в такій-то бригаді, хто мій бригадир. Через деякий час мене викликає начальник КВЧ (культурно-воспитательная часть) і питає, що я можу робити. Я трохи вмів малювати. “А! Будеш у КВЧ”. Але я там довго не був.

Я пройшов майже двадцять таборів. Мене не тримали на одному місці довго. Джезказган, потім Спаськ (там я два рази був — перший раз і другий раз), потім 12-й концтабір, Карабаз — страшний, це лісопозвали. Потім у кам'яних кар'єрах був. Це дуже тяжка робота. У вугільній шахті був зразу після Джезказгану. Коли вдруге потрапив я у Спаськ — то вже остання стадія дистрофії в мене була. Я вже не міг нічого їсти — то все спливало. Я вже здихав.

І от — може, ви чули, Іван Коршинський, із Закарпаття, котрий недавно був у народних депутатах, — він мене врятував. Оцей Коршинський, якимось ми зійшлися — я, він, ще якийсь закарпатець, з Галичини хлопці. І він: “Ех, Василю! — і мене так обіймає. — Ану, підійми сорочку!” А в мене тилак (?). Івана з другого чи з третього курсу медінституту* арештували.

* Ужгородського університету (О. Д.).

Він дуже здібний був, цікавився медициною. Його в цьому Спаську вподобав Колесников, що був до ув'язнення заступником міністра охорони здоров'я СРСР. Він очолював лікарні — там дві лікарні було: в зоні і для робітників. Так ось, Іван йому дуже сподобався, бо такий гарний хлопчик був і дуже цікавився медициною. Колесников узяв його до себе, він був присутній на операціях, розтигах. Той Колесников урятував дуже багато людей. Він робив дуже важкі шлункові операції і пересадки. Він багато чого умів. Йому дозволялося не стригтися, він ходив у цивільному, а не в табірній одежі. Так його поважали. До нього полковники приходили, консультувалися.

Так от, Іван Коршинський влаштував мене в лікарню. То нелегко було. Там у Колесникова було ще два лікарі-угорці. Вони мене викликали, показали, як мені треба симулювати. Як перед комісією ногу підняти, коли сказати, що болить, коли не болить, щоб визнали ішіас. А то страшна хвороба, з нею зразу кладуть у лікарню. Я пробув у лікарні місяців два і вже отакий став! А той другий лікар ховав формуляри, щоб я там ще побув. Я йому там малював усякі лікарські зображення.

Пам'ятаю, коли прибув в один табір, мене обікрали, ті карні в'язні. Їх суками називали. Вони різні. Вори мають якийсь закон, він бідного не оббере, але скаже: “Слухай, дай, дай, Не пожалій”. Попросить дати. А той, сука, стягне, зірве... Ті суки — вони не мають ніякого закону. Вор у законі — з якимись амбіціями: він банки бере. Ось я прийшов етапом у той табір, а там суки гуляють — обкрадають їдальню, не працюють, знущаються... Тоді хлопці — кожен бере собі мішечок, вирізає в ньому дві дірки на очі, надіває на себе, бушлат вивертає, щоб не видно було номера, і в певний момент, коли вже так темно, коли відбій, спеціально вимикають світло (там же хлопці електрики були, то знали, як це робити). І по три чи по п'ять чоловік заходять у барак (уже знають на якій койці хто лежить) — і добре дали. Нікого не вбили, але дали добре. Ті — криком, на вахту, тут уже й військо оточило.

На другий день, хоч бачили, що я нікуди не виходив, а сидів на нарах, — нас вісім чоловік викликали на вахту і завезли в той Спаськ. А в Спаську ще три табори було, оточені внутрішніми стінами. Внутрішня тюрма. Там ми оголосили голодовку. Три дні ми нічого не брали, а на третій день воду взяли. Воду взяли, але не їли шість днів — вимагали обласного прокурора. Умовляли, страхали нас, але на шостий день таки прийшов прокурор. Потім, після голодовки, нам давали їсти поступово, щоб не було завороту кишок...

З часів підпілля я знав багатьох гарних людей, яких потім зустрічав у неволі. Дуже близький мені був Михайло Марчак, хоч він і старша людина. Знав ще одного з шістнадцяти членів Української Головної Визвольної Ради, Степаняка Михайла Дмитровича. Він один залишився. Інші були постріляні, емігрували... Він сам із Богородчан, що під Івано-Франківськом. Про нього можу дуже цікавий факт розповісти. Я був з ним дуже близький, хоча він старший від мене. Але якось так співпало, що я попадав у той табір, де він був. (У мене були листи від нього, я їх дав Василеві Кукові. Він їх так і не повернув. Василь Кук його знає добре).

Так от, Степаняк звільнився і в сусідньому селі одружився. Дружина лікарка. Він хворів, та не хотів лягати в лікарню — він знав, що то небезпечно. У нього було якесь шлункове захворювання. А в Івано-Франківську був один колишній політв'язень, який знав Степаняка ще з табору. Сумнівна людина. Він його умовив: “Лягай, а я буду за тобою дивитись”. Він сам лікар з Івано-Франківська. Степаняк ліг у лікарню і вийшов звідти вже паралізований на одну сторону, вже говорити не міг. Я їздив туди, розмовляв з його сестрою, був коло його могили. Це точно, що ця людина його... Він дуже не хотів у лікарню, а той його умовив...

Ще я знав Василя Климпуша — це дуже цікава людина. Він ніяку школу не закінчував, селянин. Але коли Закарпаття було в складі Чехословаччини, його вибрали в сойм. І його онук* теж став народним депутатом. Це Орест Климпуш. Він був короткий час міністром транспорту, а тепер посол в Угорщині. Василь Климпуш мені цілу історію розповів. Боже мій, яка цікава річ історія! На конях гуцули ідуть і проголошують республіку — Гуцульську

* Не онук, а син Дмитра Климпуша (прим. О. Д.)

республіку! Цю подію описав чеський письменник Ольбрахт* (?) Цілий роман написав. Цей Василь Климпуш так міг гарно говорити, так культурно будував фрази — прості, але такі глибокі, нічого зайвого. З такою людиною було дуже цікаво. Вони, Климпуші: всі були активні. Його син,** Дмитро Климпуш, був командант “Карпатської січі”, коли була Карпатська Україна. Але й брат його теж не сидів склавши руки, — він теж був дуже активною людиною. Інші його сини були, здається, інженери, не можу сказати точно.

Ми, українці, завжди були організовані. Ну, а допомога — звідки? Іноді якась посилка з дому від родичів прийде. Це в шістдесяті роки благодійні організації з-за кордону вже якось могли допомагати. А нас тоді й не знали, що ми є. Шістдесятників знали парламенти, президенти за кордоном, а про нас — усе глухо, ніхто нічого не знав. Навіть листування — два рази на рік.

Я відбув дев’ять років. Після того, як Берію розстріляли, комісії (їх так і називали — московські комісії) ходили по таборах, переглядали формуляри — хто, за що, як, — і скорочували терміни. Так от, мого посправника, з яким я був у тому таборі, відпустили, а мене ні. А я думав, що як ми по одній справі, то й мене відпустять. Я мучився, спати не міг, їсти не міг — його відпустили, а мене ні! Одні казали, що це мені хочуть дати без права в’їзду на Західну Україну. Інший сказав, що запросили мої документи, яких не було в управлінні. Я з тиждень так мучився! Це було в 1955 році, 5 квітня мене звільнили. З 1946 до 1955 року тримали.

Так ось, після звільнення в 1955 році якраз на другий день Великодня я був удома. Треба було якось працювати. З нашого села виїжджали люди на лісоповал. Я записався в ту бригаду. Але якось не поталанило, тому що нам запропонували такий ліс, де попередня бригада повірубувала більший. Ми не згодилися — і додому.

Мої сестри ходили в школу. Від них директор дізнався, що я трохи вмю малювати і попросив мене, щоб я оформив якусь стінгазету. Ця стінгазета взяла першу премію на виставці в районі. Минуло з тиждень. Викликає мене сільрада: з райкому сказали, щоб я прийшов до третього секретаря. Я сказав, що не прийду, тому що ніяк добиратися. То мені сказали, що завтра буде йти колгоспна машина, то можна буде їхати. Той третій секретар, росіянин, Зубков чи Зубов, каже: “Ми знаємо, що ви ходили в лісоповал, знаємо, що ви малюєте. Хочете в будинку культури працювати?” Я кажу: “А чому ні” — “Тоді ходімо”. Пішли до директора районного будинку культури. І там я залишився. Працював щось рік чи більше.

І раптом у 1957 році газета “Міжгірська зірка”*** пасквіль на мене написала, що радянська влада мені все дала, а я образи малюю! Я там комусь намалював святий образ чи щось таке. Мене то розсердило, дуже розсердило. І що я зробив? Попросив у бухгалтера будинку культури друкарську машинку. Він погодився, ми пішли з ним додому після роботи, я надрукував щось із тридцять опротестувань. Тоді вони мене викликали, давали читати якусь літературу, книжку письменника Смолича про націоналізм... Я прямо сказав, що на мене це не впливає, тому що я знаю, що це таке — бути людиною. І своє життя не мінятиму задля якихось таких дешевих політичних маніпуляцій. Я розповсюдив свій протест у кожному школу, в кожне село району. О, Боже! Як вони почали ловити його, щоб люди не читали! А воно вже розійшлося.

Викликає мене прокурор. Каже: “Знаю, знаю. Навіщо ви таке зробили?” — “А навіщо вони такі наклепи пишуть? Що я не маю права малювати?” Він каже: “Знаєте що — зараз я вам покажу документ, який я отримав. У тому документі написано, що тим, що звільняються з таборів, треба в першу чергу знайти роботу, яку вони можуть робити. Ви не думайте — те, що написали на вас той пасквіль — то пусте”.

Той директор, що взяв мене на роботу, переходить з Міжгір’я в Хуст директором Будинку культури. Бере мене туди. Я пішов. Там познайомився з групою, яка приїжджала з Києва і планували насадження лісу, бо шахти потребували кріплення, і з Карпат вирізали

* Не точно (прим. О. Д.).

** Не син, а брат (прим. О. Д.).

*** Районна газета “Радянська Верховина”. (О. Д.).

лісу — страшно. Хтось із тієї групи мені порадив їхати в Київ, там є вища образотворча школа, є й нижча, що дає художню освіту. Десь біля планетарію. Я там недовго навчався в 1963 році. А перед тим я був у Києві, з 1961 року. Були там у мене знайомі, які порадили мені правнука Шевченка по сестрі Катерині — Красицького. Він був заступник директора музею Шевченка, цей правнук по сестрі Катерині. Він сказав, що дасть мені два адреси в Каневі, де мене приймуть на роботу. Так я опинився в Каневі, мене за його рекомендацією влаштували. Я там два роки провів.

Це вже були шістдесяті роки, і якщо тільки яка подія в Києві, то мені давали знати, я “приїжджав “ракетою” по Дніпру. Був я на вечорі, присвяченому драматургу Миколі Кулішу. Там виступав теперішній голова “Меморіалу” Лесь Танюк, а проти його виступу ламала руки і пальці кривила Ужвійка (Наталя Ужвій). Бо він був молодий, гарно говорив. Вони не хотіли, щоб він ставив п’єси. Змушений був їхати в Москву, бо тут йому робити не давали.

Бував я на вечорах, познайомили мене з художниками. Було, що ночував у майстерні Алли Горської на Чорній Горі. А поруч була майстерня Людмили Семикіної. Потім ночував у майстерні художника... “Трембітарі” — є його картина... (Веніямін Кушнір? — В. О.). Ще в цьому колі була Галина Зубченко, художник Куткін.

Після арештів української інтелігенції 1965 року в мене було кілька обшуків. Забрали кілька екземплярів праці Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” у машинописі, на тонкому-тонкому папері. Але обійшлося допитами, бо в них не було доказів, що я їх давав комусь читати. За кілька обшуків забрали в мене книги Хвильового, Грушевського — це вже після арештів 1972-73 років. Я тоді вже працював художником у кінотеатрах. Самвидаву я найбільше одержував від Євгена Обертаса. Коли створилася в 1976 році Українська Гельсінська група — я допомагав у дечому Оксані Яківні Мешко. До мене підсиляли декого на розмови — то, знаєте, така практика була. Але коли якісь події були, то мене завжди викликали в міліцію і примушували сидіти там і до третьої, і до четвертої, і до десятої години. Просто сидіти. Наприклад, коли коло пам’ятника Шевченку 22 травня збиралися, то вони дивилися, щоб там гурт не сходився. Це було практикою міліції: завжди мене викликали: “Подождіть, посидьте, бо начальника нема”. Або щось таке, і я сидів там по п’ять-шість годин.

Коли у мене був останній обшук, я тоді працював художником у кінотеатрі Ватутіна. І ось коли у мене цей обшук зробили, мені сказали, щоб через тиждень мене тут не було. Якого то було року? Вісімдесят першого. І ось якось казали мені, що все. А як? Участковий прийшов і сказав: “Зайдіть завтра до мене з паспортом”. Я зайшов, приніс паспорт. Він дивився-дивився щось, а потім каже, що мені треба помінати паспорт, що він подзвонить у паспортний стіл, а мені треба буде завтра підійти і получить. Я здав паспорт, він мені випуску зробив.

Виписали і сказали, щоб мене через тиждень не було, щоб не було скандалу. А в той час уже з Євгеном Обертасом я був знайомий. Я прийшов до них і кажу, що така справа. Він думав, що тут зробити, і раптом... Коли я працював художником у кінотеатрі Ватутіна, там працювала одна жінка касиром. І ось я з нею зустрівся і сказав, що вже скоро віду, збираюся. “А чого? Давай розпишемось”. Перед тим, як ото робити, я пішов до Євгена і кажу, що така і така ситуація. А він каже: “Та не будь дурний. Так ти їм покажеш, що залишився”. Її звати Єлизавета Данилівна, по своєму чоловіку (бо у неї був чоловік) Косякова.

Коли почалася перебудова — я дізнався, що діє Український культурологічний клуб. Перший раз зібралися на Оболоні, в кафе. Там уперше виступав Євген Сверстюк, про Довженка говорив. На перших зборах я не був. А потім уже в інших місцях сходились згодом регулярно — у Дмитра Федоріва на Олегівській, 10. Я в Олесь Шевченка записався в УКК, регулярно ходив на зібрання. В Українську Гельсінську Спілку ми перейшли всім Культурологічним клубом. Потім 3 червня 1989 року відбулися Установчі збори Товариства політ’язнів і репресованих. Було домовлено з Будинком художника про приміщення. Ми зійшлися на дев’яту чи десятю годину — а нам відмовили. Тоді ми пішли через дорогу, де ротонда стоїть, і на відкритому повітрі провели збори. Прийшла міліція виганяти нас. Але там було все спокійно, ніяких скандалів. Такі були Установчі збори. Там мене обрали за-

ступником голови Товариства, а головою — Євгена Пронюка. Я 9 років у ньому працював. І членом редколегії журналу “Зона”. Наступного, 1999 року, до 10-річчя, “Зона” вийде з новою обкладинкою, я якраз працюю над тим.

А минулого, 1997-го року, — вже вересень був — мене в столиці незалежної України побили за те, що розмовляю українською мовою. Ішов десь біля 11-ї вечора від метро “Мінська”. Чекав-чекав — немає автобуса, то й пішов сам. Я зразу відчув, що хтось є. Повернувся раз — так, ідуть п’ятеро, Ну, хай ідуть, а я собі іду. І десь так серед дороги доганяють мене: “Закурить есть?” Я кажу, що є, виймаю — у мене “Прима”. — “Мы такие не курим”. І щось мені за мову сказали, вже не пам’ятаю що. Я щось відповів так трохи різко. І тут мені той ззаду як дав! А другий спереду сюди дав, а потім уже не пам’ятаю — ще по голові... Глядь — я вже не на дорозі. А це було на асфальті, на дорозі. Я вже на траві лежу, вони мене відтягнули. Я десь годин чотири лежав, не чувся. Звідки я знаю, скільки я лежав, — тому що коли я вже дотягнувся додому, то ніяк не міг зорієнтуватись. То сталося близько від дому, а я ніяк не міг зорієнтуватись, де я.

Ну, певна річ, окуляри злетіли, нема. Оце посвідчення реабілітованого — кинуте. Я прийшов закривавлений, голова тут розбита, була дуже велика рана. Розбито, то все болить, тут синяки... Прийшов, а дружина відразу до сусідки... Я кажу, що ніякої міліції, ні “швидкої” не треба. Я не хотів нічого. Але сусідка пішла й подзвонила у “швидку”. “Швидка” приїхала — мити, прикладати... І тут же міліція. Її вже сама “швидка” викликала. Ну, протокол склали. Я кажу, що мені не треба нічого, я не хочу мати з вами справи. Я знав, що їх ніхто ніколи не знайде і не буде старатися знаходити. Потім викликали мене двічі.

Та найголовнішого я не сказав. Останні слова, які почув від одного, що з боку стояв: “Вот тебе за самостоятельность!” Такі слова я почув, а після цього я вже не чув нічого. Отак...

Записав 8 листопада 1998 року Василь Овсієнко // ЗОНА. Видання Всеукраїнського товариства політ’язнів і репресованих. — 2002. — № 16, — С. 343—353.

№ 153

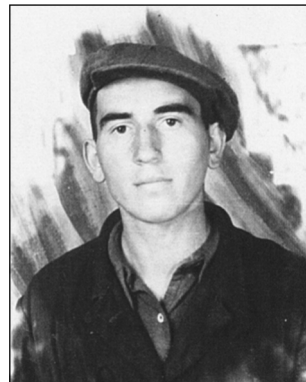
1998. — Спогад І. Ю. Коршинського про засудження Ф. В. Удички за антирадянську діяльність та його перебування в таборах ГУЛАГу

ВІН ЖИВ І ЖИВЕ ВЕЛИКОЮ ЛЮБОВ’Ю ДО СВОЄЇ БАТЬКІВЩИНИ

Хустська гімназія, 1940 рік. Ми, студенти першого класу, пристосовуємося після народної школи до навчання в нових умовах. Стараємося якомога більше запам’ятати з того, що нам пани професори викладають. Але це нам не дуже вдається... Та є серед нас студент, який виділяється від самого початку аж до кінця нашого спільного навчання, тобто до 1945 року.

Він був скромний, уважний до викладачів усіх дисциплін, на уроках зосереджений. Ніколи не піднімав руки на знак згоди відповісти на запитання викладача... Згодом зрозуміли всі, що в цьому потреби не було, бо він на всі питання відповіді мав. Серед нас було кілька відмінників, але й тут він був найкращий. Як висловився один з наших друзів-побратимів: “Він був той, хто зірки зривав”.

Фізично міцно збудований хлопчина, енергійний, любив спорт, особливо футбол, брав активну участь в художній самодіяльності. Нерідко не за віком задуманий, залюбки включався до громадських справ і

попри все знаходив час для читання. (Читали ми здебільшого літературу, яка пробуджувала у нас патріотичний дух, що зблизив і поріднив нас на все життя). А був цим студентом син працівника залізниці Федір Удичка із Королева Виноградівського району.

Виноградівська в'язниця, 1947 рік. Вісімнадцятирічний юнак, виснажений хворобою повторних загострень ангіни, шойно перенісши операцію видалення мигдаликів, стоїть перед несамовитим начальником районного КДБ і вислуховує його “морально-виховні” повчання. Дозволю собі процитувати рядки з листа Удички, що стосуються цієї події.

“У твої роки я із стоячим... за дівками по дахах плигав, а ти ось цією... самостійною “хирнею” зайнявся. Для чого тобі це потрібно?” (Він не вибачився за свою нецензурщину. Проте я — щоб не зашкодити духу й соковитості “справжньої російської мови” — перепрошую за її дослівне наведення). Я вперше в житті чув тоді таку відверту вульгарщину, а ще більше — сороміцькі слова у такому примітивно “повчальному” контексті ще й на офіційному рівні та й безпосередньо мені адресованому, від дорослої, наче поважної людини. Я був шокований. Мені стало незручно, немов не він, а я — автор такої непристойності.

Його, вочевидь, дуже потішало, що від сорому я зніжковів, розгубився. Він кричав “дивись мені в очі” і вічікував, коли я, перемагаючи відразу, заглянув й у його безсоромні, зухвалі очі, в ту мить він фахово відпрацьованими ударами бив мене коліном по статевих органах. Він хотів бачити у моїх очах біль і моє приниження, а я щоб у його очах бачив його насолоду і простацький тріумф наді мною.

Він бив немилосердно, по-садистськи, бив мене — ослабленого після операції, ледве живого. Він бив мене в ту частину тіла, якої я сам перед собою соромився... А він гвалтував мене морально, калічив фізично, щоб зробити мене нездатним мати нащадків — нових ворогів його імперії. Він плював мені в душу, топтав моє релігійне виховання, мою ідейність, мстив мені за те, що я не такий, як він був у мої “роки”. Та даремно він через це так уже занадто лютував...”

Сподіваюся, мій друг Ферко (так ми його люб’язно називали) пробачить, що без його дозволу використав рядки з листа до мене. Адже він і не здогадується, що я вирішив написати про нього коротенький нарис.

Так розпочався тернистий шлях улюбленого сина, вірцевого студента, вірного друга, який за своїми здібностями міг проторити собі шлях у життя за будь-яких умов, лише не за тих, що склалися в Закарпатті у роки панування більшовизму. Спалах удаваної українізації швидко минув, стало зрозумілим, надто прозорим, для чого воно задумувалося. Розпочався шалений тиск на церкви, на все, що було пов’язане з релігією.

Стало зрозумілим і те, чому краща частина інтелігенції і раніше покидала Радянський Союз, чому тривав опір більшовизму по той бік Карпат... І коли старше покоління з Ясіня, Буштина, Хуста, Нового Давидкова та інших міст і сіл Закарпаття включилося у підпільну боротьбу проти тоталітарного режиму, свідомо частина студентів без вагань пішла їм на допомогу. Носили їм усе необхідне для підпілля, знаходили при потребі квартири, забезпечували зв’язок, допомагали окремим підпільникам, переважно галичанам, податися на Захід.

Було б несправедливим стверджувати, що студенти залишалися лише простими виконавцями цих завдань. Вони згуртувалися в окремі підрозділи, що працювали за всіма правилами визвольної боротьби, у тому числі й підпільної. У цьому, зрозуміло, допомагала та література, яку отримували від ОУН нелегально. І в цій роботі Федір Удичка виявив себе з найкращого боку.

Ферко ніколи не ухилявся від завдань, виконував їх ретельно, з почуттям великої відповідальності, був чудовим конспіратором. Видно, допомагало йому і те, що він у свої 12—14 років чи не єдиний, хто підтримував у родині зв’язок із його дідом, поборником православ’я (сам Удичка — греко-католик за віровизнанням), який перебував у підпіллі за час угорської окупації. Схвилювано описує він здійснення одного із своїх завдань, що виконував у буремному 1945 році. Йшлося про перепровадження підпільника на квартиру ближче до залізничної станції.

“Була друга половина дня, надвечір. Вулиці малолюдні, а на деяких і зовсім нікого не

було видно. Збиралося на дощ чи бурю. Здіймався вітер, що гнав хмари з гір, де вже, очевидно, падав дощ. Ми йшли хоч і поквапом, ніби додому перед дощем, але спокійно і, як правило, не оглядаючись. Та, коли ми проходили вздовж Хустця, саме там, де тепер меблевий комбінат, раптом відчули якийсь неспокій.

Далі все відбувалося блискавично. Інстинктивно я зиркнув непомітно через плече: на відстані якихось 30—35 метрів від нас приспіненим кроком, не знімаючи з нас пильного погляду, йшло двоє міліціонерів з рушницями (ще тоді не в уніформі, але з пов'язкою на руці). Як з-під землі з'явилися, чи з неба впали! Все вказувало на те, що вони женуться за нами. Щоб пересвідчитися в цьому, і якщо так, то їх збаламутити, Господь Бог зіслав мені рятівну думку: я спонтанно зняв із прибережжя камінь і по-хлоп'ячому грайливо кинув його на середину ріки. Мій камінь хлюпнув у мутні хвилі, що пінилися, здіймаючись високо від води, що вже текла з гір. Моя голова була повернута до річки (добре, що я йшов якраз з боку Хустця), ніби мене в цей час забавляє лише її течія. Це давало мені можливість краєчком ока спостерігати за міліціонерами.

Вочевидь, моя дитяча витівка, ще й безтурботна поведінка ошелешила їх, бо вони спантеличено про щось перемовляючись, різко сповільнили хід і рішуче призупинилися. Я далі вже не дивився ні на воду, ні на них, бо дорога скручувала вправо, віддаляючися від Хустця, проте не переставав за інерцією на всяк випадок іти, весело, пустотливо похитуючись. На закруті ми глянули — їх уже не було, як крізь землю провалилися. Напевно, пішли шукати “тих”, за ким їх післали...”

І у 1946—1947 роках Федір Удичка, тісно пов'язаний з підпіллям, співпрацював з Іваном Чонкою, який на той час обіймав посаду станичного в Бедевлі. Така ж посада була і в самого Удички в Королеві. На жаль, на цьому етапі визвольної боротьби втерся їм у довір'я провокатор “Крук”, він же “Володя”, він же “кіномеханік”, який, осівши в Буштині, видавав себе за зв'язківця з УПА, а насправді — агент КДБ. Завдяки його роботі вони були викриті і засуджені.

Розумна поведінка Удички на слідстві сприяла тому, що він отримав за ст. 54-12 кримінального кодексу УРСР (знав та не доніс) “лише” 6 років виправних таборів. Але за своє “запирательство” на слідстві його інакше покарали. Уже на пересильному пункті у Львові його перевели до каторжників, з якими довелося відбувати покарання у таборах особливого режиму в Сибіру аж до звільнення.

Та й на волі пильне око КДБ не давало спокою. Від виснажуючих допитів у Королеві, Виноградіві та Ужгороді він пробував сховатися на Уралі, в Башкирії. Але й там його знаходили. Таку кару він ніс передусім за те, що не видав нікого. Таке не пробачалося...

Згодом Ферко все-таки повернувся додому, у своє рідне Королево. Йому пощастило отримати у Чернівцях вищу освіту і він став викладачем англійської мови у рідній школі. Учні його, з якими мені довелося зустрічатися на медичному факультеті Ужгородського держуніверситету, не приховували своєї глибокої поваги і любові до Федора Васильовича як до викладача і людини взагалі.

Бог ошчасливив Федора Удичку прекрасним подружнім життям, подарував йому двох чудових дочок. Але в'язниці, пересильні пункти, каторжна праця познущалися над його здоров'ям. Особливо настраждався він від бронхіальної астми, у видужання від якої перестав уже вірити. Рідні наполягали на виїзді за кордон з надією, що хоч зміна кліматичних умов позитивно вплине на його здоров'я. Зв'язки дружини з родичами в Німеччині сприяли цьому.

З тугою у серці, попрощавшись з Кобзарем у Каневі, із святинями золотоговерхого Києва, таки подався за кордон. Справді, розрахунки були виправданими. Стан здоров'я його покращився, особливо після повторних мікрохірургічних операцій. Будучи на пенсії, він все ще працює, хоча у 1999 році йому виповнилося уже 70. А працює, бо мусить — життя за кордоном цього вимагає, та й донечок треба підготувати до життя. Та як йому вдається зі свого мізерного заробітку виділяти ще і своїм друзям-побратимам в Закарпатті? Важко уявити, але він це робить.

Час від часу Удичка приїжджає і в рідний край. Дуже щасливий був на зустрічі з друзями з нагоди святкування 70-річчя заснування Хустської гімназії. Його спогади, надруковані у

збірнику, присвяченому цій даті, одні з найцікавіших і найзмістовніших. Він з радістю підписався під зверненням до обласного керівництва — спорудити пам'ятник воїнам УПА на Говерлі та закласти в Хусті парк на честь борців за свободу.

Таким постає у моїй уяві Федір Удичка, для зображення особи якого я скористався й деякими витягами з його листів. На жаль, з кримінальною справою Удички не зміг ознайомитися, що дало б змогу глибше охарактеризувати його життєвий шлях, цілковито присвячений боротьбі за краще майбутнє багатостраждального українського народу.

1998 р.

№ 154

1998. — Уривок з книги П. Судоплатова про причину смерті греко-католицького єпископа Теодора (Федора) Ромжі

“Одержана нами у 1947 році інформація із-за рубежа про те, що Ватикан шукає підтримки американських і англійських властей для подання допомоги уніатській церкві і тісно зв'язаним з нею бандерівським формуванням, була передана не лише Сталіну і Молотову, але й Хрущову, першому секретарю ЦК Компартії України. Хрущов звернувся до Сталіна з проханням дозволити йому таємно ліквідувати всю уніатську церковну верхівку у колишньому угорському місті Ужгороді. У листі, надісланому на дві адреси — Сталіну і Абакумову, — Хрущов і Савченко, міністр держбезпеки України, стверджували, що архієпископ української уніатської церкви Ромжа активно співробітничав з ватажками бандитського руху і підтримує зв'язок з таємними емісарами Ватикану, які ведуть активну боротьбу з радянською владою і всіляко сприяють бандерівцям. Вони писали також, що Ромжа і його група становлять серйозну загрозу для політичної стабільності в регіоні, який недавно увійшов до складу Радянського Союзу.

Інформація про обстановку в українському керівництві через Ромжу просочується за кордон, а звіди бумерангом у Москву. Все це створювало реальну загрозу для Хрущова. Не впоравшись із ситуацією, Хрущов виступив ініціатором таємної фізичної розправи з Ромжею...

Сталін погодився з пропозицією Хрущова, що настав час знищити “терористичне гніздо” Ватикану в Ужгороді.

Однак напад на Ромжу був підготовлений погано: в результаті автомобільної аварії, організованої Савченком і його людьми, Ромжа був лише поранений і доставлений в одну з лікарень Ужгорода.* Хрущов запанікував і знову звернувся за допомогою до Сталіна. Він стверджував, що Ромжа готувався до зустрічі з високопоставленими зв'язковими з Ватикану.

Я виїхав в Ужгород зі своєю групою, щоб виявити зв'язки і контакти Ромжі, тому що особисто знав все керівництво українських націоналістів з того часу, коли був укорінений у штаб-квартиру ОУН.

В Ужгороді я провів майже два тижні. В цей час мені подзвонив Абакумов і сказав, що через тиждень в Ужгород приїжджать Савченко і Майрановський, начальник токсикологічної лабораторії, з наказом ліквідувати Ромжу. Савченко і Майрановський розповіли мені, що в Києві на вокзалі у своєму залізничному вагоні їх прийняв Хрущов, дав чіткі вказівки і побажав успіху. Через два дні Савченко доповів Хрущову по телефону, що до виконання операції все підготовлено, і Хрущов віддав наказ про здійснення акції. Майрановський передав ампулу з ядом кураре агенту місцевих органів безпеки — це була медсестра в лікарні, де лежав Ромжа. Вона й зробила смертельний укол.

* Помилка: треба — Мукачева (прим. ред.).

В результаті цієї операції Савченко одержав підвищення, через рік його перевели в Москву і призначили заступником Молотова в Комітет інформації...”

Із книги: Судоплатов. Спецоперації: Любянка и Кремль 1930—1950 годы. — Москва: Олма-пресс, 1998. — С. 413—414 (Переклад з російської).

№ 155

2001. — вересня 6. — Спогади В. Ю. Лоліна про засудження особливою нарадою при НКВС СРСР та перебування в таборах ГУЛАГу

“НЕ БРАТИ НАС ЗУСТРІЧАЛИ, А ГУЛАГИ...”

З болем у серці розповідає пенсіонер, репресований, учасник Великої Вітчизняної війни, голова районної ради ветеранів України Василь Юрійович Лолін, який за свій життєвий шлях удостоєний 22 орденів і медалей Чеської Республіки, Радянського Союзу та України. Сьогодні Василь Юрійович ділиться своїми спогадами з читачами “Верховини”.

— Роки минають, летять-спадають, мов осінні листя з дерев. Та в людській пам’яті вони залишаються назавжди. І особливо ті, які важко далось пережити, котрі позбавили нас, ветеранів, щасливої молодості, у багатьох відібрали здоров’я, а в декого навіть життя...

У шістнадцять років мені довелося покинути рідну домівку і податися у світ шукати кращої долі. Після закінчення школи в рідному Лозянському, а в 1938 році — Воливіській горожанки, через прожиткові нестатки, відсутність у батьків коштів я не мав можливості продовжувати навчання. Як старший з дітей у сім’ї, допомагав ставити на ноги своїх менших братів і сестер.

У 1938 році (шістнадцятирічним) вирішив податися до відомої у той час чехословацької фірми “Батя” (м. Злін), де був прийнятий на роботу. Умови життя і праці тут були більш-менш нормальні. Молодь жила в гуртожитках. Вдень ми працювали, а вечорами навчалися у промислової школі за спеціальностями. У вихідні мали можливість відпочивати або ходити в туристичні походи як пластуни.

Але так тривало недовго. У березні 39-го, коли фашистська Німеччина без жодного пострілу окупувала Чехію і Моравію, нас розпустили, і я повернувся додому. У рідному краї продовжував заробляти на прожиток: на будівництві шляхів, релігійних споруд, у приватників на спорудженні індивідуальних будинків.

Та тодішня влада заставляла нас відвідувати заняття у профашистській організації “Левенте”. І ми вирішили покласти цьому край.

Восени 1940 року з двома земляками — Ільком Петрищем та Миколою Тайстрою — нелегально перейшли угорсько-радянський кордон з надією знайти в Радянському Союзі справжнє життя. Однак були затримані радянськими прикордонниками і з Людвиківки нас відправили у пересильний табір, що знаходився у Сколе. А далі була довга дорога до волі, яка випадала на долю багатьох закарпатців...

На початку 1941 року нас конвоювали до Стрийської тюрми, а в травні перевезли і помістили у житомирську в’язницю, де колись був Божий храм. Тут нас і застала війна — 60-річчя початку якої нещодавно відзначалось Днем Скорботи і Пам’яті.

Коли 22 червня 41-го німці бомбардували міста, нас евакуювали до Дніпропетровська і поселили в камери тамтешньої в’язниці по десять чоловік, які були розраховані на одного-двох. В’язні за команду змушені були лягати спати і повертатися з одного боку на другий. У цих камерах для невольників було все — їдальня, і вбиральня...

У всіх в’язницях, де побував — сколівській, стрийській, житомирській, дніпропетровській, новочеркаській — над в’язнями жорстоко знущалися, їх били. НКВСівців цікавило питання:

“З якою метою прийшли в СРСР?” Нам ніхто не хотів вірити, що ми добровільно йшли до однокровних братів, де надіялися знайти порятунок, щастя і волю...

Німці вже наближалися до Дніпра. У терміновому порядку нас, ув'язнених, конвоїри шеренгами вивели на залізничну станцію і помістили в товарні заготовані вагони, звідки етапували в Новочеркаськ. А там знову тюрма.

Коли фашистські війська наближалися до Дону, нас пішки повели через Сальські степи до Волги. Цей перехід тривав більше двох місяців. Була пізня осінь, йшли дощі, та де ніч заставала нас, там конвоїри наказували лягати спати, прямо під відкритим небом, на мокрій землі. Багато хворіло туберкульозом, іншими хворобами. І не один закарпатець у тих степах залишився навечно. Сьогодні ніяка статистика не знає, скільки їх залишилось у тих краях.

Вже за Волгою нас поселили в радгоспні конюшні, де дали перепочити кілька діб. Опісля знову, наче худобу, завантажили в товарняки і повезли в Новосибірськ.

Там знову в'язниця. Нас розділили на групи, і я з кількома земляками потрапив у Омськ. Закінчилися для мене важкі, виснажливі етапи в Томську, де за рішенням особливої наради НКВС мене та Ілька Петрища безпідставно було засуджено на три роки позбавлення волі у виправно-трудовах таборах. Миколі Тайстрі (земляку) дали сім років. Невдовзі Ілько захворів і помер, а Миколу відправили на каторжні роботи в глибинку Сибіру, звідки повернувся у рідне село, аж у 1947 році.

Мені ж випали табірні роботи в сибірській тайзі, де з іншими в'язнями рубав ліс, трелював його по дерев'яних жолобах безпосередньо на завод для розпилювання на тарні дощечки, з яких виготовляли ящики для артилерійських снарядів.

Через певний час важко захворів, набрякли руки, ноги, з ясен потекла кров, на роботі часто втрачав свідомість. Змушений був звернутися до табірної лікарні — людини доброї, щирої і порядної, яка мене лікувала. А коли трохи одужав, табірне начальство призначило мені легшу роботу, що і врятувало від неминучої смерті.

З болем у душі пригадую ту страшну минувшину, коли закарпатці з добрими намірами переходили кордон, а “брати” відправляли їх у табори, як ворогів народу. Тисячі земляків сплять вічним сном у сибірській землі, не витримавши фізичних перевантажень, голоду і холоду, хвороб і злиднів. У таких нелюдських умовах проходили наші молоді роки...

Великою несподіванкою для ув'язнених стала подія, коли наприкінці 1942 року по табірному гучномовцю сповістили про звільнення підкарпатських русинів з місць позбавлення волі і направлення їх у м. Бузулук, що на південному Уралі. Там формувався Чехословацький армійський корпус під командуванням Людвика Свободи для участі в бойових діях проти фашистів...

У січні 43-го став я воїном першого батальйону чехословацької частини. Нас, новобранців, очікували певні труднощі, адже у багатьох були відсутні будь-які документи, не всі володіли чеською мовою. Та все ж до складу військової частини були зараховані з числа ув'язнених 974 воїни, серед яких 26 офіцерів і 247 молодших командирів, 28 жінок. Ці дані зберігаються у Празькому військовому історичному архіві.

Перший бій військової частини, в якій я воював, відбувся під Соколовим, в якому загинуло 26 закарпатців, багато з них отримали поранення. Таким було наше бойове хрещення. Радянське командування дало високу оцінку першій чехословацькій військовій частині. Командиру роти, надпоручику Ярошу Отакару було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу, 86 солдатів і офіцерів нагороджено орденами і медалями. Людвиг Свобода отримав орден Леніна.

Після боїв під Соколовим батальйон поповнився добровольцями, 95 відсотків яких були українці із Закарпаття.

У травні 1943 року на базі батальйону в Новохоперську сформувалась Перша Чехословацька окрема бригада, в якій теж основний склад становили вихідці із Закарпаття. Восени 43-го вона вже воювала під Києвом, а потім звільняла Фастів, Білу Церкву, Васильків, Жашків, Черняхівку, Руду й інші міста і села Правобережної України.

Звідси після важких боїв її було направлено у визволену Волинь, де бригада поповнилася воїнами за рахунок волинських чехів.

Наступною стала Карпато-Дукельська операція, де 6 жовтня 1944 року опір ворога було зламано і бригада вийшла на чехословацький кордон. Тут на верхівці смереки бійці прикріпили чехословацький державний прапор.

Першими на чехословацькій землі звільнили Нижній Комарник та Крайню Поляну, опісля — Свидник та Стропків. Так завершилася Карпато-Дукельська епопея.

Подальший напрям — Ліптовський Мікулаш, Ружемберок, Попрад, Жілина, форсування рік Орави, Вагу, чим і завершилось визволення від фашистів середньої Словаччини.

Дальші бойові дії армійського корпусу перенеслися на територію Моравії. Були звільнені міста Велихов, Луков, Голешов, Гулін, Кромержіш, а танкова бригада звільнила великий промисловий центр — Моравську Остраву.

В боях важливу роль відіграли й жінки, а саме зв'язківці: Марія Федорчик-Погоріляк з Буштина, Марія Копча-Меденці та Марія Гелетей — з Мукачівщини, Марта Терпай — з Іршавщини, Марія Сидоряк — з Волівця, Маркович — з Міжгірщини та інші. Вони підтримували надійний зв'язок з командирами підрозділів до тих пір, поки їхні рації не зловили звістку: “Фашистська Німеччина капітулювала!”

Свій бойовий шлях корпус генерала Людвіга Свободи завершив у Златій Празі парадом на день Перемоги.

Я демобілізувався у серпні 1945-го в чині підпоручика і через п'ять років повернувся на рідну Верховину і приступив до мирної праці. Спочатку працював на господарській, потім на партійній роботі, а з червня 1955 року по березень 1963 року обирався головою Міжгірського райвиконкому. Після ліквідації району як адміністративної одиниці перейшов на господарську роботу, а пізніше знову на партійну, звідки у 1983 році вийшов на заслужений відпочинок.

Але й сьогодні продовжую ще трудитися — очолюю районну раду ветеранів України. Отож при зустрічах у трудових колективах, з молоддю розповідаю правду про війну, про долі земляків, які своєю кров'ю виборювали свободу, йшли довгими і тернистими дорогами до волі.

Верховина (Міжгір'я). — 2001. — 6 верес.

№ 156

2002. — листопада 23. — Інтерв'ю з політв'язнем радянських ГУЛАГів Ю. С. Чорі

“МИ БУЛИ ПОТРІБНІ ДЛЯ ТОГО, АБИ РОЗХИТАТИ ЧОВЕН СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ”

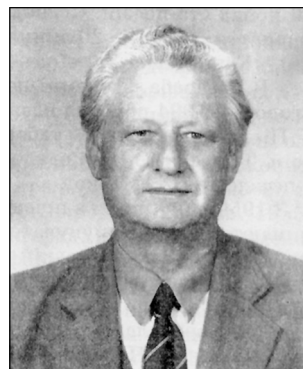
Це не свято. Це — День пам'яті. Тих, хто став жертвами голодомору і політичних репресій, а значить, жертвами системи. Чи можемо ми сказати, що віддали їм належну шану й увагу? Чи повною мірою компенсували тяжкі випробування “ворогів народу”, котрі насправді для цього народу зробили незрівнянно більше, ніж будь-які велеречиві трибуни? Відповіді на ці запитання спробуємо отримати у письменника Юрія Чорі — одного з тих закарпатських “в'язнів совісті”, хто зумів не тільки повернутися із радянських таборів, а й залишити свою совість чистою.

Людмила ОРТУТАЙ

— Як ви стали “ворогом народу”?

— Про те, як ми чекали братів зі Сходу, написано багато.

І це так і було. Аж до того часу, поки не прийшло велике розчарування. Наприкінці 1951

року військовий трибунал засудив на 25 років таборів мого рідного брата Івана. Від імені батьків я написав скаргу на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР, в якій звертав увагу на їхнє важке матеріальне становище. Мою “ганебну” поведінку засудив Мукачівський райком комсомолу і виключив зі своїх лав. Щоправда, після моєї апеляції комсомольський квиток мені повернули, але незадоволення тим, що відбувається, і недовіра до радянської влади не тільки не зникли, а й зміцнилися. Тоді я познайомився з Іваном Рогачем та Петром Французом, які запропонували створити антирадянську групу під назвою “Нескорена юність”.

— Яку діяльність проводила група?

— Першим її кроком було поширення листівки до відкриття XIX з'їзду КПРС. Ми, наївні, думали, що з'їзд поліпшить становище в країні. Я написав текст листівки, а Іван Рогач надрукував її. Поширили її в селах Мукачівського району. У листопаді 1952 розповсюдили ще одну листівку, а незабаром були заарештовані і засуджені — на різні строки. Мене — на 10 років виправно-трудова таборів та три роки поразки в правах. Саме тоді я став “ворогом народу”, бо був засуджений за відповідною статтею 58 (українська — 54) за антирадянську діяльність.

— Розкажіть про ваше “гулагівське життя”.

— Оскільки тоді ще (так тривало до 1954 року) нас не відокремлювали від убивць і злодіїв, до місця призначення за Урал усіх везли в загальних, так званих “столипінських” вагонах з охороною, під дулами кулеметів.

Потрапив за Урал в колишню Молотовську область біля селища Створ. Вивезли в тайгу, дали в руки лопати, і ми почали розчищати місцевість і зводити для себе спочатку огорожу, вишку, а потім і бараки. Далі виникло селище, а згодом почалося будівництво ГЕС та деревообробного заводу. Нас поділили на бригади, і там я працював до свого звільнення.

— Чи залишилися у вашій пам'яті якісь особливо вражаючі згадки про ті часи?

— Найстрашнішою, мабуть, була подія, що сталася під час мітингу на честь відкриття греблі. Під звуки маршу в котлован урочисто запустили воду, і раптом на поверхню почали спливати, як колоди, замерзлі трупи. (Під час холодів померлих скидали до прірви, а вода тіла підняла). Картина була жахлива. Швиденько спустили воду і примусили нас закидати все камінням.

— Коли вас було звільнено?

— В ув'язненні я був порівняно недовго. Обставини звільнення досить цікаві. Якщо вдатися до аналізу того, як засуджували людей, то робилося це практично руками сумно звісної “трійки”, до якої входили секретар обкому КПРС, голова КДБ і прокурор області. І судді. Кажуть, такі були часи... Неправда, не часи винні в тому, що засуджували невинних. Якщо подивитися архівні документи, можна побачити, що судили одні й ті ж.

Ще в 1954 році по таборах почали роз'їжджати комісії Верховної Ради з реабілітації. Приїхали і до нас. Я тоді був начальником бродильного цеху, зведеного в'язнями спиртзаводу. Цікаво склалися обставини мого призначення на цю посаду. Спеціалістів з цієї справи не було, отож мене викликали і тільки спитали: “Самогон гнав?” — “Гнав”, — кажу. — “Тоді будеш начальником бродильного цеху”. Того дня мене на роботу чомусь не викликали, і я радий був несподіваному вихідному. Аж раптом у барак заходить “кум” (так ми називали оперуповноваженого табору) і викликає мене на вихід. Без речей. А ми вже знали: якщо викликають з речами, значить, переводять до іншого табору. Зібралось нас кілька чоловік, і почали по одному викликати до кабінету. Зайшов і я. Присутні у кабінеті відрекомендувалися членами комісії Верховної Ради. І поставили мені запитання, безглуздішого за яке я ще не чув: “Як вам подобається в таборі?” Ну що я міг їм на це відповісти? Та їх не дуже цікавила відповідь, мене попросили почекати в коридорі, а потім знову викликали і повідомили про звільнення зі зняттям судимості.

— Чи легко було адаптуватися до нормального життя?

— Важко. Прийшов додому — роботи ніякої. Правда, поновився в університеті, закінчив його. Прийняли в аспірантуру, а, взнавши про минуле, звільнили. Потім — аспірантура у Львові. Закінчив, улаштувався в Ужгородській школі № 5, але пропрацював у ній усього три дні. Тавро репресованого не давало можливості займатися улюбленою справою. Брався за будь-яку роботу, але всюди відчував до себе особливе ставлення. І лише після того, як домігся прийому в голови обласного КДБ і виклав йому всі свої претензії, зміг знайти роботу в школі. Та справжня реабілітація, гадаю, відбулася лише 1999-го року, коли мене почали і друкувати.

— Чи можете сказати, що сьогодні в незалежній Україні ваші заслуги як людини, котра сприяла розвалу тоталітарної системи, оцінені належним чином?

— Навіть не в мені річ. Ставлення держави, посадових осіб до колишніх політичних в'язнів вважаю просто ганебним. Вже не кажу про те, що ми, як, наприклад, ветерани, не маємо пристойних пенсій. Не повернуті відібрані квартири. Остарбайтерам, які працювали примусово в Німеччині, виплачується компенсація, а хто виплатить їй тим, хто практично відбудував Сибір та російське Нечорнозем'я? Репресованих не запрошують на жодні конференції, зібрання, до цього часу через брак коштів і уваги можновладців не видана антологія творів закарпатських політв'язнів та репресованих. Ніяк не зрушиться з місця питання встановлення їм пам'ятника, хоча рішення про це приймалося на двох сесіях міськради. Ще одне. Інколи урочисто нагороджують людей, які безпосередньо брали участь у репресіях, ламали долі тисяч закарпатців. І нікому не прийде в голову спитати стосовно цього думку тих, хто безпосередньо постраждав від діянь представленого до нагороди "героя". Виходить так, що ми були потрібні, аби розхитати човен сталінського тоталітаризму, а тепер нікому до нас нема діла. І я не маю права не сказати про це у День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій. Хоча б заради тих, хто не повернувся з радянських ГУЛАГів.

"Ужгород". — 2002. — 23 лист.

№ 157

2002. — Уривки з книги А. Добея "Тернистими шляхами" із трилогії "Закарпатці" про перебування у таборах ГУЛАГу¹⁸

ВОРКУТСЬКІ ТАБОРИ СМЕРТІ

Смерть людину визволяє від горя, від страждання і болю

Влітку 1942 року нам знову довелося мандрувати. Прийшов наказ відвести усіх чужинців до інших таборів, та куди, того ніхто не знав. Бо у цьому малому таборі над річкою не було по хатах радіо, щоб в'язні теж могли послухати найновіші вісті з радіовисильні Москви.

На другий день по повідомленню ми вже не йшли на працю, і сотня китайців, тридцять вісім молдаванів і двадцять дев'ять закарпатців, одразу після відходу всіх бригад на працю, зібрались біля прохідної. Нас перерахували, проконтролювали за списком кожного окремо, і, відкривши таборові ворота, вивели з табору у супроводі трьох стрільців НКВС та двох псів-вовчугів. Придивляючись до оцих стрільців, так собі думаю, що вони не з нашого табору, наших я добре знав.

Виходячи з воріт табору, я подивився у той бік, де були хати стрільців, але біля хати нашого стрільця не побачив господарів і їхніх дітей. Може, вони вже вчора відійшли кудись,

як то літом робили, коли стрілець мав мати вихідний день. А може, що він є дома, і зараз він з дружиною і з дітьми слідкують, як нас виводять у дальшу дорогу, у безвість, певно, до ще гіршого пекла на цій проклятій Землі.

Тож прощайте наші земляки! І по-доброму згадуйте про своїх братів із Закарпаття. І хоча зараз я виходив з пекельних воріт цього малого табору, все ж таки нерадо залишав цей табір, бо інстинктивно передбачав свою дальшу гірку долю таборового в'язня.

Коли ми проходили біля лагпункту номер двадцять вісім, нам веліли присісти і відпочити, а один стрілець пішов щось заряджувати. Подекотрі міркували, що нас тут залишать, що ми вже далі не підемо. Але незабаром стрілець повернувся, перебрав від другого стрільця сильного і злого вовчуга, а стрілець без пса пішов уперед нашої юрби. І, мов на худобину, на нас, крикнули, щоб ми піднялися, і повели далі по пороханих дорогах у напрямку північного сходу.

Помалу, але без упину ми йшли цілий день, тільки кожних дві години відпочивали не більше десяти хвилин — і давай далі аж до вечора, коли ми у якомусь там таборі переночували. І як тільки-но нас завели у цей великий табір, бачимо, що тут стільки народу різної народності, що й не перерахуєш, як то каже Шевченко у "Кавказі", присвяченому у ті часи воюючим проти московського імперіалізму хоробрим гірським народам високого Кавказу — черкесам, осетинцям та усім дальшим:

*Якби ви з нами подружили,
Багато б дечому навчилися!
У нас же світа, як на те —
Одна Сибір неісходима!
А тюрм, а люду! ... Що й лічить!
Од молдаванина до фіна
На всіх язиках все мовчить...*

Тут були також і молдавани, і фіни, та чи не найбільше було китайців. Але не чую мови закарпатців, ні поляків, то тут нас, певно не залишать. підемо ще далі.

Ранком ми, справді, знов подалися у дальшу дорогу, та добре, що вечером і ранком дали нам теплі таборові харчі.

Не один і не два дні отак ми йшли, не одну і не дві ночі ночували у якихось таборах. Нам прийшлося отак подорожувати цілих дев'ять днів. За всю подорож не натрапили на жодну оселю ескімосів, всюди були тільки каральні табори примусової праці, їх було, мов грибів по теплому дощі. Це щось неймовірне, і коли б я сам ті табори не бачив, то ніколи й нікому не повірив би.

Китайців залишили у великому таборі, де в'язні будували чи то шлях, чи то залізницю. А нас на дев'ятий день походу відвели ще дальше.

* * *

Нас і молдаванів енкаведисти завели до невеликого табору, де могло бути біля півтори тисячі в'язнів. І яке було здивування, коли по розмові тамтешніх в'язнів ми упізнали, що тут здебільшого перебувають поляки та наші закарпатці. Але були тут в'язні й з представників інших народів, включно москальських хуліганів, та ці були дещо старші, ніж у таборі над річкою.

Як тільки-но нас завели у табір і передали тутешнім стрільцям НКВС і таборовим комендантам, бачимо, як порошаною дорогою сунеться незчислений люд. Таж людина наразі не може навіть уявити собі, скільки в'язнів там було. Юрбу оточували озброєні стрільці, навіть із поліцейськими псами. Знов звідки кудись ведуть ув'язнених людей, мов худобину.

Раптом з отої величезної маси відокремлюється тисяч з півтора в'язнів і проходять воротами у наш табір. Пізніше ми довідалися, що так із шести найближчих концтаборів у цьому напрямку в'язні ходять на працю, на будівництво якогось великого заводу біля міста Воркути, вже є за Північним полярним колом, на самому краю північносхідної Європи. Та який там завод будується і для чого, того ніхто з в'язнів не знав.

Тож приглядаємося, чи в юрбі нема когось із знайомих. І в горі я мав щастя, бо у юрбі,

що якраз заходила воротами у табір, я помітив молодого голяра і порошківського Василя. Ну, думаю, зі своїми вже й тут якось витримаємо і не пропадемо.

Вибравши харчі у хліборізці й кухні і для білявого Івана, присідаю на його ліжко, бо він неждано захворів і ледве ногами волочив. До того ж ще декілька інших закарпатців і молдаванів отак підупало. І не було дивно, бо енкаведисти на нас постійно покрикували: “Давай уперед!” А хто з в’язнів не міг би йти далі, може, в дорозі його й убили б, хто ж їх знає, які вони мають настанови у такому випадку.

Як тільки починаємо обідати і вечеряти водночас, до нас приходять молодий голяр і радісно вітається з нами.

— От, і добре, що молодий пан і його обидва побратими сюди попали, а не в інший з навколишніх таборів. Тут є і деякі інші наші пани із старобильського табору. Але я мушу сказати молодому панові сумну вістку, що перед трьома місяцями помер пан-отець з Кракова. Він про молодого пана все по доброму згадував. І хоча ми за пан-отця і пана президента сповнювали норми, все ж таки пан-отець не витримав, бо минула зима була для всіх нас фатальною. Люди хворіли і помирили, як мухи — хто з голоду та й холоду, а молодші і з відчаю.

— А тут нема ваших панів лікарів, які перебували разом з нами у старобильському таборі? — питаюся голяра.

— Так, один з них навіть працює тут таборовим лікарем, але старенькому пан-отцеві вже не було помочі.

— Дуже жаль, що пан-отець помер. А де ж його похоронили, щоб я міг хоч навідати його могилу і помолитися.

— Молодий пане, тут нікого не захоронюють культурними звичаями, як у нас, тут покійного відвозять кудись — і все. Досі ніхто з в’язнів не довідався, чи мертвих хоронять спільно у могилі, чи кинуть їх у болота, може, вивезуть за табір, і кормлять ними вовків-сіромах, хто ж їх знає отих москальських безвірів.

— То й я сьогодні щиро помолюся за пан-отця, бо і я часто згадував про пан-отця і про усіх вас. Таж я від пан-отця дуже багато чому навчився. А про панів лікарів я розпитував не просто так, мій побратим Іван останній день дорогою дуже підупав, що й не може небо-рака ходити. То й я прошу вас, чи можна б попросити пана лікаря до нього. Бо ранком, напевно, коменданти вигнали б і його на працю так, як і всіх інших.

— Та, певно, що я пана лікаря знайду і попрошу, щоб навідав німецького, — сказав голяр і спішно відійшов.

Нам не прийшлося довго чекати на лікаря, незабаром у супроводі голяра прийшов добре знайомий нам лікар. Всі троє ми лікаря поздоровили, а Іван розповів йому, що його болить і що з ним пригодилося.

— Це не є легка справа, бо я можу німецького звільнити від праці тільки на три дні. А у тебе досить важке захворювання, і за три дні молодий пан не одужає. Але я можу запропонувати начальникові табору, щоб німецького відвезли в інший лагпункт, де є і лікувальниця для в’язнів усіх Воркутських каральних таборів. То ж чи згідний пан на те?

— А чому ж би й ні, таж я не можу встояти на ногах. Я вам, пане лікарю, гарненько дякую.

Лікар уже хотів відійти до якогось німецького поляка, то й кажу йому:

— Прошу вас, пане лікарю, між нами, що сьогодні прибули у цей лагпункт, є ще кілька хворих, так само, як і Іван, і чи ви могли би і на них подивитися.

— Та певно, що на них подивлюся. Де вони розміщені, у котрій палаті?

— У цій же половині, пане лікарю, — відповідаю постаршому лікарю-полякові. І він пішов услід за мною та голярем оглянув усіх німецьких закарпатців і молдаванів. Під кінець лікар сказав, що постаріється у таборового начальства, щоб усі хворі закарпатці дісталися до обласної табової лікувальниці вже завтра ранком. Але чому лікар не дасть туди хворих молдаванів, про те я передумував увесь вечір. Може, лікар старається тільки про

закарпатців, передусім Івана, котрого він добре знав. А знайомство і приятельство тут уюди набагато більше варте, ніж навіть золото.

Але це не було причиною того, що наших закарпатців уже також брали до лічниці, і я те довідався аж за кілька днів опісля. Але і всіх наших хворих хлопців важко було туди направити, бо лічниця була мала, а німечних доходяг дуже багато.

Подумалося, яке ми маємо щастя, що потрапили у цей табір і одразу ж вийшли на справжнього лікаря, та ще й добре знайомого. А то по таборах здебільшого тільки санітари і лише у великих лагпунктах — фельдшери. Але лікарів з медичною освітою по таборах я ще не бачив і про таке ще й не чув.

І тільки що лікар у супроводі голяра відійшов, до нас приходять порошоківський Василь. Він дуже похудів і мовби постарів на десять років за той час, відколи ми розійшлися із збірною табору у Сколім. Але хоча він був виснажений важкою працею, не втримався, щоб нас чим скоріш не відвідав.

І яка ж це радість, а водночас і сум із зустрічі у цьому жалюгідному середовищі. І я зразу по привітанні питаюся, куди їх тоді відвезли із Старобіля, коли вони приїхали сюди, та хто ще із наших знайомих є тут.

— У десятій палаті разом зі мною є волівський парторг із своїм сином, а більше знайомих я тут не бачив. А ми із Старобіля приїхали транспортом до якогось міста, де від нас відчепили половину вагонів, а нам у тому місті — навколо було багато нафтових вишок — уранці дали постачання і відвезли далі аж до Воркути. А як ви, Андрію, жили і де перебували досі? — спитав.

І я розповідаю порошоківцеві про нафтопромисл, про табір над річкою, та й що польський лікар обіцяв післати Івана та ще кількох підупалих німечних до лічниці. Порошківець, вислухавши мене, згодом каже:

— Минулої зими та навесні тут наших закарпатців, як всіх інших, дуже багато повмирало. Нікого з них при занедужанні не відсилали до лічниці, бо вона досі була тільки для протекційних в'язнів — для комендантів, завідуючих кухнями, лазнями, хліборізками, культурними домами та й подібних. А зараз поляків і наших уже беруть до лічниці, а чому, не знаю. Волівський парторг уже ледве ногами волочить. І все ще ходить на працю.

Знаєш, Андрію, минула зима та й весна була не тільки в цьому таборі, але й у всіх навколишніх таборах для в'язнів дуже скрутною, а для багатьох і фатальною. Німці здорово поцюпали своїх недавніх союзників-москалів, відібравши у них найурожайніші землі Советського Союзу — Україну, Кубань і південно-західну Московію. До того ж це була не найсуворіша зима, яку тут, за полярним колом, тутешні в'язні пам'ятають. То й не диво, що половина чи, може, ще більше в'язнів не витримала.

Але я вчора довідався від наших з тридцятого лагпункту, які також ходять з нами на будівництво заводу, ніби там навіть уже зорганізували окремі бригади доходяг. І вони за виконання половини, а слабші і третини норми, як те встановлює фельдшер, діставатимуть повний пайок харчів. У Советському Союзі не тільки грубо ставляться до трударів, але ще й вичавлюють з доходяг й оту останню краплину сили, як із парторга.

— А парторг був тут у лікаря і просив помочі? — питаюся порошоківця.

— Ти, Андрію, парторга не знаєш. Він скоріше умре, ніж мав би когось з таборового начальства, чи й таборових придурків, допрошуватися. І я думаю, що він отак довго не витримає. Парторг, мабуть, оцим стражданням хоче перед власним сумлінням відкупити колишні свої гріхи, які вдіяв нашим верховинцям, наводячи і наговорюючи нашому народові про гаразди в Советському Союзі, а зараз і сам бачить, що те було обдурюванням людей, злобною пропагандою.

Зі слів порошоківця я збагнув, що не тільки він сам уже від першого дня у підвалі у Сянках прозрів і витверезів із советського більшовизму, але й що вже і сам парторг зовсім утратив віру і надію у краще, ілюзії у цей советський псевдоконуністичний рай. Тут насправді біда і велика скрута, коли вже навіть і відданий комуністичний пропагандист і діяч зненавидів оцей советський устрій, а передусім москалів, поневолювачів інших народів і необмежених володарів цієї держави, цього пекла на Землі.

* * *

Ще того ж вечора я пішов навідати волівського парторга, і ми аж до вечірнього дзвінка розмовляли про всяке. Парторг і порошоківський Василь усім дуже цікавилися, то й мені прийшлося багато розповідати. І коли ми торкнулися у розмові парторгової діяльності на Закарпатті, я таки не втримався, щоб його відверто не спитати:

— Скажіть мені, будь ласка, як то, що ви були у 1933 році на курсах партійних організаторів у Києві і не бачили, яке у Советському Союзі життя? — Парторг і далі дивився у стелю горішнього ліжка, і довго щось собі передумував, перед тим, як мені на те відпові:

— А ти, хлопче, думаєш, що коли б я про те знав, то я йшов би сюди та ще й інших наших бідняг затягував у цю халепу?

— Та ні, я так не думаю, але скажіть мені, як це стало можливим, що москалі перед вами, курсантами із чужини, те зуміли затаїти і скрити.

— Тоді, у Києві, на курсах партійних організаторів, нас було тридцять. І то не тільки із Закарпаття включно з Пряшівщиною, але і з Галичини, Буковини, Волині, Полісся і з південної Бесарабії, — просто всіх тих, що говорили яким-будь діалектом української мови. Курс для угорських підпільних діячів проходив місяць перед нашим, а за нашим курсом до Києва прийшли курсанти із Словаччини, Чехії та Моравії.

Ми мешкали всі разом у окремому інтернаті та у тому самому будинкові, де проходили курси. Нам суворо забороняли з кимось іншим спілкуватися, щоб ніхто не довідався, що ми на політичних курсах для чужинців.

Із Закарпаття через Галичину, поневолену Польщею, ми, у супроводі галицьких комуністів, скрито дісталися на советські кордони, а від советських кордонів, уже за річкою Збручем, нас відвезли вночі поїздом до Києва і там розмістили у тому інтернаті.

А те саме було і коли поверталися назад, уночі нас відвезли на станцію, посадили в окремі купе і відвезли з Києва у супроводі двох наших постійних провідників під час курсів аж на кордони з Польщею, а інші через кордони нас тайком перевели до Польщі.

Щоправда, під час курсів два рази нас водили по Києву, щоб удень побачити місто, навіть завели і до театру та до музеїв. І все. Ми були дисципліновані, і ніхто з нас ніколи не порушив правила для іноземних курсантів. Це для нас було просто законом.

І аж у Старобилі я довідався від в'язнів-українців з-над Дніпра, Дінця та й Бугу, що творилося у 1932 і 33 роках по селах України, скільки мільйонів нашого селянського люду повмирало унаслідок штучно зорганізованого Москвою голоду.

У будинку, де проходили політичні курси, було і кіно, і москалі, між іншим, одного разу нам показували, який страшний голод та й безробіття тоді було десь у Франції, Бельгії чи то в Америці. І тому я не вірив нашим закарпатцям, котрі повернулися із заробітків із Західної Європи й Америки, що там усе ж таки було набагато ліпше, ніж на Закарпатті під час капіталістичної Чехословаччини.

Зараз же бесіду парторга перебив порошоківський Василь:

— Таж я був у тридцятих роках на заробітках у Франції, а короткий час і в Бельгії, і знаю, що там у ті часи не було ніякого голоду. А безробіття? Там хто хотів працювати, той собі знайшов якусь працю. Навіть для нас, чужинців, знайшлася праця, і ми стільки заробляли, що й гроші могли посилати додому своїм сім'ям. Якраз і тому я втратив віру вже з перших вражень у Советському Союзі. Але ти розповідай Андрієві, як вас там москалі годували!

— Нас, курсантів, знаменито харчували. Для нас було всього доволі, і то першорядні страви, які лише ми собі забажули. І як я на те зараз дивлюся, то люди, котрі те все випродукували, ті люди по селах України голодом помирали. І мене дратує, що я сліпо підчинявся їхній партійній дисципліні. Але це не була ніяка комуністична партія, так москалі тільки замаскували свій великоросійський імперіалізм та й московський шовінізм під плащем світового наукового марксизму-ленінізму та й советизму, щоб таким чином поплутати й обманути світову громадську думку.

А порошоківець ще доповнює:

— А тим москалі є найбільшими ворогами робітничого руху, і те їм без кінця та й без краю не затаїти перед трударями світу.

— Та і я вже тепер так не бачу, Василю, бо, певно, москалі про голод нафільмували десь на Україні, а після те показували нам, курсантам, мовби те було десь інде, — парторг, важко віддихуючи, перестав говорити, видно, що те його фізично і душевно мучить.

Неминуче треба швидше закінчити цю розмову, аби не шкодити бідоласі на краю фізичних сил. То й підбираю оптимістичні слова:

— Та ви про те зараз уже не думайте, тим уже нічого не направиться, а, навпаки, те вам шкодить. Наразі головне для нас не втрачати надію, а вірити, що все ж таки з ласки і милості Божої і це горе якимось витримаємо. Може, невдовзі буде нам, закарпатцям, трохи ліпше, коли вже і наших беруть лікуватися до лікарні.

— А може, Андрію, прийдешня зима буде для нас ще гірша, як минува, а для многих і трагічна.

— На гірше, Василю, радше й не думати. — А далі я вже мовчу, хоч і передумаю своє, але те вголос не висловлюю, нащо ж би то стару і немічну людину тим заспокоювати.

Але порошоківський Василь і далі висловлює свої думки:

— Та чи вже може бути на світі щось гірше, ніж коли людей гонять на працю і з праці у великій череді, мов худобину? І всі ті тисячі в'язнів за кусник хліба мусять важко працювати цілими днями на будівництві фундаментів під якийсь завод, як то пишуть на транспарантах кличі: “Завод, який буде гордістю п'ятилітки”. Москалі і цим заводом будуть пишатися і хвалитися і за кордоном так, як хваляться з “Біломорканалом”, який в'язні побудували своїм потом, сльозами і кров'ю, і так, як на кістках поневолених народів побудований за часів царя-деспота Петра Петроград.

— А чим ви там, на будівництві того великого заводу зайняті? — питаюся порошоківця.

— Я працюю у теслярській бригаді, де не аж така біда. Але хто попадеться до бригад на викопування фундаментів, тим дуже важко. В'язні кажуть, що пізно весною, та ще й початком літа, на одному метрі глибини подекуди земля ще промерзла. А глибше вода, яку одні дерев'яними відрами вичерпують, а інші у воді та болоті копають фундаменти.

Порошоківець далі детально розповідав, як там справи, і я до своєї палати повернувся аж під вечірній передзвінок у рейку.

Хоча сьогодні ми пройшли менше кілометрів, ніж попередні дні, все ж таки я був дуже перевтомлений і, прилігши, я невдовзі заснув, не передумуючи, як те у мене було у звичці, про сьогоднішні події...

* * *

І ось, у вересні рознеслася вістка, нібито всіх поляків будуть амністувати, їх випустять на волю. І дійсно, за два дні поляків викликали в комендатуру, а потім відвезли кудись. Куди, того ніхто не знав.

Я вдруге втратив своїх приятелів — молодого голяря, свого справді людяного бригадира та таборового лікаря. Замість нього у таборі буде тільки санітар, якийсь москаль.

При прощанні лікар сказав дуже радісну вістку, нібито йдуть переговори між советськими урядами і закордонною екзильною владою Чехословаччини, що наразі перебуває у Лондоні, щоб москалі звільнили з ув'язнення і нас, закарпатців, як колишніх чехословацьких громадян. Те саме, навідавши нас вчором, і Юрко чув у комендатурі. Ніби з радіовисильні з Москви голосили, що приготується поновлення договору між Советським Союзом і Чехословаччиною. Тоді і нас, як колишніх чехословацьких громадян, випустять з каральних таборів на волю.

О, Господи, поможи нам вирватися із цього пекла на Землі, поки ми ще живі!

* * *

Кінцем вересня я цілий тиждень виконував обов'язки чергового палати. Тож зараз, по відході людей на роботу, переглянув усі ліжка у нашій палаті, чи хтось з в'язнів не хворий,

як ось парторг, або чи хтось уже й не помер з отих слабших доходяг. Дивлюся, а парторг уже не може й встати. Та як же ж такий слабий і виснажений міг би вийти на працю? Довго не передумуючи, що духу біжу до таборової санчастини.

А там множество люду товпиться у черзі, щоб санітар ще на них подивився і звільнив їх з праці. То і я мушу чекати, а то подекотрі хулігани, хоч і дуже слабенькі, видовбали би тобі пальцями очі. Але мене запримітив санітар, котрий, властиво, завдячує польському лікареві, що є тепер завідуючим санчастиною табору. І оскільки лікар був до мене ласкавий, то, мабуть, попросив санітара, щоб мене тут доглянув, коли йому передавав санчастину з табору на волю.

І санітар негайно йде зі мною у нашу палату і я дорогою йому кажу все про парторга. Коли москаль почув, що тут ідеться про колишнього парторга, то він навіть прискорив ходу. Це вже було по третім дзвінкові, і коменданти вже зачали нишпорити по палатах, чи хтось не скрився.

Тільки що ми вбігли до барака, і вже чуємо, як у нашій палаті кричить розлючений комендант. Підбігаю до ліжка і бачу: комендант якраз стягує з лежанки за ноги парторга. І тільки-но комендант парторга сильно потягнув, той упав з ліжка і безсилно ударився головою об підлогу. З його відкритого рота і носа потекла свіжа кров, та ще й витрішив свої старечі очі, мовби пильніше хотів подивитися цьому москальському нахабі у вічі.

Комендант, бачачи, що тут щось не так, як він думав і перед хвилиною кричав про ледарів, зразу ж пустив парторгову ногу, й уже перестав кричати. За мною прибіг санітар, і, похитавши головою, сказав комендантові, що допомоги вже нема. Та я не втримався, і вголос закричав:

— Люди добрі, парторга вбили! — Тоді комендант підійшов ближче до мене, бере мене своєю дужою рукою за куфайку прямо під шиєю, і грізно каже:

— Мовчи, гаде! А то я і тебе вб'ю, зрозуміло це тобі? Певно, комендант побоявся, чуючи від мене, що це колишній партійний організатор. І що я мав зараз робити? Ні його сина Степана, ні порошківця наразі тут нема. Порошківець, напевно, помстив би за парторга, а може, й вбив би коменданта ножем, я у тім переконаний.

Та комендант уже на мене не кричав, навіть випустив з руки мою куфайку. Він майже впізнав мене, що я з його помічником Юрком приятелюю. Він схитрив, бо опісля наказав Юркові, щоб мене попередив, аби я таких дурниць більше ніколи не говорив.

Ну, і чим я поможу парторгові або його синові чи й порошківцеві? То й змиваю кров з обличчя мертвого і з підлоги, щоб ніхто не довідався правди. Хоча у нашій палаті десятки німців було звільнено санітаром, вони на те не звертали увагу. Це їх не торкалося, а подібних пригод тут щодня було декілька.

Змиваючи червону кров чесного трударя з його обличчя і з підлоги, я наразі так собі подумав, що все ж таки колись про це не змовчу. А може, цей комендант по суті не такий злий, але його цьому навчили обставини, що є витвором суспільного ладу москалів у їхній державі...

* * *

Як реконвалесцент, я перебув у цій палаті аж до грудня 1942 року. Тих грудневих зимових днів мені повік не забути. З радіо Москви передавали по таборових гучномовцях, що ніби всім невійськовим чехословацького підданства дають змогу вступити й поповнити чеські легіони під командуванням підполковника Свободи. Це значить, що нас, закарпатців, випустять на так очікувану волю.

Та наразі мені ніяк не йде на розум, чому так пізно амністуватимуть нас москалі. Таж уже під час Чехословаччини був укладений договір про співпрацю між Чехословаччиною і Советським Союзом, а в червні 1941-го року чехословацька екзильова влада, з тимчасовим осідком у Лондоні, уклала дальшу угоду про співпрацю і дружбу із Советським Союзом у цій Другій світовій війні.

А з Польщею москалі тільки що уклали вперше договір, і вже перед нами всі поляки були звільнені з концтаборів на волю. За той час багато наших закарпатців помирало тут, по таборах. Аж ось, зараз, мовби з ласки та з милості, москалі і закарпатцям дають можливість “добровільно” вступити в лави чеських легіонів у Советському Союзі. При чім велика більшість наших наразі не є спосібна до війська, бо це доходяги на самому краю своїх фізичних сил. Тут щось не те зі сторони москалів, а може, що й чехів, хто його знає. Те наразі я не можу цього уточнити, може, у майбутньому прийде час і нагода, коли я і про те довідаюся з достовірних джерел. І все ж, хоч і пізно, про нас здогадалися, це для нас, живих, усе ж таки ліпше, ніж ніколи.

* * *

За три дні після повідомлення по радіо нас по одному визивали в управу табору і там давали підписувати “Заяву”, тобто прохання, що ми, в’язні Советського Союзу, громадяни чехословацького підданства, просимо уряди Советського Союзу відпустити нам недокінчений строк ув’язнення, призначений судом.

І чого ж би то не підписати? І ми те підписували. Але один закарпатець із нашого табору не був викликаний на підпис, бо він на допитах голосився до угорського підданства. І то не тільки він один, але, як я собі пригадую, у збірному таборі в Сколім більш десяти наших верховинців голосилися до угорського підданства. І, бач, що значить у долі людини одне єдине слово.

На відправку насамперед вибирали здоровіших і здібних до військової служби, і посилали їх на південь до містечка Бузулука під Уралом. Із нас в першу чергу пішли білявий Іван і санітар, походженням від Хуста. Вони обидва уже були зовсім здатні до військової служби, так у лічниці на праці санітарів поправилися. Мені прийшлося чекати ще два чи три тижні на транспорт.

А морози тут, у Заполяр’ї, такі страхітливі, що коли на хвилину вийдеш на двір, на обов’язковий для реконвалесцентів пообідний прохід, і надихнешся трохи глибше свіжим повітрям, то у грудях аж заколе. І вже всі здатні до служби від’їхали, зісталось у цьому таборі біля вісімсот закарпатців — слабких доходяг. Але багато їх було по всіх каральних таборах довкруг міста Воркути, бо щодня на наш лагпункт приїжджали доходяги із сусідніх та віддалених лагпунктів.

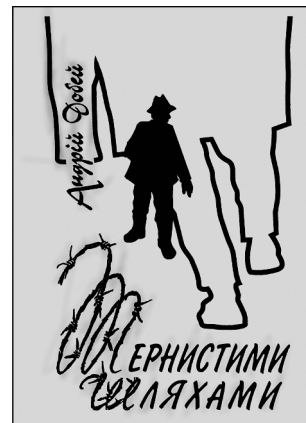
* * *

Нарешті, і нас, може, з половину усіх доходяг, хто був лише трішечки сильніший, післали до транспорту. Усіх нібито і не можуть транспортувати, бо, як кажуть, тривале транспортування не витримали б.

Нас, вибраних на відправку і одягнутих у зовсім нову білизну, вбрання і взуття, виправили на найближчу залізничну станцію. Скільки нас було, точно не знаю, та було нас біля чотириста в’язнів, тобто вже вільних громадян Чехословацької республіки.

Як і попередня група, ми прощалися не тільки із закарпатцями, які ще тут залишалися, поки трішечки не виздоровіють, але й з усіма іншими, передусім ми подякували начальникові лічниці, докторові Золотову. І кожний з нас у цей момент ще більше усвідомлював заслуги цієї справді золотої людини, що ми таки ще живемо і що частково одужали.

На станцію ми йшли під конвоєм одного стрільця НКВС, озброєного тільки важким бубновим револьвером. А в кожній старшинській сумці, яка висіла йому через плече й під ремінь пояса на лівому боці, мав усі наші документи. І тут же, на майданчикові табору перед управою, перед відходом замість отого проклятого повідомлення “В’язні увага!”, він

нам пояснив, щоб ми його трималися і від гурту не відходили чи й не відставали, а то могли б у сніговії і пропасти назавжди.

Наша група вирушила у похід на станцію. Кожний з нас мав із собою на сьогодні хліб, кусничок цукру і два оселедці, то думаю, що станція близько не буде. Ми пройшли біля одного табору, минаємо і другий, а станції ще нема. Дорогою за другим табором бачимо якийсь будинок. Але це не була станція, а цегельня.

Стрілець, видячи, що дехто вже ледве волочить ногами і відстає, рішив у цегельні відпочити. У цегельні були сухі дрова, то й групи розіклали собі вогонь усередині цегельні, аби хоч трішки зігрітися. Дехто навіть приліг на холодну землю і задрімав. Та стрілець, як видно, був у таких справах знавець, бо велів нам піднятися і йти помалу далі. Він казав, що ми не мусимо спішити, але поволі рухатися, безумовно, треба. І ми, вийшовши з цегельні, пішли повільною ходою далі, бо стрільцеві застережні слова мобілізували останні наші сили, щоб дійти до станції.

І знов дорогою, визначеною по обох сторонах стовпами, ми минули один табір, і аж біля наступного табору ми зупинилися. Стрілець зайшов на управу табору щось полагодити, а ми біля воріт чекали, проходжуючись або й на одному місці тупцюючи і ворущачи руками, щоб не замерзнути в оцій тріскучій зимі.

Нарешті, нас впустили у табір і приділили нам окрему палату, де нас розмістили на нічліг. І хоч було мало місця, на ліжку для двох спали троє чи й четверо, зате тут було тепло. Певно, це для нас вже задалегідь підготували, а передусім тут було чисто і без паразитів.

Замість кип'ятку, дали нам досить густий борщ, і той борщ з хлібом, який нам дали в лікарні в дорогу на сьогодні, нам смакував, бо ми були голодні по такій виснажливій для нас дорозі. А до того ми ще мали по два оселедці, то й пообідали і повечеряли водночас прямо знаменито.

Коли нас пускали всередину, я встиг мигцем оглянути цей досить великий табір. Хоч довкруги табору був частокіл, а на вежах та на управі вартували стрільці НКВС, все ж таки життя для тутешніх в'язнів тут було набагато вільніше, ніж навіть на лагпункті біля нафто-промислу. Усередині табору були великі конюшні, з котрих якраз виводили кількох коней. А це були коні неабиякі. Я бачив у нас, у Тур'я Реметах, гарних племінних коней, де було державне племінне підприємство коней породи Липицанів на все наше Закарпаття під час Австро-Угорщини і під час Чехословаччини. Я бачив і коней поляків, котрі перед німцями та й москалями втікали через Ужоцький перехід і Закарпаття до Угорщини, але коні в цьому таборі були просто краса та й годі. І звідки ж вони тут узялися? Може, перед фронтом їх сюди відвели, а звичайних таборових коней звідси розкинули по всіх довколишніх таборах на працю чи й післали на фронт.

* * *

Ранком нас вивели з табору, і невдовзі ми вже дійшли до станції. А тут уже були для нас приготовлені і вагони, такі ж самі, якими нас і сюди, на Північ, привезли. Та тепер у вагонах вже топили, і в кожному було вугілля в мішках.

І знов по всіх вагонах вибиралися бригадири. З табору привезли нам на двох санях харчі у дорогу і поклали у вагон, у якому був стрілець НКВС та й декілька вибраних сильніших хлопців. Харчів ніби привезли на дев'ятнадцять днів подорожі, то ж хто його знає, куди аж нас відвезуть.

І наш транспорт із шести вагонів ще того ж вечора вирушив із цієї станції десь далеко на Півночі, де у сотнях каральних таборів ми бачили і самі пережили та й перетерпіли стільки біди, страждання і горя, де ми назавжди залишаємо безліч закатованих наших товаришів...

Уривки з кн.: Добей. А. Закарпатці: У трьох томах. — Т. І. Тернистими шляхами. — Ужгород, 2002. — С. 254—262, 270—272, 282—285.

2002 р. — Уривки із книги спогадів П. Ф. Кампова “Рідна земле, мій притулку і плахо”
про перебування в таборах ГУЛАГУ

НА МОРДОВУ І В МОРДВІ

За день до вивезення в концтабір мене перевели у загальну пересильну Ужгородську тюрму. Із КГБ сюди, певно, потелефонували: “Кампова хорошо обработайте!” Так воно і сталося. Мене жбурнули (адже я дисидент, ворог партії) на стілець, обстригли, як вівцю, вчинили обшук, чорний, як негр, невисокий здоровило рвонув мене за сорочку, висипав туди із мого “сидора” ковбасу, сало, цукор (які мені видали на етапування), і все це ручищами, як у ведмедя, розтер — змолв у кашу.

— Вот тебе вінегрет на память аба мне! — і зареготав, як бронтозавр. — Штобы не абажрался в дароге.

Білоцерковець, видно, очікував, що я буду протестувати, скаржитимусь, скиглитиму. Та я не розпустив нюні і не доставив карателю задоволення.

Наступного дня мене вже трясло у “столипінському” вагоні — прямував у Львівську пересильну тюрму. У тій тюрмі на колесах везли туди, “де Макар телят не пас”, десь біля сотні в’язнів. І всі — закарпатці. Пізніше я довідався, що в 70-і роки із Закарпаття майже щомісяця виїжджав на Схід поїзд з вагонами зеків. Як би позаздрили більшовикам представники татаро-монгольської орди — такі “стада” мучеників їм і не снилися.

... До самого Харкова мені не давали їсти, і якби не Іван Губка зі Львова, тернопільчанин Бережан і єврей Зальмансон із Ленінграда, я охляв би зовсім, бо й останні дні в Ужгороді пайок був мізерний.

Не буду оповідати про пекельну дорогу у мордовське пекло під дулами автоматів, знущання конвоїрів...

Зубополянський район Мордовської АРСР. Концтабір № 17. Тут сиділи зеки, які отримали 15 років каторги. Українці, вихідці з Прибалтики, Кавказу, євреї, росіяни. Чи не найяскравіший прояв у дії пролетарського інтернаціоналізму. Адже подібні інтернаціональні катівні і ув’язити собі не можна в демократичній національній країні, де корінна нація є господарем рідної землі. Радянська багатонаціональна імперія при цій думці являлась мені гігантською стоголовою гідрою на Вавілонській вежі, яка безперервно пожирає своїх різномовних рабів. У Мордовії все перебувало у віданні ГУЛАГу: залізниці, заводи, копальні, не кажучи вже про тюрми, штрафні ізолятори, бараки посиленого режиму... Під тюрми тут переобладнали церкви і монастирі. Будинки Господні стали катівнями Сатани! Кров’ю і залізом випалював комунізм із людських душ Всевишнього, аби вселити туди Диявола, російський комунізм слід би назвати дияволізмом.

Це більш вдале для такого ладу назвисько!

Ульянов-Ленін, освятивши криваву класову боротьбу, проголосив єдино вірною моралю комуністичну диктатуру пролетаріату, а всі інші моралі — християнську, мусульманську, іудейську, буддійську — опіумом народу. І почали валитися на землю церкви, монастирі, синагоги, а їх служителів (священиків, раввінів, мулл) валом згребли у тюрми і концтабори. Слово “комуніст” стало синонімом безбожника, яничара, песиголовця. Людей усіх націй і народів комуністи прагнули у котлах своєї ідеологічної машини зварити в одну націю — радянську, в одну релігію — комуністичну. Їх устами глаголив сам Люцифер.

... Щоб убити в моїм естві в'язня все людське: гідність, честь, жагу справедливості, — мене, як й інших доти, переодягли у старий, поношений одяг величезного розміру (між іншим, це робила жінка в карцері). У цій одежі я став схожим не на людину, а на опудало. Штани висіли на мені, як на тичці.

— Жіночко, — прошу “гардеробницю”, — ось тут лежать штани якраз по мені. Дозвольте переодягтися.

— Ти ще будеш пашекувати, мати твою... Ну так знай: поки я тут — чоботи будеш бачити, як свої вуха. Усю зиму будеш топати у черевиках.

Та й цього їм ще було замало. “За пререканіє” з адміністрацією мені “додали” десять діб карцеру. “Для адаптації”.

Так почалося моє знайомство з Мордовією — країною ГУЛАГ.

... Табір № 17 — типовий. Таких у Мордовії було вдосталь. Територія — десь 200х400 м. Обнесена шістьма рядами колючого дроту і двома рядами чотириметрової огорожі. Вишки з автоматниками. Високовольтна електролінія. Вся навколишня територія зорана, заборонована, наскрізь проглядається телекамерами. І миша не втече. Одна половина табору — виробнича зона. Тут шили рукавиці, фуфайки й іншу арештантську роботу.

Друга половина — житлова зона із двох бараків: довгих двоповерхових сараїв із двоюрисними дерев'яними нарами. Були й більші табори — із чотирьох-шести бараків. Матраці замінює дерев'яна тирса, солома. У кутку — залізна кальга-піч. Ні вона, ні тоненькі дір'яві ковдри, ні арештантське цураве лахміття не рятують від холоду. За вікнами мінус 25—30°C, а в бараці плюс 4—8... Посилки з одягом родичам надсилали заборонено.

Крім холоду, добиває голод. Вранці видають: хліб 600 г на день і цукор — 30 г на увесь день. Хочеш — діли на три порції, а можеш і нараз з'їсти. Відтак — зуби на полицю, на цілий день. Роками бранців годують прозорою баландою без м'яса. Іноді, дуже рідко, у баланді плавав шматочок картоплини. Меню роками не мінялося. “Так положено!” Рацион на одного в'язня — 1800 кал. Ті, хто працював на важких роботах, отримували дещо більший раціон — 2200 калорій.

В'язням концтабору заборонялося вживати яйця, ковбасу, фрукти, шоколад, какао. Ці продукти не дозволялося надсилати і в посилках.

В'язень мав право одержати посылку (5 кг на рік) лише після того, як відбув півстроку ув'язнення. Отже, засуджений на 25 років першу посылку міг одержати лише через дванадцять з половиною років. Багатьох мучеників ця, перша, посылка доганяла вже на тому світі. До того ж, адміністрація часто-густо позбавляла в'язня права на посылку навіть за те, що після важкої, виснажливої праці не привітався з начальством вставанням, чи за те, що в холодному бараці сидів у фуфайці.

Забігаючи наперед зауважу, що жорстокий режим концтабору став ще суворішим за часів “царювання” Ю. Андропова — колишнього фюрера КГБ. Не пом'якшав він, цей антилюдський режим, і в новітні часи капеесесівської перебудови. Ні в 1985, ні в 87, ні у 89-му роках в'язні не відчували полегшення. Горбачовська “весна” не зіграла їхні скелети, обтягнуті жовтою, худобною шкірою.

Ні Чебриков, ні Крючков (лідери КГБ за горбачовських часів) пальцем об палець не вдарили, аби хоч трохи полегшити становище “грішників” ГУЛАГівського пекла. Не відмінили навіть дикого, принизливого “ритуалу” харчування — на сніданок, обід, вечерю в'язнів водили строем. Змучені, виснажені, голодні брели, як отара овець.

Захворюваність у таборах неймовірна. В'язні страждали від дистрофії, дизентерії, пневмонії, туберкульозу. Радянські табори, як і німецький Освенцім-Аусшвіц, спеціально розташовані у заболоченій місцевості із шкідливим для здоров'я кліматом.

Начальником табору № 17 був підполковник Гаркушов — товстун-бугай, бездушний, жорстокий садист. До речі, кар'єру карателя почав з простого тюремного наглядача — чудовий приклад, як “по-батьківськи” КПРС виховувала кадри за їх “діловими” якостями. В'язні всіляко уникали зустрічей з ним, бо вони рідко закінчувалися добром.

... Мій крайнин Йосип Тереля, доведений до відчаю його знущанням, зважився на втечу.

Неймовірно? Але так було. Хлопці перерізали металеве пруття і він у зливу проповз потічком під дротом. Не врятували його ні дощ, ні глибока ніч. Нещасного по-звірячому мордували, та Гаркушову цього було мало. Він упік Терелю на три роки до Володимирки — ця тюрма була пеклом у пеклі.

Мені приємно зауважити, що природа щедро обдарувала Йосипа Терелю талантом митця. Він писав прекрасні вірші. Малював. Залишив чимало політичних малюнків, в тім числі і з “буднів” комуністичних катівень — тут він не був персоною нон-грата.

Якось Гаркушов причепився до мене.

— Ну, как, нравіцца універсітетской інтелігенцыі мордовскій санаторій? Ешьшьо і о ньом кнігу напишеш?

Я мовчу. Він знову запитує. Я знову мовчу, і так втретє, вчетвертє. (Такий метод оборони я застосовував у таборах роками. Тюремників це злило, бісило, але водночас чомусь і насторожувало).

— За такоє хамства тебе, бандеравского пісателя, лішаю на три года права на посылку.

Тоді я написав Генеральному прокурору СРСР заяву, що відмовляюся від посилок на увесь період ув’язнення. Бідна мама написала маршалу Брежнєву прохання, та ніякої відповіді не одержала.

У таборі № 17 я вивертав рукавиці із льону. Норма велика — 100 пар рукавиць на день. Вивернути, зав’язати, обрізати нитки і скласти. Норми не виконаєш — карцер. Уже під обід не чути ні рук, ні ніг. Руки пече, спина не розгинається.

Який чудовий винахід феодального соціалізму! Мільйони рабів-зеків добувають залізо, вугілля, нафту, газ, прокладають залізниці, виготовляють тисячі деталей.

І все це безплатно. Мільярди карбованців, наче з неба, сиплються у гігантську бездонну жєбню КПРС...

БАРАШОВСЬКИЙ КОНЦТАБІР № 3

Тут я “квартирував” від жовтня 1971-го до липня 1972-го. Табір як табір. Не кращий за інші для політичних. Хіба, що начальник, підполковник Бойков був дещо “ліберальніший” за Гаркушова із 17-го. Низенький, з довгим, як у попа, волоссям, із широким довжелезним носом, що закривав половину обличчя. Не любив (на нашу превелику радість) заходити у бараки, не прагнув зайвий раз зустрітися із в’язнем. При першій же нагоді охоче відлучався з табору. Може, його мучила совість, може, боявся, майбутньої розплати. То для нас залишалося таємницею.

Якось наодинці зі мною в пориві відвертості сказав:

— Настанє час, і історія все розставить на свої місця. І такі, як ви, будете стрілочниками-машиністами локомотиву історії. Якщо ви комусь донесете на мене — вам не повірять: свідків нема.

У таборі ми виготовляли деталі для шарикопідшипників та рулі для “Чайки”. Працювали у дві зміни. З ранку до пізньої ночі.

Метрів за чотириста від табору був розташований спецвинтар — кладовище виключно для в’язнів. Хоронили тут гірше, ніж тварин. П’яний наглядч, як тільки вивозив труп за ворота табору, знімав покришку з дерев’яного ящика і залізним ломом трошив голову група (щоб випадково не воскрес).

На кладовищі конюх вивертав труп прямо із ящика в яму і повертав коней за другим трупом, а відтак і за третім. Вся “совецкая родіна” від Кенігсберга до Камчатки вкрита такими спецвинтарами, на яких мільйони змордованих сплять вічним сном.

Тут, у Барашові, похований старий Бережник із села Дубового, що на Тячівщині. Він із десятима іншими сельчанами вбив ненависного їм голову колгоспу Мадара. Будучи там у свій час директором школи, я влаштував сиріт Мадара у патронат, виклопотав для них щомісячну грошову допомогу. Десять років допомагав я і дітям заарештованих убивць, які скоїли християнський гріх, убивши людину. І не були щасливі ні діти Мадара, ні діти його вбивць.

Неподалік від табору № 3 знаходилася жіноча зона, де багато років мучилися Катерина Зарицька — донька відомого професора-математика Варшавського, Львівського, Ужгородського університетів — він навчав і мене. Пані Катерина стріляла у ворога українського народу міністра Польщі Перацького, а потім залучала жіноцтво Галичини у лави ОУН для боротьби за самостійну соборну Україну. У таборі № 17 помер від поневірян чоловік Зарицької Михайло Сорока. Його привезли у лікарню для експертизи. Я був свідком його похорону. Покійного Михайла відділяли від дружини 150 метрів. Їх син Богдан пооббивав десятки порогів табірної начальства, та брежнєвські кати не дозволяли ні Катерині Зарицькій попроситися із мертвим чоловіком, ні Богдану поховати батька на його батьківщині, у Львові.

Михайло Сорока відсидів 25 років, а потім дістав ще “добавку”, теж 25 років. За створення у таборах груп допомоги і порятунку політв’язнів.

А за що так жорстоко покарала радянська недоля моїх крайн-закарпатців? Били-карали їх австрійські, мадярські, чеські жандарми, а тепер російські пришельці вивозять за Карпати у тюрми і концтабори. По якому праву? Як сміють чужинці позбавляти нас домівки, рідних гір і долин?

У Барашовському таборі я подружився із учителем з Ясіня на Рахівщині Іваном Мироним. Від нього довідався, що на одному із таємних засідань ЦК Суслов заявив: “Зделаем Літву без літовцев, но антисоветчину іскоренім”. Знав Іван Мирон досконало німецьку мову, читав видані у Берліні книги.

Івана у 1950 році заарештував особисто начальник обласного НКВД Степан Бойко. Вимагав сказати, де Іван ховає підпільну антирадянську бібліотеку. А такої не було. Іван відмовлявся, кажучи, що такої нема. Тоді Бойко поклав І. Мирона “на конвеєр”. Допити тривали цілодобово. Одну... другу... третю... четверту добу. Слідчі-кати змінювали один одного, а жертва — одна і та ж. День і ніч з обличчя в’язня ллється піт, бо ж під самим носом — електролампа на 400 Вт. Муки пекельні. Важив Іван Мирон після знущань десь сорок кілограмів. І, щоб поспати хоч пару годин, він назвав рахівську адресу неіснуючої бібліотеки. Копали, копали енкаведисти гору під лісом і нічого не знайшли. Іванові Мирону за “ізмену родіне” припаяли 25 років ув’язнення. “Курортвав” на Тайшеті, на Колимі, тепер тут. Працював кочегаром.

— Якщо доживу до самостійної України, — ділився зі мною своїми мріями Іван, — розроблю такий проект кочегарні, що праця кочегара буде найлегшою і найпрестижнішою в країні.

До нашої розмови приєднався батько восьми дітей, теж із Ясіня, Михайло Жураківський, із фуфайкою в руках був поруч:

— Хто дозволив комуністам мордувати у Мордовії Карпатську Україну? Що ми загубили тут, за тисячі кілометрів від рідної землі? За що мене засудили на 25 років каторги?

Іван Мирон навчав у концтаборі лісоруба, бокораша Михайла Жураківського читати й писати. Сам кардинал Сліпий, який сидів разом з Михайлом, дарував лісорубові книги.

У неволі Жураківський важко занедужав на гертику (туберкульоз). Із горла полилася кров. Це бачили кагебістські карателі... І далі гнали вмираючого на каторжні роботи. За 25 років цих робіт йому виплатили... аж 500 крб. У концтабірному цуравому дранті привезли його до доньки Насті. Не пощастило лісорубові-каторжанину пожити на волі — розірвалися кавернозні легені... Помер мученик ХХ століття із прокльонами в адресу комуністів на вулках.

Чим ще істотно відрізнялися сталінські концтабори від гітлерівських? В останніх в’язні масово вдавалися до саботажу — псували верстати, деталі; сталінські ж зеки вмирили від голоду, холоду, хвороб, виснажливої непосильної праці, але трудилися старанно, з усіх сил. Раби... Зверху до низу — усі раби.

Радянська тоталітарна система випродукувала найгіршу різновидність раба — гомо советікус.

... Левко Лук’яненко виходив на роботу і в неділю, і в дні релігійних свят. Навіщо? Що він хотів цим довести? Хіба що важку долю дисидента-правозахисника. Левко Лук’яненко

шукав і знаходив поштарів, які передавали меморандуми, листи, вісті з комуністичного пекла.

Працювали, не покладаючи рук, і перемотчик електромоторів Микола Шаригін-Бодуляк, і латиш Астра, і я... Не було тоді можливостей стати нам на шлях переоцінки цінностей. Довгі роки неволі стомлювали.

Коли, вже на волі, я подорожував по Франції, Німеччині, Канаді, США, мене часто запитували: “Як ви — 280-мільйонний народ — дозволили закувати себе в кайдани?... Що я міг відповісти людям, які народилися і виховалися в умовах “буржуазної” демократії? Хіба людям вільного світу зрозуміти чи хоча б уявити собі психологію “самого передового в міре савецкого человека”?

Бачили б ви, як знущаються карателі над підлітками! Б'ють по-звірячому, примушують і в'язнів-“битовиків” катувати дітей. Навіщо? Щоб вбити у людині все людське, зробити із людей тварин, звірів. Вживав у побутових таборах той, хто бив інших, кого боялися. Не будеш бити ти, будуть бити тебе. Така отруйна атмосфера породжувала боягузів, підлабузників, стукачів, зрадників. Власне, такою була і вся держава “от Москвы до самых до окраїн, с южных гор до северных морей”...

ШЛЯХ “ПО МАСЛУ”

Таку назву мала дика тортура тюремників за часів брежневського царювання. Ні, ні, за Брежнева в'язнів не кували ні електрикою, ні цвяхами, ні голками під нігті. У ходу були карцери, БУРи, “конвеєри”, голодомори і цей “шлях по маслу”. Що ж це за катівський новотвір?

А зовсім простий винахід. В'язня валять на землю і волочать триста-чотириста метрів, взявши його за наручники. Сталь упивається в тіло, руки витягуються з плечей, порушується кровообіг. Після такої “дороги” тижнів зо п'ять нестерпно болять руки. Вони напухають так, що не можна засунути їх у рукави піджака чи фуфайки.

Не знаю, хто автор цього “винаходу” — Брежнев, Суслов чи сам Андропов, скажу лише одне: цей “передовий” чи “новаторський” спосіб катування застосовувався і пізніше, в перебудовну епоху...

І ХРИСТОС ЗАПЛАКАВ БИ

Так. Заплакав би, якби побачив, яких мук зазнають політв'язні брежневсько-суслівського ГУЛАГу.

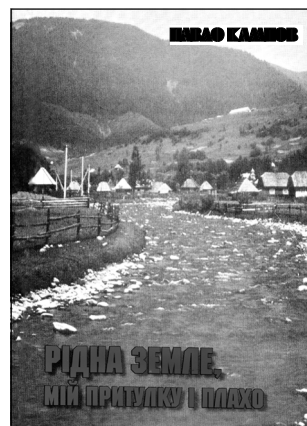
Найжахливіше було в тому, що людей тероризували завжди і всюди. Над в'язнем, як дамклів меч, постійно висіла загроза покарання. Він тільки не знав, коли і звідки вона несподівано звалиться.

Знесилений сів на ліжко — кара. Не встав перед начальством — кара. Тремтячи від холоду, одягнув фуфайку в бараці — кара. Пройшов по табору з відірваною гомбицею-гудзиком — кара. Не виконав норми — кара. За спробу втечі, відмову від роботи, страйки, листівки — кара найжорстокіша.

А на кару кагебісти не тільки щедрі-мудрі, але й винахідливі. Це і карцер, і позбавлення права на посилку, листування... зрештою — “шлях по маслу” і ще багато-багато інших, теж “тонких”, “мудрих” винаходів.

Постійна загроза кари з усіх боків терзає нерви, виснажує мозок, мучить душу. Відчуваєш себе безпомічним і безпорадним. Треба мати велику мужність, залізну силу волі, щоб не зламатися, вистояти і боротися.

Після десятигодинного перебування у робочій зоні на нас страшно було дивитися: обшарпані, травмовані, ледве тримаємося на ногах. На худому, як скелет, тілі голови здаються великими-превеликими. А ноги — тонесенькі, як шваблики-сірники.

Над нашими муками заплакав би і Син Божий!

Ми, певна річ, не мовчали. Писали у всі інстанції. І не тільки своїх “рідних” республік, Союзу, а й у міжнародні інституції.

Начальник концтабору № 36 — звір у людській подобі, підполковник Котов наказав письменнику Євгену Сверстюку прибирати навколо туалетів, примусив наглядачів “везти по маслу” інженера із Чернівців Гайдука, після чого нещасний два місяці не міг одягтися.

“Вина” Гайдука полягала в тому, що він вимагав для нас, зеків, статусу політв’язня, який існує у всіх цивілізованих країнах. Основні положення статусу політв’язня: їх не мають права засуджувати до примусових робіт, позбавляти права листування, газет, книг...

Та що говорити про права радянських політзеків, коли згідно з Міжнародними угодами про права людини таких взагалі ніхто не має ув’язнювати, бо ж ідеться виключно про політичні погляди — за них нас судили.

Зрештою, яка мова може бути про права людини в тоталітарному СРСР — країні абсурдів!...

САНАТОРІЙ ОР-216/3. В’ЯТЛАГ

У Львівському таборі № 30 суворого режиму я “відпочивав” 8 місяців. Тут начальник табору підполковник Повшик і начальник загону Саватунов прилюдно знущалися над в’язнями, тут били жертв, доки не валилися з ніг на землю... А відтак футболили їх чоботами. “Катали” вони і мене... Сюди, спеціально до мене, з Києва з УКГБ при Раді Міністрів УРСР, приїжджав начальник слідчого відділу Дударенко.

— Єслі дадіте мне нужные сведения о Кліме Семенюке (члені УПА), я смягчу вашу участь. Вам уменьшат срок.

Потрібних свідчень я не дав — і загуркотів знову туди, де “гулял по Уралу Чапаєвгерой”, на Урал, неподалік, кілометрів за 200 від попередніх, уже знайомих мені “курортів”.

Це справді був “курорт із курортів” — табір суворого режиму ОР-216/3 В’ятлагу. У В’ятській (тоді Кіровській) області — краї суворих морозів, задушливого літа, бандюг-блатників і бандюг-кегебістів, тайги, ведмедів, вовків і комарів. І знов-таки — дивно, чому засуджених іменем УРСР везуть за тисячі кілометрів від УРСР, в РРФСР, Узбекистан, Мордовію, Якутію... Ага, уже знаю! Тому, що так велить непорушна братерська дружба “Союза нерушимых республик, свободных”.

Отака вона ленінська нацполітика — найгуманніша в світі.

Та повернімося до справ “своїх”, “домашніх”, тобто до “курорту” ОР-216/3, бо ж іншої домівки у мене тоді не було.

Це був п’ятий, і слава Аллаху, останній концтабір мого життя в катівнях СРСР. Він же був і найстрашніший. У цьому, п’ятому, провів я 7 років.

— Здесь многие из вас астанутся навсегда, — так вітав групу прибулих в’язнів заступник начальника (а згодом начальник) табору полковник Субботін. — Ну, а то, что никто атсюда здоровым не уйдет, ето я вам гарантирую.

Ангелом смерті, більшовицьким Адольфом Ейхманом, називали в’язні Субботіна.

Високий, тонкий, білявий, у тонесеньких окулярах, з довгим, як бігар (палиця), носом. Завжди носив військову форму. Стрункий. Вихолощений. Ну, справжнісінький арієць. І прозивали ми його — “вінцло”. Вінцло цей був справжнім вампіром. Не одного в’язня довів до каліцтва, до самогубства, до смерті. Слава про його “подвиги” докотилася аж до ООН. І не без моєї участі.

Кампов П. Ф. Рідна земле, мій притулку і плахо: Спогади політв’язня брежнєвсько-андроповських ГУЛАГів. — Ужгород, 2001. — С. 31—35; 39—42; 44, 45—46; 60—61.

2002. — Спогади Г. І. Мейсарош про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу

СПОГАДИ

З важким серцем та з не меншою рішучістю беруся розповідати про ті невтішні події, які випали на долю нашого народу після приходу Червоної армії, які стали “хрестною дорогою” і для нашої сім’ї.

Сталося це 2-го липня 1945 року, коли арештували мого чоловіка, головного лісового інженера, який тоді очолював у Народній Раді торговий відділ лісництва Закарпаття...

Марно чекаючи його на обід, я вже знала, що з ним сталося щось недобре, бо в той час вже почалися масові репресії, гоніння і арешти інтелігенції, керівних осіб і колишніх політиків.

Дійсно, ще того самого дня з’явився в квартиру офіцер КДБ з чотирма молодчиками, які в липневу спеку були одягнені в широкі плащі (балахони).

Офіцер назвав себе (здається, Чловечко) і заявив, що він — начальник II-го відділення безпеки, якому доручено вести слідство у справі мого чоловіка, якого щойно арештували.

Молодим помічникам офіцер наказав піти до кімнати й обшукати шафи, а сам сів зі мною до столу й запросив подати йому свою сімейну кореспонденцію та офіційні документи.

Переглядаючи сімейні знімки, звернув увагу на фотографію брата — Миколи Муранія, який був тоді епархіальним директором консисторії при єпископі Теодорові Ромжі. Сказав, що він його знає, але не сказав звідки.

Запхнувши цілу купу документів та листів у свій службовий портфель, “безпекаш” покликав своїх помічників, й вони пішли геть.

Коли я перевірила розкидані речі в шафах, то виявилось, що багато чого цінного бракує (скатерки, білизна). Тоді стало ясно, для чого були потрібні ті широкі плащі-балахони!...

Після 2 липня 1945 року події почали розвиватися з блискавичною швидкістю. Перш за все, мене змусили негайно звільнити квартиру, на яку вже чекав новопризначений радянський (російський) службовець.

Що було тут робити?

На щастя, моя добра свекруха, нагромадивши меблі до великої тісноти, прийняла нас у своїй квартирі по вул. Капушанській, куди я переселилася з двома дітьми: одинадцятирічною донькою та дворічним синочком. Та невдовзі, коли ще до засудження чоловіка був зроблений обшук, конфіскували значну частину майна.

Про конфіскацію майна мені не дали жодного документа.

Потім для мого нещасного чоловіка почалися ті мученицькі, принизливі допити, котрим досвідчені працівники КДБ не одну свою жертву доводили до розпуки!

За ходом судової справи слідкував мій кум, а заодно і шовгор Петро Гаталяк, який мене про все інформував, але не радив самій втручатися або доводити невинність чоловіка, бо це й так нічого не дало б. Гаталяк був мукачівським банкіром — російським емігрантом.

Спочатку я ніяк не могла збагнути, у чому звинувачують мого чоловіка, який ніколи не займався політикою. Нарешті трохи прояснилося, коли Гаталяк розповів мені, що основним “донощиком” на нього став гайник — лісовий сторож — на прізвище Гавриляк, який зі своїм товаришем Легезою займався браконьєрством і, мабуть, за це обое були оштрафовані. З приходом Червоної армії та встановленням більшовицької влади ці порушники вирішили відплатити чоловікові за “кривду”.

Як я дізналася, ці свідки твердили, що інженер Мейсарош і його лісник Андрій Гайдош (арештований разом із своїм начальником) ходили в ліс з рушницями, і не просто, а ловили партизанів. Але в той час у нас усі лісові робітники ходили в ліс з рушницями!

Андрій Гайдош був добрим лісником і другом мого чоловіка, тому його й спіткала така ж доля.

5 листопада 1945 року над чоловіком і Гайдошем відбувся суд. Їх засудили на 8 і 5 років тюрми й таборів з наступним обмеженням у правах на 5 років (коли б не загинули).

Тоді обов'язки головного прокурора виконував мій колишній однокласник по гімназії Іван Андрашко, і я, набравшись сміливості пішла до нього, сподіваючися на допомогу у справі цих двох невинно засуджених людей.

Він зустрів мене з таким гордим і набундюченим виразом обличчя, що я зразу ж увиділа, що тут марно чекати людського милосердя, бо цей нікого не пощадить...

Коли я згадала про наші дружні відносини протягом довгих років гімназії, він з таким явним злорадством засміявся, що мені аж страшно стало...

Потім з почуттям всевладної людини сказав так: "Я нічого у цій справі не можу зробити, бо вони (чоловік і Гайдош) цю кару собі заслужили, тим паче, що дотепер достатньо довго панували! Нехай зараз попрацюють фізично. А повернуться ще здоровішими".

Коли я пригадала йому, що мій чоловік має хворе серце і не витримає каторги, то Андрашко ще більше розреготався!

Тоді я не стерпіла й сказала йому так: "Знайте, Іване (мимоволі перейшовши на "ви"), колесо долі крутиться, і хто був на вершині, може опинитися й на дні!".

І, дійсно, мої слова були віщими, бо через якийсь час, його зняли з посади прокурора і призначили арбітром у спірних трудових справах. Так і помер непомітним конторщиком, але свій проклятий характер зберіг до кінця свого життя. Уже через багато років, після того, як доля закинула й мене в пекло ГУЛАГу, але якимось чудом я повернулася, при випадкових зустрічах Андрашко навіть не вітався й відвертався від мене...

Але повернуся до справи мого чоловіка і Гайдоша, яких чекали роки жахливого ГУЛАГу!

Оскільки ужгородська тюрма не могла вмістити в собі велику кількість арештованих (приблизно тринадцять тисяч), то виникла необхідність прибудувати ще одне "крило". Цю працю доручили моєму чоловікові, і тому його разом з Гайдошем затримали в Ужгороді до літа 1946 року. До того часу я постійно носила йому передачі й по доброті начальниці охоронників Марії Куруц час від часу отримувала про чоловіка й Гайдоша вісті (про Марію Куруц розповім пізніше).

Так довідалася я, що скоро, мабуть, початком червня 1946-го року, готується "етап", в який зараховано мого чоловіка й Гайдоша. Щоб ще раз зустрітися з батьком моїх маленьких дітей і супутником свого життя, перемагаючи в собі неприязнь до Андрашка, пішла до нього, щоб попросити дозволу на останнє побачення з моїм засудженим мужем. Андрашко на цей раз великодушно видав мені перепустку на десять хвилин для зустрічі й прощання. Зустріч влаштувала згадувана Марія Куруц.

Коли я побачила мого бідного "арештанта", то ледве втрималася від сліз. Зниділий до крайності, у забрудненому, вкрай зношеному костюмі, виглядав як тінь свого колишнього "я". Коли увидів мене, в очах появилися сльози, і усе його змарніле обличчя виражало таке невітшне горе, що я не втрималася й заплакала.

Силкуючись перемагати себе, я підбадьорювала і заспокоювала його, що це лихо раз та минеться, і все буде гаразд, але він тільки махнув рукою, що це наша остання зустріч, бо із сталінських таборів не може бути повернення...

Це останнє побачення з чоловіком навіки залишилося в моїй пам'яті, і через трагічну постать чоловіка жалію всіх тих, кого настигла жорстока рука найбільшого тирана нашого часу...

Прощаючись зі мною, мій бідний Олександр просив мене, щоб я уважала на себе й дітей, щоб сказала їм, що і в них був батько, який їх дуже любив і якого вони більше не побачать...

Через деякий час прибув від нього перший лист (трикутником), в якому повідомив мене, що знаходиться в Донбасі, в Макіївці, де працюють у вугільних шахтах (з Гайдошем). Годують їх одною "баландою" з буряків, від якої стають ще голоднішими. Просив пробачення,

що, крім їжі, ні про що не може думати, бо і в снах йому ввижається багатий стіл з домашніми стравами, але чим більше їсть, тим відчуває більший голод.

У ті тяжкі післявоєнні роки я три рази відправляла йому посилку, але одержав тільки одну.

До 1 листопада 1946 року я постійно писала йому і він давав відповіді. Та врешті захмурилося небо й наді мною, рука КДБ досягла й мене...

Однак, після арешту чоловіка, коли вже не стало надії на його визволення, щоб якось прогудувати себе й дітей, я, як жінка “ворога народу”, не могла вже працювати на посаді вчительки.

Крім брата Миколи, у мене не було до кого звернутися, бо вже всі знайомі були “під п’ятою” безбожної влади...

1 листопада 1946 року, тобто у день померлих, я з діточками і сестрами відвідала кладовище, щоб запалити свічки на могилах рідних.

Вернувшись із кладовища, я поклала спати дітей і сама прилягла відпочити. Раптом, коло півночі, нас розбудив сильний стук у двері, і пролунав грізний наказ: “Откройте!”. На порозі з’явилися два офіцери КДБ, які називали себе Гришиним і Єрьомичевим. Пред’явивши ордер, підписаний Андрашком, що вони прийшли мене арештувати.

Мої бідні діточки (сину було тоді всього три роки) прокинулися й почали розпачливо плакати. Дочка Сільвіка, одинадцятирічна, і домашня робітниця Марта встигли трохи заспокоїти сина, але я вже між двома “безпекашами” крокувала назустріч своїй невтішній долі.

Коли ми дійшли до воріт, раптово вибігла за мною Сільвіка і, обнявши мене, потайки стягла з руки мій обручальний перстень, правильно міркуючи, що ті безбожні цербери ніколи б не вернули його назад.

Прибувши до будинку безпеки, одна жінка (жидка) у формі КДБ роздягла мене, і обшукала, переживала, чи, бува не маю якоїсь зброї. Коли вона обмацувала моє голе тіло, я почувала себе страшно приниженою. Після зняття відбитків пальців, фотографування зі всіх боків, мене закрили в одиночну камеру, де над залізними нарами, над моєю головою, висіли три великі лампи, які світили вдень і вночі й не давали спати.

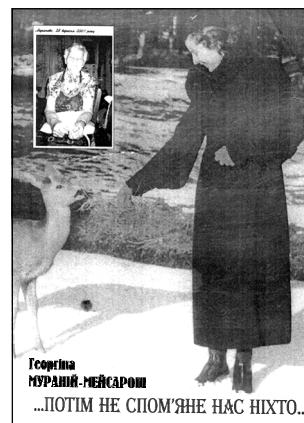
Якщо від нервового виснаження я трохи задрімала, то сторож, побачивши це через “глазок”, відкривав двері й будив, кричачи: “Руки по швам!”

Через декілька днів мої нерви настільки здали, що в мене почалися галюцинації: причувалася музика, великий крик, танцюючий натовп і нестерпний шум...

Нарешті, дізналася про причину свого арешту. Перш за все слідчому Єрьомичеву треба було переказати персональні дані, а потім він запитав мене, чи я критикувала радянську владу за те, що нема цукру, а в газетах пишуть про перевиконання планів цукровими заводами на понад 200—300 відсотків. Я сказала, що не мала наміру критикувати радянську владу — було тільки дивно, що при такому великому перевиконанні плану цукру в магазинах ніде немає, а мій малий синочок вічно просить “цюцю”.

Ми мали і мед, і цукор, але при чергових обшуках усе те відібрали. Потім Єрьомичев узяв аркуш паперу і прочитав, що я обурювалася перед колегами про велике число невинно арештованих, кількість яких з дня на день збільшувалась. Єрьомичев, прибравши загрожуєчого вигляду, визвірився на мене: “Як ви сміли критикували радянську владу, яка вас визволила!?” Я, не подумавши, раптово вивалила: “Так, це правда, але ви нас “освободілі” від усього, за що варто було б жити на цьому світі”.

Після цих моїх слів Єрьомичев ще більше озвірів і обізвав мене запеклим ворогом народу, який заслужив смерті. Потім, показуючи на великий портрет набундюченого Берія і

тикаючи в мене пальцем, не володіючи собою, кричав: “Лаврентій Павлович всех таких врагов народа до корня унічтожит!”. Від злості малий, щуплий Єрємичев ще більше згорбився і, маршируючи переді мною, погрожував суворою карою. Прочитавши акт з обвинуваченнями про цукор і арешти невинних людей, що вважав несправедливим вчинком, велів мені підписатися.

Оскільки я все написане говорила, не надаючи своїм словам великого значення, то підписала акт.

Пригадавши, що все це було сказане мною півроку тому, я запитала слідчого, чому мене не ув'язнили ще тоді. Єрємичев неохоче сказав, що в них усе робиться по плану, а в той час план був перевиконаний і не було місця в тюрмі.

Так пройшов перший день мого допиту. Після цього мене зразу ж перевели у міську тюрму, де я вже тоді була заражена важкою формою дизентерії. Мене закрили в одиночну камеру, де, крім дощаних нар і параші, нічого не було...

Поки що — безконечні допити, переважно — в нічний час. Проводили мене до слідчого довгими підземними коридорами, і я постійно чекала пострілу наглядача ззаду. Та чомусь залишалася живою. Мабуть, тому, що мої молоді сили потрібні були для відбудови радянської держави...

Єрємичев хотів мене змусити підписати фіктивний акт з наговором на співробітників медфельдшерської школи, але я категорично відмовилася. Тоді він ставив мене перед портретом Берії і залишав на довший час, періодично повторюючи наказ підписати акт. Я, однак, вистояла до кінця.

У такій атмосфері було призначене перше судове засідання. Головою був Шолом (жид), адвокатом — доктор М. Калінов, а прокурор — Кондратьєв, котрого замість себе призначив Андрашко. Розглянувши справу, уся судова колегія була такої думки, що пред'явлені факти недостатні для засудження, і справу повернули для дослідження.

Щоб здобути проти мене більше фактів, Єрємичев задумав арештувати двох моїх колегинь по бухгалтерії медфельдшерської школи: Єлизавету Симканич і Ольгу Мазюту. Їх теж помістили в ту саму камеру, де була і я. Це було зроблено явно для того, щоб вони витягли від мене при розмовах якісь антирадянські висловлювання, що дало б підставу для мого засудження. Коли й ця спроба моєї вини як ворога народу виявилася безрезультатною, то моїх колегинь відпустили додому. А для мене продовжувалися безкінечні принизливі допити, під час яких кожного разу треба було повторювати особисті дані і текст акту. Більш за все повторювалось запитання: “Верующая?”, а на мою ствердну відповідь Єрємичев не проминав зауважити, що від такої грамотної людини чути таке — соромно! Коли ж дізнався, що я сестра вікарія нашої єпархії — Миколи Муранія, то його обуренню не було меж, що виражалось такими словами: “Уже этот единственный факт, что вы являетесь сестрой церковного магната, доказывает, что вы являетесь настоящим врагом народа”. Через деякий час послідувало моє друге судове розслідування, яке, як і перше, теж закінчилося безрезультатно. Бо нові свідки теж не могли сказати нічого лихого про мене, крім того, що я не могла зрозуміти, чому засуджують невинних людей!...

Нарешті, настав і той нещасний день, коли до числа кількості засуджених і я була зарахована на “етап”, тобто відправку в ГУЛАГ.

Це сталося в один з найтепліших днів 1948-го року...

Спочатку нас повезли у відкритих вантажних машинах на околицю Мукачева, де засуджених загнали у товарні вагони з малими заготованими віконцями.

Разом зі мною у вагон потрапила одна молода жінка з хворим немовлятком, що постійно плакала. Можливості тримати дитину в елементарній чистоті не було. Разом з дитиною плакала і молода мама...

Добре, що ця подорож не тривала довго, бо вже наступного дня ми прибули на місце пересилки, тобто у Львів. Спочатку весь контингент в'язнів зігнали на відкритий простір (поле) десь за містом, де на пекучому сонці сиділи на землі, оточені ватагою охоронців. Так провели ми три дні, поки пересильний табір не звільнили від певної кількості в'язнів (ета-

пом), щоб могли прийняти нове “поповнення”. За ті три дні, поки липнєве сонце нещадно палило нас, наші тіла відвиклі від світла й свіжого повітря, а особливо обличчя, так загоріли, що шкіра клаптями лупилася, лишаючи криваві сліди.

Нарешті завезли нас “чотирма воронами” на територію пересильного пункту, тобто на подвір’я казарми, де знов посадили всіх на голу землю, бо в приміщеннях не було місця. У тому часі ця казарма містила в собі близько п’ятнадцяти тисяч чоловік, кількість яких постійно мінялася, бо замість вивезених в табори прибували все нові й нові люди.

Весь пересильний табір виглядав як великий мурашник. Кожен клаптик території — а в казармі забиті були всі коридори і сходи — гудів розмовами, наріканнями, плачами тощо.

Наш етап залишався на подвір’ї. Не встигли ми якось облаштуватися як почався дощ. Подвір’я перетворилося в суцільне болото. Сісти не було де. Ми змушені були проводити час, то стоячи, то напівсидячи...

На подвір’ї казарми, біля воріт, зігнали близько вісімсот осіб — жінок і чоловіків і, старанно перевіривши за списками і особистими справами, вивезли всіх “чорними воронами” за місто, де вже на людей чекали “скотовози” — товарні вагони з малими заготованими віконцями. У одному вагоні було поміщено близько тридцяти—сорока осіб, окремо жінки, окремо чоловіки. Годували сухарями і водою. Усі лежали на дощатій підлозі, поклавши під себе хто що мав. Мене рятувала половина гуцульського ліжника, який передала мені сестра Надія. Іншу половину ліжника виклянула від мене одна росіянка. Той ліжник рятував мене в таборі від морозу за весь час моєї каторги.

Уже точно не пам’ятаю, як довго ми тряслися у цих дощаних душогубках, але це тривало не менше тижня. Дорога вела переважно по безлюдних пустирях, і лише тут-там майнули здалека силуети якихось населених пунктів — сіл або містечок. Коли вже всі були вкрай виснажені голодом і нелюдськими обставинами тісняви, одного дня ми побачили, що поїзд зупинився на околиці великого міста. Охоронці сказали, що етап прибув на місце призначення. Череповецький табір. Це був великий табір з колоchoю огорожею і вишками, на яких стояли озброєні автоматами охоронці.

Тут усіх в’язнів зігнали на простір, що містився перед табором, і ми, зеки, оточені озброєними охоронцями, два дні чекали, щоб нас впустили в табір.

Начальник транспорту, офіцер КДБ, більше разів заходив у табір, щоб домовитися про прийняття прибулих в’язнів, але табір був настільки переповнений, що не було можливості прийняти більше людей. Тоді машинами всіх повезли на берег колишнього Маріїнського каналу і завантажили на баржу з відкритим верхом, разом жінок і чоловіків. Не встигли ми якось поміститися на люкові баржі, коли пустився дощ, і всі ми промокли до нитки. Баржа пливла поволі, і ця подорож продовжувалася два дні, поки, нарешті, етап прибув до нового місця призначення, тобто в райцентр Вологодської області, Витегру. У дорозі годували тими ж сухарями і водою. Нарешті голодний і вкрай виснажений контингент в’язнів прибув на місце, де вже чекала комісія, розташована на березі Маріїнського каналу в просторому бараці. Комісію очолював представник КДБ на прізвище Лісіца (fuchs) — жид, який сидів за малим столиком і, порадившись з членами комісії, сортував в’язнів.

Заглянувши в особисті справи в’язнів і оглянувши “деликвента”, подавав команду, у яку групу ставати. Це сортування продовжувалось досить довго, але нарешті весь транспорт був визначений: хто куди і в який табір має бути доставлений.

Я потрапила в невелику групу (приблизно тридцять осіб) переважно із буковинських жінок, які були засуджені за те, що не хотіли працювати в колгоспах. Нам тоді оголосили, що будемо працювати на будівництві нового Волго-Балтського каналу (Строя). Потім усіх нас завантажили у відкриту вантажну машину і повезли в ліс, де знаходився мій перший табір, що складався з восьми або десяти палаточних бараків, вкритих рубероїдом. Підлогою бараків служив болотистий ґрунт, в якому постійно трималася вода. Примітивні нари склалися із чотирьох жердин, вбитих у торф’яний ґрунт і вистелених горизонтально такими ж жердинами різного розміру. Для нашої новоприбулої групи жінок і таких нар не вистачало, а тому потрібно було самим яко-такто склепати якесь ліжко. Замість матрасів кожен сам собі

нарав листя і тим застелював свої примітивні нари. Оскільки дощ постійно лив, то все було мокре, і ті пару ряднин, якими жінки старалися застелити свої постелі, нічого не давали — наскрізь промокли. Отож — під нами всюди була вода. Здавалося, від неї не було порятунку, вже навіть тіло розмокло.

Цей табір був лише одним з філіалів Витегорського центрального табору. Начальником була жінка з твердим та енергійним характером, яка вміло керувала підлеглими їй в'язнями, вважаючи строго на дисципліну й порядок, не прощаючи жодної провини. Зібравши ново-прибулих, сказала, що ми будемо працювати на лісопозавалі без конвою, але під наглядом прораба, який навчить нас працювати пилою і сокирою.

Наступного дня вранці, після сніданку — кількох ложок пшоняної каші й кружки кип'ятку, — всіх нас вишикували по четверо і, перевіривши за списком, за командою начальника відділу направили в ліс на роботу.

Тут майстер визначив для кожної бригади певну ділянку, де треба було вирубати всі дерева і скласти в штабелі.

В одній ланці працювало по двоє жінок, а норма за зміну — вісім кубометрів! Кожній ланці була виділена певна ділянка, що тісно межувала з іншою, і тому треба було дуже старатися чим скорше вирубати ліс, бо якщо наступна ланка догнала, то дерево могло вбити працюючих спереду.

Але вертаюся до того часу, коли доля завела мене на нове місце роботи. Тривалість часу перебування в кожному новому таборі залежала в основному від згоди бути донощиком, в іншому випадку без усього переводили в наступний табір і на тяжкі роботи. Так ось, цей факт визначав хід моєї подальшої долі. Після прибуття на цегельний завод нашу групу було направлено на формування цегли в окремому цеху. Звідти тачками цеглу перевозили у дві печі з сорока-п'ятдесятьма тисячами цеглин, які по дві жінки випалювали протягом семи діб. Потім все те розбиралося і складалося в штабелі.

Начальником і керуючим роботами цегельного заводу був Данник Михайло — українець, колишній капітан Червоної армії, який за те, що оточений німцями здався у полон, був засуджений на двадцять п'ять років каторги. У той час йому було близько сорока — сорока п'яти років, і мав уже сина-офіцера.

Ця гуманна і освічена людина весь час роздумувала над тим, яким чином можна б підняти культурний рівень в'язнів, щоб з того мало певне задоволення й населення близьких сіл та Витегри. Для цього мав намір поставити вистави за деякими п'єсами або операми, а також організувати концерти. Данник неодноразово чув, як я співаю вечорами разом з жінками народні пісні і примітив, що маю добрий голос і слух. Тому роль Марини в опері "Борис Годунов" задумав доручити мені. Коли, однак, я категорично відмовилася, він почав намовляти мене, щоб я організувала хор. Нарешті, я погодилася взятися за таку незвичну освітянську справу, оскільки і всі жінки вітали такий почин Данника.

Тож після денної роботи займалася я "позаштатною" роботою — організацією таборового хору. Для цього підбрала тридцять—тридцять п'ять жінок з добрими голосовими даними, — і почалися репетиції. Вечорами збиралися ми в одному з бараків і співали на два голоси різні російські та українські пісні, як: "Есть на Волге утьос", "Розпрягайте, хлопці, коні", "Как грустно, туманно кругом", "Рече та стогне Дніпр широкий", "Калінка, малінка моя" тощо. Так почалася моя диригентська "кар'єра"...

Одного разу, коли наш хор виступав у сусідньому присілку, що був розташований неподалік цегельного заводу, я, думаючи надати виступу хору на бідній сцені більшої урочистості, перед початком концерту запитала у присутніх, чи не має хтось портрета Леніна або Сталіна. Одна жінка озвалася, що в них є портрет Сталіна. Я попросила її принести, вона це зробила, і я почепила портрет над сценою.

Перед самим початком концерту раптово з'явився оперуповноважений табору офіцер КДБ і, побачивши портрет, підбіг і, раптово зірвавши його, почав кричати: "Ви, преступнікі, не імеете права смотреть на отца і вождя народоів!!!". Цей неприємний епізод того вечора усім нам зіпсував настрій...

Біля Витегри було кілька сіл з малочисельним населенням. Більшість людей було розкуркулено і вивезено в Сибір. Данник домовився про приміщення в пустуючих будинках, і ми провели кілька концертів у Витегри й навколишніх селах. Публіка не була багатолюдною, але хто був на концертах — захоплено аплодував нам. Данник був задоволений моєю діяльністю, але, на жаль, моя культосвітня робота після чотирьох концертів раптом зупинилася, бо я важко захворіла.

Наша їжа — як і всюди в таборах — складалася із кип'ятку з чайною ложкою цукру, 200—300 грам хліба з соломою і два рази в день кілька ложок рідкої пшоняної каші. Меню міняли раз на півроку на баланду з напівгнилою капустою, вівсяну або ячмінну кашу.

Встаючи о четвертій-п'ятій годині ранку, працювали по десять-чотирнадцять годин, що виснажувало наші організми, та начальству і цієї роботи було замало. Працюючи в зоні табору, нам бракувало й вітаміну С, якого ми вживали, працюючи на лісоповалі.

Біля цегельного заводу були ділянки, засаджені картоплею. Начальник табору (прізвище забула) задумав використати в'язнів для заготівлі урожаю. Для цього, скоротивши трохи декотрим бригадам робочі години, змусив жінок, вже і без того зморених важкою роботою, копати картоплю із болотистого ґрунту. Обчищуючи руками картоплю, ми склали її у приготовлені ящики. На цю роботу потрапила і я, та вже першого дня до смерті зморилася. У мене з'явилися симптоми дистрофії. Тіло моє опухло, сили швидко покидали мене.

Місцями проживання у таборах, частіше всього служили землянки. Це були викопані в землі ями, глибиною у півтора-два метри, обведені дощаними стінками і зверху покриті рубероїдом. Декотрі землянки були накриті брезентом.

Тут було тепліше, ніж в бараках, і не було клопів і тарганів. Зимою вітер не раз зривав легку стріху і тоді нас засипав сніг і пронизував холодний вітер. У землянках, звичайно, були і нари, однак були і такі “квартири” (при перехідних роботах), де спали просто на мерзлій землі. Мене всюди рятував від холоду і морозу мій теплий гуцульський ліжник, який завжди носила з собою, щоб не вкрали.

Не раз прийшлося боротися з малолітками, які силою виривали його з рук. Щоб зберегти його, часто віддавала пайку хліба.

Тримаючи у своїй уяві бараки таборів, мимоволі постають у пам'яті ті безлюдні села, які зустрічалися нам, коли йшли на місце роботи або які траплялися біля таборів.

Не один табір був розташований у цих залишених людьми будинках... Більшість із цих сіл, особливо в сутінках або вночі, виглядали як примари або як поселення духів і своїми вибитими сліпими вікнами та дверима наводили страх.

Іноді, правда, не дуже часто, траплялися поодинокі будинки, де животіли старі люди, які у великій нужді перебивалися з дня на день...

На наше запитання, куди поділися жителі села, старі люди розповідали, що більшість була розкуркулена і вивезена в Сибір, а решта, найбільшні, залишилися на спустошеній землі і з бідною доживали свій вік.

У ході частих мандрівок з одного табору до іншого кілька разів попадалися на дорозі страшно запущені і доведені до неймовірної бідності колгоспні господарства. На болотистих угіддях вирощували картоплю і капусту, які за коротке літо, що тривало 2—3 місяці, не доростали і не набирали відповідної якості. Крім того, із-за плинності робочої сили, колгоспники не могли завчасно зібрати урожай, який при перших морозах залишався у ґрунті і пропадав.

Може, в трьох випадках наші бригади працювали біля таких колгоспів, і голови цих господарств просили нас допомогти при зборі врожаю, за що обіцяли забезпечити нас картоплею. За дозволом нашого начальства, після звичайного робочого дня, жінки з великим задоволенням йшли виручати колгосп. За 2—3 дні такої роботи ми одержали по торбі картоплі — печена на вогні вона була для нас справжнім делікатесом!

У одному колгоспі (на окраїні села Новинки) протягом трьох місяців звели рахунки з життям два голови колгоспів, бо не могли зберегти господарство від повного краху.

У цьому колгоспі, на тваринницькій фермі, ми бачили жажливі сцени. На Вологодщині

взагалі домашніх тварин (особливо корів і овець) утримували під відкритим небом, і не тільки літом, але й протягом лютої зими! Таким чином літом бідна тварина стоїть по живіт у болоті, а зимою — в снігах на 50-градусному морозі!

Під кінець зими тут довелося бачити жахливі сцени, коли почалися масові отелення корів. Бідні малі беззахисні створіння замерзали громадами. На колгоспному подвір'ї виднілися цілі гори замерзлих телят. А колгоспники виглядали, як жебраки, одягнені в латані, перепоясані мотузами сіряки, на ногах — “чуні” або “лапті”. І при тому ці нещасні люди ще й нам хотіли допомогти. Не раз, коли ми йшли на роботу, з хатчин вибігали чоловік або жінка з мискою картоплі, горнятком молока чи лише коробкою сірників та ще милими словами: “Возьми, возьми, мілушка, не стесняйся, ведь ми даюм вам, не жалея, от душі. На работе разведьош костьор і спечьош картошечку!”

Спочатку мені було дуже неприємно приймати “милостиню” від цих бідних людей, але, видячи їх щирість і сердечність до нас — “рабів”, — не відмовлялася більше.

Цей бідний, заморений більшовицьким рабством і безмежним терором сталінщини народ не втратив людяності й милосердя до жертв нав'язаного жорстокого режиму...

Як розповідали нам, для того, щоб потрапити під розкуркулення, досить було мати одну корову, коня або кілька овець чи кіз. Так визискувалися і гинули невинні люди великого Радянського Союзу!...

Мурані-Мейсарош Г. ... Потім не спом'яне нас ніхто... . — Ужгород: Гражда, 2002. — С. 10—45.

№ 160

2002. — *Спогад політв'язня Д. П. Васька про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу*

ДЕСЯТЬ РОКІВ ТАБОРІВ — ЗА ПОШИРЕННЯ АНТИРАДЯНСЬКИХ ЛИСТІВОК

Мене заарештувала служба безпеки 3 березня 1948 року під час уроку в Мукачівській середній школі № 2, де я навчався у 8-му класі. Тоді мені минуло 15 років. За день до того були ув'язнені і мій старший брат Олександр та двоюрідний брат Андрій, старші за мене на два роки, учні середніх шкіл.

Після жорстоких катувань різними слідчими 9 квітня 1948 року Військовий трибунал прикордонних військ МВС Закарпатського округу всіх нас засудив за поширення антирадянських листівок: старшого брата Олександра — на 25 років, мене і двоюрідного брата — на 10 років виправно-трудова табір, без поразки в правах за статтею 54-1 “а” кримінального кодексу УРСР. На суді не було свідків, у наш захист жодного слова не сказав адвокат, а нам зовсім не дали виголосити останнє слово. Суд тривав всього півгодини.

Мені було записано у вирок, що в антирадянську націоналістичну групу я був залучений старшим братом Олександром і разом з ним виготовляв і поширював антирадянські листівки в селах Лохово, Клячаново і Черевці Мукачівського району.

Хочу сказати, що через рік, у серпні 1949 року, заарештували і нашого батька Петра Васька, який служив греко-католицьким священником у с. Лохово Мукачівського району. Його засудили на 25 років позбавлення волі з поразкою в правах на 5 років і конфіскацією належного йому майна та відправили в табір Інта Комі АРСР. З табору був звільнений у серпні 1955 року. Крім того, був арештований мій дідо Данило Бачинський (старший), який під час слідства помер в Ужгородській тюрмі.

Наша сім'я з 6 чоловік була виселена з парафіяльного будинку, перетерпіла всі муки,

довелося жити впроголодь. І так, поки батько і ми не повернулися з таборів. Але і після повернення нас переслідували, під тиском НКВС ми не могли влаштуватися на роботу, а якщо і були прийняті, то довелося нас звільняти.

Щоб якимсь чином допомагати своїй родині, я вирішив записатися в армію, але при цьому затаїв свою судимість. Потрапив на службу в чорноморський флот в м. Севастополь. Та коли через два роки дізналися про мою таємницю, мене допитав офіцер секретної частини флоту і після цього я був демобілізований з армії. Дома теж не міг влаштуватися на роботу.

Зваживши все це, я поїхав в м. Норильськ Російської Федерації, на крайню північ, і там влаштувався на роботу. Там мене ніхто не питав про судимість, і я пропрацював у Норильську майже 30 років. Тепер живу в Ужгороді, з 1995 року — пенсіонер. Реабілітований у 1991 році.

ПРИМІТКИ

1. Мондок І. І. — колишній секретар Закарпатського крайкому КПЧ і депутат чехословацького парламенту. Коли йому загрожував арешт за революційну боротьбу, ЦК КПЧ відправив його в Радянський Союз у 1930 році, де він став аспірантом Інституту червоної професури. Інші біографічні дані — в судових матеріалах та в нарисі про нього у четвертому розділі цієї книги.

2. У 1939—1941 роках з території Карпатської України, окупованої Угорщиною, закарпатці масово переходили в Радянський Союз з надією на краще життя, далі вчитися і врешті визволити рідний край. За нелегальний перехід кордону існувала стаття 80 кримінального кодексу УРСР, згідно з якою порушників кордону судили особливі наради на 3—5 років ув'язнення і відправляли в табори ГУЛАГу.

3. У післявоєнні роки Ю. Ю. Костович став генералом чехословацької армії (читай нарис про нього у четвертому розділі).

4. Після окупації Карпатської України Угорщиною президент Карпатської України А. І. Волошин, міністри уряду С. С. Клочурак, Ю. Ю. Перевузнук, М. П. Долинай та інші проживали в окупованій Німеччиною Празі (Чехія). Там і написали згаданий меморандум. Після визволення Праги Червоною армією вони були арештовані службою СМЕРШ, вивезені в СРСР і засуджені (читай нариси у четвертому розділі).

5. У липні 1941 року між чехословацьким емігрантським урядом в Лондоні і урядом СРСР була укладена угода про утворення на території Радянського Союзу чехословацької військової частини, яка почала формуватися у 1942 р. з місцем дислокації в Бузулуці. Закарпатські втікачі в СРСР вважалися громадянами Чехословаччини, тому Указом Президії Верховної Ради СРСР у листопаді 1942 року були амністовані, звільнялися з радянських таборів і відправлялися в Бузулук. Щоб прискорити цей процес, за ними декілька разів відправлявся в табори чехословацький капітан Якуб Коутний, рапорти якого були виявлені. Полковник Я. Коутний воював до кінця війни, дійшов до Праги. Після війни був звинувачений як “ворог народу” і після 11-річного ув'язнення помер у тюрмі в Леопольдові (Чехія). У наш час реабілітований.

6. Після визволення Закарпаття згідно з постановою 0036 військової ради 4-го Українського фронту від 13 листопада 1944 р. під обманним приводом збору на триденні відбудовчі роботи та під виглядом інтернування “військовозобов'язаних” угорців і німців війська НКВС з охорони тилу фронту затримали та ізолювали в таборах до 22951 чоловік від 18 до 50 років і відправляли їх у збірний пункт військовополонених № 2 (тепер сумнозвісний Свалявський табір Закарпатської області). Багато з них загинули від голоду й холоду, хвороб і непосильної праці. У 1994 році у Сваляві на місці перезахоронення було відкрито меморіальний парк.

7. Після визволення Закарпаття, в грудні 1944 року головний командант “Карпатської січі” Д. І. Климпуш та його брати І. І. Климпуш та В. І. Климпуш були затримані і згодом разом з іншими арештованими, діячами Карпатської України (Ю. М. Бращайко, М. М. Бандусяк, І. Сарвадій, Ф. М. Ревай, Е. С. Бачинський), були відправлені в табори м. Єнакієво Донецької області. Ревай і Бачинський там померли, Сарвадію вдалося втекти за кордон, а Бращайко, брати Климпуші та Бандусяк повернулися через рік додому. Але на волі були недовго. Д. Климпуша та його братів 11 квітня 1947 р. знову арештували і у 1948 році засудили, як і М. М. Бандусяка.

8. У даній ситуації спецсуд Закарпатської України, взявши до уваги зв'язок І. М. Цмура з партизанами з'єднання О. В. Тканка, яке діяло і на території Перечинського району, засудив його лише на 5 років. Але у вирокі жодним словом не сказано, що, крім цього, І. М. Цмура був обраний делегатом першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України і голосував за Маніфест про возз'єднання краю з Україною. До речі, за післявоєнні роки виявлено 27 делегатів з'їзду, які були репресовані і відбували покарання в таборах ГУЛАГу, а тепер реабілітовані. (З цього питання див. книгу О. Д. Довганича “У сутінках забуття. Репресовані делегати першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України” (Ужгород: вид-во В. Падяка, 2000. — С; 31—32). Крім цього, І. М. Цмура звинуватили в участі “Карпатської січі”. А це була легальна організація народної оборони Карпатської України, мала свій статут, створена державною владою для охорони краю від угорських терористичних банд “Собот чопотош” (вільні загони), які прагнули дестабілізувати становище в Карпатській Україні.

9. Русин В. П. народився 2 січня 1919 р. в с. Лецовиця Мукачівського району в бідній селянській родині. Вчився в народній школі і Мукачівській гімназії. У 1939 році нелегально перейшов угорсько-радянський кордон, за що був засуджений особливою нарадою при НКВС СРСР на 5 років таборів. Після звільнення з табору вступив до чехословацької військової частини, що формувалася в Бузулуці. У складі Чехословацької окремої бригади воював на території України. Потім був направлений в партизанську школу при Українському штабі партизанського руху, після закінчення якої в якості командира партизанського загону десантований в Закарпаття, окуповане Угорщиною. Загін діяв у Мукачівському і Свалявському районах. Після визволення Закарпаття був призначений головою Спеціального суду Закарпатської України, який керувався декретом Народної Ради № 22 від 19 грудня 1944 року і засудив сотні громадян краю на різні строки табірної ув'язнення та до розстрілу. Потім працював головою обласного суду і прокурором області, головою Закарпатського обласного виконавчого комітету, заступником міністра соціального забезпечення УРСР. Пенсіонер.

10. Бродій А. І. — керівник партії “Автономний землеробський союз”, у 1938 р. став прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі. Після окупації Карпатської України співробітничав з угорським урядом, був депутатом угорського парламенту, керівником клубу угро-руських депутатів, одержував гроші для видання своїх газет. Закарпатським обласним судом засуджений до розстрілу. 7 грудня 1946 року вирок був виконаний. Реабілітований у 1991 році.

11. Після окупації Карпатської України її президент А. І. Волошин емігрував і жив у Празі, працював на різних посадах в Українському вільному університеті, після звільнення Праги був арештований контррозвідкою “СМЕРШу” і вивезений в Москву, де його допитували. Засудити не встигли, помер під час слідства в Бутирській тюрмі. Реабілітований у 1991 році. Йому присвоєно звання — Герой України, у 2004 році в Ужгороді відкрито пам'ятник.

12. За часів угорсько-фашистської окупації Закарпатської України більшість із згаданих у вирокі учасників організації ОУН теж були засуджені на різні строки тюремного ув'язнення в Мукачеві у липні 1942 року, де відбулися три судові процеси.

13. Згадані тут міністри після окупації Карпатської України проживали в еміграції в Празі, де були арештовані і вивезені в Радянський Союз й засуджені на різні строки таборів.

14. Засуджені за діяльність організації ОУН М. А. Орос, І. М. Немеш, П. В. Візичканич були обрані делегатами першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України і 26 листопада 1944 року в Мукачеві голосували за Маніфест про возз'єднання краю з Україною, але це до уваги органами тодішнього правосуддя не бралось.

15. Шолом П. С. народився 17 грудня 1904 року в с. Озеряни Варвинського району Чернігівської області в селянській родині. Мав середню освіту. З вересня 1938 до березня 1939 року навчався в юридичній школі м. Дніпропетровська. В період війни — в армії, працював членом колегії військового трибуналу. Після демобілізації з жовтня 1942 року працював членом Верховного суду Комі АРСР, а в червні 1944 — призначений заступником голови цього суду. У березні 1945 року направлений на роботу заступником голови Дніпропетровського обласного суду. Із серпня 1945 року — заступник голови Закарпатського обласного суду. Під його головуванням сотні громадян засуджено на різні строки ув'язнення та до розстрілу.

Крім суддів Русина і Шолома, найактивнішими борцями з “ворогами народу” були слідчі, начальники слідчих відділів і судді Аксьонов, Василевський, Воронкевич, Гаврилов, Голованов, Зудов, Кречко, Макаров, Марушин, Марченко, Некрасов, Николаєв, Парфенов, Педченко, Полієвич, Порошин, Прохоренко, Романенко, Снесаренко, Токар, Тверкин, Увін, Федоров, Фролов, Христиченко, Якуненко, та багато інших.

16. Подібні звернення, відозви, листівки виявлені в деяких архівно-слідчих кримінальних справах засуджених членів організації українських націоналістів та української повстанської армії.

17. Андрашко І. В. народився 12 жовтня 1919 року в с. Білки Іршавського району в родині селянина-середняка. Вчився в сільській народній школі, Ужгородській гімназії, у 1935 р. — закінчив юридичний факультет Карлового Празького університету. Трудову діяльність розпочав в Ужгороді. В період Карпатської України працював у Хусті в комунальному відділі крайового управління. Перші місяці після окупації краю Угорщиною був безробітним, потім призначений перекладачем в канцелярії регентського комісара. У 1941 році його перевели засідателем сирітської седрії (опіки над сиротами) в Хусті, де трудився до жовтня 1944 року.

Після визволення міста, був обраний секретарем міського народного комітету і делегатом першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України. У січні 1945 року був призначений головним прокурором Закарпатської України, а з утворенням у 1946 році Закарпатської області — обласним прокурором, за цей період його діяльності було безпідставно репресовано багато громадян, засудження, яких лежить і на його совісті. У 1952 році був виключений з партії, працював арбітром при обліккомі та адвокатом Ужгородської юридичної консультації. Помер в Ужгороді у 1984 році.

18. 22 липня 1940 року А. Добей разом з двома перчинцями перетнув угорсько-радянський кордон із окупованої Угорщиною Карпатської України і був засуджений особливою нарадою на три роки виправно-трудова таборів. Покарання відбував у Печорському та Воркутинському таборах. Після амністії закарпатців воював у складі Чехословацького армійського корпусу аж до завершення війни, яку закінчив у званні офіцера. Як інвалід війни був демобілізований і жив у м. Слани (Чехія).

Будучи хворим, у повоєнні роки написав цілу низку спогадів про своє життя і фронтові події у ті грізні роки. Серед них виділяється трилогія спогадів “Закарпатці”. У першому томі “Тернистими шляхами”, який видано в Ужгороді, А. Добей документально, чесно і об'єктивно виклав гірку долю закарпатців у таборах ГУЛАГу, не замовчуючи ні багатьох негативних явищ, ні помилок, ні злочинів, які спостерігав у Радянському Союзі. Тому не міг у такому вигляді видати свої спогади у колишній Чехословаччині.

Говорячи про пережите в таборах та на фронті, багато прізвищ своїх земляків він змінив або зовсім не назвав, крім імені, що, звичайно, знизило цінність його праці.

Чому це зроблено так, він чесно зізнався в останньому листі до керівника штатного науково-редакційного відділу обласної книги “Реабілітовані історією”, вказуючи, що свою трилогію прагнув видати у незалежній Україні в Ужгороді, через те, що “тут (у Чехії — *О. Д.*), зокрема чеські шовіністи із Чехословацької організації легіонерів, те все хотіли б перепрацювати на їхній смак і на їхню користь (йдеться про найчорніші сторінки життя СРСР і ставлення до закарпатців в роки війни — *О. Д.*), а після опублікувати на чеській мові. Але я те, поки живу, нізащо не дозволю. Та ж ми, закарпатці, у чеських легіях були найдешевшими найманцями, жолднерами Другої світової війни, як те описую у другому і третьому томах трилогії “Закарпатці” і у “Недокінченій повісті”. І я побоююся, щоб по моїй смерті чехи дістали... авторське право та все перепрацювали”.

Та, на щастя, трилогія була передана родичці А. Добея Оксані Ганич, професору Ужгородського національного університету, яка уже видала із своєю передмовою перший том “Тернистими шляхами”.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ ТА СПОГАДІВ

1. 1934. — Витяг із справи І. І. Мондока. ДАСБУ, Харків, справа № 021951, т. 12. Обвинувальний висновок у справі І. Мондока. — С. 8—9.*

2. 1936. — березня 27. — Агентурна записка секретно-політичного відділу 8-го Соловецького відділення ББК НКВС. — С. 10—11.

3. 1936. Агентурне донесення... — С. 11—129.

4. 1938. — листопада 9. — Протокол установчих зборів про створення організації народної оборони “Карпатська січ” (ОНОКС) та обрання її команданта. — С. 12

* Вказано сторінки цієї книги тому “Реабілітовані історією”. Закарпатська область.

5. 1939. — січня 23. — Декрет уряду Карпатської України про затвердження провідника та членів проводу Українського Національного Об'єднання. — С. 12—13.
6. 1939. — січня 26. — Інформація про створення проводу Українського Національного Об'єднання (УНО). — С. 14—15.
7. 1939. — жовтня 23. — Зізнання М. Сидоряка в порушенні закону за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону. — С. 15.
8. 1939. — листопада 2. — Витяг із акта начальника Воловецької жандармської станції про розслідування причин і обставин спроби нелегального переходу групи молоді в Радянський Союз. — С. 16.
9. 1939. — листопада 15. — Протокол допиту Ю. Ю. Костовича про порушення закону за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону. — С. 16—17.
10. 1939. — листопада 24. — Витяг з донесення начальника слідчого відділу Міністерства внутрішніх справ Угорщини міністру внутрішніх справ про причини і обставини масових нелегальних переходів у Радянський Союз. — С. 18—19.
11. 1939. — листопада 30. — Меморандум колишнього уряду Карпатської України до міністра закордонних справ Німеччини І. Ріббентропа. — С. 20—23.
12. 1939. — листопада. — Витяг із протоколу допиту А. С. Каца про порушення закону за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону. — С. 23—24.
13. 1939. — грудня 16. — Повідомлення Мішкольцького поліцейського капітанату міністру внутрішніх справ Угорщини про зростання руху опору серед трудівників Закарпаття. — С. 24
14. 1939. — грудня 24. — Витяг з інформації начальника Хустського окружного управління про політичні настрої серед населення округу. — С. 26
15. 1939. — грудня 26. — Обвинувальний лист Ужгородської прокуратури про віддання до суду групи молоді за намагання ухилитись від служби в угорській армії шляхом нелегального переходу в Радянський Союз. — С. 26—27.
16. 1940. — лютого 27. — Про прохання І. І. Селянчина встановити через відповідні органи його належність до компартії Чехословаччини. — С. 27.
17. 1940. — травня 22. — Протокол допиту М. В. Лупич про порушення закону за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону. — С. 28—29.
18. 1940. — липня 30. — Лист уніатського священника с. Вільхівці Тячівського району К. Хіри Мукачівському єпископу про масовий перехід населення в Радянський Союз. — С. 29.
19. 1940. — вересня 23. — Протокол додаткового допиту А. Д. Гросмана про порушення закону за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону. — С. 29—30.
20. 1940. — Відповідь військового комісаріату внутрішніх справ про відсутність відомостей на І. І. Селянчина у належності до КПЧ. — С. 31.
21. 1941. — квітня 10. — Довідка для керівництва НКВС СРСР про існування в Угорщині “Державного угорсько-єврейського союзу”. — С. 31.
22. 1941. — липня 20. — Інформація із дрогобицької газети “Вільне слово” про закарпатських втікачів в СРСР. — С. 32.
23. 1941. — грудня 8. — Вирок військового трибуналу військ НКВС Уральського округу про засудження до розстрілу О. І. Білак за шпигунство на користь Угорщини. — С. 32—33.
24. 1942. — серпня 17. — Постанова контррозвідального відділу Івановського УНКВС про припинення слідчої справи на М. Феєра за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону. — С. 33.
25. 1942. — грудня 17. — Рапорт штабс-капітана чехословацької військової частини Якуба Коутного про прибуття в Бузулук звільнених з таборів підкарпатських русинів. — С. 33—35.
26. 1943. — лютого 2. — Про прибуття в Бузулук звільнених з таборів закарпатців. Із рапорту штабс-капітана Якуба Коутного. — С. 35—37.
27. 1943. — жовтня 15. — Повідомлення про смерть Ю. І. Симодейка у дорозі із Новочеркаської тюрми. — С. 37—38.
28. 1944. — листопада 13. — Постанова військової ради 4-го Українського фронту про реєстрацію солдат і офіцерів німецької і угорської армій, військовозобов'язаних, чиновників і службовців угорської поліції і жандармерії на території Закарпатської України. — С. 38—39.
29. 1944. — листопада 20. — Підсумкові дані командира 88-го прикордонного карпатського полку

військ НКВС про направлення затриманих осіб з пунктів ресстрації військових комендатур на пункти військовополонених. — С. 39—41.

30. 1944. — листопада 20. — Доповідна записка начальника військ охорони тилу командуючому військами 4-го Українського фронту генералу армії І. Ю. Петрову про закриття Ужоцького і Верецького перевалів для руху мобілізованих із Закарпатської України в чехословацьку армію. — С. 41—42.

31. 1944. — грудня 2. — Доповідна записка начальника військ НКВС охорони тилу про хід виконання постанови військової ради 4-го Українського фронту від 13 листопада 1944 року. — С. 42—44.

32. 1944. — грудня 6. — Доповідна записка народному комісару внутрішніх справ СРСР Л. П. Берії від командування 4-го Українського фронту про операцію з вилучення угорських військовозобов'язаних і направлення їх у тиллові табори. — С. 44—45.

33. 1944. — грудня 13. — Протокол допиту Головного команданта організації народної оборони “Карпатська Січ” Дмитра Климпуша, затриманого 8 грудня 1944 року офіцером відділу контррозвідки СМЕРШу в с. Підгоряни (тепер Мукачево). — С. 45—50.

34. 1944. — грудня 15. — Доповідна записка командира 88 прикордонного карпатського полку про вилучення німців-чоловіків на території Закарпатської України. — С. 50—51.

35. 1944. — грудня 17. — Витяг із постанови Державного комітету оборони про мобілізацію та інтернування працездатних німців на визволеній території Чехословаччини. — С. 51—52.

36. 1944. — грудня 21. — Постанова військової ради 4-го Українського фронту про мобілізацію та інтернування всіх працездатних німців від 17 до 45 років. — С. 52—53.

37. 1945. — січня 1. Лист начальника відділу НКВС у справах військовополонених про звільнення помилково затриманих груп інтернованих закарпатців. — С. 54.

38. 1945. — січня 4. — Про використання на роботах з відбудови залізниці Воловець-Мукачево військовополонених та інтернованих закарпатців. — С. 54—55.

39. 1945. — січня 6. — Про порушення правил перевезення військовополонених у непридатних вагонах і без санітарного обслуговування. — С. 55—56.

40. 1945. — січня 13. — Про вимогу начальника відділу НКВС у справах військовополонених при начальникові тилу 4-го Українського фронту до начальника збірного пункту військовополонених щодо кращого забезпечення їх продуктами харчування. — С. 56—57.

41. 1945. — січня 19. — Вирок військового трибуналу 4-го Українського фронту про засудження до вищої міри покарання — розстрілу П. П. Янути за участь в діяльності організації ОУН. — С. 57—58.

42. 1945. — січня 20. — Лист голови військового трибуналу 4-го Українського фронту до начальника управління контррозвідки СМЕРШу 4-го Українського фронту про негайне виконання вироку стосовно засудженого П. П. Янути. — С. 58.

43. 1945. — січня 31. — Доповідна записка начальника відділу НКВС у справах військовополонених про звільнення громадян Закарпатської України, неправильно затриманих військами з охорони тилу фронту. — С. 59.

44. 1945. — лютого 8. — Витяг з протоколу допиту священика греко-католицької церкви П. О. Дем'яновича про його співпрацю з угорською розвідкою. — С. 60—61.

45. 1945. — червня 23. — Вирок спеціального суду Закарпатської України про засудження І. М. Цмура на 5 років ув'язнення. — С. 61—62.

46. 1945. — червня 2. — Витяг із зізнань арештованого каноніка греко-католицької церкви О. Ю. Ільницького щодо діяльності священика В. Д. Хоми. — С. 62—63.

47. 1945. — червня 12. — Протокол допиту А. І. Бродія, керівника партії “Автономний землеробський союз”. — С. 63—65.

48. 1945. — червня 20. — Постанова слідчого Вайндорфа про притягнення А. І. Волошина до кримінальної відповідальності. — С. 65.

49. 1945. — липня 10. — Лікарський висновок про смерть колишнього президента Карпатської України А. І. Волошина. — С. 65—66.

50. 1945. — вересня 6. — Протокол допиту С. А. Фенцика, керівника “Руської національно-автономної партії (РНАП).” — С. 66—68.

51. 1945. — жовтня 29—30. — Вирок спеціального суду Закарпатської України по кримінальній справі М. Д. Габовди та його спільників, керівників і членів організації ОУН. — С. 68, 69, 72.

52. 1945. — листопада 10. — Обвинувальний висновок про звинувачення колишніх міністрів Карпатської України Ю. Ю. Перевузника, С. С. Клочурака і М. П. Долина в націоналістичній діяльності. — С. 73—74.
53. 1945. — листопада 27. — Витяг із протоколу допиту С. А. Фенцика, керівника “Руської національно-автономної партії.” — С. 76.
54. 1946. — січня 9. — Із протоколу С. А. Фенцика, керівника “Руської національно-автономної партії.” — С. 77.
55. 1946. — січня 14. — Вирок спеціального суду Закарпатської України на засуджених М. А. Ороса та його спільників. — С. 78—79.
56. 1946. — лютого 25. — Витяг з постанови закритого засідання Президії Верховної Ради УРСР про відхилення клопотання про помилування засудженого М. А. Ороса. — С. 80.
57. 1946. — квітня 4. — Витяг із обвинувального висновку по звинуваченню греко-католицького священика М. І. Монді у зв'язках з угорськими терористичними групами, за приєднання Закарпаття до Угорщини та антирадянську пропаганду. — С. 80, 82.
58. 1946. — квітня 26. — Витяг з протоколу засідання Президії Верховної Ради СРСР щодо помилування М. А. Ороса. — С. 82—83.
59. 1946. — червня 3—14. — Витяг з протоколу про вирок засудженому С. А. Фенцику, керівникові Руської національно-автономної партії. — С. 83—85.
60. 1946. — липень. — Звернення до закарпатських українців, яке тасмо поширювалося на території краю, про вступ у ряди Української повстанської армії для боротьби за волю України. — С. 86—88.
61. 1946. — серпня 1. — Протокол допиту Д. І. Климуша, команданта організації народної оборони “Карпатська Січ” (ОНОКС). — С. 88—89, 92—93.
62. 1946. — серпня 1. — Протокол допиту Д. І. Климуша, команданта організації народної оборони “Карпатська Січ”. — С. 93—94.
63. 1946. — жовтня 25. — Інформація завідуючого організаційно-інструкторським відділом Закарпатського обкому ЦК КП(б)У про дії українських повстанців на території Свалявського округу. — С. 95.
64. 1946. — жовтня 31. — Інформація заступника завідуючого організаційно-інструкторським відділом Закарпатського обкому КП(б)У по західних областях про дії УПА на території Іршавського округу. — С. 96.
65. 1946. — грудня 23. — Вирок Закарпатського обласного суду про засудження групи членів ОУН за націоналістичну діяльність. — С. 96—98.
66. 1946. — грудня 26. — Постанова про переведення І. Ф. Шоварія на становище спецпоселення. — С. 100.
67. 1947. — січня 16. — Акт про літературу, вилучену із бібліотеки Мукачівського монастиря. — С. 100—101.
68. 1947. — березня 27. — Вирок військового трибуналу про засудження С. С. Щербака та його спільників на різні строки тюремного ув'язнення. — С. 102—105.
69. 1947. — вересня 4. — Вирок військового трибуналу про засудження учасника ОУН М. І. Марковича за націоналістичну діяльність. — С. 105.
70. 1947. — вересня 10. — Постанова про арешт письменника А. М. Патруса-Карпатського за участь у випуску газети “Нова Свобода”, а також у Чехословацькій військовій місії в СРСР у 1939 та 1942—1943 роках. — С. 106—107.
71. 1947. — вересня 18. — Лист голови Закарпатського облвиконкому І. І. Туряниці М. С. Хрущову про звільнення закарпатців з таборів. — С. 108—109.
72. 1947. — вересня 27. — Довідка начальника управління МДБ в Закарпатській області про діяльність оунівського підпілля на території краю. — С. 109—110.
73. 1947. — грудня 11. — Лист мешканця с. Верхній Коропець Мукачівського району М. С. Хрущову про повернення з таборів громадян села. — С. 111.
74. 1947. — Доповідна записка члена ради у справах російської православної церкви про уніатську і православну церкви Закарпатської області УРСР. — С. 111—113.
75. 1947. — План заходів щодо возз'єднання греко-католицької (уніатської) церкви Закарпатської області УРСР з російською православною церквою. — С. 114—116.

76. 1947. — Заходи щодо зміцнення православної церкви і возз'єднання уніатської церкви з православною в Закарпатській області УРСР. — С. 116—117.
77. 1948. — січня 9. — Протокол наради при уповноваженому ради у справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР. — С. 117—119.
78. 1948. — лютого 17. Витяг із протоколу допиту свідка С. І. Бокотєя у справі священника греко-католицької церкви С. М. Вербещука. — С. 119—120.
79. 1948. — квітня 9. — Вирок групі молоді за поширення антирадянських листівок у Мукачівському районі. — С. 121—122.
80. 1948. — червня 1. — Витяг з постанови Політбюро ЦК КП(б)У “Про поліпшення масово-політичної роботи, подальший розвиток колгоспного будівництва та ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”. — С. 122—123.
81. 1948. — липня 14. — Витяг із протоколу допиту свідка М. М. Кравчука у справі священника греко-католицької церкви М. О. Савчука. — С. 123—125.
82. 1948. — липня 30. — Довідка уповноваженого облліту про перевірку бібліотеки колишнього греко-католицького монастиря. — С. 125.
83. 1948. — серпня 10. — Розпорядження Голови Ради Міністрів СРСР Й. Сталіна про дозвіл радам у справах російської православної церкви і у справах релігійних культів передати у користування православних парафій будинки греко-католицької церкви в Закарпатській області. — С. 126.
84. 1948. — серпня 10. — Додаток до розпорядження Голови Ради Міністрів СРСР Й. Сталіна про передачу будинків греко-католицької церкви православним в Закарпатській області. — С. 126—127.
85. 1948. — жовтня 11. — Витяг із протоколу допиту обвинуваченого І. Г. Лявинця за антиколгоспну агітацію. — С. 127—128.
86. 1948. — листопада 26. — Указ Президії Верховної Ради СРСР про кримінальну відповідальність за втечі з місць постійного поселення. — С. 129.
87. 1949. — лютого 2. — Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про введення посад дільничних уповноважених міліції для очолення груп охорони громадського порядку в кожній сільраді західних областей УРСР. — С. 129—131.
88. 1949. — березня 5. — Спецдонесення секретарю Закарпатського обкому КП(б)У від секретаря Хустського ОК КП(б)У про зрив колективізації в деяких селах. — С. 131—132.
89. 1949. — березня 29. — Вирок Закарпатського обласного суду засудженому за антирадянську пропаганду священника греко-католицької церкви Д. М. Поповичу. — С. 132—134.
90. 1949. — липня 9. — Вирок Закарпатського обласного суду засудженому за антирадянську пропаганду священнику греко-католицької церкви В. Є. Дулішковичу. — С. 134—135.
91. 1949. — жовтня 21. — Витяг з протоколу допиту обвинувачень Ю. А. Когана, засудженого за антиколгоспну агітацію. — С. 135—136.
92. 1949. — Доповідна записка прокурора Закарпатської області І. В. Андрашка про підготовку матеріалів на куркулів. — С. 136—137.
93. 1950. — травня 5. — Витяг із протоколу допиту свідка Г. Т. Кирєєва про звинувачення В. М. Карамана за антирадянську та антиколгоспну агітацію. — С. 137—138.
94. 1950. — липня 11. — Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про пенсійне забезпечення активістів, членів груп охорони громадського порядку, партійних, радянських та інших працівників, які постраждали, а також сімей загиблих у боротьбі проти українського національно-визвольного руху. — С. 138—139.
95. 1950. — липня 22. — Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про проведення обласних нарад старших груп охорони громадського порядку та дільничних міліціонерів у західних областях УРСР. — С. 139—140.
96. 1950. — серпня 18. — Вирок військового трибуналу засудженим керівникам “контрреволюційної” організації “Союз визволення Закарпаття” М. М. Куруцу та його спільникам. — С. 140—144.
97. 1950. — серпня 23. — Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про заходи щодо подальшого поліпшення діяльності груп охорони громадського порядку в західних областях УРСР. — С. 144—147.
98. 1950. — Звернення українських повстанців із закликом припинити боротьбу проти українського національно-визвольного руху. — С. 147—148.

99. 1950. — листопада 15. — Постанова оргбюро ЦК КП(б)У про організацію політичних занять у групах охорони громадського порядку в західних областях УРСР та їх навчальний план. — С. 148—149.
100. 1950. — Звернення українських повстанців до членів винищувальних батальйонів і так званих охорон колгоспів з пропозицією порвати стосунки з поневолювачами України. — С. 150—151.
101. 1951. — Звернення українських повстанців до членів винищувальних батальйонів із закликом скласти зброю. — С. 151—152.
102. 1953. — жовтня 14. — Скарга засудженого І. П. Павлюка Генеральному прокурору СРСР про перегляд його кримінальної справи. — С. 152—153.
103. 1954. — березня 4. — Скарга засудженого В. В. Федака Генеральному прокурору СРСР про перегляд його кримінальної справи. — С. 153—157.
104. 1954. — червня 25. — Лист засудженого Ю. Ю. Перевузника Президії Верховної Ради СРСР про звільнення його з позиттивного поселення в Воркуті і дозвіл повернутися до сім'ї в Прагу. — С. 158.
105. 1954. — липня 7. — Лист засудженого С. С. Клочурака Президії Верховної Ради СРСР про звільнення його з позиттивного поселення в Воркуті і дозвіл повернутися в Прагу. — С. 159.
106. 1954. — липня 26. — Висновок старшого оперуповноваженого управління МВС в Закарпатській області про правильність рішення Закарпатського обласного суду щодо І. І. Цуги і про залишення попередньої міри покарання. — С. 159—161.
107. 1954. — липня 30. — Довідка про смерть учасника ОУН-УПА І. М. Марковича, убитого під час проведення операції зі знешкодження його нелегальної групи. — С. 162.
108. 1954. — вересня 29. — Висновок військового трибуналу про вилучення із вироку обвинуваченого В. М. Марковича його належності до ОУН і поширення націоналістичних листівок. — С. 162—163.
109. 1955. — березня 12. — Довідка слідчого управління Комітету держбезпеки при Раді Міністрів СРСР про “буржуазно-націоналістичні організації” та “буржуазно-націоналістичний уряд” Карпатської України. — С. 163—164.
110. 1955. — квітня 28. — Лист громадянки М. Е. Барабаш міністру внутрішніх справ СРСР з проханням дати дозвіл її чоловіку повернутися додому із спецпоселення. — С. 164.
111. 1955. — травня 7. — Доповідна записка військового прокурора ПРИКВБ першому секретарю ЦК КПУ, першому секретарю Закарпатського обкому КПУ про організацію співробітниками репресивних органів фіктивних молодіжних націоналістичних організацій та незаконні арешти. — С. 165—169.
112. 1955. — травня 12. — Лист спецпоселенця А. І. Барабаша міністру внутрішніх справ СРСР з проханням про повернення додому. — С. 170.
113. 1956. — квітня 11. — Заява дружини І. І. Мондока, Ф. Мондок до Президії ЦК КПУ про перегляд справи чоловіка. — С. 170—171.
114. 1956. — травня 15. — Постанова заступника прокурора Закарпатської області про залишення скарги засуджених С. С. Клочурака, Ю. Ю. Перевузника та М. П. Долина без задоволення “за відсутністю відповідних підстав”. — С. 171—174.
115. 1956. — червня 27. — Відповідь начальника слідчого відділу УКДБ при Раді Міністрів УРСР на запит щодо справи № 0185569. — С. 175—176.
116. 1956. — липня 1. — Заява Ф. Мондок прокурору Київського військового округу про розшук відомостей про її чоловіка І. І. Мондока. — С. 176—177.
117. 1956. — жовтня 20. — Висновок військової колегії Верховного суду СРСР про відміну постанови особливої наради МДБ СРСР щодо засудженого А. М. Патруса-Карпатського і звільнення його з-під варті. — С. 177—178.
118. 1956. — листопада 19. — Заява Ф. Мондок старшому слідчому управління КДБ при РМ УРСР тов. Короткому про пошуки місця перебування І. І. Мондока. — С. 178—179.
119. 1957. — квітня 11. — Висновок у справі І. І. Мондока про відміну рішень судової трійки при колегії ДПУ та трійки УНКВС Ленінградської області. — С. 179—183.
120. 1958. — жовтня 10. — Лист І. І. Климпуша Генеральному прокурору СРСР з проханням вирішення питання про його реабілітацію. — С. 183—184.
121. 1959. — вересня 19. — Доповідна записка начальника УМВС в Закарпатській області М. П. Лялька про вирішення питання прописки і проживання на території області колишніх спецпоселенців німецької національності. — С. 184—185.

122. 1959. — вересня 19. — Довідка начальника УВС в Закарпатській області про кількість осіб німецької національності, які повернулися із спецпоселення. — С. 185.
123. 1968. — січня 5. — Лист-заява Г. Х. Вольовича до Верховної Ради СРСР з проханням зарахувати роки перебування в таборах у стаж роботи. — С. 186—187.
124. 1968. — січня 13. — Висновок військової колегії Верховного суду СРСР про відміну вироку військового трибуналу НКВС Уральського військового округу і припинення справи стосовно О. І. Білак. — С. 187—188.
125. 1983. — Лист-прохання М. Ю. Іваняса голові Івано-Франківського обласного суду з проханням про реабілітацію і зарахування років перебування в таборах у стаж роботи. — С. 188—189.
126. 1989. — вересня 14. — Висновок прокуратури Закарпатської області про опротестування судових рішень щодо В. Ю. Кречка та про їх відміну і припинення судової справи. — С. 189—191.
127. 1989. — грудня 11. — Витяг із висновку прокуратури Закарпатської області про реабілітацію греко-католицького священника В. Д. Хоми, засудженого за антирадянську діяльність. — С. 191—192.
128. 1990. — вересня 6. — Постанова про відміну рішення щодо переведення І. Ф. Шоварія на становище спецпоселенця. — С. 192—193.
129. 1992. — лютого 6. — Постанова Закарпатського обласного суду про реабілітацію Ц. Д. Філіп, засудженої за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону. — С. 194.
130. 1989. — серпня 12. — Спогади М. М. Борки про засудження за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону та перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 195—201.
131. 1989. — Спогад М. Ю. Угриня про засудження за участь у діяльності антирадянської організації “Смевор — України” та про перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 201—203.
132. 1990. — січня 31. — Спогад І. Г. Демчика про засудження за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону та перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 203—205.
133. 1990. — листопада 10. — Спогад монашки Теофілі про смерть єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора (Федора) Ромжі. — С. 205—211.
134. 1991. — квітня 16. — Спогади В. А. Рогача про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 211—217.
135. 1991. — липня 27. — Список найбільших і найбільш відомих виправно-трудових таборів (ВТТ) на території Радянського Союзу, складений О. Квасневським. — С. 217—220.
136. 1991. — грудня 24. — Спогади репресованого єпископа О. Хіри, підготовлені о. Ю. Сабовим. — С. 221—230.
137. 1991. — Список репресованих у 1944—1952 роках греко-католицьких священників Мукачівської єпархії, складений єпископом І. Семедієм та священником Ю. Сабовим. — С. 230—231.
138. 1992. — Спогад І. І. Бігуна про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 231—233.
139. 1993. — квітня 30. — Спогад Д. М. Пригари про засудження за антирадянську діяльність та переслідування в таборах ГУЛАГу. — С. 233—235.
140. 1993. — Спогад про репресованого батька, священника А. Л. Бокотея, його доньки Е. А. Скобало. — С. 235—237.
141. 1993. — Спогад В. М. Ігнася про засудження та перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 237—238.
142. 1993. — Спогад дочки Ірини про свого батька, священника О. Марини. Записав о. Ю. Сабов. — С. 238—239.
143. 1993. — Спогад засудженого В. І. Марчука про президента Карпатської України А. І. Волошина, з яким деякий час сидів в одній камері Лефортовської тюрми. — С. 239—240.
144. 1993. — Спогад о. Ю. Сабова про мученицьку смерть священника греко-католицької церкви П. Ороса. — С. 240—242.
145. 1994. — листопада 11. — Спогади священника М. Масля про трагічну смерть греко-католицького єпископа Теодора Ромжі. — С. 242—243.
146. 1995. — Спогад З. М. Штерна про засудження за нелегальний перехід угорсько-радянського кордону і перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 243—246.
147. 1995. — Спогад І. І. Сегеди про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 246—251.

148. 1997. — Спогади О. І. Росула про засудження за участь в антирадянській організації “Смевор — України” та перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 252—256.
149. 1997. — Спогад репресованого М. І. Шімоні про перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 257.
150. 1998. — серпня 20. — Інтерв’ю з репресованим В. А. Цугою за участь в антирадянській молодіжній організації та перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 257—261.
151. 1998. — жовтня 24. — Стаття наукового дослідника І. М. Сенька про громадян, репресованих за поширення антирадянських анекдотів. — С. 261—264.
152. 1998. — листопада 8. — Спогади репресованого В. Гурдзана, записані його побратимом Василем Овсієнко. — С. 264—270.
153. 1998. — Спогад І. Ю. Коршинського про засудження Ф. В. Удички за антирадянську діяльність та його перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 270—273.
154. 1998. — Уривок з книги П. Судоплатова про причини смерті греко-католицького єпископа Теодора (Федора) Ромжі. — С. 273—274.
155. 2001. — вересня 6. — Спогади В. Ю. Лолина про засудження його особливою нарадою при НКВС СРСР та перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 274—276.
156. 2002. — листопада 23. — Інтерв’ю з політв’язнем радянських ГУЛАГів Ю. С. Чорі. — С. 276—278.
157. 2002. Уривки з книги А. Добя “Тернистими шляхами” про перебування у таборах ГУЛАГу. — С. 278—286.
158. 2002. — Уривки з книги спогадів П. Ф. Кампова “Рідна земле, мій притулку і плахо” про перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 287—292.
159. 2000. — Спогади Г. І. Мейсарош про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 293—300.
160. 2002. Спогад політв’язня Д. П. Васька про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу. — С. 300—301.
- Примітки. — С. 301—303.

Документи та спогади зібрав, упорядкував,
підготував до друку та написав примітки О. Д. Довганич.